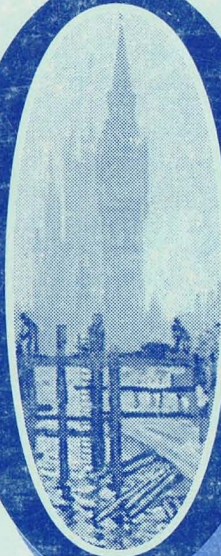
5

ROMAN
ÖYKÜ
DİZİSİ

erol toy ● yitik ülkü II

EROL TOY

YİTİK ÜLKÜ II

EROL TOY

YİTİK ÜLKÜ-II

Birinci bası Ağustos 1995

Dizgi-Baskı:
YENİ GÜN HABER AJANSI BASIN VE YAYINCILIK A.Ş.
Türkocağı Cad. No:39/41 Cağaloğlu-İstanbul
Ağustos 1995

EROL TOY

YİTİK ÜLKÜ

İKİNCİ CİLT

EX LIBRIS

ÇAĞDAŞ YAYINLARI

YAYIMLAYAN:
ÇAĞ PAZARLAMA A.Ş.
Türkocağı Cad. No:39/41 Cağaloğlu-İstanbul

BİR

Öğlesonu.
Havada bir kımıltı.
Kapıda, bir baş belirdi.
Henüz hepsi sofradaydı.
Son lokmalar, ivecen yutuldu.
Büyüklerin kahvesi yenice tutuldu.
Tanıdık ayak sesi, yüreklerinde yankılandı.
Gençlerin kıpırtısı kahve höpürtüsüyle kaynaştı.
Henry, içtenliğin alışkın rahatıyla, yanıbaşlarına ilişti.
Ve o an, altı çift gözün dileği, Paşanın yüzünde kenetlendi.
İlkin kahvesinden büyük bir yudum alan Paşa, sonra başını eğdi.
Sessiz ve devinisiz bir deprem yaşandı, yemek salonunda.
Herşey karman çorman oldu. Herkes birbirine karıştı.
Derin bir soluğun yelinde, yer yerinden oynadı
Aynı anda, hepsi birden ayağa dikildiler.
Aynı anda yan salona savruldular.
Ve göz açıp kapayana kadar...
Gözlerden kayboldular.
Kapıdan uçtular.
Merdivenden kaydılar.

Covent Gerden'a düştüler.
Bow Street'in köşesine yığıldılar.
Sırçacı vitrininin önünde takılıp kaldılar.
Siyah kadife üstüne kat kat porselen dizilmiş..
Vitrine koskocaman *The Factory of Bow* yazılmış...
Sanki, yüzlerce fener yakılıp Londra sisine asılmıştı.
Karşılaştıkları güzellik ve inceliğe kapılmamak kimin haddine!
Gözlerinde yansıyan görkemli şölen, ağızlarını sulandırdı.
Karınlarını tıka basa, doyuralı beş dakika olmamıştı.
Yine de aç gözlerle birbirinin yüzüne baktılar.
Sanatın sımsıcak büyüsü hepsini çarpmıştı.
Henry şerbetlenmiş olmalı, çabuk ayıldı;
- Gören de, çeyiz düzüyoruz sanacak?
- Sakıncası mı var? - Dedi Ohannes.
- Yoo!.. Belki biraz ayıp olur!..
- Güzele bakmak sevap!..
- Ayıp mı olurmuş?
- Belki alıcıyız.
- Neden olmasın?
- Ya daha güzeli varsa?
- Daha güzeli olmaz, a canım.
- Baksana, çin sırçası mubarekler.
- Hem ince, hem yumuşak, hem parlak.
- Doğrusu insan seyreylemeye doyamıyor.
- Madamoiselle Fromentine'e biçilmiş kaftan.
- Ne dikilip duruyoruz? Girip bir takım sardıralım.
Demeleriyle, kitle halinde mağazaya yönelmeleri bir oldu.
Henry, durdurmaya kalkmadı. Yellerine kapılmıştı.
- Dönüşte alsaydık, - dedi birden Kostaki.
- Öyle ya!.. Taşırken kırar mırarız.
- O zaman içimize oturur ki!..
- Hele bir de eşi yoksa!..
- Neden olmasın?
- Tükenmiştir!..

- Git işine!..
- Sipariş ederiz!..
- Bakalım aynı olur mu?
- Olur elbet, ustası ölmedi ya!..
- Bakarsın, daha bile iyisini yapmış.
- Çömlek bu!.. Tutmadı mı tutturamazsın!..
- Haklı yahu!.. El işi birbirine uymaz derler!..
- Belki uymaz!.. Benzemez diyene rastladın mı?
- Rastlayamazsın!.. Çünkü, çömlek çömleğe benzer.
- Ama, el elden üstün... Göz gözden keskindir buyrulmuş!
- Bunlar el işi değil ki, - dedi Henry. - Bow Fakrikasının ürünü.

Tam kapının önündeydiler... Fabrikaların insandan çok verimli olduğunu biliyor... Güzellikte el işiyle yarışabileceğini sanmıyorlardı. Bir an bozguna uğradılar. Tekrar vitrinin önüne döndüklerinde, *Factory* sözcüğünü ancak ayırmanın öfkesine düştüler. Tam kitle halinde yürüyorlardı ki, Ohannes;

- Olsun, - diye yumuşacık diretti. - Varsın fabrika malı olsun, ben pek beğendim. Siz de Fanni'ye yaraşır buldunuz... Alalım!..

- Alalım vre aptal âşık!.. - Dedi Kostaki. - Madem için ısınıp, yüreciğin kaynadı, helâl-i hoş olsun!.. Senden sırça sakınan mı var? Yürü!.. Bunca takım taklavatı, biz dönünceye anca sararlar. Senin hatırın kırılacağına, fincancının katırı ürkütülsün!..

- Burda, fincancı katırının işi ne şimdi?

- Ece!.. Bu kadar yükü biz mi taşıyacağız?

- Arkadaş, arkadaşın hammalı değil mi? Taşısak n'olur?

- Saymakla biter mi yahu? Kosta haklı! Fincanın biri zedelenir. Fanni bunu ya Paris, ya İstanbul'da görür!.. Seninkine kaşını yıktı mı, ömür boyu günah çıkartsan, duan kabul olmaz!..

- Siz de beni mızmızın teki yapıp çıktınız! Alım-satımda yerinde teslim diye bir şey vardır oğlum. Biz burda parayı veririz... Adam, malı Dersaadette teslim eyler. Kırığı çıkığı kendine ait olduktan sonra, Fanni kaşını yıkarsa, boş yere günahına girdiğinizden yıkar...

- Sen de her bir şeyi anlatma vre!.. Bazı şeyler özel olarak aramızda kalsa kıyamet mi kopar?

- He ya!.. Kopar ki hem de nasıl? Fanni kardeşiniz değilse, yengeniz. Kayınçoya nâmahrem olmaz... Eh, Tanrıya şükür, gevezeliğiniz dillere destan!.. Birinizden biriniz su koyuverirse, halim *nic'olur*?

- Görelim bakalım nic'olur olsun, buyurmakta Pir Sultan!..

- Hc!.. Buyurmakta!.. Sonra da sonu *dârolmakta,* öyle ya!..

- Bravo Fanni'ye, - dedi Henry. - Sizi amma yıldırmış yahu!.

- Tanıdığında görürsün, - dedi Kosta. - Dinim hakkı için tam Osmanlı karısı!.. Dili nah bu kadar, kürek gibi!..

- Bak, Osmanlı olmasına, sapına kadar Osmanlı. Biz boşuna mı sevdalandık yavrum!.. Seni yere çalmasından belli değil mi?

- Bu Ermeni keferesine yaranılmaz ki!. Türkmen aptalıyla, İngiliz Hugenot'u suspus durmaktayken, gidip alalım diyeni kötülemek bunlara mahsus bir rezilliktir!..

- Eee!.. Kâfir oğluna arka çıkar mısın kâfir oğlu, - dedi Vefik. - Besle kargayı, oysun gözünü de gör gününü!.. Şimdi sırça almanın sırası mı? Henry Efendi Biraderimiz, Londra'yı gezdirmeye sabırsızlanmakta... Siz bir dükkânın önünde çakılmış, zaman öldürüyorsunuz.

Cemil, kollarından tutup sürüklerken;

- Öyle ya, - dedi gülerek. - Hele bir dolaşalım. Ne var ne yok bir iyice görelim. Ona göre, karar veririz. Dükkân burnumuzun dibinde. Vitrine dizdiklerine göre, kaçmıyor da!.. Daha ne?

Yeniden yola düşeeckleri sırada, Henry duraksadı;

- Sakın mızıkçılık saymayın, - der demez buruşan yüzlerini süzerek; - Diretirseniz, sözüm söz, Londra'yı gezeriz. Ama, bana öyle geliyor ki, yeni önerimi daha çekici bulacaksınız!.. Bugün, bizim salonda tam istediğiniz gibi bir şölen var!.. Dedem *five o'clock tea*'ye bir sürü insan çağrılamış. Geziye yeğlerseniz, onur duyacağını iletmemi istedi. Yani, bekleniyorsunuz!.. Şu kadarını söyliyeyim ki, pişman olmazsınız!.. Sürpriz adlarla karşılaşmanız olasıdır. Çünkü, de-

demin çay partileri pek sık olmamasına karşın, pek tutulur. Bu yüzden, olsa gerek, çağrılan mutlaka gelir. Siz ayrıcalıklısınız. Önceden verilmiş bir söz var. Tut, derseniz, tutulacak. Bildiğim kadarıyla, tanışmak isteyeceğiniz insanların çoğu çağrılı. Yine de, önce kenti tanıyalım derseniz, saygı duymaya koşuluyum. Şu an, tam yol ayrımındayız. Seçin!.. Sağa saparsak, kent merkezine ulaşırız. Bizim eveyse soldan gidiliyor.

Paris'teki içtenlikle sarmaşıvermişlerdi.

Vefik, bulduğunu yitirmemek amacıyla;

- Deli gâvur, - diye güldü. - Aklı sıra, suçu bize atacak. Gezmek, deriz diye, ödü yarılıyor. Yine de *table ronde* şövalyeliği taslamakta. Bu kefere milletinin ölümü, kof cakadan canım!.. Gel de tersine gidiverme! Eskiler boşuna mı, gözden ırak olan, gönülden de ırak olur, demiş? Biz orda Henry Layard Efendinin özlemiyle, sızım sızım sızlanalım! O burda, papucumuzu dama attıktan gayrı, bir de yeni dostlarıyla kıskandırmaya kalkışmakta. Bana kalırsa, şuna bir Sırp Sındığı çekelim, derim ya!..

Henry, kendi ağzıyla tuzağa düştüğünü anlamıştı;

- Suç size adam gibi davrananda, - dedi. - Çanak tutunca, içine tüküreceğiniz bilinmezmiş gibi! Dert anlatmaya kalkıyoruz. Hadi, tamam!.. Amma uzattınız yahu! Burda, sizin için iyi olana ben karar veriyorum. Vırvır bitti! Sola çark!.. Uygun adım, marş!..

Kosta, Ohannes'in dilinden kurtuluvermenin kıvancıyla kıkır kıkır gülüyordu. Henry, Yeniçeri ağalığına özenerek, sesinin bütün gücüyle komutu basar basmaz;

- Ha şöyle yahu! - Diye kıkırdadı. - *Etrak-ı bi idrak,* incelikle güzellikten ne anlar? Binceksin sırtının kaltağına... Basacaksın sırma kamçıyı kıçına... Çalacaksın mahmuzu böğrüne ki, dehleyesin!..

- Öyle ya, - diye toparlandı Henry. - Suç bizde!.. Bunlar bunca Paris ve Londra kaldırımı çiğnediler! Az da olsa uygarlık bulaşmıştır, dedik. Neyleyelim!.. Herkesin inceliği kendine.

Cadde çınladı.

Paris'le kucaklandı.

Neşenin ucu yakalanmıştı.
Yumak, kendiliğinden çözülürdü.
Birden, karanlık bir kuyuya kaydılar.
Elyordamının içgüdüsünde birbirlerini aradılar.
Oldukları yerde bulunca, neye uğradıklarını şaşırdılar.
Yön, yol, ağaç, bina ve hatta gittikçe yüzlerini yitirdiler.
Genizlerinden boğazlarına ve ciğerlerine, kurşunlar döküldü.
Yüreklerinden tenlerine, yapış yapış solucanlar sıvaştı.
Sesleri solukları kesildi. Ağızları burunları kilitlendi.
Birbirine sarılarak, kuyunun dibine savruldular.
Yan yana olmanın güveniyle doğruldular.
Ürpertiyi avuçlarının ısısında boğdular.
Sisin birden bastırdığını ayırmışlardı.
Henry, tam ortalarına dikilmişti.
Sonunda hallerine acıdı.
İkişerli kola soktu.
Vefik'in elini tutup ilerlerken;

- Aman dikkat, - dedi. - Sis, Londra haydutlarının en güçlü silâhıdır. Kuytularda pusuya yatarlar. Nerden çıkıp, nereye yittiklerini kimse göremez. Birden körlemesine yanaşırlar. Özür bile dilemeden yitiklere uzaklaşırlar. Soyulduğunu sis kalkınca anlarsın. İş işten geçer... Sakın birbirimizden kopmayalım. Yoksa, teker teker yem oluruz.

- İşe bak, - diye homurdandı Ohannes. - Biz iyi niyetle memleket tanımaya sıvanıyoruz. Eloğlu utanmadan vurguna soyunuyor. Hani bir de çarpılırsak yok mu? - Demeye kalmadı. Duvara doğru savruldular. İlk sarsıntıyı atlatınca, her tarafını yokladı. - Vay anasını!.. Vay anasını be yahu!.. Herifçioğlu her yerimi elledi be!..

- Çarpıldın mı yoksa?

Henry'nin sesi çınlayınca;

- Yandım anam! - Çığlığıyla zıpladı bu kez. - Kese gittiyse, mahvoldum!.. Fanni'nin yüzüne bakamam. Peder burda değil, Bahir amcayı çarpamam!.Gitti bizim çeyizler..Yattı mutluluk düşleri! Yan-

dım ki, dumanım düşmanı boğa!.- Baştan ayağa her yanını ince ince yokladı. Sesi rahatlayıvermişti. - Yok yahu!.. Sadece ellemiş aptal pezevenk!..

Saldırıya uğramanın dayanılmaz basıncı kalktı. Göz göre göre soyulmanın öfkesi dindi. Yay gibi gerilen sinirleri boşanıverdi.

Kahkahaları, mızrak gibi sisi yırttı. Waterloo Köprüsü'nün demir korkuluklarına çarptı. Thames'in şapırtılarında yankılanarak kulaklarına aktı. Kendi seslerinin çoğalmasından ürktüler.

Halâ göz gözü görmüyordu.

Yeniden dertop yürümeye başladıklarında;

- Zavallı haydut, - dedi Vefik. - Kimbilir, kendi gibi bir çıplağa çatmanın enayiliğine nasıl üzülüyordur. Her yerini mıncıkladığına göre, bunu kelli felli bir *gentlemen* sanmış olmalı. Bu namus derdinde ama, o besbelli cep yoklamış... Cüzdan aramış... Bu pintinin, altın kesesini kıçına tıktığını nerden bilecek?

- He, - dedi Ohannes!.. - Kibarlık budalalığı edip, cebimizde taşısaydık, şimdi o senin zavallı haydut bayram eylerken, biz yasa girmekteydik öyle ya!.. Harçlığı, önümüze gelen ilk hayduta peşkeş çekende, kimin ayağına düşeceğiz? Siz niye çalamadı diye hırsıza acıyorsunuz... Henry Efendi birader şamarını baştan çarpmış Nasreddin Hoca... Bahir amca, ödünç vereceği her altına bir değnek saymaz... Hristo dayı, yetmez, iki diye tepinmez... Ruhiddin amca, al benden de o kadar, zammıyla zıplamaz mı?

- Osmanlı şanına leke sürdün mü? - Dedi Cemil, - Reşit Paşa'nın ekleyeceklerini de unutma? Tabii bu arada, Fanni'nin artık azarı mı olur, dargınlığı mı, üstüne tuz biber eker!..

- Gördünüz mü ilk siste başımıza gelenleri? İyi ki, Agop Hoca, Dersaadette!.. Yoksa, işimiz bitikmiş. Meğer, can yoldaşı diye, bağrımızda yılan besliyormuşuz. Düşsek ilkin onlar yiyecek. Aklıma minnet!.. İyi ki, keseyi, kuşağa tıkmışım. Sadece ellendiğimle kaldım.

Nehrin şapırtısı çoktan gerilerinde kalmıştı.

Köprüyü geçtiklerini, ayak seslerinden anladılar.

Demirin kunt tınısı, taşın tok tıkırtısına değişmişti.

Bir elleriyle sımsıkı birbirine tutunuyor..Bir elleriyle körebeler gibi çevrelerini yokluyor... Sis yoğunlaştıkça, tüm dikkatlerini ayak seslerinde yoğunlaştırarak... Henry'nin güdümünde yürüyorlardı.

Yollarını da, yönlerini de çoktan yitirmişlerdi.

Bir ara sis hafifler gibi oldu.

Uzak bir kandil yanıp söndü.

Hem birbirini... Hem geniş caddeyi... Hem de yanından geçtikleri parkı aynı anda ayırdılar. Bir anda, buğulu da olsa, görebilmenin anlam ve önemini kavradılar. Meğer, renk ve çizgilerin de tadı varmış!..

Nemli toprak kokusu, genizlerindeki isi açtı.

Derin derin soluyarak, gözlerini Henry'ye diktiler.

- Yaklaştık, - dedi. - Sizin için iyi bir başlangıç. Umarım, Paris'te bağışladığınızı ödeme fırsatı olur.

- Bırak şimdi geçmişi Henry Layard Efendi, - dedi Ohannes. - Bu sizin İngilizlerin, pek bir kuralcı olduklarını işitiriz. Davranışlarımızda ayarlanması gereken bir durum var ise, anlat ki, pot kırmayalım.

- Kurallar bizim için. Siz, şimdilik konuksunuz. Ve dünyanın her yerinde konuğa saygı ve hoşgörü aynıdır. Beni kaygılandıran, bizimkiler değil. Siz, Paris salonlarına alışkınsınız. O sımsıcak yaygarayı ararsanız, bulmanız olanaksız. Bizim 5 çayları, resmi töreni andırır. Söyleşiler bile, *Avam Kamarası*nın içtüzüğüne bağlıdır, desem, abartmış olmam.

Cemil, sis yoğunluğunu aşmak istercesine bağırdı;

- Apışıp kalınca, utandırmayalım.

- Ne münasebet!

- Çaresiz katlanacak, - dedi Vefik. - Londra'nın şu isli sisinde, solugan dolap beygiri gibi döndürmek varken, ardına takıp götürüyorsa, günahı vebâli boynuna!

Birden bir fânusun içine düştüler.

Birbirlerini yeniden bulmuşlardı.

Sokak kapısına asılı, koca fenerlerin ölgün ışıklarına bandılar. Henry kapıya yönelerek;

- İşte geldik!.. - Dedi.

Sisin kalın yorganı, fenerleri bile mahmurlaşmıştı.

Henry, parmaklarının ucuyla çıngırağı çevirdi.

Üstlerine saçılan fersiz ışıkta, silkelendiler.

Henry gülümseyince Kostaki;

- Çamura batırdıktan sonra gül bakalım, Henry Layard Efendi!..

- Hemen alınma Kostaki Musurus Efendi birader!.. Covent Garden'den Savoy'a kim gelse, sana benzer!..

Sözü bitmeden, kapı açıldı.

Dünyanın bütün mucizelerine kanıksamış *mağrur* bir uşak, yarı eğilerek girmelerini bekliyordu.

Ardardına, hole süzüldüklerinde, ışığa gömüldüler.

Dışarının ıslak karanlığına inat, içerisi gün ortasını andırıyordu.

Pelerinleri toplayan uşağın eli havada kalmıştı. Gençler daha ne istiyor anlamında... Uşak feslerini işaret ederek Henry'ye sığındılar.

Lise ingilizceleriyle;

- *Bunlar feslerini, hiç bir zaman, hiç bir yerde çıkarmazlar John,* - dediğini kavrayamadan, bildiler.

Uşağın bütün gururu üstlerine sepelenivermişti.

Zavallı, iki kez öksürmeden eski kalıbına dönemedi.

Yine de askıya, fes yerine, alışkanlığını asarak, öne düştü.

Dopdolu geniş salona girdiklerinde, kimse dönüp bakmadı.

Hiç bir ağız sözünü kesmedi... Hiç bir el, gördüğü işten ayrılmadı.

Ama, onlarca yan gözün, feslerinden potinlerine, her yanlarını didik didik ettiği belliydi. Bedenleri çimdişklenmişcesine ürperiyordu.

Birden içlerine güneşler doğdu.

Hamilton, dip masalardan birinde, biriyle söyleşiyordu.

Koşar adım, o yana yöneldiklerinde, başını kaldırdı. Onları gö-

rür görmez, yerinden doğruldu... Yan gözleri çiğneye çiğneye üstlerine yürüdü. Birden, gizli ilgi salonun ortasında somutlaşıverdi.

- Yeniden rastlaşmak ne güzel!..

İlginç durumlara, İngilizler de, her insan gibi tepki veriyorlardı.

Bakışlar düzeldi.

Başlar doğruldu.

Eller arka arkaya uzanmaya başladı.

Henry, ilk töreni bir an önce atlatmakta kararlıydı.

Gençleri, doğru dedesine götürerek, tek tek tanıttı.

Sir Austen, elini, her birine nezaketin tüm ölçülerinde tartarak uzattıktan sonra akıcı bir fransızcayla;

- Torunumun bağlılık ve hayranlığını kazanan efendileri tanımayı çok istiyordum. Programınızı değiştirerek bizi onurlandırdığınız için çok teşekkür ederim!.. Böylelikle, aziz dostum Sir Hamilton'a sürpriz yapma olanağını da bağışladınız. - Demek inceliğini gösterir göstermez, Cemil, herkes adına, hepsinden önce atıldı;

- Asıl ödüllendirilen ve borçlanan biziz, Sir, - dedi. - Hem size tanıtılma onuruna erdik... Hem, Henry'yle birlikteyiz... Hem saygılarımızı sunmaya, Edinburgh'a koşacağımız değerli bilgeye kavuştuk!..

- Henry geldikten sonra, ivecenliğime ne kadar üzüldüm bilseniz. Yazık ki, çağımızda bile, insanların değeri tanımadan anlaşılamıyor. Ve çok zaman, tanıma fırsatı doğmadan, ömür gelip geçiyor. Mazeretimi sunabilmem için, burada olmanız, ne iyi!..

Henry, daha fazla konuşmalarına olanak vermeden, gurubu Hamilton'un oturduğu köşeye sürükledi.

Bilgenin yanındaki gence;

- Benjamin, - dedi. - İşte bunlardı!..

Gözlerinde yakaladıkları sevince şaştılar.

Kendilerini tanıtmak üzerelerdi ki, Benjamin;

- Durun, - dedi. - Henry'nin tanımlama gücüyle, benim tanıma yeteneğimi bir sorgudan geçirelim.

Oyun hoşlarına gitmişti.

Herbirini uzun uzun süzdü.
Hiç yüksünmeden beklediler.
Gözleri, Cemil'in dal gövdesinde durdu;
- Siz Cemil olmalısınız.
Onlardan önce Hamilton atıldı.
- Evet, o!..
Bu kez, Kostaki'ye döndü.
- Musurus ?
- Ta kendisi!..
Tostoparlak Ohannes'i çıkarması da hiç zor olmadı;
- Avakyan da sizsiniz.
Ne var ki, Vefik'le Refik'i birbirinden ayırmak kolay değildi. Gerçi Henry; *Refik'le Vefik aynı madalyonun iki yüzü gibidir. Biri, Sfenks gibi sessiz... Diğeri, papağan kadar konuşkandır. İnsan her kezinde aldanır. Zekâlarını küçümsediğini, ilk hatanda anlarsın, ama iş işten geçmiştir*; demişti.
Tanıyanların zor ayırdığı bu ikiliyi nasıl belirleyecek?
Kurnazlığa başvurmaktan başka çare bulamadı.
- Siz de, Vefik'le Refik'siniz, - deyip çıktı.
Belli etmeseler de yutmadıkları belliydi.
Suçüstü yakalanmışcasına kızardı.
Henry'nin yüreği ağzına geldi.
Ohannes'in hiç şakası yoktu.
Alaya hazırlandığı belli.
Yalanmaya başlamıştı.
Benjamin alınırsa!..
Herşey bozulurdu.
Sağolsun Vefik.
O'nu kurtardı;
- İyi oldu, - deyip çıktı.
Hepsi birden ona baktılar.
Ohannes birden kösülerek;
- İyi mi oldu? Anlayamadım?
- Elbette, gökte aradığımı yerde buldum.

Bu kez şaşırıp kalma sırası Benjamin'deydi;

- Gökte aramak mı? - Diye sormaktan kendini alamadı.

- Henry'den en kısa zamanda bizi tanıştırmasını isteyecektim. Sağolsun, o çoktan herşeyi düzenlemiş. Size soracağım o kadar çok şey var ki, nerden başlayacağımı bilemiyorum.

Benjamin bulmacayı çözmüştü.

Refik, ağzını bile açma gereği duymadan kıyıya çekilivermişti. Bu ayrışma Benjamin'e kendini kurtarma fırsatı veriyordu. Uzatmadı;

- Elimden geldiğince yanıtlamaya çalışacağıma emin olabilirsiniz Vefik Efendi, - derken derin bir soluk bıraktı.

- Patavatsızlığımı bağışlayın!.. Bir yazar, kendi yaşamından yola çıkıyorsa, savunmak zorunda mıdır?

- Pekalâ saldırabilir de!.. Yazılanın o andaki durumu neyi, nasıl gerektiriyorsa, en doğrusu odur.

- Teşekkür ederim. Balzac da hemen hemen böyle söylemişti.

- Bu Balzac, iyi bir yazar galiba? Yenilerden mi?

- Son dönemin en önemli romancısı diyebilirim.

- Birbirimizden ne kadar habersiz yaşıyoruz?

- Belki henüz İngiltere tanımıyor. Ama, sıradan fransızlar çoktan Hugo ile aynı düzeye oturttular.

- Demeyin? Hugo bizim bile düşümüzdür. Başkaldırının büyük ozanı. Cesaretin yüce önderi... Ve satirin aşılmaz savaşçısı. Sıradan fransız ne kadar kolay taht dağıtıyor öyle?

- Ha, bakın bu konuda size katılamıyacağım. Çünkü her iki usta da, en kolay taç ve taht dağıtanın, seçkinler olduğunda buluşuyorlar. Hatta, Hugo'ya göre, Kralın sadık bir hizmetkârı ya da kodamanlara yanaşmayı bilen bir dalkavuk bütün alkışları toplayıp gider. Ama, sıradan insan üzerinde zerre kadar etki uyandıramaz. Çünkü, ödüllenenle ödüllendirenin amacı aynıdır. Kendini kollamak. Tehlikeden uzak durmak adına, gerçek değerleri harcamaya hazırdırlar. Önlerine, hiç bir sorumluluk getirmeyecek biri çıkınca, hemen alkışlamaya başlarlar.

- Oysa sanatın bir amacı, bir işlevi ve ödevi vardır.

- Evet!.. Hemen hemen aynı şeyi söylediniz. Doğrusu çok rahatladım. Hiç sakınmadan yüreğimi açabileceğim.

Benjamin, birden kuşkuya düştü.

Vefik'in söz sanatında ustlaığını duymuştu.

Şimdi karşı karşıya gelmenin ikircimindeydi.

Ya sadece bigiçlik taslamak amacındaydı.

Ya da, ördüğü kozanın içindeki kurt çıkmak üzereydi.

Birden politikacılığı ağır bastı.

Saldırı, savunmanın şahı olsa gerekti.

- Öyleyse, olanı olduğu gibi anlatmanın sakıncası ne?

Karşısındakinin bozguna uğramasını bekliyordu.

Yanıldığını biraz geç anladı.

Vefik, son derece dingin bir ifadeyle;

- Hiç bir sakıncası yok!.. Yeter ki, savunma da saldırı da sanatın gerektirdiği nitelikte olsun. - Deyivermişti.

Doğrusu, Henry hiç abartmamıştı.

Yine de hamleyi elde tutmak istedi;

- Başka türlüsü mümkün mü?

- Bazen oluyor. Ya da okura öyle geliyor.

- Bunu da nerden çıkardınız?

- *Henrietta Temple*'dan!..

Benjamin dirilivermişti;

- Siz, romanı okudunuz mu? - Dedi şaşkınlıkla. - Ne çabuk? Hayret!.. Londra'ya geleli bir hafta olmadı.

- Bağışlayın, haddimi aştım!.. Romanınızı sadece Londralıların okuma imtiyazında olduğunu bilmiyordum.

- Özür dilerim! Sürpriz bir okurla karşılaşacağını ummuyordum.

- Oysa Henry'nin dostları, sürprize hazılıklı olmalı. Sağolsun, sayenizde ingilizcem gelişsin diye, yayınlanır yayınlanmaz bir takım gönderdiydi. Ne yalan söyliyeyim, üç cildi bir arada görünce, korktum. İlk aklıma gelen, bu Henry, bizi ya sınavdan geçiriyor... Ya da

kendi gibi İngiliz sanıyor, diye düşünmek oldu. Biz cahiller, Balzac'ın, *Scenes de la vie privée* tefrikalarıyla, *Peau de chagrin* özetleriyle Eugene Sue'nün *Cécile, Lautréaumont'u* gibi başlamasıyla bitmesi bir olan romanlara alışkınız... Koskoca üç ciltle burun buruna gelince ödüm patladı. Uzun zaman okumaktan geçtim, karıştırma cesaretini bile bulamadım. Fakat, Londra yolculuğu kesinleşince, en azından başlamalı diye düşündüm. Henry Layard, hem hiç bir şeyi unutmaz... Hem ince ince sorgular insanı. Sonra da kuyruğundan tuttuğu gibi yere çalıverir. İyi ki, korkmuş da başlamışım!.. Size o kadar çok borçlandım ki!..

- Borçlandırmakta üstünüze yok!.. Hem sürpriz yapıyor, hem borç diyorsunuz. Ben nasıl ödeyeceğim?

- Basit!.. Sorularımı aptalca bulsanız bile, yanıtlayarak.

- Sizin gibi okura sadece saygı, hatta biraz da korku duyulur bayım!.. Sorulardan yararlanmak da cabası!..

- Sağolun!.. Bağışladığınız cesaretten pişman olursanız kızmayın. Bizde, *yüz verdim deliye, pisledi halıya,* denir. Çünkü, hem kusurum, hem öğrenmek istediğim çok. Romandan ürktüğüm günlerde, ince tanımlamalar... Süslü betimlemeler ve seçkin sözcük oyunları nedeniyle hiç bir şey anlamayacağımı sanıyordum. Oysa ne yalın, ne kadar içten yazmışsınız. Daha ilk sayfalarda kendimi Londra seçkinlerinin arasında buldum. Gizli sevdaları... Açık kaçamakları... Saflıklarla hıyanetleri... Çok zaman sözlük gereksinimi duymadan öğrendim. İlk cildi bitirince korkum gitti. Cesaretim arttı. İkinci cildi bitirirken, James'in gölgesi oldum desem yeri. Kibarlar dünyasının köşesini bucağını karıştırmaya başladım. O ince alaycılığa ben de katılmıştım. Hem yaşıyor, hem biraz aşağılıyordum. Üçüncü cilde başladığımda, yaşanmışın kopyası mı, simetrisi mi tam çıkaramıyordum. Fakat, Henry'nin yazdıklarından yola çıkarak pek çok şeyi kavramaya başladım. Kendini çırılçıplak ortaya atıverenlere oldum olası hayranlık duyarım. Bitirdiğimde, üzüldüm. Yaşanmamış tadların hüznüyle buruldum desem daha doğru. James neden, ihtirasını aklıyla denetleyemiyor? Oysa sevda sahnelerinde duygularını bastı-

rabilecek kadar akılcı. Henrietta'nın zavallı saçmalarını, mantık süzgeçlerine uyduracak kadar kurnaz. Ve zaman zaman kendini aşağılayacak kadar zeki... Bana öyle geldi ki, biraz daha hoşgörülü olsa, çelişkilerini Henrietta'ya yükleyeceğine üstlenebilirdi. İkilemine sorumlu aramasını anlıyorum. Neden kendi derinliğine inmediğini bir türlü çıkaramadım. Oysa, hem düşlerini hem de kinini açmaktan çekinmiyor. Bu kadar cesur birinin, bu kadar kaçması doğru mu?

- Henry; *Vefik, bir kültür deryası, bir zekâ volkanıdır,* derken haklıymış. Yazarken düşlediğim herşeyi kavramışsınız. Dahası da var!.. Kendimi gizledim sanıyordum. Meğer ele vermişim. İngiliz okurunda bulunamayan kavrayışa, bir Türkte rastlanması ne ilginç!..

- Dil acemisi olduğumdan her halde daha dikkatli okudum.

- Okudunuz daha ne?

- Kimbilir ne çok insan okumuştur!..

- Ne kadar iyi niyetlisiniz!..

- Niyetle ilgisi yok. Kitabın hakkı.

- Siz olaya sanatsal bakıyorsunuz.

- Bir sanat yapıtından söz ediyoruz.

- Haklısınız!.. Sanatı, kendi kuralları içinde değerlendirmek gerek. Ne var ki, İngiltere, şu an, yozlaşmanın doruğunda yaşıyor. Bilim de, kültür ve sanat da çirkefe yenildi. On kitap yazanı ilgisizliğin derin kuyularına iterken, ahlâkını bozanı baştacı ediyor. Bilim, kültür ve sanattan dehşetli bir kaçış var. Dünyanın en güzel yapıtına dönüp bakan yok da, rezil bir dedi-kodu ortalığı çalkalamaya yetiyor. Eskiden toplantılarda vecizeler, konuşulur... Salonlarda bilim tartışılırmış. Oysa şimdi toplantılarda özel yaşamın gizleri dökülüp saçılıyor... Salonlarda seks gösterileri düzenleniyor. Belki inanmayacaksınız, felsefe tartışmaları bile, *cent, paund* pazarlıklarına dönüştü. Cinsellik... Ahmaklık ve rezillik bu kadar etkinse, herkes ya uyar, ya uydurulur. Kültürü dolandırıcılık aracı sanan öyleleri türedi ki, bilgi ve incelik dediğinizde fiatını soruyor.

- Bu kadar dertli olduğunuzu bilmezdim.

- Biraz yaşayın, daha beterini de göreceksiniz. Kendimden ör-

nek vereyim. Eleştirdiğiniz roman ilk altı ayında üçyüz takım zor sattı. Ama, Sir Francis Sykes'in eşi sevgili Henrietta'yla ilişkim olduğu dedi-kodusu çıkar çıkmaz, kıyametler koptu. Bir anda, satış rekorlarını allak bullak etti. Herkes haldır haldır romanımı okuyor... Zenginler açıkta ateş püskürüp, gizli gizli kıskanırlarken, yoksullar gizli gizli ahlâk derslerine girişerek açıkta övgüler yağdırıyorlardı. Göz açıp kapayıncaya üçbin okura ulaştım. Beş roman yazıp bir gazete çıkarırken girdiğim borçları bir dedi-kodu sayesinde ödediğim gibi, milletvekili de seçildim. İşte, İngiltere'nin kültür ve sanat ortamı!..

- Fransa'da da aynı duyarsızlıktan söz ediyorlardı!..

Vefik söznünü bitirmeden bütün gözler, sir Hamilton'a çevrildi. İhtiyar bilge, sözün ustalıkla aktarılmasından hoşnut;

- Galiba bu kaçınılmaz bir şey, - diye başladı. - Belki, sanayide olağanüstü başarılar elde ettik. Ama, biz halâ köylülüğü kıramamış bir toplumuz. Hatta D'İsraeli'nin vurguladığı yozlaşma daha da doğru. Ne tam köylü ne tam kentli yoz bir kitle demeli... Kırk yıl önce kentler bir avuç esnafla, çiftlik kaçkını soyluların devlet işlerini yürüttüğü yerlerdi. Şimdi, tamamı sanayi merkezi. İşçisi de, patronu hatta müdür ve teknisyenleri aydan mı geldi? Alın her birini... Sekiz, on, yirmi yıl geri götürün. Irgatlar ordusunun bir neferiyle karşılaşırsınız. Köylerinde barınamamışlardır. Bilinmeyene yolculuk edebilecek ölçüde cesur ve acımasızdırlar. Tek tanrıları vardır. Yaşam!.. Ve yaşam, onları mekaniğin parçalarından biri haline getirir. Çünkü, ancak böyle ayakta kalabilirler.

Hiç duymadıkları bir gerçekle ilk kez karşılaşmanın sesemliğiyle yaşlı bilgeye bakıyorlardı. Nefeslenmek için durakladığında kendini ilk toplayan Vefik oldu;

- Çizdiğiniz tablo, bildiklerimizin tam tersi... Sizden duymasam inanmazdım. Böyle bir canavar sürüsünün, özenilen İngiltere'yi nasıl meydana getirdiğini de lütfen açıklar mısınız?

Yaşlı bilge, ya soruya hazırlıklıydı... Ya şaşırtıcı açıklamasını yanıt biçiminde sürdürecekti. Geniş bir gülümsemeyle;

- Şöyle, - diye yeniden başladı. - D'İsraeli, az önce toplantılarında sanat, salonlarında bilim tartışılan bir toplum tablosu çizmişti. Sizin özendiğiniz İngiltere'yi o meydana getirdi. Düşünce olarak, insanın kendi kanatlarıyla uçmasını hazırladı. Hatta ilk uygulamaları da o yaptı. Buna, sağlam kuşağın, mekaniği keşfetmesi de diyebiliriz!.. Yâni, bilginler ve bilgeler soyu, kaç yüzyıl okudu, öğrendi, düşündü ve üretti. Bilim, kültür, sanat ve hatta eylem doruğuna çıktı. *Royal Society*'nin üyelerini saymaya kalksak, bütün ansiklopedileri doldururuz. Bu da gösteriyor ki, bilim, kültür ve sanat çok uzun emek karşılığında elde edilebilen bir altyapıdır. Satmak belki mümkün olur da, satınalmak olanaksızdır.

Cemil, derin bir çelişkiye düşmenin coşkusuyla atıldı;

- Ama bizde, *marifet iltifata tabidir,* denir. Zengin, bilim, kültür ve sanattan neden yoksun kalsın? Bedeli neyse, öder ve alır.

- Alır, - dedi alayla Hamilton. - Çok pahalıya patladıysa, süs gibi gözünün önünde bir köşeye kor... Ucuza malolduysa, oynayıp bozar... Neresinden bakarsanız bakınız, edinemez! İlk işiniz, Londra'yı dikkatle incelemek olsun. Her alanda pek çok anıt göreceksiniz. Yol, köprü, bina, mağaza, banka, park ya da yontular... Eskiyle yeniyi ayırmakta hiç zorluk çekmezsiniz. Tiyatrolar vardır... Bazıları Avam Kamarası'ndan, bazıları Londra Belediyesinden ödenek alır. Bir akşam gidip bakın, tek milletvekili, tek belediye yetkilisi, tek işadamına rastlamazsınız. Fakat, salaş bir meyhane ya da genelevlerden birine giderseniz, en berbatından bir hükümet çıkarabilirsiniz. Araştırın kültür ortamını... Pek çok gazete ve dergi basılır. Hepsi, aynı soruyu yanıtlayan yazılı kâğıtları gibidir. Üç beş yüz okura ulaşanı ülke yönetiminde söz sahibi sayılır. Bir çok kitap yayınlanır... Ama, D'İsraeli söyledi, üçbin okur bulanı, sarsılmaz ün sağlamaya yeter. Sanırım, bunun temelinde bilim, kültür ve sanatın da edinilmek yerine satınalınacağı cehaleti yatar.

- Haklısınız efendim, - dedi birden Cemil. - Satınalınabilseydi, şimdi buralarda sürtmemizin anlamı olmazdı.

- İşte hiç bir zaman unutulmaması gereken budur. Bilim, kültür

ve sanat üretebilen bir toplumda insanların her ürünü gibi insan da bir sanat yapıtıdır. Eğitilmiş, ince, özgür, bağımsız ve üretken bir varlık. İyiyi hem tanır, hem tanımlar hem değerlendirir. Ancak bu niteliğin, toplumun bütün katmanlarına yayılarak altyapı haline gelmesi zorunlu. Yoksa, ya çirkeften kaçmak amacıyla böyle ev veya kulüplere sığınılır. Ya, 1665 *veba salgını*nda olduğu gibi, *Cambiridge Üniversitesi* bile kapanmak zorunda kalır.

Cemil, ivecenliğini bağışlatırcasına yumuşacık;

- Demek ki, felsefe *zihinselliği* nedeniyle üstyapı olsa bile, bilim, kültür ve sanat yaşambiçimi olmadıkça, hiç bir etki yapamıyor. Öylcysc, uygarlığın temeli, bütün bir toplumun eğitilmesidir diyebiliriz.

Hamilton yanıta hazırlanıyordu ki, Refik ondan önce davrandı;

- Bilmek yaşamaya yeter mi?

Bir an derin bir sessizliğe gömüldüler.

Hamilton hızla, bir Cemil'e baktı, bir Refik'e.

Sonra gözlerindeki sevecenliği paylaştıra paylaştıra;

- Bu mantıkçının pusuya yattığını bir an unuttuk, Cemil *efendi*, - dedi. - Doğrusu yine tam yeri ve zamanında yakaladı. Elbette yetmez!.. Hatta ben biraz daha ileri gidip yaşanamayan bilgi, zararlıdır diyeceğim. - Bir an durup, gençlere baktı. Çarpılmış gibiydiler. Kendinden hoşnut sürdürdü; - Çünkü, insan hem biliyor, hem yapamıyor ya da yaşayamıyorsa mutsuz olur. Oysa, bilgi mutluluk kaynağıdır. Bunun için de mutlaka yararlı olmak zorundadır. Nitekim, Atinalılar bugün bizim yaşambiçimi haline getirdiğimiz pek çok şeyi biliyorlardı. Fakat, bir kıtlık, âfet ya da salgında sapır sapır ölüyorlardı. Refik çok haklı... Bilmek yaşamaya yetmiyor. Örneği ortada, Roma ve Selçuklu, Atina'ya göre daha çoğunu biliyorlardı... Birine Hristiyan, ötekine İslâm uygarlığı eklenmişti. Öyleyse neden çöktüler? Örneği daha yakından, bizden alalım. Bilimi tekniğin, kültürü toplumun, sanatı yaygınlığın ucuna getiren soylu efendiler, bir salgına neden tutsak oldular? Lafazanlıkta üstlerine yoktu ama, üretmekten de haberleri yoktu. Onlar, dengeli beslenmenin yöntemlerini

tartışıyorlardı. Ama, yoksul ırgatlar, alelacele topladıkları mantardan zehirlenmekteydiler. Neden? Çünkü, herşeyi bilen efendiler hem onları aç bırakıyor... Hem av hayvanları zarar görür diye, korulara girmeyi yasaklıyorlardı. Acele etmez de yakalanırsa, hem topladığı elinden alınıyor, hem sopa yiyordu. Oysa mantar seçimiyle, milletvekili seçimi arasında ayırım yoktur. Biri kişi, öbürü toplum için aynı tehlikeyi doğurur. Bu yüzden de seçimi, yoğun dikkat ve geniş zaman ister!.. Hemen, cahillik, aptallık, aymazlık suçlamasına sığınıvermek kolay. Hele, tuzu kuru, beyzadeler için. Onlar nasılsa açlık yoksulluk ve umutsuzluğu düşünmek zorunda bile değildirler. Yine de, o soylu üstyapının, Newton, mekaniğini hazırladığını kabul etmeliyiz. Ancak, yaşama geçirenler, gereksinenlerdi. Ve yazık ki, onların nerdeyse tamamı okur yazar bile değildi. Belki çok şaşırtıcı ama, koruda mantar ayıramayanlar Newton mekaniğini uygulamanın yolunu buldular. Ve öyle kısa zamanda öyle büyük kazançlar elde ettiler ki, satılan her şeyi satınalacak güce eriştiler.

Ohannes, boş bulundu;

- *Alan memnun, satan memnun*, denilmiş. Daha ne? Sonuçta, bilgi varlıkla buluşmuş oluyor.

Refik, yine kestirip attı;

- Bilgi, erdemle buluşmak içindir.

- Evet, - diye yineledi yaşlı bilge. - Bilgi, erdemle buluşmaya koşulu. Varlıkla buluşunca, Cemil'in dediği gibi; *Marifet iltifata tabi* olur... Hem her zaman her yerde satılık bulmak da olası. İşte, o noktada, yozlaşma başlar. İncelik, kabalığa..Zerafet görgüsüzlüğe..Bilim tekniğe.. Kültür fiziğe... Sanat taklide yenik düşer.

- Ama bu gelişmeyi durdurur, - diye direndi Vefik.

Benjamin, Hamilton'dan önce atıldı;

- Durdu!.. Çünkü, çağdaş Herküllerin yalınkat tekniği çabuk eskidi. Üretim arttıkça, yeni gereksinimler ortaya çıktı. Rekabet, daha gelişmişi bulmaya zorunlu kıldı. Bunun için de, para saymayı bilmek kadar, ince hesapları öğrenmek gerekiyor. Okul ve eğitim laflarının ortalığı kaplaması neden? Bu belki teknik okullarla başlaya-

cak. Ama, yeniden bilim, kültür ve sanat üretimine yönelmeden yararlı olamaz.

- Demek, siz o zamana hazırlık yapıyorsunuz?

Benjamin dersini almıştı. Özgeçiyle;

- Yok canım, - dedi. - Sanat, her zaman yol ayırımında olmuştur. Kimi onu toplumun kendini tanıması ve tanımlaması amacıyla kullanır. Kimi kendini tanıma, tanımlama ve tanıtma amacıyla... Ben politika için kullandım... Bir kimlik ve kişilik edinme... Seçmenler gözünde tanınma... Ve elbette seçilmek adına!..

- İşte, - diye zıplarken parmağını şıklattı Vefik. - Sürekli aklımızı karıştıran, ustaların bu basitliği. Onların baştan bildiğini biz, nedense bir türlü öğrenemiyoruz. Ordan burdan çekiştirince de, yetersiz aklımız büsbütün havalanıyor. Oysa, Hugo usta ne güzel anlatmıştı... *Ruy Blas*'tan hemen sonra, ziyaretine gitmiştik. Sağolsun, Charles'la araları iyi ya, biz de sığınıyoruz. Tıpkı, Henry sayesinde, şımarmamız gibi...

Hamilton sabırsızlanmıştı.

Paris'teki günleri, Hugo tartışmalarının iyice yoğunlaştığı zamanlara rasatlamıştı. Charles'ın hayranlığını da çok iyi biliyordu. Sözü kimseye bırakmadan;

- Ece? - Diye kışkırttı. - Anlatın!..

- Bizi kabul etmek yüce gönüllülüğünde bulundu. Borcumuz çok büyük. *Ruy Blas*'ın özellikle fetih tiradı beni çok etkilemişti. Bir büyük ozan, bazen tarihi ve felsefeyi, birkaç dizeye sığdırıveriyor. Üstelik, duygu tellerinin tamamında, titreşebilecek bütün notaları çınlatarak. Bakın Allah aşkına!.. Haksız mıyım? *İşte İspanya, ziyafet sofranızda... / Gözünüz aç, tıkabasa doysanız da... / Parça parça bölün..Lokma lokma dilin. / Yiyin efendiler yiyin... Bu iştaha sizin.* Her okuyuşumda tüylerim diken diken oluyor. Geçmiş ve geleceğin sorumluluğu altında eziliyorum. Aynı şeyi, bizim Yunus altı yüzyıl önce dile getirmiş. *Gitti beyler mürüveti / Bindikleri arap atı / Yedikleri insan eti / Her yanları kan olusar.* Al birini vur ötekine. Dizeleri oku, düşün, özümse. Dişlerini kan içinde... Ellerini kenetli bulma-

man olası mı? Ben her okuyuşumda fena olurum. İnsanın insana ettiği bir nice kötülük varsa, yontulup karşıma dikiliverir. Coşkum, büyük Hugo'yu etkilemiş olmalı. Söz kaydı. Şiire dayandı. Usta, nedense hep *yazı* diyor. Şiir, oyun, makale dediğini hiç duymadım. Ona göre, her *yazıcı* fener bekçisidir. Yazı ise çakmak. Işık okurdur. Algılar, özümser ve çözümlerse uyanır. Az önce belirtmeye çalıştığım tamamlama buydu. Çünkü, Balzac, bir roman çok değişik okunabilir, demişti. Toplumsal sorunlardan kaçan... Kendinizi dünyanın ekseni... Olmadığınız açıkken, geçmiş ve geleceğin tek sahibi sayan bireyci biriyseniz, okurken kişisel olaylara ağırlık verirsiniz. Örneğin *Rouge et Noire*'da *Julien Sorel*'in, özelinden başkası sizi ilgilendirmez. Aşk, ihanet ve ihtirasın dışındaki şeyleri gözünüz görmez. Ya aşkın selıne kapılır gidersiniz... Ya ihanetin öfkesiyle yanar tutuşur... Ya da hırsın sonsuzluğundaki haksızlıklara uğrarsınız. Çünkü, kendinize bakmak için başınızı eğmişsinizdir. Ve o halinizde, belden yukarı olup biteni görmek olanaksızdır. Oysa, başınızı kaldırıp toplumsal sorunlara bakabiliyor... Hatta çözüm arıyorsanız, hep ufku gözleyeceksiniz. O zaman başınız dik duracaktır. Belden aşağısını pek farketmezsiniz. Fakat, dünyada olup biten bilincinize yansır. Ve aynı romanı bir de bu bakışla okursanız, Büyük Devrimin gizemi iplik iplik çözülüverir. Çünkü roman, toplumun yüreğine tutulmuş bir aynadır. Mağaza vitrini değil ama!.. Yüreğe tutulan ayna, diye de yinelemişti sağolsun!.. O nedenle, her roman, ancak ve sadece okurunca tamamlanırmış. Yazara ne büyük haksızlık! Onca değerli birikim, bizim gibi anlayışı kıt okurun, saydam bilincine nasıl teslim eylenir?

- Sir'le, Henry'nin sizi niye çok sevdiklerini, daha iyi anladım, - dedi içtenlikle Benjamin. - Ne kadar doğru!.. Ve ne ürkünç... Burda, fenerin başında bir yalnız insan. Orda denizin içinde bir yalnız insan. Ve Okyanusun dev dalgalarıyla, kıyının keskin kayaları arasında birbirinden habersiz iki ortak. Yazar ve okur! Işık, zamanında yanar.. Denizci yerinde görürse, selâmet! Değilse, felâket! Aman Tanrım!.. Siz ne biçim okursunuz kuzum? Hiç bir eleştirmen, böyle

derinlemesine kavrayamadı. Galiba, yazarlığın yazgısı kötü!.. Okurunun tamamladığına bakacağına, eleştirmenin eksilttiğine önem vermeye koşulu. Çünkü, onun, kendisinden etkin olduğunu sanıyor. Oysa, okuruyla başbaşa. Ve okunanla, anlaşılanın arasına hiç kimse giremez.

- İnsan yalnızsa, - dedi Vefik. - Kendi bilinç ve buluncunun ötesinde, hiç bir etki ve katkıya açık değildir. Tıpkı, Tanrı'yla kul... Işıkla yol... Fenerciyle denizci gibi, yazıyla okur da, başbaşadır. İyi algılar, güzel değerlendirir, doğru uygularsa, kıyıya ulaşır. Yoksa, insan olarak sorumluluk kendinin. Bundan olsa gerek, bizde *Ruhban yasaktır.* Yüce Tanrı'nın, anlama çabasındaki saf kulun, kavradığıyla yetindiğine ilişkin, öyle çok öykü vardır ki!..

Benjamin, yerinde duramıyordu.

Kurabiye tabaklarının boşalmaya... İkinci çayların dağıtılmaya başladığını görerek, hayıflandı.

- Zaman ne çabuk geçti? - Bir an bocaladı. Sonra, kesin bir kararla; - Hemen yarın buluşuyoruz!., Lütfen notları da getirin. Hem, söyleşir, hem *Avam Kamarası'* nı dolaşırız. Elbette, önceden verilmiş sözünüz yoksa!..

- Sözümüz Henry'ye, - dedi bu kez Ohannes. - O da, sağolsun nazımıza alışkın.

- Ohannes Efendi razı olduğuna göre, sorun yok, - dedi Henry. - Benjamin bugün gelemiyebilecekti. Mutlaka tanışın istiyordum. Yarın, bunları dolaştıra dolaştıra *Saint James*'e getirip, sürpriz yapacaktım.

- Yazık, - diye hayıflandı Hamilton. - Ben sabah erkenden gemiye binmek zorundayım.

Refik, ağzını açınca herkes o'na döndü.

- Önce sizi geçiririz!.. Nasılsa, hoşgörünüzc sığınma onurundan yararlanma fırsatımızı esirgeyemezsiniz. Sonra bütün gün bizim.

- Gemi çok erken kalkıyor.

- Her halde, bizden erken değil.

Hamilton, gözlerinde hoşnutluğun bütün ışıkları yana söne;

- Teşekkür ederim. Çok teşekkür ederim, - dedi.

Benjamin, hüzünle başını sallayarak;

- Ne yazık!.. Ben bu fırsattan yoksunum!.. Sabah erkenden *Downing Street 10*'de bulunmam gerekiyor. Bugünü ona borçlandım.

Hamilton kıvançla atıldı;

- Önce görev... Bakarsın ihtiyar *Peel*, senin *Yung English*'lerden yılgınlığını, bir bakanlıkla savacak!

- Nerde!.. Bu, eski politikacıların, gerçeği kavraması için, yaşamaları gerekiyor. Çağ ve çağın gereksinimleriyle hiç ilgileri yok. Burunları beş karış havada. Birer bağnaz *feodal* olduklarının bile ayırımında değiller. Tam tersine, kendilerini, Olimpos'tan inmiş tanrılar sanıyorlar. Tutum ve davranışları, Zeus'tan ülkeleri yönetme cezası almış bir mahkumunkiyle aynı!.Alt derecede bir görevli ya da genç ve çağdaş biriyle karşılaşmasınlar. Hemen bütün zırhlarını kuşanarak, tahtlarına kuruluyorlar. Artık, değeri, bilgisi, önerisi ne olursa olsun hiç önemi yok. Zavallı *payenin* tanrılar karşısında ne hükmü olabilir ki? Gün gelip küçümsedikleri olay, tahtlarını sallamaya başlıyınca bütün süngüleri düşüveriyor. Ama, iş işten geçmiş... Ülke aymazlıklarının zararını çekmeye, toplum ahmaklıklarının bedelini ödemeye başlamıştır. Bu kez de ürkü ve yılgı içinde kaş yapayım derken göz çıkarırlar. Öngörüden geçin, varsayım yetenekleri bile tükendiğinden, aldıkları her önlem daha büyük zarara neden olur... Bana sorarsanız, bizde bunların çağı geçti. Toplum yapısı feodal bir ülkede, büyük işler yapacaklarına kuşkum yok. Çünkü İngiltere'yi, çiftlik gibi yönetiyorlar. Oysa, endüstri toplumunun yönetimi değişik. Çiftçilikte, harmana kadar vaktiniz vardır. Endüstride, vakti bile kendiniz ayarlayacaksınız. Beş, on ve elli yıllık planlarınız. En az iki, en çok beş yıllık programlarınız olacak. Neyi nerden alıp, hangisini nasıl satacağınızı önceden bilmezseniz, canavara yem olursunuz. Bunlar sözde, iyi çiftçiler!.. Daha, çiftlikle endüstrinin, ancak, plan, program ve akılla birbirini tamamladığından bile haberleri yok. Birinin noksanlığının nelere malolacağını yeni yeni öğreni-

yorlar. Daha, kavrayıp özümsediklerini sanmam. Hele, bunalımı atlatmaya görsünler. Olasıdır ki, o gün herşeyi unutup, Olimpos'larına geri dönerler. Gelsin ayak oyunları... Tam da *gentleman*lerimize uygun bir iş. Bir yıl sonra, ülkesinin neye gereksinimi olduğunu almayan kafa, rakibine tuzak kurmak için, Şeytan'a külâhı ters giydirir.

- Demek durum pek parlak değil?

- Önlem alınmazsa çok daha beter olacağı kesin.

- Desene, angaryada üstlerine yoktur.

- İşe yarasa, ödevim. Ülkenin milletvekiliyim. Olumluyu önerip olumsuzu engellemek için seçildim. Kafaları alsa, belki o da olabilir. Almıyor. Başlarını kaldırıp, üç-beş yıl sonrasını göremiyor... Akıllarını işletip, geçerli önlemi alamıyorlar. Tanrı, İngiltere'yi çok seviyor olmalı. Eğer, *Serüvenci Denizciler*in acımasızlığıyla, Manchester ustalarının yeteneğini herkesten önce bize bağışlamasa, Hindistan'dan beter olurduk. Ve Allah'tan onlar, yaşayarak öğrenmenin gücündeler. Kendi plan ve programlarını yapıyor... Kendi önlemlerini alıyor... Kendi işlerini görürken feodallerin çıkardığı engele öfkeleniyorlar. *Laisse faire, laisse passer,* diye yırtınmaları boşuna değil.

- Anlaşılan bu konu, her neyse seni çok yoracak.

- Yok canım!.. Bana ilişkin değil. Kendi işleri... Hastalanmadan önce, uyarmıştım. Kimse dinlemedi. Amerika, dokuma tezgâhını çaldıktan sonra, pamuğunu kendi kullanabilirdi. Daha o günlerde alınacak önlem, yeni üretim alanları aramak olmalıydı. Hastalıktan sonra çıktığım gezide, görebildiğim alanları, bir rapor halinde efendilere sundum. Gözatma zahmetini bile çok gördükleri Taunton'da seçimleri yitirdiğimde ortaya çıktı. Çağırdılar. Peel'in yanına girdiğimde, Lord Palmerston da ordaydı. İhtiyar, önümü bir rapor koydu. Bakar bakmaz, Pamuk sıkıntısının her yıl biraz daha artacağı anlaşılıyordu... Çünkü, bizim ablukalara karşı, onlar da dışsatım ambargosu koymuşlardı. Bunun üzerine, beş yıl önceki rapordan söz ettim. Anlar gibi başlarını salladılar. Meğer, dinlememişler!.Bu yıl fiatlar patlayıp da, Manchester tepelerine binince ayakları suya ermiş. Raporumu tozlu raflardan bulup çıkarmışlar. - Yan gözle yeni dostları-

na bakarak; - *Gözleri fal taşı gibi açılmış.* - Dediğinde, gülümsemelerinden deyimi doğru çevirdiğini anlayarak sürdürdü; - Şimdi, - Yine gülerek gençlere baktı. - *Köprüden geçinceye, ayıya dayı diyecekler!..* Sonra, onlar Olimpos'a, *Jönler* ırgatlığa... Ama, bu kez iyice zordalar. Kolay kolay, eski tahtlarına dönebileceklerini sanmam. Saygıdeğer *Gentleman*ler yüksek politika heveslerine, ekonomiyi harcamışlar. 30 milyon sterlini bulan pamuklu dokuma dışsatımını gelecek yıl tutturmaları çok zor. İş işten geçti mi, bilmiyorum. Oysa, zamanında önlem alınsa, Amerikalılar ettiklerine pişman olurlardı. Yazık!.. *Rüzgâr eken, fırtına biçmeye koşulu.*

Deyimler çoğalınca, bakışlar Henry'de buluştu.

Hiç duraksamadan;

- Yok!.. Tamamı kendisinden!.. - Dedi. - Sizin oralarda epey dolanmış. Ama, *çarşafa değil.* Bilgiye!..Böylece hem öğrenmiş... Hem sevmiş. Şansım!.. Özlemin yoğun günlerinde tanıştık. O sizin oraları biliyordu. Ben sizi tanıyordum. Birden, sılaya kavuşmuş gibi olduk.

- Biz de, - diye atıldı Cemil. - Sılamıza kavuştuk.

Ohannes, kocaman başını sallaya sallaya;

- Eksiğimiz insan, - dedi. - Hep bir arada olabilsek!.. Ne kötü!.. Kimiz orda, kimimiz burda... Çoğalacağımıza, gün günden azalıyoruz.

- Keşke Fanny'yi de getirseydiniz, - dedi ötekilere Henry. - Bunu başka türlü tutmak mümkün olmayacak.

- Gençlik ne güzel şey, - diye araya girdi Hamilton. - Bir selâm, bir gülümseme... Anında bulunan bir eksen. Ve sımsıcak bir dostluğun açılan kapısı.

- Ya da, kan davasına varan bir düşmanlık ve yarış. - Diye tamamladı, Benjamin.

Vefik, söyleşinin ılımına dalıvermişti;

- Ama her iki durum da, ortam ve seçimden kaynaklanır. Kılavuzunuz kargaysa, yandınız. Henry'yse, şans avuçlarınızın içinde.

Sir Austen'in başuçlarına dikildiğini sezmemişlerdi.

- Bir de biz, gençlerin bütün değeryargılarını altüst edeceği

kuşkusundayız, - diye söze karışınca hemen yer açtılar. - Delikanlı haklı! İnsan ortamına uyuyor. Londra, bizi ürküttü. Koskoca insanlar karamsarlığa düştük. Sanki, yeryüzünde güzellik tükenmişti.

Hamilton, birden kendi alanına geçilivermesinden hoşnut, arkasına yaslandı;

- Bir ülkede, gelişme umudu tükenmemeli. İnsanlar, akıl ve mantığı, durgunluğun demir kapılarına anahtar bilirler. Bu, her çaresizliğin, çaresi bulunur inancıdır. O da sarsılırsa, kargaşayı ne durdurabilir? Bir toplumun en duyarlı kesimi, gençliktir. Umudun ve geleceğin sahibi olduğu için. Yozlaşma yeli, ilkin gençliğin başında eser. Şöyle ya da böyle yaşamını düzenlemiş olanlar, bundan yoksun kalanların kaygısını anlayamaz. Çatışma başgösterir. Orta kuşak kendisinin yozlaştırdığı değeryargılarını kuşanır. Genç, her davranışıyla suç işlemektedir!.. Oysa, yarından umudunu kesince, günü yaşamaya dönmüştür. Sapkınlık saydığımız bu olsa gerek. Artık, bizi tutabilene aşkolsun.

- Hakedilene katlanılmalı, - dedi Sir Austen. - Özrün gecikmişi işe yarar mı?

Henry, sözü kimseye bırakmadan;

- Gözönündeki güvensizlik, uzakta kuşkuya dönerse haksız sayılmaz ki efendim... Paris, Londra'dan çok farklı değil. Maxime'le şansımız bunlara rastlamak. Henüz amacı olan bir kitleye katılmak, kimlik edinmeye yetiyor. Galiba insanı geliştiren asıl güç, kendiliğinden katılma. O zaman, ya çerçeveleri aşmak sözkonusu. Ya da herkesin kendi çemberini çizmesi.

Austin, torunuyla ilk kez karşılaşıyormuş gibiydi.

Gözlerinde beğeninin yangınları tutuşuyor... Kalın dudaklarını büze büze, başını sallıyordu. Henry sözünü bitirmeden araya girdi;

- Teşekkür ederim yavrum! Bağışlandığını duymak her ölümlünün dileğidir. Bunu pekiştirmek de, dostlarının görevi. - Peruğundan pudralar saçarak başını kaldırdığı an, Kâhya yanında bitiverdi. - George, - diye buyurdu. - Bu gençler, dostlarımdır. Bundan sonra her gelişlerinde, beni de onurlandırmalarını sağlayacaksın.

Uşak, hepsini, ressam dikkatiyle tek tek süzdü.

Birkaç saniyede, yüzlerini belleğine almış olmalı.

Geldiği kadar, sessiz ve yumuşak kayıplara karıştı.

Refik, onu yeniden, salonun dibinde, John'la yakaladığında, kıvandı. Gözünün ucuyla onları gösteriyor. Bir vantroloğa taş çıkartacak beceriyle, kulağına bir şeyler fısılıyordu. Uşak, anında, kavradığı çay tepsisiyle üstlerine yürüdü. Bir an kendini görücü karşısında sandı.

Belli etmeden çayını aldı.

Topluluğa döndüğünde irkildi.

Herşey ne çabuk olup bitmişti.

Kâhyayla uşağı kıstırdığında Vefik;

- Bu dostluğu ödemek için, - diye söze başlamıştı; - Henry'nin dostluğuna sığınmaktan başka fırsatımız yok, - diye bitirdiğine göre, birkaç saniye sürmüştü.

Gözlerine ve kulaklarına inanamadı.

İngiliz düzeni bu olsa gerekti

Sorunu usullacık çözmek.

Sessiz ve derinden.

Ve anında.

Kimse sezmedi.

Hele çene yarıştıranlar!..

Ayrımına, çok geç varacaklar!..

Ve vardıklarında mucize sayacaklar.

İnsan gözleri kamaşınca dehşetli etkilenir.

Düzen, disiplin ve ustalığın karşısında şaşırır.

O an teslim olmasa bile, sonunda onun altında kalır.

Oysa herşey ne kadar ince ve basit düşünülmüş.

Her davranış nasıl da hesaplı, ölçülü ve planlı.

Kimbilir, şimdiye kaç kez prova edilmiştir?

Gerçek endüstri toplumu bu olsa gerek.

Herkes, görevini iyi yapmak zorunda.

Tıkır tıkır işleyen eski bir saat gibi.

Çağdaş dünyanın mayası burada.
İcatlar... Sanayi... Kentleşme...
Para... Banka... Ticaret...
Ve devrim.
Voltaire çok haklı.
Diderot ve Rousseau da.
İyi ve güzele özenmek, insanlık.
İngiltere'yi örnek almaları doğru.
Düzeni sanat haline getiren toplum.
Yüz yıllık bir alışkanlıkla işleyişi sağlıyor.

Yapılması gerekeni, anında uygulayınca, savsama, unutma, aksama sözkonusu değil. Üretkenliğin gizi buysa, çok basit. Tıpkı, çok geniş kadroyla oynanan bir piyes gibi. Herkes, kendi işini doruğuna çıkarabilirse, düşünülen en güzel biçimiyle ortaya çıkar.

Fransa'da sezdiği buydu Refik'in. İngiltere'de inandı.

Peki, Sir William Hamilton'la, Benjamin D'İsraeli'nin o acımasız eleştirileri ne oluyor? Sen ben kavgası değil mi? Hayır, düzenin ayrılmaz parçalası. Yetenekle yetersizlik... İleriyle geri... Gereksinimle dayatma, böyle açık kavgalara girdi mi, tıkır tıkır işleyen düzene dönüşüyor. Ayakoyunu deyip durduğu da, bu koşullarda alındığında taktik oluyor. Rakibi, herkesin önünde yenmenin neresi oyun? Demek ki, bizdekileri görememiş.

Soğukluk sandığımız davranışların nedeni bu. Yabancı, onca emek... Bunca göznuru ile kurulmuş olanı bozabilir. Kötü niyetli olmasa da yabancılığından. Öyleyse, düzenin içine girinceye, dışlaması hak!.

Onların bir göz açıp kapayana uyguladığını, Refik de aynı hızla düşündüğünü sezince kıvandı.

Birden, kulaklarında çınlayan sesler ayrışıverdi.

- Ve dostlukta sığınma sözkonusu olmadığından, - diyordu Benjamin.

- Sakın ha!- Diye atıldı Hamilton. - Şimdi felsefe'ye bulaşmayın. Sir John Auistin'in çay partisi, sabaha kadar uzar. Ben Paris'te, hem de dünya kadar işim varken aynı hatayı işledim. Yararlanmak

istiyorsanız, geniş bir zaman ayarlayın. İyisi, bu tatilde bana gelin. Hem Edinburgh'u görmüş... Hem başlangıç için birkaç gün ayırmış... Hem de beni yoksun kılmamış olursunuz.

Henry, Hamilton'un çıkışından hoşnut, sırıtıyordu.

Sir John'la Benjamin, şaşkın şaşkın yutkundular.

Hamilton, etkisinin ayırımında sürdürdü.

- Bacon, Kant ve Descartes'i bilgeliğin doruğuna çıkaran Endülüs çevirilerini bunlar, kendi dillerinde, kendi yazılarından okumuşlar. Avicenne... Avempace... Johannes ve Avoeroe'lere adını duymadığımız öyle bilgeler eklerler ki, tam bir şölen olur. Ama, böylesine *dinner* de yetmez!

- Desenize, yakalarını elimden zor kurtaracaklar, - dedi Benjamin. - Ülkelerinde dolaşırken çözemediğim pek çok şeyi şimdi daha kolay kavrıyorum. Derin bir kültür ve sağlam bir felsefeye dayandıklarını sezmiştim. Endüstri yoksunlukları, yabancıyı aldatıyor. Fabrikalar yoksa, hiç bir şey yok sanıyorsunuz. Oysa endüstri, herkes için daha o kadar yeni ki!..

Sir John, gözlerinde ışıltılarla Hamilton'a bakarak;

- Haklısınız, - dedi. - O kadar yeni ki, herkes, hepimiz yaşayarak öğrenmeye koşuluyuz. Bir insan ömrünün yarısı kadar bir zamanda sağlanan olağanüstü dönüşümden, kimin başı dönmüyorsa, yok demektir. Şimdi size çok basit... Hatta ilkel gelebilir. Halâ eksikleri, noksanları bulunabilir. Ama, başka bir dünyaya doğmuş insanların, değişik bir yaşambiçimine geçivermeleri ne demek? Ölüm kadar zor sayılsa yersiz mi? Bence değil!.. Çünkü yaşadım. Hiç pişman değilim. Anlatırsam belki hak verirsiniz. William Glascow, ben Edinburgh'ta doğduğumuzda, İngiltere'de fabrikayı geçin, bugünkü anlamda atelye bile yoktu. Çocukluğumuzda, el dokuması giyiyorduk. Hatta ilk gençliğimizde de... John Kay *uçan mekiği* yeni bulmuştu. Enli kumaş dokunmasında iki yerine bir kişiyi yeterli kılması, dokumacıların gözünü açtı. Tezgâhı kullandılar, ama Kay'e metelik ödemediler. Haklarını korumak için açtığı davada, avukatı babamdı. Dosya halâ bizdedir. Davayı kazanacağı anlaşılınca, öyle bir

gürültü kopardılar ki, Fransa'ya kaçmak zorunda kaldı. Zaten buluşu, dokumayı çok hızlandırdığı için, iplik yetmiyordu. Crompton *mule*'ü, Cartwright *makinalı tezgâhı* evlendiğimiz yıllarda bulalabildiler. Ve ne olduysa ondan sonra... Benjamin, Sarah ve Martha'nın yaşamında... Yani son kırk-elli yıl içinde oldu. Dokumanın kazandığı ivme, hıza dayanıklı sağlam araç gereksinimini zorladı. Sanayie demirin girmesi gerekiyordu. Darby'lerin odundan kömüre geçişi, demir üretimini artırsa da, Cort *haddehaneyi* kuruncaya kadar, demir kullanmak çok pahalıydı. Ne var ki, üretim artıp, pazarlar genişledikçe, ödenecek bedel küçülüyor. Ama, bu kez de, üretilen demiri, mekik, tezgâh ve iğ haline getirmek için hızlı ve insandan daha güçlü araçlar gerekiyor. Watt'ın buhar makinesi o gereksinimin ürünüdür. Belki inanması zor ama, makine yapabilen makinelerin yaşama girerek, endüstri denilen devin oluşması bizden çok genç. O kadar ki, biz Hamilton'la, buhar makinesinin ilk gösterisiyle, Davern'lerin *Savern* üzerine kurdurdukları ilk demir köprünün açılışına katılanlardanız. Makine çalıştığındaki çığlığımızla, potinlerimizin demir putrellerdeki çağıltısı, halâ kulaklarımdadır. Ah Tanrım! Ne günlerdi? Sanki Alaattin sihirli lâmbasını, İngiltere'de sığazlamıştı. Bin yıllardır, derin uykulara dalmış dev sıçramış, birden dışarı uğramıştı. Gün geçmiyordu ki, yeni bir buluşun fırtınası esmesin! Volanlı mekik, mekanik çıkrıkları..Onlar demir-döküm buluşlarını. Bu da, daha güçlü araç ve gereci gerektiriyordu... İngiltere, akıl almaz boyutlarda bir, yenilik, buluş, uygulama atılım ve gelişme mucizesi yaşıyordu. Bilmem, insanoğlu bunu bir kez daha yaşar mı? Galiba bu devinim, insan da içinde herşeyi kendi eksenine bağladı. O günlerde yaşayıp da, onun merkezkaçına kapılmamak olanaksızdı. İnsan dehasını doğaya egemen kılıyor... Aklı, değişimin makinasına dönüştürüyorduk. Bugün varolan herşey o kırk-elli yılın mirası. Bu birikim insanın başını döndürmez... Onu tanrılar katına çıkarmaz mı?

- Bunları boşuna mı çağrılıyorum, - dedi Hamilton. - Kırın yazgısını, ancak endüstrinin değiştireceğini, kendi gözleriyle görsünler de, bir kuşakta aşılan evreyi bir daha küçümsemesinler.

Konuklar kıpırdanmaya başlamışlardı.

Sir John, dizlerinden destek alarak doğruldu.

Ağır ağır kapıya, oğlu Benjamin'in yanına yürüdü.

Hemen ardından, Henry de onlara katıldı.

Zamanın kayıp gitmesi ne kötü!..

Bakışları birbirleriyle çakıştı.

Kalkmaları gerekmiyordu.

- İngilterenin gizi bu diyelim, - dedi Benjamin. - Ya bunların kaygı, korku, gelişme, kalkınma, endüstri, ticaret ve bunalımdan uzak yaşamalarına... Ve hiç bir savaş ya da kayıbın bozamadığı rahatlarına ne diyeceğiz?

- Rahatın ötesinde, - dedi Hamilton. - Yaşambiçimi, diyebilir miyiz? Bunca büyük bir imparatorluğu, onca uzun zaman yaşatmanın mutlaka bir gizi vardır. Bence, felsefeye yönelenle, devlet yönetmeye kalkışanın mutlaka çözmesi gereken bulmaca budur.

Zaman ne ilginç.

Nasıl da hızla akıyor.

Salonda kimse kalmamıştı.

Henry gelir gelmez gitmeliydiler.

Oysa, söyleşi yeni ısınmaya başlamıştı.

Benjamin gezip görmüş olmanın bilgisiyle;

- Kılıçla kurulanı, altı yüzyıl taşıyabilmek kolay mı? - Diye atıldı. - Halimize bakın. Ada'mızın dışına çıkalı yüz yıl olmadan, Amerika elimizden kaydı. Endüstri canavarını besleyecek, yeni hammadde kaynakları bulamazsak bizi yutacak. Bunların öyle dertleri yok... *Azıcık aşım, ağrısız başım... Bir lokma, bir hırka,* gibi yüzlerce deyişleri var.

- Bu kötü değil ki!.Tarım toplumunun özelliği. Yaşambiçimi kendine yeterlik üzerine kurulu. Zaten endüstrinin yaptığı asıl değişiklik bu. Sir John'un az önce üstüne basa basa anlattığı buydu. Endüstri hiç bir zaman kendi kendine yetmiyor. Mutlak biçimde kollektif çalışma gerektiriyor. Hem de aksamamak koşuluyla. John Kay, mekiğini otuz yıldan fazla kullanamadıysa, iplikçilerin mal ye-

tiştirememesinden. Sanayide herşeyin tam ve yerinde olması zorunluluk. Bir daldaki aksama, bütünü etkiliyor. Çiftçinin eksiğini ise daima Tanrı tamamlar. Bunun yanında zulüm ve sömürü de bizimkinden az.

- Bunu kullanabilirler. Eğer, kabuklarını kırarak, rekabetin baskısına dayanabilirlerse, Avrupa endüstrisini, kendilerine bağlarlar. Gittiğimde gözlerimle gördüm... Mısır... Aşağı Mezopotamya... Kilikya ve öteki kıyılar... Pamuğa Kaliforniya'dan daha elverişli. Ama, bomboş!.Bu sanayi ve ticaret çağında, gözalabildiğine ovaları öyle boynu bükük görünce, içim sızladı. Hele, Manchester pamuksuzluktan kıvranırken, akıp giden dereler... Bakıp duran topraklar insanı şaşırtıyor. Bir an önce, oraların ekilmesi gerekli. Yollar, kanallar, limanlar yapılmalı.

- Bu bizim düşümüz... Sanki hayra yoruyorsunuz. Toprağımız gani... Kıyılarımız uçsuz bucaksız... İnsanımız saymakla tükenmez. Ah, bir de, toprak sürülse... Tohum atılsa... Yollar açılsa... Limanlar yapılsa... Yılı dolar dolmaz, hepimiz umut yolculuğuna yelken açarız. Çünkü tarım mevsimliktir. Toprağa tohumu attıktan altı ay sonra, ürün kucağında... Bedeli avuçlarındadır. Parayı harcayacak yer buldun mu, savur savurabildiğince. Nasıl güler yüzümüz? Nasıl gelişir ülkemiz? Anlatılamaz!.. Yaşanır!.. - Herkes hayalin kanatlarında düş bulutlarına tünemek üzereydi. Bir an soluklandı. Konuşmayı uzatmaktan pişmanmışcasına soruverdi;

- İyi de, bunlar için gereksinim şart değil mi?

- Şart!.. Ve şimdiden gereksinim var!.. Ne ki, henüz doğrudan işin içindekiler bile tam ayırımında değil. Ama, bir, bilemediniz iki yıl sonra, endüstrinin istemi kapıları kıracak!.. Hele bir de Amerika, hammadde yerine mâmul satmakta diretirse, ateş her yanı saracak. Yeryüzünde verimli toprak bol değil. Olsa da, hepsi bizim değil. Dün, Amerika vardı!.. Şimdi, en güçlü rakip... Tehlikeyi önlemle karşılarsak, yükselme sürer. Hazırlıksız yakalanırsak, gitti üstünlüğümüz!.. Hoşgeldi Amerikan sömürgeleri!.. Arası yok!.. Çünkü düzen, sömürüye dayanır. Ve sömürünün temel kuralı, güçlünün güç-

süzü, varsılın yoksulu, uyanığın uyuyanı soymasıdır. Bu nedenle gereksinim çok! İngiltere endüstrisi bütünüyle tekstile dayanıyor. Ancak, ülkesinde pamuk yetişmiyor. Üstelik bu nazik ve zorunlu bitki, her toprakta da yetişmiyor. Yani, sanayi geliştikçe, gereksinim daha da artacak.

Refik yüzünde gülücüklerle Benjamin'e baktı;

- Teşekkür ederiz. Şimdiye kadar bize hep tüketim önerilmişti. Silâh alın... Kumaş alın... Gemi alın... Alın alın... İlk kez bir Avrupalı, üretin ve satın, diyor. Bilmem, kolay ve çabuk özümseyebilir miyiz? Ama, yepyeni bir ufkun açıldığı kesin. Yarın, Başbakana anlatacağınız bu mu?

- Tamamiyle bu.

- Keşke, o da sizin gibi düşünse! Ne iyi olur! Sizde olmayanı biz üretiriz. Bizde olmayanı siz!.. Biz kalkınmaya başlarız. Siz gelişmenizi sürdürürsünüz.

Henry'den önce Sir John geldi.

- Sizinkilere haber gönderip, yemeğe kalmanızı rica edecektim. Bizimki, kıyameti kopardı. Çıkarken, akşama döneceğinizi, söylemişsiniz. Rica edersem, isteğim emir sayılırmış. Öyleyse, neden istemiyor? Anlayana aşkolsun!

Vefik, yerinden doğrulurken;

- Emretseydiniz, uyulurdu efendim!.. Kazandığımız onuru çoğaltmak herşeye değer. Madem, Henry kardeş, şaşmaz düşüncesiyle bizimkilerin sevgi ve güvenini incitme kaygısına düşmüş. İznizle, arkadaşımıza yardım edelim. Nasılsa hoşgörünüz, bıktırma sorumluluğunu ona yüklüyor. Bari bizimkini, biz yüklenelim.

Henry, salonun başında dikilmiş..Kıs kıs dedesinin şaşkınlığına gülüyordu.

- Vay canına, - dedi Sir John, - Osmanlı'nin gizi bu olsa gerek. Akıl almaz bir özgeçi, olağanüstü bir incelik ve şaşmayan bir azim. Ne yaman bir düşman!..

- Ya da, ne iyi bir dost, - dedi kalkarken Hamilton. - Ben de gitsem iyi olur. Ancak hazırlanırım.

- Ben de, - diye doğruldu Benjamin. - Yarına iş çok.

İKİ

Gemiden indiler.
Rıhtım, yalpalıyordu.
Ayakları taşa gömüldü.
Gövdeleri iki yana eğildi.
İvecen birbirine tutundular.
Taşlar sertleşti. Yalpa düzeldi.
Gövdeleri yeniden denge buldu.
Uzun bir yolun sonuna gelmişlerdi.
Limanın kargaşası, çevrelerini kuşattı.
Hammal... Satıcı... Arabacı birbirine karıştı.
Dev körüğün yeli, itti mi, çekti mi anlamadılar.
Sıyrılmaya uğraştıkça, kalabalığa gömülüyorlardı.
Yüreklerinde yön yitirme ürpertisiyle birbirini kolladılar.
Devinen kalabalığın baskısında, oldukları yere çakılıp kaldılar.
Ne yön, ne yol biliyorlardı... Ne tanıdık bir yüze rastlamışlardı.
Kalabalıkta iki kuşça can... Deryada küçük iki damlaydılar.
Telâşları anlamsız... Korkuları yersiz... Kaygıları boştu.
Kendi hallerine acıyan bakışları, birbiriyle buluştu.
Aynı düşüncenin yelinde bastılar kahkahayı.
Birden durumları iyice komik görünmüştü.
Gülmekten başka ne yapabilirlerdi ki!..

Nasılsa Londra'ya ilk gelişleriydi.

Başları kendiliğinden dikildi.

Gövdeleri doğruldu.

Taşlar yeniden sertleşmişti.

Sanki kalabalık seyreliverm̈işti.

Birbirlerini bulmanın güveni tazelendi.

Başlarının çaresine bakmaları kesinleşmişti.

Bir an önce eşyalarını indirmeleri gerekiyordu.

Vefik, Tonet'i rıhtımda bırakarak gemiye yöneldi.

Önüne dikilen adama çarpmamak için durakladığında;

- Monsieur Vefik, - diyen gence yitirdiğini bulmuşların sevinciyle sarıldı. - Bağışlayın, geciktim. Kalabalık birden bastırdı. Bulmakta epeyce zorlandım... Neyse, hoşgeldiniz!.. Sir, sizi, çıkış kapısında bekliyorlar!.. Ordinonuzu verirseniz bagajla ben ilgilenirim.

- Zahmet olacak!.. Çok teşekkür ederim, - diyerek cebinden çıkardığı ordinoyu uzattı. - Çıkış kapısı?

İşaret etmesine gerek kalmadı.

Hammallar sırtlarında, denk ve sandıklar, yolcular kucaklarında paketlerle önlerinden geçiyor... Deli çaylar gibi, sola doğru akıyorlardı. Tonet'in koluna girdiği an, pişmanlıkla durakladı.

Hızla geriye döndü.

Karşılayıcısı kayıplara karışmak üzereydi.

Kalabalığı yara yara, yanaştı... Kolundan yakalayarak durdurdu... Elindeki bir tomar parayı yadsımasına kalmadan cebine tıkıştırırken;

- Bağışlayın, sizi bulmak öyle sevindirdi ki, giderleri unuttum. - Der demez, adamı şaşkın şaşkın ardından bakar halde bırakıp koşa koşa Tonet'in yanına döndü.

Kalabalık, bütün ürkünçlüğünü yitirmişti.

Kolkola, sevinçli, kapıya yöneldiler...

Kavuşma coşkusuna hazırdılar.

Kapının önünde durakladılar.

Ayakta zor duran, yaşlı bir *gentlemen,* bütün yükünü bastonuna, aktarmış özlemle onları bekliyordu.

Tonet bakar bakmaz;

- Henry dayı! - Haykırışıyla koptu. Sonra birden durakladı. Yüzü buruştu. Gözleri doldu. Bir bekleyen adama... Bir Vefik'e baktı. Ve; - Bir kaç yıl içinde, ne kadar ihtiyarlamış Tanrım, - diye fısıldadı. - Adeta çökmüş. Oysa, son gördüğümde dimdik, dipdiriydi. Yazık!..

Hızlandılar.

Yanına geldiklerinde, üzüngleri arttı.

Sir Henry Layard Austen, ayakta zor duruyordu.

Tonet, incitmekten çekindiği bir bebeği okşarcasına kucakladı. İki yanağından öperek, arabaya tıkmak istedi.

Sir Henry, umulmaz bir dirençle kendini kurtarıp, yana çekildi. İnce bir reveransla;

- Hoş geldiniz!.. - Diyerek Tonet'e yol verdi.

Uzatmadan arabaya atlayan genç kadın anında elini uzattı. Bastonu kapan Vefik, koluyla destekledi. Sir Henry, ayaklarını değirmen taşlarını sürüklerce kaldırarak arabaya yerleşti. Hemen ardından Vefik de binince, araba yürüdü.

Kalabalığı aşar aşmaz, görüş alanı açılıvermişti.

Geniş cadde, uçsuz bucaksız gibiydi.

Burnunun direği sızladı Vefik'in.

Bir an gözleri buğulandı.

Rıhtım Caddesinin, Galata hanlarıyla ezilmiş eğri büğrülüğü üstüne yürüdü.

İki yandan akan yük arabalarını görünce, silkindi.

İstanbul, Londra ölçeğinde ticaret merkezi olsaydı, sokakları daracık kalır mıydı? Bunca yükü, onca araba ve gemi nasıl yükleyip boşaltabilirdi ki!..

Sir Henry, hiç ağzını açmadan, Vefik'i gözlüyordu.

Atların koşusu düzelmiş..Kupanın, sallantısı azalmış Vefik, eksiklik duygusunu yenmişti.

Sir Henry, yine de Tonet'e bakarak;

- Umarım yolculuğunuz iyi geçti?

- Şansımız varmış, - diye şakıdı Tonet. - Akdeniz, bizi size sağlam sunmayı istedi. Marmara'da biraz deniz yaptı. Ama, *Dardanelles*'den *Gibraltar*'a süt limandı.

- Atlantik her zaman iyi karşılar. Geldiniz ya, şimdi biraz dinlendiniz mi, yeniden karaya alışırsınız. Paris'e uğramadan gelmeniz iyi oldu. Marie-Anne, kolay kolay bırakmazdı. Oysa Bishop, kıyameti koparmak üzere. Bir gün benim yakama yapışıyor Nerde kaldılar diye, bir gün Kosta'nın... Sahi, o nasıl oldu da, karşılamaya gecikti?

Sesi, bir dostunu atlatmanın yengisiyle çınlıyordu.

Vefik, hiç bozuntuya vermeden;

- Emriniz üzre, sizinkiler telgrafla bildirmişlerdir. Bizimkiler kuryeyi bekledilerse, Paşa amca için iyi sürpriz olacak demektir.

Sir Henry, yüzünün bütün kırışıklarına kahkaha attırarak bir an düşündükten sonra;

- Bakın aklıma ne geldi? Şu sürprizi *katmerleyelim*. Bugün iyice dinlenin. Yarın, Kosta'yı *dinner*'ye çağırayım. Kapıda siz karşılayın.

Tonet, ellerini çırparak zıpladı.

- Doğrusu yüzünü görmek hoş olur.

- Sonra da, - diye atıldı Vefik. - Öfkesini bir güzel benden alır. Unutmayınız, geldiğimi önce o'na bildirmem gerekiyor. Yoksa, maaş vermeyebilir.

- Yok!.. Kıyamaz. Öfkelendiğinde *deli dana gibi dönenir*. Ama, ne bana söker... Ne de sana kıyabilir. Yine de pek üstüne varmamalı. Hiç unutmaz. Bir gün, yeri gelir, denk düşerse, adamın burnuna dayayıverir. - Diye kösülüverdi Sir Henry. - O, aynı oyunu bana oynasaydı, hakkı. *Pundunu bulmuş*, cakasını satıyor, derdim. Vefik, alet olmasaydı. İyisi, geçerken o'nu da almak. Böylelikle, *kefere emeklisi, memurumuzun geleceğini bizden önce öğreniyor. Bu ne rezalet,* diye telgraf döşenmesine engel oluruz. - Pencereyi hafifça açtı. - Osmanlı Elçiliği'nden geçelim, - diye buyurdu.

Tam zamanında söylemiş olmalı.

Geniş caddede ilerleyen araba, birden sağa saptı.

Atmeydanının birkaç katı büyüklüğünde bir alanda noktalaşıverdiler. Gözbebeklerinde *Trafalgar Squere* resimleşti. Denizlerdeki İngiliz üstünlüğünün övüncü, başka nasıl anlatılırdı? Araba parke taşlarının üstünde kayarken, o belleğinde Barbaros'la Nelson'un serüvenini karşılaştırmaya uğraşıyordu. Bir amiralin dehası, bazen denizlerin yazgısını değiştirmekte. Barbaros'un Akdeniz'de yaptığını, Nelson Atlantik'te yaşamı pahasına başarıyor. Ve o günden beri, İngiliz Donanması, *Denizler Hakimi*...

Tam, karşılaştırmasını derinleştirmek üzereydi ki, Tonet'in sesiyle irkildi;

- Kuzum Henry dayı, - diyordu, - Hiç uslanmayacak mısınız?

- Kendi aramızda mı? Asla!.. Açıklama yapmadan, şakalaşabileceğin kaç kişi çıkar? Hiç düşündün mü? Hem de bu yaşında. Bir de bizi elc al!.Tanıştığımızda en yaşıları olarak yirmisine yeni giriyordum. Altmış yıldır, birbirimize şaka yaptık..Oyun oynadık.Uyardık.. Eleştirdik, hatta alay ettik... Hiç kötülük etmedik. Hiç incitmedik... Ricardo vuruldu... Engelleyemedik. Charles dünyanın en güzel şiirlerini yazarak kendini öldürdü... Önleyemedik. Vefik'le Refik, haber vermeden gittiler... Cenazelerine bile yetişemedik. Kimimiz İngilterc'deydi... Kimimiz Fransa ya da dünyanın başka bir yerinde görevli. Ardardına, öyle hızlı eksilmeye başladık ki, uslanmaya fırsat kalmadı!.. - Hüznünü bir süre gözkapaklarının ardına gizledi. Sonra derin bir iç çekişiyle; - Gözümüzü tam açacağımız sırada, her birimiz bir ödev yüklendi. Avrupa, yepyeni bir oluşuma yönelmek zorundaydı. Ekonomik devrim batısını, politik devrim doğusunu yangınlara tutuşturmuştu. Bir yanımız endüstrinin yaşambiçimi haline gelmesine uğraşırken... Bir yanımız savaş çıkarma ya da önleme çabasındaydı. Devrim sonrası kuşaklarının yazgısını galiba biz çizdik. Bizim kuşağın İngiliz, Fransız ve Almanları, bir yanı sayılabilir... Üstüste binen icatlar, üretim araçlarını değiştirmişti. Makinalar, üretimi, akıl almaz boyutlara ulaştırmışlardı. Yamalı elbiselerden kurtulmuş. Nehirler üzerine kurduğumuz demir köprüler... Araların-

da açtığımız kanallar... Tersanelerde yaptığımız demir mavnalarla oradan oraya gidişi güvenli kolaylıklara kavuşturmuş... Donanmayı buharla işleyen demir vapurlarla, çok uzak yerlere gidebilecek hale getirmiş... Böylelikle endüstrinin gelişmesini iyice hızlandırmıştık. Ne var ki, bir süre sonra, İngiltere, Fransa ve Almanya tıkabasa doymuştu. Kumaş, demir-çelik stokları gün günden artıyor... Döktüğümüz toplarla, yaptığımız tüfenkler, depolarda küflenmeye başlıyor... Birbirimize koymak zorunda kaldığımız ambargolara karşın, stoklar arttıkça artıyordu. Üretimi durdurmak ise olanaksızdı. Çünkü, fabrikaların kapanması demek, artık toprakla ilişkisini kesmiş yüzbinlerin açlığa terkedilmesi anlamını taşıyordu. - Vefik'e bakarak; - *Aç köpek fırın deler,* sözü boşuna mı? Ya insan? Ekmeğini yitirmiş yüzbinler? Zaten feda edilmiş canını, fırın delmeye yöneltiverirse?

- Bizim operada, *maestroya* başkaldıran, kovulur. Fransa'da, barikatlar kurulur... Ölümler olur... Bildiğim Almanya ve İngiltere'de de aynı. Biraz önce, silâhların depolarda küflenmeye başladığından söz ettiniz. - Dedi, Tonet. - Kullanırsınız!.. Böylelikle hem isyan eden cezasını çeker. Hem, silâhlarınız çürümekten kurtulur.

Sir Henry, alaylı alaylı güldü;

- Operacı olacağına, diplomat olsaymış, rakiplerini perişan edecekmiş bu kız!.. Kendi başlarına geleni, satmak istiyor. Fransa, üretken gücünü o dediğin yolla harcadı da ne oldu? Perişan!.. Devrimin başında, Avrupa'nın birinci devletiydi. Halâ hepimizin gözlerini kamaştıran bir ödev ve güç sahibi. Oysa, şimdi!.. Bizim iznimizle, Osmanlı'nın zayıflığından yararlanan bir imparatorluk heveslisi. Al birini vur ötekine!.. Neden? Birinin askere alacak insanı tükenmiş... Ötekinin askerini donatacak hazinesi... İngiltere aynı hatayı işleyemezdi. Öyleyse, yapılacak bir tek şey vardı. Fazlayı satmak! Bunun için de, yeni pazarlar bulmak gerekiyordu. Bulduk!.. Bu kez de, pazarları doyurmak zorunluluğuyla karşılaştık. Hammadde kaynaklarına ulaşmalıydı. Ulaştık!.. Yeri geldi ortak olduk... Yeri geldi rakip... Ama hiç bir zaman dostluğumuz bozulmadı. Hatta inanmayacaksınız. Ricardo nedeniyle, ülkelerimiz düşman kamplara geçtiği halde

bile!.. Birbirimizle, dayanışmayı kestik. O kadar!.. Ama, yeniden dostlukları biz kurduk. Bunu da hiç kimse yadsıyamaz. Çünkü, bir avuç uzlaşmış insanın ne demek olduğunu, artık herkes biliyor!..

Tonet, bütün içtenliğiyle;

- Evet!.. Dünyayı yerinden oynatabilir, - dedi.

- Oynattık!.. Sizin, bu altmış yıllık süreçte tarih diye öğrendiğiniz ne varsa, bizim eserimiz. Ya da oluşumunda mutlaka birimizin parmağı var. Belki iyi bir miras değil. Çok hoşnut kalmayabilirsiniz. Alınmayız!.. Ne var ki, bizim parmağımız olmasa, çok daha beterine sahiplenmek zorunda kalabilirdiniz.

Araba, Elçiliğin önünde durdu.

Kavaslar, Sir Henry'yi tanıyor olmalılar.

Biri, arabanın kapısına koşarken diğeri elçiliğe daldı.

Kapı açılıp basamaklar sarkıtılmıştı ki, Musurus Paşa, merdivenlerde göründü;

- Vay mirim!.. Teşrifinizi hangi rüzgâra, - derken Tonet'i, hemen ardından Vefik'i gördü. Sözünün gerisini yuttu. - Şu çifte kumrulara da bakın!.. Biz haber beklerken onlar damdan düşmekteler!

- Bize gidiyoruz, - dedi Sir Henry. - Bekleyelim mi?

Vefik çoktan atlamış, Musurus'un elini öpmüştü. Paşa, beğenmişlikle kasıldı. Uzanıp Tonet'in elini öptü.

- İnmiyor musunuz?

- Olur, - diye sarkıverdi Sir Henry. - Birer sade kahve içeriz. O ara, bu da işlerini düzene kor. Yemeği bizde yeriz. - Diyerek bastonunu vura vura merdivenlere sardı. - Eşyaları merak etmeyin. Stanley çok dikkatlidir.

Musurus güçlükle tırmanan Sir Henry'nin koluna girip destek olurken;

- Bakarım, sen kendince bir program uygulamaya başlamışsın bile Henry Layard Efendi!.. Hele bir girin bakalım. Gelmesi sizden, göndermesi bizden, denilmiştir.

Sir Henry, birden kaykıldı.

- Öyle yağma yok, Kostaki Musurus Paşa efendi!.. Gelmesi de,

gitmesi de bizden. Katılmak istiyorsan, bir kahveni içeriz. Yoksa, biz gidiyoruz.

- Nereye!.. Memurum, resmen diareye katılmadan hiç bir yere gidemezsiniz!..

- Bugün geleceğini resmen biliyor musun?

- Geldi ya!.. Yetmez mi?

- Yetmez!.. Yola çıktığına ilişkin belgenin elinde olması gerekiyor. - Derken içeri girmişlerdi. Durakladı. - Hem kuzum, gereksinim duysam da, sekreterlik işlerim için Devlet-i âliye memurlarından birini rica etsem, geri mi çevireceksin?

Der demez, Musurus Paşa;

- Emredersiniz. Elçiliğimizin kayıtlı memurları, size hizmet vermekten onur duyarlar ekselans!..

- Laf kaydırma Kosta efendi birader, - dedi hemen Sir Henry. - Ben senden kayıtlı memur istemiyorum. Henüz kaydına geçmemiş bir konuk kaçırıyorum!..

- Tamam yahu, amma uzattın. Hele otur!.. Bir acı kahvemizi iç. Ne yapabiliriz, düşünmeye fırsat tanı. Senin için elbette bir kolaylık yaparız.

- Şimdi oldu işte!.. Kahveyi hakettik.

Tonet, özlemle ağız dalaşlarına dalmıştı.

Vefik, çocuk belleğinin sayfalarına dalmıştı.

Bağlarbaşı'nda bir akşamüstünü yakaladı.

Konak arafe ivecenliğiyle kaynaşıyordu.

Gün batarken araba kapıdan girmişti.

Her akşamki gibi, içine atladı.

Yakalayanı tanımıyordu.

Direnip çırpınması boş.

Kurtulamıyordu.

Kösülüverdi.

Adam bırakmıyordu.

Araba merdivene yanaştı.

Yabancı, Vefik'i kucağına aldı.

İncitmekten sakınarak basamağa atladı.
Beşir Lala'nın sevecen çırpınışlarından etkilendi.
Hem zaten, Paşa amcayla babası yanıbaşlarındaydı.
Lala, *temennahlar çakarak* önlerine düştü.
Doğru selâmlığın maun kapısına yürüdü.
Her birinin önünde eğilerek yol verdi.
Yabancı Vefik'ı bırakmıyordu.
Her biri bir koltuğa yerleşti.
Kıskaç birden gevşedi.
Adama ısınmıştı.
İnmedi.
Kucağa yerleşti.
Bir el saçlarını okşadı.
Bir ses, kulaklarında yankılandı;
- Maşaallah, görmeyeli çok büyümüş!..
- İki yıl geçti, - dedi babası. - Büyümesin mi?
- Büyümemek elde değil, - dedi hemen Paşa amca.
- Öyle!.. Önleyemiyorsan katlanacaksın.
- Hem de yüksünüp yakınmadan.
- Yarınsıza sığınmak yersiz.
Dikkat kesildiğini sezdi.
Çabası boşunaydı.
Sözcükler bildik.
Söz yabancıydı.
Canı sıkıldı.
Kucaktan kaydı.
Söyleşilerine dalmışlardı.
Yanlarından usullacık uzaklaştı.
Galiba okula başladığının yazıydı.
Konak, harem selâmlık çalkalandı.
Alışılmışın ötesinde konuklar bekleniyor...
Kosta, Maxime, Henry, Ohannes, adları geçiyor...
Bir tek, Ohannes, tanıdık çağrışımlar uyandırıyordu.

Galatasaray Sultanisinin müdürlerinden biriydi.
Selâmlık resimleri dışında görmemişti.
Ama, önemli olduğunu ayırıyordu.
- Paşa amca da, gelecek mi?
Beşir Lala gülüvermişti.
- Hiç o'nsuz olur mu?
Gerçekten olmadı.
Konak bir daha öyle dolmadı.
Köklü arkadaşlığın gizini o gün seçti.
Koca koca adamlar, çocuklaşıvermişlerdi.
O güne değin çizdikleri resim, altüst olmuştu.
Paşalar, elçiler, hocalar, birer yaramaz öğrenciydiler.
"Yaptıklarını biz yapsak, ceza yazarlar!.."
Ama nasıl şen, ne kadar mutluydular!
Bir daha, öyle buluşamadılar.
İkisi, üçü bir araya geldi.
Biri ikisi hep birlikteydi.
Ama hepsi birden, bir daha buluşmadı.
Kimi öldü... Kimi görevinin gereği uzaklaştı.
O şenlik, bir daha hiç bir zaman gerçekleşmedi.
Sonunda bu ikili, üçlü buluşmalara alıştığını ayırdı.
Tıpkı yetinme, yüklenme, katlanmanın anlamı gibi..
Birden, yüreğinde derin bir sızı duydu.
Yitenin değeri havsalasına sığmadı.
Hepsi bir arada olabilseler!..
Kimbilir ne olurdu?
Gözleri doldu.
Doğruldu.
Sorularını yuttu.
Önüne bir tepsi yanaştı.
Kahvenin köpüğü gözünü aldı.
Eli, içgüdüsüne uyarak fincana uzandı
Sir Henry'yle Tonet, kıskıs gülüyorlardı.

Fincanı kavradı. Ağzının yanmasına aldırmadan bir yudum içtikten sonra;

- Bir an, hepsi bir arada olsalardı, diye düşündüm!..

Sir Henry kahvesini höpürdeterek;

- *Geçmiş zeman olur ki, hayali cihan değer!..* - Dedi hemen. - Biz, o günlerin geri gelmeyeceğini, acılarla öğrendik. İnanır mısınız; Hiç bir zaman, hep bir arada kalsaydık, diyemedik. Diyemezdik. O kısacık dönemin, hepimiz için Cennet günleri olduğunu biliyor mu? İçten içe seziyor muyduk? Şimdi ayırması zor. Ancak, çelişki ve çatışmaları erken öğrendiğimiz kesin. Siz buna isterseniz o gençlik günlerimizin bir daha yaşanamaz koşulları, deyin. Dilerseniz, tanışmak, öğrenmek ve tartışmak şansına eriştiğimiz insanların bir daha erişilmez birikimi. İyi yetiştik. Zaten erişkinlik bile fazla!.. Yüzeyden bakıldığında dahi görmek olası. Dünyada birliği engelleyen o kadar çok şey var ki!.. Birine sarılarak, yaşamı zehir etmek kolay. Biraz karamsar bakılırsa, uzlaşma araçları bile ayrılık nedeni... Din... Dil... Mezhep... Irk... Varlık ve darlık, öyle sınırlar çizmiş ki, askere koruttuklarımız su üstünde çizilmiş yazılara benziyor.

- Oysa insan insandır Sir, - dedi Tonet. - Siz, çok iyi örneksiniz. Söz ettiğiniz sınırların tamamına sahipsiniz. Ne var ki, yeryüzünde eşine az rastlanır bir dostluğun da en geçerli örneğisiniz.

- O yüzden, bir daha yaşanmaz, diyorum ya! Şimdi, aradan altmış yıl geçti. Bu altmış yılda yaşananlardan bir bölümü kardeşleri kan davasına düşürdü. Devletler kuruldu, çözüldü. Sınırlar bozuldu, düzüldü. Toplumlar öldü dirildi. İnsanlar her türlü olayın cleğinden süzüldü. Bizim kaynaşmamız hiç mi hiç gevşemedi. Devletlerimiz adına birbirimizle döğüşürken dahi, dost kalabilmenin gizini kim nasıl çözer ?

- Belki bütün güvensizlikleri aşacak bir olgunluğa erişenler, - dedi Vefik.

- Hah!.. Belki bu, - diye bastonuna sarılıp doğruldu Sir Henry. - Hoş geldin Refik Efendi birader!.. Ancak o, açmaza düştüğümüzde, İskender Kılıcı gibi yetişirdi. Ne mutlu dostluğunu kazabilene.

- Örneklerim eşsiz efendim, - dedi hemen Vefik. - Paşa amca öldüğünde, babam, aynı dostluğun mucizesine erersem sizi anlayabileceğimi, belirtmişti. Yaşamayanın bilemeyeceği değerleri üstlenmek yanlış olmaz mı?

- Lafa bizsiz mi daldınız? - Sorusuyla kapıdan giren Musurus Paşa; - Ne ayıp!.. Zaten bu İngiliz keferesinin en büyük hüneri, lafa olta atmaktır. Boş bulundun mu, aklında ne vasa, çeker alır.Sen sen ol, bundan öte, her tuttuğu yeme asılmaya kalkma.

- Ah, şöyle kalemi ve kafası *muhkem* bir *muhbir* geçmedi ki, Londra'dan. Şu kâfir oğlunu bir güzel allayıp pullayarak Abdülhamit Hân-ı saniye gammazlayıp da, soluğu Fizan'da olmasa da İstanbul'da aldırıversin.

- Sen, bunun denenmediğini mi sanıyorsun Henry Layard Efendi? Kaç muhbir, kaç kez ortalığı ayağa kaldırdı da, yüce Efendimiz kös dinlediler!..

- Asitane'de dört kalen varken, *badire* atlatmak iş mi, hey koca Kosta? Şimdi, şu halinde basılmalısın ki, dünya kaç bucak anlayasın.

- Aman ağzından yel alsın bire *espiyon* eskisi. Bir duyan dinleyen olur da, başımız derde girer. En iyisi bitir şu kahveni de, biran önce kapağı size atalım. Bizim muhbirlerin diline düşeceğimize, *İnteligente Service*'in kulağına toslamak yeğdir.

- Sen öyle san! Canını sıktığın bir gün, görüp işittiklerini *Daire-i Mahsusa*'nın avucuna tutuşturuversin de, *hanyayı konyayı* anlayasın.

- Canıma minnet! Siz Abdülhamit Hanı, öyle safdil bilip üfleyin! Kendi muhbirinin kündeden atamadığını, el adamına yedirir mi? Meğer, karşılığı kellemizden büyük ola! Eh öylesine de, canımız zaten kurban!..

Sir Henry, kahvesini bitirmişti.

Musurus Paşa'yı da alarak yola çıktılar.

Araba, Savoy'a yönelir yönelmez gençlere;

- Bizim posta gelinceye vaktiniz var, - dedi Paşa. - Bir koşu Pa-

ris'e gidip dönün. Maxime, belli etmez. Ama, Marie-Anne pek kaygılanıyordu.

- Kızın işi çok, - diye atıldı Sir Henry. - Bishop, kaç kez ağzımı aradı. Gelecekleri günü bildirsem, limanda el koymayı planlıyordu. Oyuna çok önem veriyor. Onca yıl sonra Londra yeniden İtalyan operasıyla buluşacak, diyor. Oya gibi işlemedik mi, pek çok güzel yapıtın gelişine engel oluruz. Doğrusu, kapris demek zor.

- Korkum buydu, - dedi Tonet. - Emprezaryomun her telgrafında Mama Fanni, yaparsın kızım, hiç çekinme, diye üsteledikçe, ürküyordum. Salt söylemek olsa, hiç düşünmem. Hangi *chantantrice Royal Music*'in çağrısına can atmaz? *Viyana* ve *La Scala*'yla doruklarımızdan biri. Sanatçı, buralarda sahneye çıktığında belge alır. Bir kez görünenler bile, öteki operalarda *primadonna* sayılırlar. Bana bağışlanan, öyle bir ödül ki, İngiliz operalarından biri olsa, hiç düşünmem. Oysa, Rossini oynayacağız. İngilizler, neredeyse yüz yıldır kendi operalarına alıştı. Artık, Handel ya da Mozart'dan çok, Arne, Field, Balfe, Delius, Wood ve Wallace'ı dinliyorlar. Şimdi Maestro Bishop, yeniden İtalyan Operasına dönüyor. Amacını seziyorum. Müziğine öyle güveniyor ki, operasını dünyaya açmaktan çekinmiyor. Çok soylu bir amaç. Ancak çok tehlikeli. İngiliz operasını zenginleştirmek isterken, yabancı yapıtlardan soğutma olasılığı da var. Bir notada, bir küçük *faute* işlesek, suç müziğe yüklenir. Tanrım!.. Ne ağır bir sorumluluk!.. Gerçi seçimi olağanüstü. Otello, Rossini'nin en yumuşak, en romantik ürünlerinden biri. Tam anlamıyla evrensel bir müzik şöleni. Shakespeare'den ötürü toplumun yabancısı değil. Desdemona'nın aryaları renkli ve büyüleyici. Yine de, kendi müziğini yarışa sokabilmiş bir toplum, özellikle yabancıyı kolay beğenmez. Bir kez, yabancılaşarak dinledi mi, her eksik çalışma, bir koca kusur olarak ortaya çıkar. Temsil tarihi çok yakın... Ve ben Desdemona'yı hiç söylemedim. Bu ağır yükü nasıl taşırım? Ya üstesinden gelemezsem? Bütün geleceğimi tehlikeye atmaz mıyım? Sanatın çemberi tehlikesiz kırılabilir mi? Kaç sopranoya benim yaşımda böyle bir rol önerilir? Yıkılırsam, yeniden dikilmeye zamanım

var. Bir de, başarırsam!.. Sonunda, ihtirasım yeteneğimin önüne geçti. Olur, dedim. Ama, ondan sonra düştüğüm kaygıyı anlatamam. Sanırım Vefik olmasa, Paris'e kaçıp gizlenirdim. O zamana değin hiç duymadığım korkularla tanıştım. Bir sanatçının kendi yüreğinde, kendi elleriyle tutuşturduğu korku ateşini kim söndürebilir? Şansım varmış. Vefik, Londra'ya geliyordu. Beni kendimden kurtardı... İstanbul'dan doğru Soudhend'e yanaşacak bir gemi buldu. İstesem de kaçamazdım. Deniz, uslu durdu... Zaman yitirtmedik. Şimdi kanatlarınızın altında ve çok yorgun değilim. İlk provalar, herkese ipin ucunu gösterir. Üstesinden gelebilecek, maestro ricamı kırmaz. Ezberimi geciktirmemek koşuluyla izin verir. Yok, Rossini'ye saygısızlık edeceksek, kaçmanın özrü hazır!..

Musurus Paşa'yla, Sir Henry, hiç ağızlarını açmadan dinliyorlardı. Nefes nefese susunca;

- *Aferin vre!..* - Dedi Musurus. - Bu her bir şeyi düşünmüş ve çözümlemiş. Şimdi rahat rahat kendini sınayacak. Oldu, ne güzel... Avrupanın yüreğine, en genç, en güzel soprano olarak taht kuracak. Baktı yürümüyor!.. Yallah Paris'e!.. Anam hasta, babam usta, Bishop keferesi yasta. Bir başka sopranoyla, sil baştan. Gördün mü Henry Layard Efendi!.. Boynuz kulağı ne güzel geçmekte? Ve dahi, bizim hesapları nasıl tersyüz etmekte!.. Oysa, daha duyduğumuz an düşlere dalmıştık!.. Kızımız Londra'yı kırıp geçirecekti... Bishop, elinden kaçırmamak için, her kaprisine katlanacaktı... Biz de gölgesine sığınıp, Zemire'yi burnuna dayayıverecektik. Çuhacıyan fukarası dünya yüzü görürken, Ohannes kardeşimiz ayla gibi gülümseyecekti. İster misin bu iş olmuyor diye, sıvışıversin?

- Haksız mı? Yerinde olsam, bir ikinci yük daha almaktansa, babaocağına saklanıveririm.

- Ee!.. Sanat n'oluyor peki? Hani şu yeteneğin önüne geçiveren ihtiras? Onu babaocağında nereye korsun? Zafer madalyası gibi, göğsüne mi asacaksın?

- Rahat bırak çocuğu, - dedi Sir Henry. - Hemen sıvışmıyor ki! Olmazsa, diyor. Olmayacağı ne belli? Sen Ohannes efendiyi kolay

beğenirlerden mi sayarsın? Bir gerçek bülbül, diyorsa yeteneği ihtirasının üstünde. Eh, Çuhacıyan da, ustalarınızdan.

- Çok sağlam bir opera, - dedi Tonet. - Tam bir Binbir Gece Masalı. Enfes bir müzik sentezi. Paris'te oynayacağız. Keşke, Londra'da da oynasak.

- Oynanır!.. Neden oynanmasın? Yeter ki, sen şu keferelerin gönlünü bir fethet!..

Sir Henry, ağzını açmak üzereydi ki, Austen konağının avlusuna girdiler. Stanley gerçekten işbilir biri olmalı. Eşyalarını, bagaj ve kamaradan eksiksiz almış. Onlardan önce gelerek, odalarına taşımaya bile başlamıştı.

Araba, sokak kapısının önünde durdu.

Vefik, uşaklar koşmadan, atladı.

Merdiveni indirip, elini uzattı.

Önceliği Tonet'e verdiler.

Ondan sonra, indiler.

Uşaklar koşuştu.

Kapılar açıldı.

Girdiler.

Bekleniyorlardı.

Şapka, manto asıldı.

Papuçlar paspasa silindi.

Sir Henry'nin arkasına düşüldü.

Yaşlılar, dosdoğru salona girdiler.

Stanley, Tonet'le Vefik'e yol gösterdi.

Geniş basamakları ardarda tırmandılar.

Tonet, bir içten teşekkürle odasına süzüldü.

Vefik, odaya girdiği an Stanley'i yanında buldu.

Bir yandan para tomarını uzatıyor... Bir yandan;

- Sir, karşılamaya giderken kesin emir verdiler!.Hiç harcama yapılmadı. - Diyordu. - Verdikleriniz efendim!..

- Ama nasıl olur? Taşıyıcı, yükleyici, arabacılar?

- Sir, karşılama ve uğurlamalara alışkındır efendim. Hepsi için

önceden hazırlığımız var. Rahat olunuz. Önce yerleşmek istiyorsanız, oda hizmetçinizi göndereyim.

- Hayır, teşekkür ederim!.. Hemen aşağı ineceğim.

- Başüstüne, - demesiyle kapıdan süzülmesi bir oldu

Eşyalarda karışıklık yoktu. Sandıklar... Valizler ve çantalar özenle sıralanmıştı. Stanley'in dikkati içindekileri görmüşcesine işini kolaylaştırmıştı. Kendisi başlarında bulunsa, böyle sıralanırlardı. Dipteki kapıyı açtı. Tuvaletle karşılaşınca şaşırdı. "Anlaşılan, dedemden bu yana çok gelişmişler. Hele lavabonun üstündeki musluktan su da akıyorsa, ne güzel." Fayans kaplı musluğa dokundu. Şıkır şıkır su akınca gerildi. "İngiliz banyo takımı boşuna mı aranıyor? Lavabo, küvet, klozet, musluk ve depolarının sağlam ve inceliğinden." Gemiden ineli çok olmuş... İyice sıkışmıştı. Klozetin başına dikildi. Çabucak işini gördü. Musluktan doldurduğu bir tası, çişinin üstüne boca edince, kopardığı yaygaradan ürktü. İçindekiler şangır şungur boşalıvermişti. Elini yüzünü yıkadı. Elbise sandıklarından birini açtı. Elbiselerini bulunca, üstünü değiştirdi.

Kapısından çıktığı an, gözleri kamaştı.

Sanki şafak, Tonet'in odasından söküyordu.

Düşlerini izleyen bir uyurgezer gibi o'na yöneldi.

Yaklaştıkça, sevgi ışınları ilkin gözlerinde buluştu.

El ele tutuştular... Dört adımda merdivene ulaştılar.

Düşsel bir düğün törenine yürücesine, ilerlediler.

Sir Henry'yle Musurus, onları aynı anda gördü.

Gözlerine inanamayıp kaskatı kesildiler.

Birbirlerine nasıl da uymuşlardı.

Sir Henry, Kosta'ya baktı...

Kosta, Sir Henry'ye!..

Ve bir ağızdan;

- Tanrım!.. - Dediler.

- Tanrım, övmüş de yaratmış!..

Sonra gözlerinin içinde güller açtı.

Gençleri, sevecenlikle ayakta karşıladılar.

Sir Henry, otururlarken;

- Birbirinizle anlaşabilmenize nasıl sevindiğimizi, bir bilseniz!.. Biz, birbirimizi raslantılarla kazanmıştık. - Diye Tonet'e bakarak; - Baban, Kosta'larla, aynı sınıfta olmasa, her gün artan bir dostluğa erişilir miydi? Hiç sanmıyorum. Şu altmış yıl içinde, hepimizin, ayrı ayrı ahbapları, oldu. Bazılarıyla yakın arkadaşlıklar da kurduk. Ama, dostluğa yaraşanlar mutlaka paylaşıldı. Ne yanıldık. Ne hıyanete uğradık. Bu yüzden, herşeyin bizimle dağılıp gitmesi, ödümüzü koparıyordu. Sizlerin tanışmasını önleyen, bizim sınırsızlığımızdı. Avrupa'nın dört bucağından bir avuç insan... Devletlerinin dost dönemi var... Düşman dönemi var... Çocuklarını nasıl kaynaştırabilirler? Bizim gibi!.. Elde edilen her fırsatta, kaynaşmanız için uğraştık.

- Yine de, kaygılıydık, - diye sürdürdü Musurus. - Dostluk için insanların kaynaşması yetmiyor. Birbirini çok iyi tanımak ve gerektiğince anlamak gerek. Bu da geniş zaman işi. Biz, üç yılda zor kaynaştık. Sonrası pekiştirmeydi. Sizin olanaklarınız çok dar. Çocuklarımızın çoğunluğu kız. Siz uzaksınız, bizde harem-selâmlık var. Tanışamayacak... Tanışsanız da, kaynaşamayacaksınız sanıyorduk. Çünkü, gönlün sınırsızlığı, sevgi sınırında sınanır. Sizin bu fırsatlarınız olmayacaktı. Zorladık. Zaman zaman, hepinizi ardımıza takıp, cümbür cemaat birbirimize konuk olduk. Yetmiyordu. Kendimizden biliyoruz. Umudu kesmiştik. Bu olağanüstü serüven, bir kuşakta savrulup gidecekti!.. Sizi böyle görmek, bütün umutlarımızı yeniden yeşertti. Demek ki, zorlama ya da yapay istekler geçersiz. Raslantı doğallığı zorunlu. Tıpkı bizimki gibi!..

Çocuklar gibi sevinmişlerdi.

Sözü biri bırakmadan, öteki kapıyordu.

Gençlere ağızlarını açmadan dinlemek düşüyordu.

- Ancak o zaman, insan kendi seçiyor, demek, - dedi Sir Henry.-Dostluk denilen eskimez, bozulmaz, tükenmez, vazgeçilmez cevher, o seçimden çıkıyor. Böylelikle bizim yanlışımız da apaçık. Raslantılar hazırlayacağımıza, görev haline getirdik. Kendimize baksak, uyanırdık. Bağışlayın!.

- Bağışlamasınlar ki, -diye atıldı Musurus. - Aklımız başımıza gelsin. Çocuklara yitirdikleri zamanı ödeyebilir miyiz? Nerde!.. Hani vaktimiz? Kendisi muhtac-ı himmet bir dede... Gayrıya bir nice himmet ede!.. Biz bunu önceleri düşünecektik. Yazıklar olsun!.. Bizimkilerin yaptığını bile yineleyemedik. Hadi kız-oğlan ayırımı her yerde, diyelim. Paris ya da Londra'da, bir konak dayayıp döşemek zor mu? Hepsi aynı okula gitmese bile, aynı yaştaki oğlanlarla kızlar, hiç bir halt edemeseler, birbirleriyle aşna-fişne olurlardı yahu!.. Biz de, karalar bağlamaktan kurtulurduk. Bir ikisini attık mı bir yastıkta kocamaya, ötekileri de onlar tutardı. Hangimiz, hangimizin evine çekinerek girmekte?

- Keşke, bu çemberi kurabilseydik Kosta!..

- Pascalc, *geç gelen adalet, adaletsizliktir,* buyuruyor. Ya geç gelen akıl?

- Akılsızlıktan korkmayacak kadar yaşlandık *vire Kosta efendi birader!.* Başlamak için hiç bir zaman geç değil ki. Sizde ne derler? *Adam yüz yaşında, ceviz dikiyor.*

Musurus, ağzını açmak üzereydi ki, Stanley, Sir Henry'nin kulağına eğildi.

- Yemek hazır Sir!..

Fısıltı suskunun ortasında dalgalanırken Sir Henry;

- Helen'i bekleyelim mi? - Diye sordu Musurus'a.

- Yok!.. Bugün bizden hayır beklemeyin. Beş çayına Salisbury'ye gitmek zorundayız. Yoksa, ya çoktan postu buraya sermişti. Ya, çocukların yakasına sarıldığından ona tutsaklanmıştınız.

- Öyleyse, sofraya!.. Ekselanslarını geciktirmeyelim. Salisbury, zaman zaman karısının adını unutur da, saat beşte çayı unutmaz. - Diye zorla doğruldu. Ağır ağır yemek salonuna geçtiler. Musurus'u karşısına, gençleri iki yanına oturturken; - Halepa değişikliği mi? - Sorusuna onay alınca; - Aksilik!.. Şu Karatodori'ye niye söz geçiremedin?

- *Dinime bühtan eden bâri müselman olsa!..* Sanki sen geçirebildin de!..

- Ne desen haklısın!.. Bir kez, iş çığırından çıktı mı, dost bile düşman görünür. Oysa ne aklı başında biriydi! Ah, şu ucuz politika!.. Adamın kanına girmeye görsün..Aklı da, mantığı da silip süpürüyor.

- Bizde böylesini, Allah söyletiyor, derler.

- Allah, doğruyu söyletir... Ucuz politika esnafı, yeri geldiğinde onu bile kendine benzetir.Yine de, bu kadar kısa zamanda böylesine sapıtmanın, dişe dokunur bir gerekçesi vardır. Ve tanıdığım kadarıyla, Karatodori Paşa, gerekçe açıklamakta hepimizin ustasıdır.

- Ondan pek emin değilim!.. Çünkü, dediğin gibi olsa, iki satır yazıp, en azından gönlümüzü alırdı. Yazık... Sen, işini gücünü bıraktın... Ben, ince fikirlilik ettim... Belki bir zaman âmirim olduğu için beni dinlemeyebilir... Ama, seni çok saydığı kesin. Her girişimini iyi düşünsün diye mektubunu elden gönderdim. Ne çare!.. Sanki biz o'nun düşmanıyız... İnadına yanlışa saptı. Sanırım, bizi hiç tanımamış. Önerilerini, benim siyasal *taktiğim* olarak yorumladığından eminim. Dilerim yanılırım. Eğer sandığım gibiyse, çok kötü... Yakında başımız belâya girecek demektir! Hani şu sizin politikanız, salt akıl mesleğiydi?

- Öyledir!.. Olay ve durumlara, geçmişinden geleceğine bütün evrelerini düşünmeden bakarsan, hem yanılırsın... Hem yenilirsin... Düşünce dediğin de akılsız olmaz. Ancak, politikaya bulaşanın, bakış açısında belli oranda değişikliği kabul etmek zorunlu. Kişi sade bir yurttaş ya da teknisyenken, olayı tek yanlı değerlendirir. Oysa politikacı, her iki kesim açısından da bakmaya koşulu... Yani hem yararı, hem uygulanabilirliği aynı anda görmek zorunda. Al sana iki kat akıl gereksinimi... Elbette poitikacılıktan söz ediyorsan... Esnaflığa her zaman her yerde çalışma coşkusu yetmiştir. Politika esnafına birazcık da çene kattın mı, al sana kahramanlık... Hele bir de, işin acemisiyse!.. *Kaymaklı kadayıf!.. Salıver meydane de keyfinden oynasın!.*Aldığı her oyla, karşılaştığı her direnişi güç ya da zayıflık diye görmek alın yazısı. Eh, bir kez de oraya kaydı mı, akıl Allah'a emanet!.. Direnişi kırmak ya da oy artırmak adına çiğnenmeyecek

ilke... Vazgeçilmeyecek erdem... Harcanmayacak onur kalmaz. Ve bunun, *bir eyyam oyalanmaktan başka* işe yaramadığını, geç anlar. Hatta daha ilginci, pek çoğunun çöpe atıldıktan sonra bile anlamadığını görürsen şaşma.

- Ne güzel!.. Desene, her politika esnafının, birkaç seçim yitirmesi şart!..

- Ne sandın? Hep kazanmak nerde görülmüş? Arada yitireceksin ki, hesaba oturabilesin. Yoksa, kendini *gökten zembille inmiş Melek* sayarsın. O, daha bir kötüdür. Seninle birlikte toplumu da, tehlikeye sürükler. Her acemi politika esnafının düştüğü hata budur. İki alkış, bir kargış feleğini şaşırtmaya yetiverir. Ve teker meker gitti mi, işi biter. Aynı tezgâhta aynı bezi dokumanın yararsızlığını kavrasa, ne iyi... *Bir eyyamlık* fırsatın öyküsüne müşteri arar. *Pazarola Hasan Ağa!.. Geçti Bor'un pazarı, sür eşeği Niğdeye,* diyorsunuz değil mi? İşte öyle!.. Oysa, gerçek politikacı, her düşüşte, biraz daha akıllanır. Ve yekinip yeniden doğrulur.

- Ustanın lafı, kulağa küpe buyrulmuş. Doğru!.. Akıllı düşünene, deli kapar savuşura ne kulp bulacağız?

- Kulpu yerinde ya işte. Deli savuşunca, kalan ne? Akılla düşünce!.. Daha ne istemektesin?

- *Oboooy!..* Gördün mü *kâfir oğlunun* aklını Vefik Efendi yavrum? Adamı neresinden kavrayıp nasıl yere çalmakta? Sen sen ol, bunlarla aşık atarken, aklını da gözünü de dört aç. Tam yendim, işleri bitti dediğin an, *kündeden* atıverceklerini hiç unutma.

"Bunlar Şeytan," diye düşündü Vefik.

"Her biri Delfi Kâhini!.. Sanki, herşey *Orakllerinde* yazılı... Bakmadan görüyor... Söylemeden duyuyor..Olmadan biliyorlar... Besbelli, bir şeyler sezdikleri. Haberliymişcesine sözü politikaya getirmeleri boşuna değil. Ya engellemeye çalışıyorlar... Ya desteklemeye hazırlanıyorlar. Bakalım, sonu nasıl gelecek?"

Sir Henry, gerine gerine;

- Ee biz, D'israeli'nin öğrencileriyiz, Kosta Efendi biraradcrim! - Diye sürdürüyordu. - Aklına yetmeğini katıp hırsının önüne koşa-

bildiğinde, her yenilginin, yengiye hamile kaldığını ondan belledik. Buna bir de sabrı ekledin mi, yitirdiğin her seçim, kazanmanın ve bir daha yitirmemenin dersi olmakta. Anladın mı şimdi?

- Al sana pehlivan öğüdü..Bizde, yenilen deve güreşe doymaz, denir..Bunlar, yengiye hamilelik avuntusunda. Bu kadar basit... İçin elveriyorsa, hemen soyun...

- Elbet o kadar ayırımımız olacak!.. Siz, hiç gerçek seçim görmediniz ki, politikayı kavrayabilesiniz!..

- Sen şimdi sizinkine gerçek seçim mi diyorsun? Seçmenin hem okuma-yazma bilecek..Hem vergi ödeyecek. Hem kadın olmayacak... Koca İngiltere'de bu koşullara uygun kaç kişin var? Okuryazarların devlet hizmetinde... Vergi ödeyenlerin sömürgelere yayılmış... Erkeklerin, asker. Hiç seçim olmasa da ülkeyi siz yönetmiyecek misiniz?

Sir Henry, kıkır kıkır gülerek;

- Ah, Hristo dayı, - dedi. - Başını kaldır da, boynuz kulağı nasıl geçmekte, gör. Yerini doldurduğuna her *iki dünyada da* tanığım. Andolsun ki, bir *sıvanışta* kutsal İngiliz demokrasisinin canına okuyuverdi.

- *Tövbe!..* Sizin yutturmacanıza, dayım neyleyebilir?

- *Mekânı Cennet olası,* her sıkıştığımızda imdada koşmaz mıydı? Bakarsın bana da yetişir. Abdülhamit Hân, sevgili Meşrutiyetinizi neden başınıza çalmış, şimdi daha iyi anladım! Aklı her bir şeye eren, seçkin kullarından bu gerçekleri duyunca; Eee!.. Ben zaten ülkeyi bunlarla yönetiyorum. Bir de adamları birbirinin ağzına atıp da, *helâk eylemek* anlamsız. Gerekiyorsa, Fizan ne güne durmakta, deyivermiş? *Mülk-ü Şâhânede* o'ndan iyi seçmeni, kim nerden bulabilecek?

Tonet'le Vefik, söz sağnağına tutulmuşlardı. İyi birer dinleyici idiler. Hem zaten katılmak istesçler de, ağızlarını açmaya fırsat bulamıyorlardı. Kavuşma coşkusunun sele döndüğünü anlamışlardı. Üstelik pek çok giz, önlerinde iplik iplik açılıyordu. Kulakları sözlerde... Gözleri tabaklarına dikilmiş... Kendi çatal bıçak seslerinden

ürkerek yemeklerini yiyor... Tabak ya da söz sırası değiştikçe başlarını kaldırıyor.. Çakışan bakışlarının yangınında, yeniden eğiliyorlardı.

Paşa, keyifleniverrmişti;

- Karatodori'de olduğu gibi, o bile yanıldıktan sonra!.

- Yeniden Girit'e heveslenmeyeceksin değil mi?

- Aman, ağzından yel alsın!.. Eski Nâzırım bulaştı da, büsbütün berbat etti. Bir Koca Giritlinin bozduğunu, bir yoksul Sakızlı nice düzeltir? Üstelik *nâmahremini* bunca parmak bandaklamaktayken.

- Parmak hesabından halâ bıkmadınız mı *yahu?*

- Parmaklayan bıkmazsa, bandaklananın haddine mi Henri Efendi birader? Sen ki, bir büyük devletin dış ilişkilerini yürütmüş bir devlet adamısın!.. Güçlüyü zayıflatmak... Zayıfı elemek parmaksız olur mu? Osmanlı güçlüyken olmamıştır. Zayıfı zayıfa çatmış, ikisini de bandaklamıştır. Şimdi güçlü olan vazgelsin, olasız. Öyleyse, gücü gücü yeteni parmaklayacak. Eh, zayıfın hüneri de, bandaklanmayı becermektir. Ah!.. Osmanlı kendine gelmeli ki!.. Herkesin parmağını, yerinde tutabilsin.

- Girit gerçeğinde Osmanlılık lâf!..

- Haklısın!.. Şimdi, tam buyurduğun gibi... Oysa, işin gizi o lâf! Çünkü, Osmanlı çok özel bir alaşım. İlk bakışta çok şaşırtıcı... Ne bir ırk ne bir ulus... Osman oğullarına dayalı bir hanedan ve üç büyük imparatorluğun mirasçısı bir muazzam devlet... Öncüllerinin hiç birine benzemiyor. Galiba ardıllarına da... Roma, Patricilerin İmparatorluğu... Roma plepleri yurttaş, sömürge soyluları *payant,* gerisi köle... Hristiyan karşıtıysa, tamamı karşı. Yoksa çarmıh hazır!.. Yandaşıysa, herkes Hristiyan. Bir yarısı Ortodokslukta mı ayak diredi? Al sana Bizans. Herkes Ortodoks olmaya koşulu... Yoksa, yeşili mavisi aynı kıyımın sanığı... Selçuklu Müslüman... Aynı zamanda, İslâmın kılıcı!.. Osmanlı öyle mi? Dilersen, Müslimle, Gayrımüslim diye bak... Dilersen, Hristiyan, Müslüman, Yahudi, olarak gör... İstersen, Ortodoks, Katolik, Gregoryen... Sünni, Alevi... İbrani, Musevi, diye böl... İstersen, Arap, Arnavut, Sırp, Boşnak, Rum, Ermeni,

Kürt, Türk, Macar, diye tanımlamaya çalış. Her din, dil, ırk, renk ve cinsten insanın, barış içinde, bir arada hem de dört yüzyıldan fazla yaşayabildiği bir bileşim. Hancdan Osmanoğlu... Sultanı her din ve toplumun aşı melezi. Aya Sofya cami'ye dönmüş. Sarayın içindeki Aya İrini, şimdi bile valide sultanların günahını çıkartıyor. Osmanoğulları Beylik ya da Hanlığı, hiç kuşkusuz Bizans düşünceye katıksız bir Türk Devleti... Ama Bizans'tan sonra, katıksız ve benzersiz bir İmparatorluk. Thomas Moor'un *Ütopia*'sı... Bütün, dil, din, ırk ve renkleri toplayan bir dünya devleti. Kendi kimlik ve kişiliğini yitirmeden elde edilebilen bir ayrıcalıktır Osmanlı... Rum olsak, soylu ya da köylü... Roma ya da Bizans kadar *cürmümüz* var. Oysa Osmanlıysan kimliğin evrensel. Belki kaçgunluk yasak... Kentten kente giderken *baç* vermek zorundasın. Herkes zorunlu!.. Belki, *reaya, beraya*'dan biraz fazla.. Ama yurt, devlet ve yazgı ortak. Hristiyan, önce Rab İsa, Yahudi Yehova, Müslüman Tanrı'nın... Sonra Halife Sultanın kulu. Herkesin hem dini ayrı, hem Kâbe'si aynı. Yani kul, hem güvende, hem özgür. Sanırım en doğru tanım bu... Osmanlılık özgürlüktü. Öyle ki, çok zaman bizi, bizden bile arıtıyordu. Kilise hem Tanrı'ya bağlı, hem sultana... Kul, iki egemenliğe de... Dilerse, Sultan'dan kiliseye sığınır. İsterse, kiliseden Sultana... Sultan aynı zamanda İslâmın Halifesi... Ama beraya da Halife de müfti fetvasına bağlı. Yani, her birimiz hem kişilik hem kimlik sahibiyiz. İşte parmakların bozduğu bu alaşım. Bunca insan, bir çırpıda dört yüzyıl utanmadığı kökeniyle öğünmeye koşuldu. Ve ne kadar acı!.. Korkunç bir iç hesaplaşmanın içine düştük. Osmanlıyken, sapına kadar Rumduk... Rumlaşınca, Osmanlı kalmamız olanaksız.

- Peki bu dehşet tablosundan nasıl çıkacaksınız?

- Osmanlılığı, utanç nedeni olmaktan çıkararak.

- Bu mümkün mü?

- Çıkmadık canda umut vardır. Babalarımız kaçmış trenin ardından koştu. Biz, hem koşuyu sürdürdük... Hem yakalamanın kestirme yollarını aradık. Bakarsın bunlar bulur da, - Diye Vefik'i gösterdi. - Çekilen onca acı, dökülen bunca gözyaşı öcünü alır. Yoksa,

Osmanlının kendi gider, adı bile kalmaz yadigâr!.. Çariçe Yekaterina'yla İmparator İkinci Joseph'in, gördüğü düş, gerçekleşir. Onlar o zaman safmışlar, Mülkü Şâhaneyi olduğu gibi yutmaya kalkmışlar... Boğazlarında kalmış!.. Şimdikiler daha kurnaz.. Lokma lokma diliyor... didik didik ediyorlar. Pay çoğalınca, paydaş da artıyor... Artık, herkes üstüne düşeni yapacak... Büyük de en iyi parçayı yutacaktır.

- Yüzyıldır herkesin uykusunda aynı korkulu düş.

- Halâ herkesin yorumu başka da, işimiz iş... Yoksa, ne bizde eski oyunlar kaldı... Ne sizde yutacak mide... Dedim ya, onlar safmış. Kendileri soyundular er meydanına. Elbet burunlarından geldi. Paçalarını tutuşturmak zor değildi... Osmanlı parmağı, bandaklamaya görsün... İsveç, Polonya, Hırvatistan ve Macaristan aynı anda kalkışınca, kendi paçalarının derdine düşmeleri kaçınılmaz... Dimyata pirince giderken, evdeki bulgurdan oldular.

- Yine de, Osmanlılığı yerle bir ettiler bana sorarsan.

- Yok, o kadar da değil canım. Osmanlı'nın kökleri çok derindir. Zaten kendinin olmayan birkaç yer yitirdi diye hemen çöküvermez. Baksana, biz gençliğimizde aman batmasın diye payandalığa sıvandık. Her halde şimdi de bunlar kaygılar içindedir. Bir devletin, bunca kaygılananı varsa, sizi hem epeyce oyalar... Hem de çok yorar.

- Yani çok zorlarlarsa, Sirtakiye davranacaksın.

- En azından, bizim Rumları, el piştovuna saçma olmaktan kurtarsam kötü mü olur?

- Kurtarabilir misin?

- Bu eski dolap dönmeye başladı mı, zor. Ama, biz de şu âhır ömrümüzde bir şey yaptık deriz ya!..

- Anlaşılan, iyice sıkışmışsınız.

- Yeni bir şey değil ki!.. Çar'la, İmparator'un aşığını kapan, kumara seyirtmekte. Sanki, herkesin elinde, yiteni karşılayacak Osmanlı senedi var.

- Politika en az giderle, en çok çıkar sağlama sanatı değil mi? Elbette, el elden üstün sayılacak. Tescilli markası yok ya!..

- Yok!.. Olmadığından, bizim gücümüzü sınamak isteyen, ya Ermenileri yestehliyor usullacık. Ya da, Sırplarla Rumları..Şamara, kendi enselerini uzatacak değiller ya!.. Allahtan, henüz Arapla Kürdü bilmemekteler. Bir de o yana el attılar mı, işimiz iş. Yoksulun ağzına bir parmak bal, kıçına da bir tutam nişadır sürdün mü? Haydi isyana...

- Hep oyuna getiren mi suçlu *vre Kosta Efendi birader? Suç, ölende mi, öldürende mi* lafı sizin değil mi?

- Bizim!.. Hem de ne güzel bir laf!.. Oyuna gelen, getirenden daha bir suçlu bana sorarsan. Kendi gücün elveriyorsa, dünyayı fethe çıkmana engel yok. Elvermiyorsa bekleyeceksin!..

- Buna ömür yeter mi?

- Yetmez *vre Henry Layard Efendi!..* Yetmez belki, vaktinden önce de bitmez ya!..

- Eee, insan kendi aklıyla düşünürse, doğru. Ya akıl başka denizlerin yeline yelken açmışsa?

- İşte dediğim de bu!.Avanak kaptana, herkes yelken açtırır!.. Eh, bizde de avanak pek bol!.. Önlerine, bir tutam ot atılıyor. *Bizans dirilmeli*!.. Eee, nasıl? *Grek Planıyla!* Oh, gel keyfim gel. Önünde köhne bir Osmanlı. Arkanda, İmparatorla Rusya'nın Çar'ı... Sen, Rum ol... Bu havai fişek gösterisini izle de, yüreğinde ziller çalmasın. Yunanda hiç mi yiğit kalmadı *vre!..* Haydi!.. Kalamatalı Panayotis Mpenakis, nöbete!..

- Bu adam, diplomat olacağına yazar olsaydı, kimbilir ne dehşetli trajediler kazanırdık.

- Biz, Hugo'ların, Balzac'ların *rahle-i tedrisinden* geçip, Baudelaire'lerin testisinden içmişlerdeniz *Henry Layard Efendi!* Gölgelerinde, hiç bir şey öğrenmediysek, haddimizi bilmeyi öğrendik. O senin dediğini, Charles'dan sonra bir tek Vefik becerebilirdi. Hem bizi, hem sizi hem de *antque*'i hepimizden iyi bilirdi. Okuyup düşündükçe, bunlar o'nu bile öyle yıldırdılar ki, bizden size azıcık, sizden bize bir dünya çeviriden ötüye gitmedi. Anımsar mısın? Charles, yazdığı güzelim şiirleri bizden bile nasıl saklardı?

- Eee!.. Haddini bilmek, kendini bilenin harcı... Ne iyi ki, biz o konuda pişmanlıktan uzağız. Bilmeyen de, bırak, kuyusunu eliyle kazsın, öyle ya!..

- Öyle! İnsanoğlu, doğanın acımasız yasasını bilse de, kendi yelini kendi üflese trajediyc zaman ve mekân kalır mı?

- Ama, o zaman da, kahramansız kurbansız dünya, pek tadsız tuzsuz olur!

- Öyle ya, kasap bıçağına kelle uzatıp, ağa sofrasına kebap olmak varken... Gününü doldurarak, ecelinle ölmek anlamsız. Hele bir de, uykularına, sarılacağın kutsal bir düş sokuşturulmuşsa!.. Fırlarsın yatağından... Açarsın koyu mahmurluğunu... Düşersin kanara yoluna... Bir de bakarsın ki, ortalık kurbanla kahraman dolu. Haydi, yarışa!.. El, bir adım atıyorsa, sen iki atmalısın. Hızın, ötekileri kışkırtmalı ki, celebin ağzı sulansın... Sonra, hep birlikte kıyıma... Al sana yeni bir Yunan Trajedisi... Aldığımız miras bu... İsyan baş gösterdiği an, Elis'in *Kleftler*'inc gün doğar. Homeros tanıktır ki, bu dağlılar, Olimpos tanrılarına bile kafa tutmuşlardır. Hazreti Süleyman gibi Peygamberlerle, efendimiz gibi Halifeleri takarlar mı? Yaşasın savaşlar!.. Ovadaki her canlı, onlara keklik görünür. Usta avcıdır da uğursuzlar!.. Bayırın başından, ovanın döşüne vcrederler kurşunu... *Ferman Padişahınsa, dağlar onların...* Dağlar ki, ele geçit vermez... Onlara avuç içi. Dağlar ki, başına tünediler mi, Korent'ten Girit'e Akdeniz'in bekçisi. Bu yüzden olsa gerek, Venedik Mora'yı almış, bunlara haraç ödemiştir... Osmanlı sözde haraca yazmış, üste haraç vermiştir. Ne var ki, başkaldıran ya baş olacak, ya başını kollayacak. Muhsinzade Mehmet Paşa dağa çıkmaktansa, dağlıyı indirmenin yolunu bulur. Sonuç; *Filiki Eterya*'dır. Yunanlı, önce kendini aramaya çıkar. Bunun da en doğru yolu, bilim ve sanattır. Biri, derinine inerse... Diğeri genişine yayar!.. Tarih, yeniden avuçlarımızın içine doğacaktır. Yazık, o coşku, Righas'la Karayis'e rastlamasa, belki de *Etniki Eterya*'yı tanımayacaktır. Rastlamış... Ve yeniden, *Savaş Türküsü*'nü söylemeye başlamıştır. Tutku geldi mi, akıl kaçar. Hiç düşünmemiştir ki, Rum, tek başına iş tutabilseydi, Bizans'ı yi-

tirmezdi. Düşünebilse, koç kanaraya gider mi? Gittiğine göre, yel üfürmüş, sel götürmüştür... Büyük Fransız Devrimi... Osmanlı'nın köhne düzeni... Üstüne azbiraz da Rus alazı... Altın tepside, *Etniki Eterya* piyazı... Uzo ya da votkayla ne güzel gider. Ah!.. Bir de Osmanlı yatağanı olmasaydı.. Rigas'ı kışkırtanlar ele verince, Avusturyalı'ya tutup teslim eylemek, Devlet-i âli'ye ise boynunu vurmak kalır... O gün, bu gündür, şu bizim Rum milleti, el çüküyle gerdeğe girmeye bayılır. Her halde, Bizans'ın miras davasına düşünce, satraplarına özenmeden edemiyoruz. Oysa, mirasçı uyuyan bir dev.

- O zaman da, yelkenine yel araması doğal.

- Ya!.. Yel de onun aramasını bekleyip durmaktadır. Hemen eser. Aleksandros İpsilanti, Etniki Eterya'yı yeniden kuruverir. Bu, *zat-ı muhterem,* çok ilginç bir adamdır. Moskova'da, Çar Aleksandr'ın yaver-i hası... Asitanede yüce Efendimizin gözdesidir. Sarıyerdeki görkemli sahilhanesi bugün bile ailesindedir... Eh, böyle bir ycle, hangi hazan dayanır? Hele, Fener de işin içindeyse!.Patrik Gregorios'la Sinod üyeleri, kurucular listesinin öteki adlarıdır. Kilise dc işin içindeyse, durmak anlamsız. İspilanti Efendi, elinde Patrik fermanıyla Boğdan'a sıçrar. Al sana, üçbin kişilik gösteri isyanı!.. Hurşit Ahmet Paşa, üstüne hörleyince de, yallah Çar kapısına!.. Ne ki, demir taşa değmiş... Taştan kıvılcım ağmış... Kavın ucu tütmüştür. Tepedelenli, Yanya'da tutuşmasın mümkün mü? İş yinc Hurşit Mehmet Paşa'ya düşer. Mora'da nc kadar asker varsa toplayıp yola koyulur. Patras Piskoposu Germanos, o anı beklemektedir. Onbin kişinin başında, Şubat Devrimini başlatıverir. Epir... Peleponez... Girit, aynı anda kora döner. Yüce Efendimiz, anında Mısır'dan, İbrahim'i sevkeyler... Dinsizin hakkından imânsız gelir imiş... Yere batası Arnavut, ülkemi, kan ve gözyaşına boğar... İsyan erir... Patrik'in fermanı eline verilir. Sinod üyeleriyle birlikte, Patrikhane'nin orta kapısına asılır. Bir utancı gizler gibi, orayı duvarla örsek n'ola? Kan kokusu her yeri sarar!.. Biz, bu dünyaya doğduk. Ve göçmek üzereyiz. Masalımız yine kanara üstüne.

- Bu birikimle görevlendirilmen yararlı olur. Yerindc olsam,

cnine boyuna düşünür... Yeni bir kıyımı önlemek mümkünse, sorumluluğu üstlenirdim.

- Onca yaş yaşayıp umur gördük... Önleyebildik mi? Ne gezer!. Önleyebilir miyiz? Ne mümkin! Sizde bu para, bizde bu ense varken, o dayak yenilecek!.. Yerimde olma. Çok zor... İnsanın aklıyla yüreği çarpışıyor..Kendini Osmanlı say. Kursağındaki Padişah lokmasını unut. Sadakat andını koyacak yer bulabilirsen, bâşımüstüne!..

- Dehşet verici bir şey!..

- Ya!.. Gördün mü? Osmanlı'yım desen Rumluğun... Rumluk taslasan Osmanlılığın ateşe düşmekte. Çünkü birinde milliyetçi oluyorsun, diğerinde devletçi. Bize insanlık haram!..

- Kişiyi kendine düşman kılan kini, kim üretebilir?

- Biz!.. Oyuna getirenlerle, gelenler... Kan ve ateş tüccarları... Kurban, kahraman, komutan, diplomat, hepimiz suçlu ve sorumluyuz.

- Paris sokaklarında *jönlük* oynarken, bir gün, kendimizle hesaplaşacağımızı bilir miydik?

- Öğreniyoruz... Her geçen gün, yeni bir şeyle karşılaşmak çağın gereği. Üstelik üstümüze görev. O günlerde, bağımsızlık tutkumuzdu. Özgürlük türkümüz... Başkaldıranlara nasıl hayranlık duyardık? Macar... Polonez... İtalyan devrimcileri, olmazı olduran insanlardı. İnsanüstü mitler hatta... Sürgünleri gözümüzde büyütürmüşüz. Kan ve ateşi görmediğimizden. Devrim ya da savaşı nota... Resim... Ve şiirde görmenin tadı ne güzeldi. Sonra biraz büyüdük... İş başa düştü. Kan ve ateşin içine dalınca dank etti. Bağımsızlık ne pahalı şey Allahım!.. Özgürlüğün bedeli ne kadar yüksek!.. Bir de bana, elde ettiğini yeniden kumar masasına sür diyorsun. Salt kumar olsa, gözümü kırpmam. Girit, yine kan kokuyor. Sizinkiler mi, yoksa Fransız ya da Çar'ınkiler mi belirsiz, birileri Apokron'luları kışkırtmakta. Devlet-i âliye eninde sonunda, şamarı çekecek!.. Kim bulaşsa, kana bulanmaya koşulu. Ben artık yaşlandım. Biftekte bile kan göremez oldum!.. Sağol... Gevezeliğime katlandın. Verdiğin akılı, tezden satmak boynuma borç. Zaten, sana danışmak her zaman içi-

mi ferahlatmıştır. Demek, bende halâ iş görüyorsun. Bunu Salisbury'nin burnuna dayayıvereyim de takkesi başından uçsun. Yemek pek güzeldi. Bu bekârlığında, sofranı böyle donatabiliyorsan, kızımız ipleri eline alınca kuş kondurur. Teşekkür ederim. - Der demez, kalktı. - Her halde, yarın bizde toplanırız. Eleni kimbilir ne dolmalar sarar!.. Şimdiden başlamadıysa, ne olayım, - diyerek Sir Henry'nin kalkmasına fırsat vermeden yürüdü.

Vefik, hızla doğruldu.

Üç adımda yetişti.

Paltosunu tuttu.

- Yarın acele etme, - dedi Musurus. - Birlikte gelin. Hem kız, hem Henry, sana emanet.

- Emredersiniz. Yengem alınmasın da!..

- Alınmaz!.. Arada Henry var. Yüreği doluvermiştir, demese, yakanı elimden zor kurtarırdın.

- Sağolsun!..

- Şayeste Hanım düzeldi mi?

- Yaşamak zorunda olduğunu anladı.

- Öyle ya, kızlar daha küçük!.. İşi çok!.. Katlanacak. Neylesin? İstemekle ölünmüyor ki!.. Kendini birazcık toplayabildiyse ne mutlu. Biz, halâ eksenini yitirmiş topaç gibiyiz. Nur içinde yatsın. Hiç belli etmeden, hepimizin dengesini sağlardı. Şimdi, dört-beş ihtiyar gevezeyi, ayakta tutacak hiç bir destek kalmadı. Neyse, yarın uzun uzun dertleşiriz. Şimdi işim acele. - Diyerek fırladı.

Elçiliğin arabası, onlar yemekteyken gelmiş olmalı.

Paşa, biner binmez, hızla dönerek, yürüdü.

Geri döndüğünde, Tonet kahvesini bitirmişti.

- İzninizi dilesem, - diye doğruldu. - Anladığım kadarıyla maestro hiç nefes aldırmayacak. Bir kez çalışma başladı mı, başımızı kaşımaya zaman kalmaz. Siz de hemen dağınıklığıma yorarsınız. İyisi mi, biran önce yerleşeyim de, Desdemona'ya bol zaman kalsın.

Sir Henry, yorgunluğunu zorlayarak başını salladı;

- Uzun zamandır yalnızım. Her şey ister istemez buna uydu.

Herşey zamanlı ve sıralı. Her devini, sarsak bir ihtiyarın rahatı üzerine kurulu. Sıkıcı!.. Lâkin, düzenli ve güvenli. Şimdi siz varsınız. Ev hem doldu, hem aydınlandı. Sakın bana göre davranmayın. Çok olasıdır ki, kısa sürede bunalırsınız. Kendi alışkanlıklarınızı taşırsanız, belki birkaç gün yadırgarız. Aldırmayın, kısa sürede alışırız!

Vefik, bu kez de Tonet'in ardına takıldı. Merdiveni ağdılar. Kısa koridoru geçtiler. Tonet, odasına girer girmez, dönüyordu ki, Sir Henry'nin mektupları aklına geldi. Hızla, kendi odasına girdi. Çantasını açtı. Özenle yerleştirdiği zarfları çıkardı. Sahibine vermek üzere salona yöneldi.

Aşağıya indiğinde, uşak kahve sunmak için bekliyor. Sir Henry, uyukluyordu. Onu görür görmez;

- Kahveni içince, sen de yerleş, - dedi. - Ben biraz uzanayım. Çayda buluşuruz.

- Mektuplarınız, - diye uzatırken, kıpkırmızı kesildi.

Zarfları koltuğunun altına sıkıştırarak, divana eğildi.

İncitme kaygısında destekle, kalkmasına yardım etti.

Adımlarını, ihtiyarın yumuşak adımlarına uydurdu.

Sir Henry'nin odası hemen salonun yanındaydı.

İhtiyarın başı güvenle omuzuna yaslanmıştı.

Çaynaşmış yumak gibi, salonu tükettiler.

Eşiği aşırmak için, iyice kucakladı.

Usullacık yatağına yerleştirdi.

Özenle battaniyesini örttü.

İhtiyar, hep gülüyordu.

Gözleri kapanıverdi.

Yavaşça döndü.

Kapıyı tuttu.

Kapatıyordu.

Bir soluk duydu.

Dikilip kaldı eşikte.

Fısıldayan Sir Henry'ydi;

- Hoş geldin yavrum! Sağol!..

ÜÇ

Gece yarıyı bulmuştu.
Lafın tamamını tüketmiştik.
Gözlerimizden uyku akıyordu.
Uşak, tepsiyle girince kıpırdandık.
Birer sade kahve, mahmurluğu açardı.
Yanılmamışız!.. Daha ilk yudumda dirildik.
Ayaklarımız uyuşma *prangasından* sıyrıldı.
Ellerimiz, eskisi kadar olmasa da, biraz yeğneldi.
Gözkapaklarımızın yoğun ağırlığı perde perde dağıldı.
Aramızda ilk önce toparlanan, yine Ruhiddin Efendi oldu;
- Yemeğin uzamasına bakılırsa, bize düşecek vazife ağır olacak.
- Öyleyse, bir an önce taslağı işlenebilir hale getirmeliyiz.
- Doğru buyurdunuz! Elde sağlam bir metin bulunmalı.
- Pazarlığın çerçevesi belliyse, içini doldurmak kolay.
- Sonra üzerinde müzakere eylemek daha da kolay.
- Biz bütün teklifleri belirleyip, kayda alalım!..
- Bir yol iş, en faydalısını ayırmaya kalsın.
- O da Paşa'nın teşrifiyle aydınlanır.
Kahve, tam zamanında yetişmişti.
Uyuşukluğumuz geçivermişti.
Yeniden taslağa sarıldık.

Caddede bir ses aktı.

Kapımızda sustu.

İşi unuttuk!..

Reşit Paşa döndü.

Gözlerinin içi gülüyordu.

Geçip tam ortamıza yerleşti.

Tek tek yüzümüzü incelemeye girişti.

Merakımızın kıvılcımları gözlerinde şakıdı.

Dikkatimizin coşkusu gövdelerimize yansıdı.

Toplantıyı, fikir şölenine döndürmeye hazırlandı.

Başlayacağı yeri kendi içinde bir sıraya sokmuş olmalı.

İnce yüzü, aydınlandı. Şamdanların şavkı gölgelere sığındı.

Gözlerinde, gökkubbemizin bütün yıldızları şakımaya başladı.

Hilâfım yok!.. Yüreğinin yüreğimde zonkladığına yemin ederim.

- İbn-i Haldun haklı, - diye başladı. - Devletler de canlılar gibi..Doğuyor..Büyüyor..Köhnüyor..Ve ölüyorlar!. Miras azsa, sessiz sadasız tarihin karanlığına gömülüyorlar. Çoksa, mirasçıların iştahlarıyla, güçleri kantara vuruluyor. Denk düşen, aslan payını... Düşmeyen tilki kurnazlığını seçmek zorunda. Benzerlik ürkütücü!.. Hesabı böyle görünce, gidişi anlamak basitleşiyor!.. Çünkü, yükselişleri de, yıkımları da, *hacimleriyle musavi!*.. Kadersizliğimiz, Devlet-i âliyenin köhne zamanına doğmamız. Talihimiz, Mülk-ü Şâhânenin devasa mirası... Düşmanlarının gücü bir vuruşta yıkmaya yetmiyor... Açgözlülükleri, her birinin bir parça kemirmesine engel... İştahları, kursaklarından artık olunca, birbirinin elini tutuyorlar!.. Bu akşamki yemekte, bir defa daha anladığım gerçek, maalesef bu!.. Elde fırsat varken, üstünde iyice düşünelim. Mâlum a! Demiri tavında dövmek gerek!.. Yorgunsanız, yarına bırakalım.

Merakın dikkati, mahmurluğumuzu uçuruverdi!..

Hepimiz, uzun uykularda dinlenmişe döndük.

Enine boyuna anlama imkânı kaçar mı?

- Gecikmeyelim, - dediğimi, lâfın sonunda ayırdım. - Madem, fikrimizde fayda görmektesiniz, *münazara* edelim.

Her fikir muhteremdir!.. Sizin fikirleriniz, bana her zaman, yol gösterip ışık saçmıştır. Öğrendiğimi bir yana bırakın. Yapılanlardaki payınızı Devlet-i âliye ödeyemez!..

Âli Efendi şaşmış... Hristo coşmuştu;

- *Müzakere* açıvermenizden anladığıma göre, - diye söze girdi. - Şimdilik, *manevra alanımız* geniş... Ama, zamanımız dar.

Paşa anlayışımızdan hoşnut, gülümsedi.

Gözlerinin ışıldağı, yüreklerimizde dolandı.

Pürdikkat, tartışma hazırlığından başka iz göremedi.

Her zamanki ivecenliğiyle, anlatmaya başladı;

- Tam buyurduğunuz gibi, Hristo Efendi, - dedi. - Manevra alanı geniş; Şimdilik, hiç birinin tek başına davranma mecali yok. Çünkü, her biri diğerinin gücünden emin değil. Bir takım tahminleri var. Fakat, kesinleşmemiş. İngiliz, Rus ve Fransız'dan ürküyor... Fransa ve Rusyalu'nun İngiliz'den ödü kopuyor. Prusya, yeni yeni filizlenmekte. Metternich ise, bütün kudretini *Londra Protokolü*yle yitirdi. Böyle bir durumda ağızlarına çalacağımız birer parmak balla, karınlarını azıcık doyurur... İştahlarını biraz daha kabartırsak, üstümüze çullanmalarını önleriz. Zaman dar; Şimdilik birbirini tutan eller açlıktan çözülüp üstümüze hörlemek için ötekini kollamakta. Birinin bir boşluk bularak saldırmasına meydan vermeden mirası kaçırmaya koşuluyuz. Bizi pek güzel incelemişler. En zayıf zamanımızda olduğumuzu çok iyi biliyorlar. Onların bildiğini, kendine post kapmak isteyen bilmesin yazılı değil. Miloş vurdu, Sırbiye... Rusyalu vurdu, Mora... Frenk vurdu, Cezair... Tıynetsiz Mehmet Ali vurdu Mısır ya koptu, ya ince yerinden kopmaya durdu. Mihrap yerinde görünse de, cami harap!.. Ne var ki, cemaat şimdilik namazda. Bize düşen, henüz yüce Devletin bütünlüğü herkesin çıkarına iken, hepsini çıkarının ardına takıp, birbirinin bekçiliğine dikmek!.. Yoksa, Allah muhafaza! Hepsi birden, saldırdı mı, *yeller eser yerinde ol saltanatın!*..

- Eee, kolay mı? - Diye güldü Hristo.- Hepsi, kaç yüzyıldır şamarımızın altında!.. Ezilmişin yılgısını siz nerden bileceksiniz? Ezenin torunlarısınız!.. Ama, insanın özgüvenini yitirmesi ne ürkünç bir

şeydir Rab İsa korusun!. Bütün kalelerini kendi elinle teslim eylersin!.. Bütün burçlarına güçlü saydığının bayraklarını kendin çekersin. Gerekçen hazırdır. Elimden bir şey gelmez!.. Biz bir şey yapamayız!.. Onun oku, yayı, topu ve askeri var... Biz yoksul ve yoksunuz. Doğrulup dikilsek bire kadar kırar!.. Bir kez boyun eğdiniz mi? Sonra da bunun doğruluğunu savunursunuz. Ne yapılabilir ki!.. Biz adam olmayız. Ve kendi elinizi kendiniz tutar... Kendi gücünüzü kendiniz kısıtlarsınız. Büyük Fransız Devrimi, Avusturya'yla Rusya'nın dokunulmazlığını alaşağı ettiyse de, Devlet-i âliye dokunamadı. Koskoca Napolyon'un, bir Paşamız önünde bozguna uğraması, gücümüz hakkındaki kuşkuları besliyor. Bu da, Haçlı Seferleriyle, Akınlarda yenen şamarın acısını tazeleyiveriyor. Her ne kadar, *Jön Avrupa İdeali,* alışılmış kalıpları biraz sarssa... Saldırmaktan savunmaya dönerek, insanları kendine getirmeye uğraşsa da, henüz ayamadılar!. Yâni, buyurduğunuz gibi, içi kof çınarın, heybetine saygıları sürüyor.

- Ne güzel belirttin!.. Ne açık özetledin, - dedi Reşit Paşa. - Düşmanlarının tir tir titrediği İngiltere'yi yöneten adamları dinledikçe, *Al-i Osman'*ın büyüklüğüne imânım tazelendi. Yüce Efendimiz, tam zamanında, hepsinin iştahını kabartacak kemiği önlerine atıvermeye bizi memur buyurdular!.. Doğrusu, böyle bir kararı ancak, *uhrevi iktidar sahibi* olanlar alabilirdi. Ne mutlu bize ki, uygulama *şerefiyle mükâfatlıyız.* Elbette, hünerimiz elveriyorsa! Yoksa, içimizin elvermediği kesin. Önlerine atılacak kemik, büyük, diyoruz. Ticaretimiz çöker, kaygılarına düşüyoruz, - derken bana bakıyordu.

- Çöker, - diye direttim. - Ticaretin, *satu-bazara* dayandığı yeni bir şey değil!.. Evliya Çelebi, *oranın ahalisi fukaradır, İngiliz çuhası giyer,* diyeli çok oldu. Yoksul, kaba İngiliz çuhasına nam olsun diye mi bürümekte? Ne münasebet! *Tamahı* ucuzluğuna Ankara sofu el yakıyor. Haydi tiftik az. Pahası ordan geliyor, diyelim. Kıvırcık yapağıyı örmek..Akça pamuğu, dokumak zor mu? Değil!.. İngiliz, dongur yün, çiğitli pamuktan ucuza nasıl satmakta? Üstelik, denizler aşıp, bunca vergi salınmışken? Çünkü üretimini kendinden artık kı-

labilmiş... Fazlası ona bedava gibi... Bu yüzden, o bedavayı akçeye çevirdi mi, kârda!.. O kâr ettikçe, bizim tüccar gerilemekte. Şimdi bir de vergiyi kaldırdık mı, pazar İngiliz malıyla dolar. Elbette İngiliz tüccarıyla da. Eh, *satuyu* yitiren *pazarı* da kaptırdı mı, çelik çomak oynasa gerek!..

- Ticareti kollarken, ahaliyi yakmıyor musun? - Diye atıldı Ruhiddin Efendi. - Gümrük duvarlarının ardında geğirmek kolay. Hüner odur ki, deryalar aşıp gelenle kendi pazarında peşrev atmalısın. Daha çok üretip, daha çok satmadıkça, ayakta kalınmayacağını başka nasıl öğrenirler? Bence pek bir münasiptir. Şu senin tüccar dediğin, azbiraz haddini bilsin! Her yeniliğe *istemezük* çığırıp, her kalkışanın ardına düşeceğine, daha çok üretmenin yolunu bulsun. Bakarsın, rekabet tokatıyla, kendine gelir de, esnaflıktan sıyrılıp sanayici olmanın yolunu bulur.

- Böyle üstünkörü bakınca, buyurduğunuz gibi, - demekten kendimi alamadım. - Öyle ya!.. Ticaret dediğin rekabetle terbiye edilmeli. Narh veya yasak konuldu mu, ya zaptiye yakaladığını döver... Ya kör tuttuğunu beller.

- Yasağın hiç bir işe yaramadığını bizden iyi kim bilir, - diye bana destek çıktı Hristo!.. - *Ceberrut bir İhtisap Ağası,* bir zaman narhı yerinde tutar. Ne var ki, hileli tartıyı o da yutar. Haydi bu sefer de, buna yasak. Asesle, bostancı yasakların üstüne çıksa düşer... Altında kalsa şaşar. Döne döne iş, yine *satu-bazarın* çizgisine oturur. Oysa, rekabet, iki yanı keskin kılıçtır. Satan, buyurduğunuz gibi, daha iyiyi, daha ucuza sunmaya koşulur. Alan da, iyi ve ucuzu seçmeye... Yanılanın medet umma hakkı yok. Yani, ticaret, kasap çengelidir. Her koyun kendi bacağından asılır... Bu benzetmeyi pek *harcı-âlem* bulan, Ricardo ile Adam Smith, kafa karıştırmak için ne inciler döktürmekte bir bilseniz!.. Yine de bilim adına, geve geve söyledikleri aynı kapıya çıkar. Kaide bellidir. Büyük balık, küçüğünü yutar. Ve, en ceberrut *ihtisap ağası,* rekabetin tırnak ucu kadar yer tutar. İşte, sizin yoksul bayramı olarak kutlamaya hazırlandığınız kanara! Kapılarını ardına kadar kendi ellerinizle açarsanız, ilk kurbanlar olacağınızı bilin.

Tartışma başlar başlamaz, gözümü Ali ve Rıfkı efendilere dikmiştim. Besbelli Paşa, ikisine de göz koymuş. Birini Der-i Saadetten getirdi. Birini burada bulduk. İkisinin de hevesi, sıklaşan soluklarında tütüyor. Kendilerini münakaşanın içinde bulmaktan biraz tedirgin görünüyorlar. Ancak, durumlarına hemen uydukları da çok açık. Birden içim ısındı. Sayımız artıyordu.

Çoğalmak, insana nasıl bir güven sağlıyor?

Reşit Paşa, kızıştırmak istiyorsa, dikine gider.

Bu da, kesin bir karara varamadığını gösterir.

İkimizin de üstüne yürüdüğüne bakılırsa, ya birlikte imân edilecek... Ya bu işten vazgeçilecek!..

- Düşünü gerçekleştirmeye kim kurban olmaz? Yeter ki, doğru davranıldığı bilinel.. - Diye atıldı Âli Efendi. Değişimin yeline kapıldığı besbelliydi.

Paşa'nın istediği olmuş..Herkes düşüncesini ifadeye başlamıştı. İstesek de, duramazdık. Ne kadar derinleşirsek, o kadar aydınlanacağımız apaçık!.. Bir adım daha attım;

- Her bilinen doğru olsa, aramaya ne gerek? *Bâtın ilmi* yararsız, der çıkıverirdik. Neylcyclim, *sufiler*, bir *Elifte,* doksandokuz mâna vardır diye tutturmakta. Bir harfte doksandokuz mâna olabiliyorsa, bir gerçekte kimbilir kaç mâna gizlidir. Geçip gitmeyeceksek, en azından birkaçını deşmek zorundayız.

Paşa, durumdan memnun görünüyordu.

Bacak bacak üstüne atıp, kollarını kavuşturmuş... Her kıssadan çıkardığı hisseyi, tahliline katmaya başlamıştı.

Anlaşılan, yarını boş ve herşeyi bir defa daha gözden geçirme kararında... Öyle ya, akşamın alacasından gece yrısına, kurtlar sofrasına oturduysa, yem mi, balık mı bir iyice anlaması gerek.

Tutar da, hemen yüzü yere gelesi Kralları Guillom'la halvete sokuverirlerse! Tedarik görmekte haksız mı?

Gerçi, *Hariciye Memurları,* topçeker katıra benzer. Bir kez, yükünü tuttu mu, yettiğin yoldan gitse de, adımını kendince düzer. Yarın emir alsa bile, zırp diye merasim yapamaz!.. Ama, açın iştahına,

tokun hantallığı sökmez buyrulmuş. Kuyrukları gerçekten sıkışıksa, hadi buyrun bakalım deyiverirler.

O yüzden hazırlıklı olmak şart!..

Bir punt bulup, Hristo'yla ikisini kapıştırabilsem... Bilgiyle zekânın çatışması erenlerin bütün sırrını önümüze saçıverir. Ama, söz meydanında, dilsiz ağız çalabilir mi?

Dilerlerse, Zekeriya sofrasını açıverirler... Ve yalınıp duran biz yoksullara yağması düşer. Galiba Paşa istekli;

- Bâtın imdâdeylemezse, görüneni neyleyelim? Bize, eğer var ise, doksandokuzu da gerekli.

Allah Hristo kâfirinden razı olsun!..

Gökte aradığımızı, yerde önümüze seriverdi.

Daha ben ağzımı açma imkânı bulmadan, lafı kaptı;

- İlk ağızda, ahalinin ucuz da olsa, el malına düşmesi iyi gibi görünür. Pazar şenlenir... Yoksul donanır... Eski, yeniyle değişir. Buna bakarak, bizimkiler de ucuz satsınlar, deyiverdiniz mi, çarşının varvarasına aldanırsınız. Canlı, düşündüğünde, insandır. Keşke akıl zor kazanılmasa!.. Tüm canlılar, içgüdülerinin izinde yaşar giderlerdi. Madem, insan doğuldu, her şeyin gerekçesi düşünülecek! Derinliğe ancak öyle ulaşılır. Bu girizgâhtan sonra, şöyle bir soruya ne buyrulur? Ucuz üretebilse, ucuzdan kâr etmez mi? Elbette, piyasadaki her taciri eşkıya diye görmüyorsak... Eşkıyaysa, tedbiri bizimki; *Bostancıbaşıyla ihtisap ağası!..* Değilse, üretememesinin sebebi vardır; Hammadde pahalı... Ücretler yüksek... İnsanlar tembel... Donanım köhne... Pazarı tıkalı olabilir. Devletin görevi, suç nerdeyse bulup düzeltmektir. Bunun yerine dışardan getirdiğin malla ucuzluk terbiyesine kalkıştın mı? Düşüncesizliği, beceriksizlikle katmerlersin. Devlet adamı, *sürübaşı* ise, Bahir Efendi'nin anlattığı o güzel Kızılırmak efsanesindeki *karakoyun n'örmekte?* O, suya sunuverse,sürü *öküze özenen kurbağaya* dönecektir!.. Akla, ya benzerse demek yaraşmaz. Çünkü, çatlayacağını bilir. Ne zaman? Neresinden? Nasıl, diye seyreylemek düşman keyfi!.. Kubağayı tutamıyorsa, suyu çevirmek dost vazifesi. Bu örnekleri, pazara vurursak, devletin

de ahalinin de zararı pek büyük olur. Buyurduğunuz gibi, herkes ucuza koşar... Haklıdır!.. Hem de yerden göğe kadar. Eh, herkes koşunca, dünyanın öteki ucundan gelen kaçar mı? Bir gemi daha donatır... Bir kervan daha düzer... Pazarı doldurur. Sonra!.Sonrası tufan!.El bezirgânı, ama yavaş yavaş, ama birdenbire, ama mutlaka seninkini pazardan kovar. Daha çok üretip, daha çok satması buna bağlıdır. Bazen, fiat bile kırar. Pahallandırması akla daha yakındır, tutalım, ucuzlattı. Her aldığına saydığın akçeler el kesesinde şangırdar ya! Bu sana mı yarar o'na mı?

- Dur hele, - dedi bu kez içtenlikle Paşa. - Sen, evire çevire; Pazar iç üretimin rekabetiyle gelişir... Dış rekabetle çökmese bile, varlık dışarı akar mı diyorsun? Yani, Bahir Efendi haklı!.. Vergi de yoksa, hazine kurur..Üretim durur..Gayriye muhtaç olunur yahu!

- Ne sandınız ya!.. Bir bununla kalsa, öpüp başınıza koyun!.. Pazarını yitiren tüccar, tezgâhını topladı mı, sade kendi köhnemez. Ona mal üreten esnaf da, ardısıra gediği kapar. Çifti çubuğu olan köylü otunu... Malı melâli bulunan çoban, etini yer, kendini kurtarır. Bunca kentin, o işyerlerinde çalışan yoksulu neyler? Askere yazıp cenge mi sürersin? Deryaya salıp suya mı gömersin? Yoksa, *aç köpeğin fırın delmesini mi* beklersin? Sana kalmış!..

Paşanın ters ters bakmasını bekliyordum.

Meğer yanılıyormuşum!..

Gözlerinde keyfin çiçekleri menevişlenince irkildim;

- Olmayan derde ağıt yakmakta üstünüze yok, - dedi. - Ticaretin, denizaşırı gemi donatıp esnafın, Avrupa'ya mal mı satıyor? Yoo!.. Kaç zaman var ki, ürettiği kendine yetmemekte. Tokat'ta dillere destan keçe mi kaldı? Avrupa senyörlerine ödül, Kayseri çizmeleri nerde? Hani krallarla kardinallerin paylaşamadığı Ankara soflaı? Bursa'ya inen kervanlar... Mudanya'ya yanaşan gemiler ipeklere bürünüp, denizlere mi gömüldü? Dersim, Malatya ve Sıvas'ta döğdüğü demiri, Çin-i Maçin'de döğüştüren Ahin mi kaldı? Gülşehrine koşum... Diyar-ı Bakır'a kazan... Amasya'ya kap... Burdur'a kacak... Kastamonu'ya çanak... Kütahya'ya çömlek ısmarlayan kapıla-

rı mı kırmakta? Tut ki, kırdı!.. Kim ürete, kim sata!.. Makina karşısında insan, sanayinin karşısında zenaat nice tutunur? Top ve tüfengin karşısında okla yay nice tutunduysa!..

- İyi hoş da, bir devlet, topla tüfengi, okla yayının karşısına kendi eliyle yerleştirmez ki! Tutar, topla tüfenk üretir. Beceremedi!.. Kalesini berkitir... Kapısını kapatır. İnsanını eğitir. Gümrüğü kaldırmakla, akıncı beyine âşık, ban kızının yaptığı aynı şey. Kaleyi teslim eylemek. Bence, asıl kaçınılması gereken budur.

- Yazık ki, kaçma ve kaçınma hakkından yoksunuz. Gelişme kervanı kalkıp, göç eyleyeli yüz yılı aşmış... Ve biz, gevene alışık deveyi yonca tarlasına süreceğiz. Ambarda yem tükenmiş... Tarla hendekle çevrili... Diyardan gitmek yasak!.. Deveyi gütmek yasa!.. Kervan yeniden tutulmadı mı, sen sağ, ben selâmet!.. Kursağımızdaki nimet haram... Buralarda sürtmemiz günah!.. Çaresiz, çaresini bulacağız.

Böyle *müzakereci* görülmemiştir.

Laf, *pratique*'ten kaydı mı, çeviriverir.

Hristo gözleri belererek yutkunup kalmıştı.

Tarih ve bilim süzgeçinden geçirdiği ne varsa ortaya sermek üzereyken, kimin suratında gerçeğin şamarı şaklasa sendeler. Meğer ki, benim gibi, *theorie*'den fazla anlamasa da *pratique*'ten gelenlere rastlaya;

- O zaman, ne yapıp etmeli... Bu devâsâ fedakârlığın karşılığını, bir şekilde mutlaka almalıyız, - dedim, Hristo'ya zaman kazandırmak amacıyla. - Hata, kusur ve eksiğimiz neyse ortaya döker... Alabileceklerimizi şimdiden belirlersek, hem zararı azaltır... Hem ayrı telden çalmaktan kurtuluruz.

Âli Efendi sanki bunu bekliyormuş;

- Oho!.. - Diye atılınca, Hristo, gözlerimin içine minnetle baktı. Müzakere yine derinleşiyordu. - İstediğiniz o olsun. Hangi birinden başlasak ki! Hadi, kale berkitmekten alalım : Küffar, ordusunu hanidir tüfenkle donatmış. Biz, barut kokusuyla... Çakmak gürültüsüne yeni yeni alışıyoruz. Oysa, geçmişimiz, günümüzden ilerde. Gel de

kahrolma! Kethüda Muslı Fakı'nın Ayasofya Cebehanesinde tüfenk döktüğü, Selim Hân-ı evvel devrinin destanı!.. Zigetvar'a, kılıç kalkanla yürümemizse, bilinen ağıt!.. Mimarbaşı Sinan Ağa, selâtin camilerini... Yıkılmaz köprülerini... Uçsuz bucaksız külliyelerini yaparken, küffar kilise niyetine odun çatıp dua eylemekte... Hezarfen Ahmet Çelebi, fenniyle Galata Kulesi'nden uçup Üsküdar Doğancılar'a konduğu için, sürgüne yollarız... Mongolfiye Kardeşlerin karşısında ağzımızın suyu akar!.. Sen, var Bizans'ı, balyemez toplarınla döv..Sonra, çakmaklı tüfenkten bozguna uğra!.. Sen tut, Ali Kuşçu'yu medrese kurmaya getir... Rasathane kuranı cezalandıracak kadar körleş... Medresende, hükümdar bilimdir, hakan bile kulu diye başla!.. Caminde, uçmak Allah'a isyandır, hutbesi okut. İlerleme adına başladığın ne varsa, tamamlanmışını almaya seyirt!.. Bir devlet böylesine düşer... Bir toplum bunca gerilerse olacağı budur. İşte, Hamlet'in olmakla, olmamak sorusu... Çözülmesi icabeden mesele bu! Eşyanın tabiatına aykırı olanı nasıl becermişiz? Öğrenir... Aksaklığı ortadan kaldırırsak, başımızı dikebiliriz. Yoksa, el elde, baş başta kalınca, kaleyi berkitelim, demek hüner sayılmamalı. Nasıl? Diye soruverirler adama. Mülk-ü Şâhane, Amerika değil ki! Kapanıyorum deyince, eyvaha otursunlar!.. Bir yanımız denizle derya... Bir yanımız toprakla sahra... Nasreddin Hoca'nın türbesi mubarek!.. Gemi yanaştıramayan ordu yürütüyor. Çok zaman o bile gereksiz. Her imparatorluk gibi, ırk, dil, din ve mezhep zenginisin... Birinin kuyruğunu yağlayıp da, ötekinin üstüne salıverdin mi, kendi kendinin kurdu. Paylaşmazsan kaptırmaya elin mahkum!..

Söz buraya gelende, Ruhiddin Efendi durur mu;

- İsâbet buyurdunuz!.. - Dedi çıktı. - Kale berkitmeye derman gerek. Bizde tükeneli çok olmuş. Devlet-i âliye'nin en verimli eyâletlerini ya biz elimizle çıkarlarına açacağız. Ya, parça parça yutmalarına seyirci kalacağız. Paşa Hazretlerinin buyurdukları üzere, şimdilik dişleyemiyorlarsa bizim hünerimiz değil. Tasmalarını aynı yere göz dikenler tuttuğundan. Biri üst gelir, veya paylaşmaya razı olursa? Belgrad'la Epir nasıl gitti? Vermeyiz demekle olmuyor. Alıyor-

lar. İyisi mi, paylaşırız. Kâr onların olur, mülk bizim!. Ev sahibi kiracı, geçinir gideriz. Başka türlü, çıkarlarımıza bekçi bulamıyoruz. Bu arada kazandığımız zamanı, kuvvetlenmeye ayırabilirsek, bize yapılanı yapmaktan kim nasıl mendecekmiş? Yüce Efendimiz, çok iyi değerlendirmişler. Madem, çıkar sofrası açıyoruz, hepsini çağırmalıyız. Böylelikle, oyunu bozan dışlanır.

Hristo, nefesini kesmiş dinliyordu.

Akıl defterine bütün soruları not ettiği belli.

Bakışlarımızı üstüne çevirir çevirmez, boşandı;

- İlleriyken gerilemenin sebebini arıyorsunuz. Arayan bir biz miyiz? Kaçıncı ıslahat heveslisi olduğumuzu saysak, içinden çıkamayız. Ne var ki, herkes cevabı gökyüzünde arıyor. Siyaset..İdare..Asker değişirse, hürp diye değişecek miyiz? Şimdiye kadar böyle kaç ıslahat yapıldı. Netice?! *Kellim kellim yâ lenfâ!..* Şimdi musaadenizle ayaklarımızı yere basalım. Biraz aşağılara doğru bakalım. Âli Efendi ne buyurdular. Kethüda Muslı tüfenk dövmüş... Sinan Ağa selâtin cami kurmuş... Hezarefen Çelebi kuleden uçmuş... Bunların hepsi, şahsın bilgi, beceri ve hünerine dayalı... Rab İsa'ya hamd-ü senâlar olsun, bugün de aklı eren, elinden iş gelen âdemimiz pek çok!.. Al-i Osman emekten yana da, akıldan yana da pek bir zengin. Elemeği, gözaruyla olacak her işte, hepsiyle başederiz. Yani, neresinden bakılırsa bakılsın, Avrupa'nın önaldığı ne akıl, ne emek... Makine!.. Hüneri, bizden evvel makineye geçebilmesinde. Sen, aklın ve emeğinle bir üretirken, o makinesiyle yüz üretiyor. Hepsi bu!.. Cebeci Kethüdası, döğdüğü tüfengi, bütün orduya yetirebileydi, Yeniçeri'nin bileğini kim bükebilirdi? Avrupa ordularına silâhı sen sataydın, Cebehanen fabrikaya dönmez miydi? Şaşıp durmak üstümüze vazife değil!.. Sırrı öğrenip yapmakla mükellefiz!..

Kâfiroğlu, o derin bilgisiyle hepimizin gözünü fal taşı gibi açmayı yine becermişti. Bu herif, sanki şarap yerine, kefenin kalkınma büyüsünü içiyor. Sonra da, bir pundunu bulup suratımıza kusuveriyordu.

Âli Efendi, ilkin, oturduğu yerde sendeledi.

Sonra, koltuğundan zıpladı. Boylu boyunca dikildi. Kalemin boyuna inat âli adını yaraştırmasının *esbabı mucibesini* anlatırcasına Hristo'ya doğru uçtu. Derin bir saygı... İçten bir hayranlıkla eline yapıştığı gibi, öptü başına koydu. Yaptığından hoşnut;

- Bir fiskede bütün kalelerimi yıktınız, - dedi hemen ardından. - Şu an, iki şeyi aynı anda öğrendim. Hakikat fikir çatışmasından çıkıyor! Paşa hazretlerinin bir avuç insanla giriştiği hazırlık, orduları altedecek kadar geniş ve köklü. Ta başında, muvaffakiyete inanmıştım... İmanım tazelendi.

Hristo'nun şaşkınlığını tarife hacet yok.

Paşa, bizi dilediği yere getirmişti.

Anlatmaya girişebilirdi;

- Demek, hepimiz bir noktada buluştuk!.. Sizden icazet almadan, karara varamazdım. Şimdi içim rahat. Eksiğimiz ortada. Devlet-i âliyeyi, makineye geçirmeliyiz. Bunun için de iki şey gerekli. Para ve zaman!.. Hristo Efendi, hemen insan diye atılma. Olduğunu kendin söyledin, - diyerek hepimizi güldürdü. - Bunları elde etmek için, Mülk-ü Şâhânenin bütünlüğü dışında, herşeyi fedâ edeceğiz. Mutabık mıyız?

- Lebbeyk!.. - Diye bir ağızdan çığrışmamızı gören, *cülus peşkeşi* almış Ocakluya benzetirdi.

Paşa, iyice rahatlamıştı.

Herşeyin yeri ve zamanını ne güzel ayarlar.

Ali ve Rıfat Efendilere, böyle bir şöleni ancak o çekebilirdi. Aramızda, derin bir saygıyla, kesin bir bağlılığı bu tartışmadan iyi ne anlatabilir.

Amir ve memuru resmi hizmette bırakarak, çata çat fikir kavgasının verdiği güven bambaşka. İşittiğimize göre, *Farmason* localarıyla, ordan kaynaklanan *Jacobin* kulüplerinde de böyle münakaşa ve müzakereler olurmuş. Ama, Paris'te öğrendiklerimize bakılırsa, oralarda da, amir amire, memur memura ağız çalabilmekte.

Paşa, sırtımıza, idamlık ve bayramlık gömleklerimizi geçirmenin telâşıyla, anlatmaya başladı;

- Yemeği yarılayıncaya kadar, isteyebileceklerinden habersizdik. Şimdi, onlar verebileceklerimizden habersiz. Ben sadece, niyetimizin ucunu göstererek, sürekli ağızlarını yokladım. David, çok açık sözlü. *Avrupalı tüccarın, yerli tacirlerin nefretini uyandıracak kendine has imtiyazları var. Ama, yerli halka tanınan hakların hiç birinden yararlanamıyor. Meselâ toprak edinemiyor... Her hangibir işe tâlip olamıyor... Bu durumda, onu ülkenize bağlayan hiç bir ayrıcalıklı çıkarı yok!.. Bizim bugün amaç edindiğimiz özel çıkar değil. Ticaretimizin gelişmesini istiyoruz. Bu yalnız bizim yararımıza değil. Hakları tanıyanların da çıkarına bir durum meydana getirir. Tüccarımız, hakları elde etse de, ülkenizde şubeler açsa, orda sürekli oturamaz. Merkezde bulunması, şubede olmasından her zaman daha verimlidir. Bu da ister istemez, ülkeyi iyi tanıyan... Dil bilen... Ticari ilişki ve görgüsü olan... Verimli ve büyük pazarları önceden gezip görmüş aracılar gerektirecektir. Yetişkinlerinize, yeni iş alanları açılacak... Ayrıca, satılan mal parasının tamamı İngiltere'ye gelmez. Burada geçerli olabilecek malların alınmasına yatırılır. Bu da, hem daha iç bölgelerde yeni acente ve aracılar demektir. Hem de, şimdiye kadar dünya pazarlarına çıkmamış ürünlerinizin ticaret emtiası haline gelmesi. Bomboş yatan topraklarınız, hayata kavuşur.* Çocukların işittiklerini bilmesem, yerinden fırlayan ben olurdum. Hazırlıklı bulunmanın meyvesini topladım. Hiç renk vermeden, ürün sıralaması yaptırdım. Pamuk, baştaydı. Anlaşılan bunlar, her yandan sıkışmak üzereler. Amerika ile başa çıkamadıkları belli. Eski efendilerini iyi taklit etmişler. Kendi kaynakları işleyebilir hale gelince, rekabette öne geçmişler. İki yanları aşılmaz derya. Kapanmaya da, açılmaya da imkânları bol. Hele bunlar, hak ve ücret kavgası verirken, onların köle sahibi olması, büsbütün burunlarını düşürmüş. Ucuz emek, tükenmez kaynaklarıyla çabuk güçlenmişler. Henüz burunlarından kıl aldırmıyorlar. Oysa kaygıları burunlarından epeyce ilerde. Destek olurlarsa, Amerikanın esirgediğini, sunacağımıza inandığı an, Palmerston'u görmeliydiniz!.. Bir süre dondu. Ağzını açabildiğinde ilk sözü, Majestleri sizinle tanışmayı çok istiyor-

lar, oldu. Bir an önce buluşmanızı sağlamalıyız. Bunun için, *Cérémonie*'yi önc almamız gerekecek!.. Yarın ilk işim, törenin çabuklaştırılmasını emretmek olacak.

- Öyleyse biz de taslağı çabuklaştıralım, - dedim. - Zaten hazır. Madem, pamuk ekimiyle çok ilgililer, salarız ovalarımıza. Çiftçi, yeterince kazanamazsa, haklarından gelir. Bu arada biz de, ticareti serbest bırakırsak, kendi aralarında boğuşurlar. Bunu elde edebilmek için, ekim öncesi avansı şart koşarız. Böylelikle, memlekete para girer. Bakarsınız, vergi kaybını karşılamışız. Sadece, Nil vadisiyle Çukurovayı ekime açsak, köylüye altın yağar.

- Sizin aklınız yattıysa, gerisi kolay. Koşayım derken, tökezlemekten korkuyordum. Devlet-i âliye'nin eksiğini, bugünden yarına tamamlamak olanaksız. Araç gereç para işi... Bulur buluştururuz. Yüce Efendimizin *hazine-i hassaları* halâ büyük ordular donatır. İnsanı neyleyeceğiz? Eğitim amacıyla getirtilen, Moltke Paşa'nın ballandıra ballandıra anlattıkları yenir yutulur şeyler mi? *Talimin ortasında ezan okunmaya görsün... Kolunu sıvayan şadırvana koşuyor. Başlarındakine, savaşın ortasında ezan okunursa n'olur, dedim. Namaza koşarlar, demez mi? Yahu hepsi vurulur, dediğimde, fena mı, öleni şehit, kalanı gazi olur!.. Yanıtıyla donup kalmışım. Bunların giderilmez şarklı kaygısızlığı ne kadar uğraşmak gerektiğini anlamaya yetti.*

Hristo'nun Osmanlılığı tuttu;

- O günden bu yana köprülerin altından çok su geçti. Ordumuzu kendi subaylarımız eğitiyor. Tophane yeniden canlanmak üzere... *Mühendishane-i berri Humayun,* kendi yetiştirdiği hocaların *rahle-i tedrisinde*.

Ama, Paşa'ya hak vermek kaçınılmaz. Hangimiz, eksiği bir an önce tamamlamaya teşne değiliz? Devlet-i âliye'nin yarıya yakını zaten Avrupa'da. Ne var ki, gelişmeye ayağı uymuyor. Elimizden gelse, Avrupa'yı tuttuğumuz gibi Mülk-ü Şâhaneye taşıyacağız. Amma mubarek hem yükte, hem pahada ağır!.. Biz şimdi, ne kaparsak kâr derdindeyiz. Artığı nasılsa Devlet-i âliyenin kazancı. Kim tersini savunursa, ilerleme yerine, yetinmeyi seçmiş olur.

Bu da, yapmayı düşlediklerimizle bağdaşmaz.

Nitekim Paşa, Hristo'nun sözünü kesti;

- Tamam!.. Yine de insan eksiğimizi gidermek için zaman gerekiyor. Ve burada gördük ki, keferenin hazinesi zaman. Altından değerli. İşçisi bir saat az çalışmak için sokaklara dökülüp ölüyor... İşvereni bir saat fazla çalıştırmak amacıyla, yasalar çıkarıp kan döküyor. Bunlardan zaman isteyeceksek, satın alacağız. Çocukların gelişi, çok hayırlı oldu. Öğrendikleri, ödediğimiz bedelin bir kısmını kurtarma çaresini gösterdi. Maliyeden anlamam. Doğrudan çiftçiye giden, hazineye yaramayabilir. Bildiğim, devlet zenginse ahali... Ahali zenginse devlet yoksul kalmaz... Kalamaz!.. Derim ki, maden devleti kalkındıramıyorz. Ümmete faydamız olsun. Haraç ödemektense, *aks-u-âta* kurulsun. Anladığım kadarıyla, bunlar şöyle ya da böyle, bizden bir bedel umuyorlar. Güzellikle mi vereceğiz, zorla mı, seçim bizim. Bakın aklıma ne geliyor. Madem, gönlümüze kalmış. Şunlara Osmanlı cömertliğinin sınırsızlığını gösterelim... Ticaret serbestliği, gözlerinde şimşekler çaktırıyor. Buna, her yönüyle iyice hesapladıktan sonra, bir de ekim alanları sunduk mu, nereye çarpacaklarını bilemezler. Ola ki, avansla tohumluğu kendileri teklif eyleye!.. Bir defa, dediğimiz yere geldiler de, kendi hammadde kaynaklarının korkuluğu oldular mı, yaşadık!.. İster istemez, kaderimize de ortak olurlar. O zaman, hem içtenliğimizden kuşkuları kalmaz!.. Hem, kârlarının coşkusunda ardını önünü düşünemezler!..

İngiliz keferesinin şaşkınlığına ne gerek!..

Biz çoktan yerlerimizden fırlamıştık.

Kırk yıl düşünülse akla gelmezdi.

Kimbilir kimler aradı şimdiye?

Kısmet Reşit Paşanınmış.

Tutarsa, nasibi devletin.

İlk defa uygulanacak.

Herkes hazırlıksız.

Herkes oyuncak.

Biz, istisnayız.

Ne şeref!..
Ve ne saadet!..
Paşa'yla birlikteyiz.
İçinde bizim de tuzumuz var.
En azından üzerinde konuştuk.
Tarihte, yepyeni bir çığır açılıyor.
Osmanlı, şimdiye kadar hep direndi.
İnat, öfke, acı, zulüm ve kıyıma dayandı.
Bundan sonra, yol ve yordamını değiştiriyor.
Sınırları, bütünlüğünü bozmayacak herşeye açık.
Alım satım... Ekim biçim... Dağ bayır... Tarla çayır!..
Kazanmak isteyen çalışır... Oturmak isteyen yerleşir.
Mülk yüce Efendimizin... Yük, yüklenmek isteyene.
Devlet-i âliye, üç kıt'aya yayılmış bir koca tarla.
İşlemesini bilene, Allahın verdiğini esirgemez.
Hainlik edeneyse, bizden önce ortağı engel.
Bundan öte, açık olan sadece sınırlarımız.
Gönlümüzle, düşüncelerimiz kapalı.
Aklımız, kendimize emanet.
Her an lâzım olacak.
İyi kullanılmalı.
Çare onda.
Tek gücümüz.
Kuvveti terkeyledik.
Neylersek, akıl eyleyecek.
Umarım kâfiroğlu haklı çıkar.
Yoksa, Al-i Osman, elimizden gider!.
Şimdiye hiç haksız çıkmayandan kuşku yersiz.
Kötüsü gelirse, beceriksizliğimizden kaynaklanır.
Bunun için de, her an, her kıpırtıyı akla vurmalıyız.

Anlatılmaz bir coşkuya kapılmıştık. Tüylerimiz diken diken... Yanaklarımız al al olmuştu. Bakışlarımızdaki korku karışımı kıvancı, hayatımda bir daha yakalayamam.

Bir avuç insan, Avrupa'yı tefe koyup çalacaktık.

Tek teminatımız, Devlet-i âliyenin dayanıklılığıyla aramızdaki kopmaz bağdı.

İçin için gülmemek ve meşhur, üçler, yediler, kırklar efsanesinin sihrine kapılmamak ne mümkin?

İlk aklıma gelen, "Şu yapacağımız iş, *diplomatie* kurallarına taban tabana zıt!.. Devletlerarası ilişkiler kaç yüzyılın birikimi. Madem ki, burada Devlet-i âliyeyi temsil etmekteyiz. Konu ne olur olsun, görevimiz açık: Onlar yüz isteyecek, biz doksandokuz vermek için helâk olacağız. Oysa, biz onların bile istemeye cesaret edemiyeceğini armut piş, ağzıma düş sunuyoruz. Daha onu hazmedemeden, bir ballı börek daha konuyor önlerine. Pazarlık yok!.. Çekişme yok!.. Karşılığında istenen tek çıkar kırıntısı yok!.. Adamlar bunca ödünü bağışlayıvermemizden kuşkulansalar yeridir. Elbette, Reşit Paşa kadar zekiyseler. Yok, sıradan siyaset adamlarıysa, yaşadık!.Hainliğimize sayamazlarsa, mutlaka budalalığımızla alay ederler. Ve biz, adam olur da, elimizi tez tutabilirsek, atı alan Üsküdarı geçer.

Kâfirin gözündeki yerimizin hiç önemi yok.

Bizim tek seçicimiz, yüce Hakanımız.

Önemli olan, O'nun değerlendirmesi.

Eğer, hizmetimiz tamsa, yeter!..

Değilse, *encamımız beter!..*

Paşa, yanıt bekliyordu.

Âli Efendi, patladı;

- Olur şey değil!..
- Sahi mi
- Hem de nasıl?
- Eminsiniz değil mi?
- Elbette! Benzeri yok!..
- Bakın işte, bu daha da iyi!
- İyi mi? Ahmak saymasınlar da!
- Sayarlarsa, önerimizi kabul etmezler mi?

- Böylesine büyük çıkarı kim geri çevirebilir ki!..

- Demek ki, tahminim doğru!..Nazlanmadan, yağlı kemiğin üstüne atlayacaklar. Biz, gelelim, uygulanmasına.

Gözlerini dikmiş, hem Âli Efendi'ye bakıyor... Hem düşünüyordu. Gözü bir an, Ruhiddin Efendi'yle bana değdi. Üç çift göz birleşti. Bakışlarımızdan beyinlerimize akan soru, tekti. Ali ve Rıfkı Efendi'lere açılacaktık.

Aynı anda onayladık.

Kararımıza, Agop'un da katılacağı kesindi.

İçi rahatlamıştı. Bakışlarını onlara çevirdi;

- Siz, - dedi birden bire. - Bunlar, elde ettiklerini hazmedip dahasını isteyene kazanılan zamanda... Elimizi tez tutar, aklımızı kullanırsak, Devlet-i âliye yarar sağlayacağına inanıyor musunuz?

Âli Efendi, birden olayın derinliğini kavramıştı.

Hiç duraksamadı;

- Biz, tutar ve kullanırsak! - Diye yineledi. - Husrev Paşa Efendimizin engin tecrübesine sunulanda, fitne ve yozlaşma arasında çarçur olacağı kesin.

- Anlaşılıyor ki, sonuna kadar bizimlesiniz.

- Daha önce de söylemiştim efendim, - dedi tam bir içtenlikle Âli Efendi. - Emrinizdeyim!..

- Hayır!.. Bizimle, bizden biri ve biz olarak.

- Nasıl buyurursanız!..

- Sağolun!.. Herşeyi açıklamak daha da kolaylaştı. Bundan sonra yapacağımız basit! İngilizlerin şu tekliflerileri hemen benimseyeceklerinde hemfikiriz. Bunun, değişime zaman kazandıracağı kesin görünüyor. Kazanılanı, devlet adına kullanabilirsek, yıkımı önleyeceğimiz açık. Yüce Efendimiz bizden yana. Ama, Al-i Osman'da, Süleyman Hân-ı sâniden bu yana yasadır. *Devlet için zarargir olsa, gözünü kendi eliyle söküp atar!*.. Biz de aynı fedakârlıkta buluşmaya koşuluyuz. Yani, ya devlet başa, ya kuzgun leşe bir iş!.. Bu yüzden, düşünmek isterseniz, musaade sizindir.

Ali ve Rıfat Efendilerin kaskatı kesildiklerini kendi tenimde

duydum. Birinin sessiz... Diğerinin ateşli kabulleri hep devam etti. Taş gibi yerlerine çakılacakları besbelliydi.

Yanılmadım!..

İkisi bir ağızdan;

- Kurbana bıçak sorulur mu? - Deyiverdiler!..

Gönül rahatlığıyla ardını getirebilirdik.

Paşa, zaten ikircimsiz sürdürüyordu;

- Engelimiz sadece, Husrev Paşa ile köleleri değil!.. Köhneliği, *nizâm-ı âlem* sananları da eklemeliyiz. Üstelik, bu takım yobaz olduğundan daha da tehlikelidir. Yani, artık Yeniçeri yok diye, küçümseyemeyiz. Asakir-i Mansure... Medrese..Lonca..Ve çok daha tesirli ve taksirli olarak cami ellerinde. Yenilikten zarar göreceğini sananlar da eklenirse, herkes karşımızda demektir. Çok kalabalık... Çok güçlü... Çok etkili... Ve çok varlıklı bir cephe ile karşılaşacağız. En küçük hata, değiştirmek istediğimiz her şeyi, eskisinden beter sağlamlaştırır. Yüce Efendimiz, ıslahata girişen ata ve biraderlerinin kusurlarından yeterli dersi almışlar. Bizim de, öncülerimizin âkibetlerinden hisse çıkarmamız şart!.. Vaktiyle, Nevşehirli başarabilseydi, bugün David çıfıtının, yüzüme karşı söylediklerini, içimizden biri, onlara söylerdi. Peki, kusuru neydi o bilge vezirin? Bugün, gecikmeyle yapmaya kalkıştığımızı uygulamak!.. Haliç'te asıl yıkılan lâle bahçeleri mi? Onca fabrika ne oluyor? Nur içinde yatası dedem, anlatırken hüngür hüngür ağlardı. Asıl *şehrayin*, bahçelerde değil, kıyıdaki fabrikalarda yaşanırmış. Tersaneden Eyüp'e, minarelerle bacalar yarışırmış. Cibali... Balat... Fener..Eyüp..Hasköy..Ayvansaray o günlerde şehre karışmış... Adam, Hindistan'dan dörtyüz ipek ustası getirtmiş işçilerin başına. Özendiğimiz İngiltere'de bugün bile dörtyüz işçili fabrika yok. Yazık!.. Tam yüzyıl havaya savrulmuş. Bursa İpek, esnafa dayandığından... Hereke Halı, selâtin camilerin işine yaradığından... Defterdar Basma, göze batınadığından o günlerin mirası. Ve biz şimdi savrulanı tutacak, kurtulanı artıracağız. Aynı kusuru işlersek, sade biz değil Devlet de yaşama şansını yitirir.

- Hatasız kul olur mu?

- Olmaz!.. Hele kulluğumuzdan alırsak!.. Ne yazık ki, biz, hatasızlığa mahkumuz. Çünkü, üstlendiğimiz görev, Devlet-i âliyenin kaderiyle eş. Kul hata işlerse, cezasını kendi... Pek pek ailesi çeker..O da çok zaman öteki dünyada. Ama, devlet adamının hatasını devlet öder. Hem de bu dünyada!.. Her girişim ve kararımızın bu temele uyması farz!.. Her şeyin, ayrıntısını bile önceden belirlemek sünnet! Devlet işinin, küçüğü büyüğü yoktur. Çünkü, her bir iş, devletle ölçülür. Öyle olunca da, *cim karnındaki nokta,* sırasında kelle götürür... Dengi düşer baht açar!.. Bize düşen şuuraltımıza bu gerçeği yerleştirerek, herşeyin düzgün işlemesini sağlamak... Nevşehirli'nin açmazı, örneksizlikti. Bizim sığınağımız yok!.. O, yeterli bilgi ve tecrübeye sahip bulunsaydı, Avrupa'nın bugün ulaştığı yerde öncü olurduk. Sanayi, şimdi erişilmez. Çünkü, Hristo Efendinin pek güzel buyurduğu gibi, artık insanın elinden kurtuldu. Makinaya dayanıyor. Ve makinanın, ne aklı, ne dini, ne imânı var! Gece gündüz, durmadan üretiyor.. El emeğiyle rekabetin Cenneti böyle kuruldu. Bir an dehşete düşer de, pek çokları gibi nasılsa yetişemeyiz dersek; Yıkım hem kesin hem yakın. Yok, yarışa katılırsak, kazanmasak bile kendimizi diri tutarız. Direnç ayakta kalır! Bence, İbrahim Paşayla Sultan Ahmet Hân-ı salis, bize göre üstünlük sahibiydiler..Yeni başlayan bir musabakaya giriyorlardı. Avrupa, toplu el emeği kullanmayı yeni öğreniyordu. Bizim imece kaç bin yıllık? Bir tarla ne tez sürülür... Bir harman ne çabuk savrulur... Bir cv ne kolay kurulur! Sanayi de, tıpkı öyle... Tek farkı, insanla makinenin imecesi. Zaten üretimi artıran da bu şâhâne birlik!.. O güvenden olsa gerek, buyurunca, dağın taşın yürüyeceğini sandılar. Fena yanıldılar!.. Çünkü, imece ihtiyaca dayalı... Sanayi çıkara!.. Ve çıkar çatışması, dağı taşı yürüttü. Ama, yenilikçilerin üstüne. Ve biri canından, biri tahtından oldu!.. Devlete hepsi feda!.. Peki!.. Kabul!.. Biz zaten fedaiyiz! Ödülümüz, işimizi tamamlanmış olmanın huzur ve gururu. Ne kazandırır? İşte orası, onlara belirsizdi!.. Bize açık. Varolmayı!.. Asıl tehlike, onların yıkıntısından başlamak zorunda olmamız. Hem de, yüz yıl geriye giderek... Bunun sırrını çözmeli... Tedbirini baştan almalı-

yız. Elde yeter delil var. Dedelerimiz Tanık... Abdi, Salih, Raşid ve Lütfi Efendilerle, Mustafa Nuri ve Sarı Mehmet Paşalar belge. Ustaların eğitimi bilgi... Yine hata işlersek, bir yüz yıl daha gider mi? Sanmam... Onların hatasından doğan hasar korkunç. Dedem rahmetli, Halîç'te onaltı baca saydığını söylerdi. Hani nerde? Hepimizin dedesi, lâle bahçelerinde yamaklığa gelmiş... Bahçeler ören.. Fabrika arsaları çöplük... Konaklar, köşkler ve kasrlar yer ile yeksân. Şu feleğin işine bakın ki, Kastamonulu, Sakızlı ve Kayserili yamak torunları, Nevşehirlinin *terekesinden* başlamaya koşuluyor. Demek ki, abdestimiz evvelden alınmış. Namazımız ne zaman kılınır, belirsiz. Çünkü, her ne kadar, kazanı Yeniçerinin başına geçtiyse de, *Der-i Saadet* Patrona kaynıyor. Foyamız anlaşılmadan bir on yıl götürür... Bu süre içinde, herkesin yararına iş gördüğümüzü gösterebilirsek, ettiğimiz iş ürküttüğümüz kurbağaya değer. Herşey, değişimi vazgeçilmez kılmamıza bağlı. Allah, sonunu da, sonumuzu da hayırlara karar, inşaallah!.. Amin!

Hepimizin gözleri parlamaya başlamıştı.

Besbelli, Paşa, enine boyuna düşünmüş.

Çözümü bulmamış olsa ağzını açmazdı.

Her zamanki davranışıyla, sözü birimizden ötekine aktararak bizi konuşturur. Bütün o lâf kalabalığı içinde, düşünme fırsatı bulurdu.

Oysa şimdi, durmadan konuşuyor.

Çabası bize inandırmak değil. Aklında kurduklarını, uygulamak. Ve muhtemel eksikliği, şimdiden gidermek.

Konuşurken, tutum, davranış ve hareketlerimizi dikkatinin merceği altına yatırdığı besbelli. Sakalımızda oynayan kıldan hisse çıkarıyor.

O anlattıkça gözlerim kamaşıyor.

Tarihle hesaplaşmaya hazırım.

Andolsun ki, *Esâtir kahramanları*na benziyorduk.

Pazularımın davul gibi şiştiğini ayırdım.

Kucaklasam dünyayı yerinden oynatırdım.

Tarihin çanı, kulaklarımda zonkladı.

Talihle ânın çakışması ne hoş!..

Gece yarıyı bulmuş...

Big Ben'le, *Wensminster*'in çanları vuruyor.

Aldıran kim!..

Bu dem bir daha sürülür mü?

Kandil şavkında ışılayan gözlerinden gayrısı kasılıp kalmış, yamak torunları, beşyüz yaşındaki küheylanı *Derby Yarışına* sokmaya hazırlanıyor.

Hepimiz aynı anda silkindik.

Âli Efendi, sözüne *muti* olduğunu gösterdi;

- Buyurduklarınızın bir tek kelimesi dahi, küffar ile Der-i Saadettekilerin kulağına gitse, sonumuz şerdir. Ne derdimizi anlatabilirz, ne meramımıza kavuşuruz.

Reşit Paşa' ya bırakamazdık;

- Uygun âdemle yola çıkmayı neden istemekteyiz? İşin içinde kendi kârımız yok da ondan. Olsa, pazar açık... Kurarsın tezgâhını, çıkarırsın kârını. İyisine nasılsa, herkes ortak!.. Oysa girişti̇ğimiz, devlet hizmeti. Bir yol yasalaştı mı, emr-i kumanda içinde yürür... Zorluk, oraya varmakta. Zorda da dayanıksız âdem, büsbütün kötüler!..

Zekâsı öğle güneşi gibi parladı;

- Anlaşılan bu gece, *biat kandili!*.. - Diye yerinden doğruldu. Direnme fırsatı vermeden, ellerimizi öperken; - Eh!.. Sanırım kulluğumuz tamam! - Deyiverdi.

Rıfat Efendi de o'nu izlemez mi?

Ruhiddin Efendi'yle ikimiz apışıp kaldık.

Paşa ile kâfiroğlunun sevincine pâyan yoktu.

Gönülleriyle, kafalarına, denk birini bulmuşlardı.

Gözlerinde neşe raksederken, etekleri zil çalıyordu.

Paşa, bizi rezil eyledikten sonra, sazını çalabilirdi;

- Müzakeremizin maksadını çok güzel kavradınız, - diye övdü Âli Efendi'yi. - Herşeyi, çok az insanın bilgisi ve kararı çerçevesin-

de götürmeye mecburuz. İçte ve dışta, asıl maksadı ele verecek hiç bir sızıntı olmamalı. Yalnız başarı değil, hayatlarımız da *ketumluk* ve dayanışmamıza bağlı. Kararımız o ki, yüce Efendimizle, birbirimizden gayrısı, hep gayrı sayılacak. Tam manasıyla bir çıvgar güreşe soyunduk. Bundan öte, yeneni de biz belirleyeceğiz, yenileni de!.. Ne kadar az olursak o kadar sağlam dururuz. Umarım, şu anı beklememize alınmazsınız?

Meğer, Rıfat Efendi'nin de dili varmış!..

İlk defa, Âli Efendiden erken davrandı;

- Ne münasebet!.. Asıl, bu kadar kısa zamanda itimat buyurduğunuz için minnetdar olan biziz!..

Artık, rahat rahat işimize bakabilirdik.

Nitekim, Paşa hiç zaman yitirmedi;

- Biz, şimdi tutar da bunları bir anlaşma haline getirirsek, Sadrazam Rauf Paşa hazretleri ne derlerse desinler, Husrev Paşa, okur okumaz geri çevirir. Yetkisini aşmış temsilci durumuna düşeriz. Bunlar da siyasetçi. Ya, oyuna geldiğimize... Ya ağız aradığımıza verirler. Bir özürle iş geçiştirilir. Yenileşme rafa kalkar. Herkes payını kapmaya koşar. Lâkin, uzun uzun incelemeye fırsat bulursa, yüce Efendimizin baskısıyla olur dese bile, karşı tedbire girişir. Gayrı yozlaşmanın altından kalkabilene aşkolsun!..

- Onunla yetinseler, belki daha çok uğraşırız... Ama, enide sonunda altından kalkarız!.. Akılları ermediğinden, suyun başını kesmeye sıvanırlarsa, kötü!.. Doğrudan bize saldırırlar. Haddini aşanın başı gövdesinden uçar.

- Elimiz, belimiz, dilimiz sürçtü mü, hiç kuşkumuz olmasın!.. Fitnenin üstadlarıyla elenseye dalıyoruz. Bunca yıldır, yiğitlik kısbeti mi giydiler ki, biz, doğrusu budur diye er meydanına çıkalım. Daha ilk peşrevde ayak takımını üstümüze salarlar..Oysa, her tarafa fayda verecek şu, *Yed-i Vahit mazarratını* İngilizler ortaya atsa!..

Kalkıp oynamamak için kendimi zor tuttum.

Husrev Paşa, tam dişine göre bir rakip bulmuştu.

Bundan öte, karşısında güçlü bir cephe oluşuyordu.

Köle tacirinin terkisinde Kaf Dağını aşmak iş mi?

*Düvel-i muazzamay'*la, bizi aşsın da, hüner görelim!.

Birden, Çavuşbaşı Sait Efendi'nin, Abaza *gulâmı,* Husrev Paşa'nın boyunu aştığımızı bildik. Çünkü, onun dolabı, rakip ya da düşmanını sadece Efendimizin gözünden düşürmeye döner. O da, eski kölelerinin erliğine bağlıdır.

Hiç *mubalâgasız* her dönüşünde de işe yaramıştır.

Çerkes oymaklarından yakışıklı fidanlar satınalmış... Damızlık aygır misali besiye çekmiş... Aklının elverdiğince eğiterek Efendimizin *harim-i ismeti Harem-i Humâyun*'a damat kakmıştır. Kaleyi elbette fetheyleyecek. Nasılsa, Al-i Osman'da kaleyi içten düşürmek *mübâh!..* Ve nasılsa, *Divan-ı Humâyun* göreneğinin kalktığı Süleyman Hân-ı sâni devrinden beri damat saltanatı helâl. Gözü kalanın gözü çıksın. Dünyalar güzeli Sultanların, işgörür eciş bücüş ihtiyarlarla *tecvizine,* iştutar leventlerle *techizi* elbette yeğ. Hamdü senâlar olsun, bu sayede Valide Sultan fitnelerinden kurtulup damat dalevereleriyle uğraşmaya koşulduk.

Husrev Paşa'nın *azli* içimizi azbiraz ferahlatmıştı. Selim Mehmet Paşa, tez zamanda dizginleri iyice ele almış.. Yararlı hizmet göreceği umudunu uyandırmıştı. Ne yazık!.. Husrev Paşa Serasker iken, orduya... Kölcleri damad-ı şehriyâri durdukça Saray'a yaranmak mümkin mi?

Kısa sürede, Şumnu'daki İkinci Ordu'ya komutan olarak Rus Cephesine yollanıverdi. Paşa'nın yeniden postuna kavuşması, Rusyalunun Moskova'ya hapsiyle *müteradif* olduğundan, hayali bile cihan değer!.Böylcliklc, *Sedaret-i uzmâ'*dan Selim Mehmet Paşa gider... Husrev Paşa'nın eski kölelerinden Reşit Mehmet Paşa gelir... Allahtan, giderken Akif Paşa efendimize, *muktedir bir zat ısmarlar.* Reşit Paşa'nın, yüce Efendimiz tarafından farkedilmesi o zamana rastlar. Mühürdarlık *telhislerinde* keşfedilen zihin açıklığı, sönmek bir yana, meş'âle olup hepimizi aydınlatmakta.

Onlar, Rusyaluyla cenk... Reşit Mehmet Paşa ahaliyle dengedursun... Der-i Saadet, Paşa'nın dalaverelerine iyice teslim ve tutsak oldu.

Lâkin, zulümle hükmetmek mümkin... Hükümran olmak imkânsız, sözü pek doğru.

*İhtisap rüsumu*ndan canı yanınca, *âdet-i fîrengâne* diye feryadedenler artmış... Çözülmeden zarar görenlerle, yozlaşmaya karşı çıkanlar çoğalmıştır.

Mağlubiyet üstüne tuz biber eker.

Alttan alta yürüyen homurtu, ayyuka çıkar.

Husrev Paşa'nın hiç hesaba katmadığı bir *kuvvet merkezi* belirmiştir : Ahali!..

Cehaletine rağmen, bir defa coşup da bendini aşan sürünün zaptedilemeyeceğini iyi bilen Paşa, önalmaya sıvanır.

Der-i Saadette gece gündüz kol gezer!..

En ufak suça, en ağır cezayı uygular.

Zorbalığın mengenesini homurtu duruncaya sıkar.

Ama, İngiliz, Frenk ve Rusyalunun burnuna dayadığı Yunan Muhtariyetini redde mecali kalmaz.

Yine de, Rabbim günah yazmasın!..

Suç ortaklığı mı, kul yılgınlığı mıdır? Bilinmez!..

Devlet-i âliye selâmlığında, yüce Efendimizden sonra Husrev Paşa gelir.

Velâkin, içte yoksula diş geçirmek, hüner değil!..

Marifet, dıştaki düşmana aman diletmektir.

Oysa Ruslar, Balkanları aşıp Edirne'ye yanaşmıştır.

Amana gelen, anlı şanlı Husrev Paşa'dır.

Yanına Hekimbaşı Behçet Efendi'yi de helva döğücünün hık deyicisi misali, kattığı gibi yüce Efendimizin eteğine kapanır.

Aman diyene kılıç kalkmaz ki!..

Anında, *Meclis-i Meşveret,* toplanır.

Londra Protokolünü o'ssaat kabul eyler.

Gayrı, gerisi çorap söküğü gibi gelecektir.

Koşup Edirne'de Rusyalunun ayağına düşülür.

Epir'e muhtariyet, Rusyaluya bol tazminat verilir.

İngiltere, Fransa ve Rusyalunun dediği dedik olur.

Metternich'in öttürdüğü düdüğü kimsecik dinlemez.

Mora kıyımı..Navarin faciası..Fransanın Epir istilâsı.. Osmanlı'nın inadı, işe mi yarar, boşa mı gider, anlaşılmaz.

Reşit Paşa'da şimdi uç veren düşüncenin ilk kıvılcımı Edirne Anlaşması *vetiresinde* çakmış olsa gerektir.

Husrev Paşa nice kudretli olsa, bir *pir-i fâni!..*

Reşit Paşa, *umur-u siyasiye* açmış bir gül fidanı.

Kastamonulu bahçıvan yamağı Veli Ağa'nın torunu...

Evkaf ruznamecisi Mustafa Kerim Efendi'nin oğlu...

Ispartalı *merhum,* Seyit Ali Paşa'nın kayınbiraderidir.

Henüz otuzaltı yaşında!.. Ve daha işin başındadır.

Husrev Paşa'nın *damad-ı şehriyâri* köleleri varsa, Mustafa Reşit Paşa'nın *maal-kasem* yoldaşları var.

Şu an, kudretleri denk değil!..

Ama zamanları da!..

Onlar, devirlerini *tahribatla* kapatmak üzereler.

Biz, asrımızı *tamiratla* açmaya hazırlanıyoruz.

Hem öyle bir hazırlık ki, Şeytan'ın aklı durur.

Echel-i cühela mı *kühnüne erecek?*

Besmele hayra çekilmeli.

Efendimiz bizden yana.

Hiç kuşku yok!..

Hâl-ü gidiş de!..

Hak bizde.

Onlar tükendi.

Bizim sıramız geldi.

Pekçe kuvvet toplamalı...

İçte dışta yandaşlar bulmalı...

Her bir şeyi, önceden planlamalıyız.

Nerede, ne zaman, ne yapacağız bilinmeli.

En küçük ayrıntıyla bile mutlaka ilgilenmeliyiz.

Herşey hazır olunca, desteğimiz harekete geçmeli.

Yüce Efendimizle, Ponsonby keferesini elele bunların karşısına

diktik mi, gerisi gelir!.. Çünkü o zaman, ham sofu mollaları, dolap beygiri damatlarıyla, Husrev Paşa hezelesinde de, hoşafın yağı kesilir.

Beynimizde çaktırdığı şimşek, gözlerimizi kamaştırdı.
Üç adımlık yolda, bunca *umuru* nasıl halletti?
Hem de, dört başı mamur bir maharetle!
Havsalaya sığdırmak mümkin değil.
Oysa, nasıl da dingin ve rahat!
Bu adam gerçek bir deha!
Hayranlığım katmerlendi.
Yanında olmak onur.
Yakınlığı kutluluk.
Ne mutlu bize!
O'nunlayız.
O'yuz.
Ve o, biz.
Kalp kalbeyiz.
Dişlerimiz kenetli...
Ve ellerimiz tertemiz.
Tarihin üstüne yürüyoruz.
Alaşafak, ufkumuzda sökecek.
Yarının demiri örsümüzde döğülecek.
Biz, yamak torunları, *Delphi* kâhinleriyiz.
Geçmişin gömüsünden, fışkırmakta gelecek.
Ve onun tek sorumlusu, her hükme karşı biziz.
Allah, hayırlarla sevaplara vâsıl eylesin!.. Amin!..

O, içimizde kopan fırtınadan habersiz sürdürüyordu;

- Huylu huyundan vazgeçer mi? Paşa Hazretleri, anında reddederlerse, Ponsonby, süt dökmüş kediye dönecek değil... Tersine büsbütün hırslanır. Çok olasıdır ki, reddi, hakaret diye alır!.. Paşayla, kavgaları bize yarar. Hemen araya girip pamuk işini oraya denk getirebilirsek, verdiğimiz kadar almış oluruz. Bence bunun bir yüzü daha var... Bir defa aman dileyenden, direnç umulmaz. Serasker bunu bi-

lecek *sinn-i vukuf* sahibidir. İngiliz'le Efendimizi yanyana görünce çözülüverir. Asakir-i Mansuriye'de olduğu gibi, kendi kudretini artırma hevesine düşüp derhal olurlanması da muhtemel. Ne ki teklif edilmede, ötesine geçer. Tezden uygulanmasına kölelerini koştu mu? İpleri bir defa daha eline alır. Sonra döğünmek faydasız. Husrev Paşa, Devlet-i âliyenin geçiş devresinde bulunabilecek adamların en ustası. Al-i Osman, kuldan arınmaya karar verende, eşite dönecek idiyse, neden Ocağa sığındı? Elbette, köleyi yeğleyecek!.. Hazır elinin altında Husrev gibileri de varken, kullanmasın olmaz!.. Kullandı!.. Kul bire kadar kırıldı. Gençliğimizde Yeniçerilik imtiyaz idi... Şimdi idamlık suç. İyi hoş da, kulun bozduğunu, köle onarabilir mi? Softa gördüğünce, derviş erdiğince, buyrulmuş! Husrev Paşa da, bildiğince işleyecek elbet... Can kaygısıyla, post kavgası içinde ne öğrenilebilir? Hile, fitne, desise!.. Eh, Allah'ı var, bunların üstâdı âzâmı olmasa, selefleriyle, haleflerini kündeden atabilir miydi? Başarıya hürmet, boynumuzun borcu... Kendimizi kollamak vazifemiz!.. Bir kez soyunduktan öte, iki arada bir derede kalmaya hakkımız yok. Takdir edersiniz ki, Paşa, reddetse de, kabullense de, tehlikeli! O'nu aşmak zorundayız. En zoru da bu..Devlet-i âliyenin her kovuğuna Husrev Paşa'nın bir eski kölesi tünedi. Ne ki, çarşafa tez dolandılar!.. Al-i Osman yağmurdan kaçarken doluya tutuldu. Kul devrinde, düşmandan sopa yerdi. Köle devrinde, kendi valilerinden dayak yedi. Ve galiba aklı başına o zaman geldi. Onca yüzyıllık kulun üstesinden gelemediği hizmeti, bunca yıllık kölc nasıl görsün? Aklı, uçkurunun ucuyla, kesesinin ağzından öteye ermeyen fukara, *müşir* olsa ne? İlk çatışmada bozguna uğrayıp Sultan hanımın eteği ardına saklanıverir!.. Orda, oturup kalsa, gene iyi!.. Yerine suçlu bulacak... Diyetini ona ödetecektir. İşte, Husrev Paşa'nın ustalığı da budur. Gerçek suçlunun yerine, her zaman bir masum bulur. Ne var ki, bütün bu dalavereler, Mülk-ü Şâhâneyi *mâmur-u müreffeh* kılmaya yetseydi, iş bize düşmezdi. Düştü!..

Âli Efendi, sanki derin bir dalgınlıktan silkindi.

Hepimiz pürdikkat, ürperişine baktık.

Reşit Paşa, susuverdi.

- Cehenneme düştük, - dedi Âli Efendi. - Zebaniler, topuz elde, başımıza dikilmiş. Ve biz başkalarının günahı uğruna ateşe atılmışız! Hem öreni temizleyeceğiz... Hem devleti yücelteceğiz... Hem kurdun ağzına düşmeyeceğiz... Biz kimiz? Buyurduğunuz gibi bir avuç yamak torunu!..

- Hayır!.. - Diye, anında yadsıdı Reşit Paşa!.. - Hepi topu, bir tek âdem!.. Ben... Sen... Ruhiddin... Hristo... Bahir.. Agop... Rıfat.. Birbiri... Hepsi biri... Birinin yerine biri... Ama, tek kişi!.. Her zaman, her yerde ve her şart altında... Aklı, yüreği ve işlevi aynı olan tek insan. Bir de, iyi, doğru ve güzele adandıysa, orduların yapamadığını yapar!

- Anladım Efendim!.. Çokluk veya kuvvet, akıl ve bilgiyi kullanamıyorsa, işe yaramıyor. Yoksa, Husrev Paşa ve *gulâmları* bize yük bırakmazdı. Madem, biz o çokluğun pisliğini temizleyeceğiz, Keçecizade Fuat Efendi'yi de davet etsek... Zebanilerin işini biraz daha zorlaştırırdık!..

Biz çoktan aynı perinin ilhâmına tutulmuştuk.

Londra gecesi, Paris akşamının uzatmasıydı.

Orada, aramaya karar verilmişti. Burada yapmaya sıvanıyoruz. Fırsat bir daha ele gelir mi, bilinmez. Çünkü yapanın aklı, işinde olur. Tartışma, hazırlayanın lüksü.

Aynı ağızdan, bir tek ses gibi;

- Edin, - dedik!..

Paşa, hepimizin yerine konuşuyordu;

- Mülk, ortak heves ve gayret varsa yükselir. Bilinen, odur ki, ortaklıkta ölçü tektir... Yokluğun acısı bilece çekilir.. Varlığın safası bilece sürülür..İmece gibi! Bu *muvazene* bozuldu mu, öküz ölür, ortaklık bozulur.

Ne kadar doğru!..

Kendimizi sınamak gereksiz.

Aklımız bir olmasa, yüreğimiz aynı atar mı?

Yine de, yarının ne getireceği bilinmez!..

Ölüm var, zulüm var!..

Fırsat eldeyken, eksiği noksanı gözden geçirelim de, kötüsünde, şaşkın ördeğe dönmeyelim.

Birbirimizin lafını tamamlayarak, dünden yarına mı ağıyor... Susku yatağında düş mü görüyorduk, ayırmak zor.

Paşa'nın isteği gerçekleşmişti.

Ayrı insanlar, aynı düşün gerçeğinde birleşti.

- Devlet için en büyük tehlike, zümre imtiyazıdır. Örneği, Yeniçeri..Başta, ölümüne kul idi! İmtiyaz kazandı! Efendiliğe özendi.

- Özenmek hak!.. Olmak, hizmet. Zulüm uç verirse?

- Bilim ve erdem göç eyler!..

- Ve cahil, Mazlumun âhında güç vehmeder!..

- Bu bir *fasit dairedir!*.. İlkin yoksulun ümüğüne çöker... Sonra, ortahalliye bulaşır. Varsılı da tokatladı mı, haddini aşar! Zorunu Efendisine dayatır.

- Eşkıya, hükümran olabilir mi?

- Ne mümkin!.. Vurur kırar... Yakar yıkar... Soyar çalar... Hepsi o kadar!.. Bir zaman korku dağları bekler... Bir eyyam ürkü, başından savar. Sonunda, mazlum da, Devlet de bıkar... Kökünü kazımazsa kökü kazınacaktır. İşi biter!..

- Tıpkı, yüce Efendimizin yaptığı gibi!.. Azgınlık boyunu aşınca, mazlumun ahını barut... Kölesinin sadakatini gülle eyleyip üstüne salıverir.

- Baldırıçıplak, sığınacak delik bulamaz.

- Yeniçeri Ocağı, ülkeler açıp kaleler fethederken üstüne toz konduruldu mu? Ne münasebet! Tersine, devlet hizmetine koşuldu. Varlık avucuna tutuldu... Bilgi aklına sokuldu. İmtiyazını kötüye kullanmasaydı, gözden düşer miydi?

- Bir defa gerilemenin tekerleği döndü mü, ne Yeniçerinin paramparça ocağı... Ne kölenin buram buram kucağı kâr etmiyor.

- Neden? İkide bir kazan kaldırmak, düşman önünde direnç... Kör sadakat, bilgi ve beceri... Fitne ve desise irfanla ümran kazandırmıyor da ondan.

- Öyleyse, bütün bunlarda bir hikmet var!..

- Var elbet!.. Hata işin başında. Düzen zor üzre ise, daha azılı sı... Sahtekârlığa dayanıyorsa en sahtekârı... Erdem üstüne oturmuş sa, en erdemlisi sahiplenir. Örneğine göre, sonraki, öncekinden artıl olmasın yazılı değil.

- Bizim hata işleme imtiyazımız yok. Mülk-ü Şâhane sınırları nın sonuna gelmiş dayanmış. İçindeki toplulukların dayanışması Sı rat Köprüsü'nde!.. Bir hata daha, her çeşit ahaliyi bağımsızlığır mıknatısına çekiverir. Sırbı Arabı, Bulgarı Macarı benden eyvallah dedi mi? Devlet-i âliyeyi Osmani, sizlere ömür!..

- Elde bir Anadolu kalırsa, bizden ötürü kalır. O zaman da, bakalım biz eldekini kaptırır mıyız?

- Al-i Osman, bunca kul köle tecrübesinden sonra, neden, dönüp de yeniden Türkmenle uzlaşıyor? Bilmekte ki, Sırat Köprüsü Anadolu'dur. O elindeyse korkma!.. Bir zaman düşkün keşiş misali, hücrene çekilsen de, ölmezsin. Anadolu, seni kısa zamanda semirtir. Yekinip kalktığında, dört bir yöne gidilebildikten sonra.

- Yekinip kaldıracak olan da biziz!..

- Ne ağır bir mes'uliyet!.. Ne kadar zor bir hizmet!..

- Haklısınız!.Bu yüzden bir kendimizle yetinemeyiz. Bizden sonrasını, bizden öte hazırlamadık mı, başladığımız yarım kalır. Emekler boşa gider!..

- Desenize, yenilik için, her işle uğraşacağız!..

- Evet çünkü, Hristo Efendi'nin buyurduğu gibi, önce gökyüzünü değiştireeğiz. Devlet, verebileceğini verecek. Bu arada, pamuk ekiminden ötürü köylü... Onların toplanıp taşınması amacıyla yol, kıyı ve kentler hareketlenirse, ister istemez yeryüzünün düzenlenmesi başlayacak. İlk devreyi ne kadar az insanla geçirirsek, sonrasına o kadar geniş yer açarız. Yeter ki, aramızda yapılacak işbölümü belli olsun.

- Her birimiz kendi yatkınlığını bir iyice tartsın. Yarın üstüste koyar, çatışanlarla çakışanları ayıklarız.

Kâfiroğlu, her zamanki gibi imdadımıza yetişti;

- Ben size, *ıslahatın ayrıntılarını tanzim* ederken kullanabileceğiniz bilgileri sağlarım. İşiniz çok kolaylaşır. Şafak sökmek üzere... Biraz dinlensek iyi olur.

- Öyle ya, - dedi Paşa. - bir defa tutturursak, belki yıllarca dinlenme fırsatımız olmayacak. Bir yandan değişimi uygulayacağız... Bir yandan, her girişimin muvaffakiyetini sağlayacağız. Her kademe, yeni yeni engeller getirecek. Gerilip zıplamakla aşıversek ne iyi... Yıkıp geçmek gerekiyorsa! Ne başdöndürücü bir çalışma Allahım!..

- Üstelik giriştikse, ne yorgunluk hakkımız var... Ne yılgınlığa fırsatımız olacak!.. Çünkü, hem devletin bekası, hem yeminimizin icabı, muvaffak olmak zorundayız.

- Kararın en zoru aşıldı, - dedi yeniden Hristo. - Biz bir avuç insan, hiç gözümüzü kırpmadan herşeyimizi ortaya koyduk. Kellemizi... İtibarımızı... Rahatımızı... Ve daha da ötesi, varlık sebebimiz devleti... Bir hamle eyleyebilirsek, en az yirmi yıl huzur sağlanır. Yirmi yılda, değişimin öteki ayaklarını da sağlamca tamamladık ne alâ!.. Tamamlayamazsak, Yaptığımız boşa gitmez. Lâkin, fayda da getirmez.

- Yeni dertler çıkmasın mümkün mü? O zaman biz bizden geçeriz demekteyseniz, çocukları niye sürükledik ? Bizden kalanı onlar yüklenmeyecekse, Avrupa'da yaşamışlıklarının ne kıymeti var.

- Çok güzel buyurdunuz Ruheddin Efendi de, derdin iyi huylusu vardır... Tedavi ettin mi iyileşir. Habisi vardır, hekimi aciz bırakır. Çocukların işi çok zor. Çünkü, biz efendilerimizin tıkandığı yerde umut oluyoruz. O fukaralar, babalarının tıkandığı yerde sorumluluk yüklenecekler.

- Yani, muvaffak olmaya mecburuz, - diye kestirip attı Paşa. - Hatta mahkumuz!..

Sesimiz soluğumuz kesilmişti.

Husrev Paşa'nın işi çok zor olacak.

Tek yürekte, tek kararı benimsemiştik.

DÖRT

Kapıyı aştılar.
Sokak gürültüsü sustu.
Derin sessizliğe gömüldüler.
Benjamin onları girişte bekliyordu.
Saygı sessizliğine şaşa şaşa selâmlaştılar.
Yoğun suskunun sisi, çevrelerini kuşatıverdi.
Önlerine düşen genç milletvekili koridora yöneldi.
Kendi ayak seslerinden ürkerek bir erle kol dizildiler.
Koridorlardan... Dehlizlerden geçtiler... Merdivenler çıktılar.
İki kat yukarda, dinleyici ve konuklara ayrılmış salona ulaştılar.
Görevlilerden biri önlerine düştü... Sağır kapılardan birini açtı.
Saygıyla teker teker selâmlayarak, hepsini aynı locaya tıktı.
İki sıraya, biraz sıkışarak üçer kişi ardardına dizildiler.
Suskunun egemenliği, sis yoğunluğu gibiydi.
Atlas perdeler, kıpırtıları anında yutuyordu.
Benjamin, locanın içinde fısıldayarak;
- İşte ünlü Avam Kamarası, - dedi.
Ama, salon boş bir arenaydı.
Sonra yan kapılar açıldı.
Milletvekilleri, girdi.
İçesi doluverdi.

- Oturum başlamak üzere, - diye açıkladı Benjamin. - Benim gitmem gerekiyor. Biraz sonra kapılar kapanır. Dışarda kalırım. Bugün çok önemli görüşmeler olacak. Her oturumda değişik kesimlere göre önemli konular vardır ya!.. Bugünkü, herkesi ilgilendiriyor. İzninizle!.. Artık kulisleri sonra dolaşırız.

Kapı ne zaman açıldı. Benjamin ne zaman kayıplara karıştı, ayıramadılar. İnce bir yel esintisinde herşey olup bitiyordu.

Başbaşa kaldıklarında, ilkin öksüz çocuklar gibi birbirlerine..Sonra salona baktılar. Benjamin, göz açıp kapayıncaya sağ kapıdan girmiş, kendi koltuğuna doğru ilerliyordu.

Oturmak üzereyken, incelikle hepsini selâmladı.

Kulaklarında uğuldayan zille yerlerinden uğradılar.

Öğrencilik günlerinin sevimli telâşına kapılıvermişlerdi.

Milletvekillerinin de aynı coşkuyla koşuşturması eğlenceliydi.

Ürkünç sessizliğin saygısı olmasa... Avam Kamarası'nı, okullararası bilgi yarışmasına katılmış, gevşek bir liseyle karşılaştırmak olasıydı. Ne var ki, hiç bir ortamda böylesine dikkatle sağlanamayacak susku, insanı kendiliğinden toparlanmaya zorluyordu.

Zillerin uğultusu kesildiğinde yuvarlak salonun bütün koltukları dolmuş... Yandaki kapılar kapatılmıştı.

Speaker, elindeki tokmakla, önündeki çana vurdu.

Sanki, salonun sessizliğini deliyordu.

Peruklu başı ağır ağır dikildi;

- Oturumu açıyorum... Çoğunluğumuz vardır. Bugün, 1770 tarihli İş Yasası'nda değişiklik önergesi ele alınacak. Söz isteyen *gentleman*ler lütfen adlarını yazdırsınlar.

Salonun değişik yerlerinden parmaklar kalktı.

Başkanlık kürsüsünün biraz altındaki sıraya dizilmiş yazmanlar devindi. Önce salona bakıyor... Sonra divitlerini hokkalarına batırarak, konuşmacıları kaydediyorlardı. Yazmanlar, yazılı kâğıtları başkana uzatır uzatmaz, parmaklar ardardına indi.

Başkan, adları sıraya koyduktan sonra salonu denetlerken;

- Başka söz isteyen yoksa, Hükümet'e sağlık raporunu okutacağım.

Parmak kalkmayınca, Hükümet sırasına baktı.

Üyelerden biri ağır ağır yerinden doğruldu.

Başıyla belli belirsiz Başkanla milletvekillerini selâmladı. Gövdesinin iriliğinden umulmayacak kadar cılız bir sesle, tekdüze okumaya başladı.

Daha ilk sözcüklerde ipin ucunu kaçırdılar.

Raporun girişi, bir sürü teknik terimle doldurulmuş... Tümceleri okul ingilizcesiyle anlaşılmayacak kadar ağır bir dille yazılmıştı.

Allahtan yanlarında Henry vardı.

Cemil, hemen ona doğru eğilerek;

- Bu ne diyor Allah aşkına, - der demez Henry'nin eli dudaklarına gidiverince kendine geldi.

Gelirken hepsini uyarmıştı.

Avam Kamarasında milletvekili olmayan birinin konuşma, not alma, hatta gülme hakkı yoktu. Biri bu geleneğe uymazsa, anında başına dikilen bir görevli hemen dışarı atıverirdi.

İster istemez bütün dikkatlerini verecekler. Çat pat anladıklarını tam kavramak için akıllarında tutup, sonra soracaklardı.

Henry, belki bir Vefik dışında hepsinin birden başına üşüşeceğini anlamış... Görüşmeleri tam kavrayabilmek için söylenenleri adeta içiyordu.

Tekdüze ses, Lâtince deyimlerle dolu, giriş bölümünü bitirmiş olmalı... Bir anda, anlamaya başladıkları sözcüklerle sürdürüyordu;

- Londra'da iki çeşit fırıncı vardır. Ekmeği değeri üzerinden satan, *tamcılar* ve değerinin altında satan *ucuzcular*. Sonuncu kesim, Londra fırınlarının dörttc üçünden fazlasını oluşturur. Hemen tamamı, kentin gözlerden uzak varoşlarında... Yolu izi belirsiz gecekondu semtlerinde.. Ve kalabalık pazar yerlerinde çalışmaktadırlar. *Ucuzcuların* hemen hepsinin ekmeği, sağlığa zararlıdır. Beslenme kurallarına aykırı olarak, şap... Sabun... Tebeşir... Hatta, Derbyshire taşı tozu ve benzeri şeyler karıştırılmış bozuk ekmek satarlar. Yapılan bu hile ve sakıncalı katkılar, sağlık açısından doğurduğu tehlikeler bir yana... Günde iki libre ekmekle karnını doyuran yoksul insanın, bes-

lcnme gereksimini de dörtte bir oranında karşılamaktadır. Hemen belirtmek gerekir ki, yoksulların çoğu, bu hile ve sakıncalı katkıların ayırımında... Ve bile bile zehirlenmeye razıdırlar. Çünkü yoksulların, *tam fiat* ödeme olanakları yoktur. Hafta sonundan önce ücretlerini alamadıkları için, ailelerinin hafta boyunca yedikleri ekmeğin parasını peşin ödeyemezler. Fırıncıların sırf veresiye satılmak üzere, keyiflerince katkıda bulunarak ekmek üretmesi esef vericidir.

Hükümet üyesi, başladığı gibi birden sustu.

Yerine otururken, raporu Başkan'a gönderdi.

Gençler, derin bir üzüncün neminde bakıştılar.

Yarım yamalak anladıkları dehşet vericiydi.

Ekmeğe karıştırılan şeyleri düşündükçe, mideleri bulanıyordu.

Gözlerindeki ışıltılı Avrupa, çoktan Londra sisiyle bulanıp, Paris lâğımlarına düşüvermişti.

Gamsızlıklarından utandılar.

Vefik, o an birden silkindi.

İşittikleri hiç yabancı değildi.

Ses çıkarmadan yoklandı.

Cebinden Londra'ya gelir gelmez aldığı *Oliver Twist*'i çıkardı.

Nedense, daha ilk sayfalarda karşılaştığı sefalete inanamamıştı.

İngilizcesi kıt olduğundan, sözcükleri anlamadığına veriyordu!

Henry'nin yardımıyla, anlamını kavrayıncaya konduramazdı. Ne var ki, şu ana kadar, kitabı gösterme fırsatı bile doğmamıştı.

Kitabı dizlerinin üstüne koyuverdi!..

Henry, Charles Dickens adını okur okumaz, Vefik'e baktı.

Gözleri, soruların tamamını yanıtlarcasına Başkanlık kürsüsünü göstere göstere, kitabı geri verdi.

Dünyanın merkezi... Gelişmenin önderi... Zenginlik, özgürlük ve demokrasi ülkesi İngiltere, insanlarına katışık ekmek yedirsin!..

Tıpkı her gerçek gibi, inanılır değildi.

Salondaki kıpırtı, ardardına kalkan parmaklara dönüştü.

Refik'in yüreğinde çakan umut kıvılcımı, alazlara katıştı.

Demek bu rezalete son verilecekti.

Yoksa konu Avam Kamarası'na neden getirilsin?

Meclis, ne büyük mutluluk!..

Ülkenin içinde bulunduğu her soruna el koyuyor.

Hükümet ya da kamaranın oluşturduğu komiteler, durumu ayrıntılı biçimde inceliyor.

Ve saptırmadan bütün çarpıcılığıyla önüne getiriyor.

Artık söz Meclisin!..

Düşüncenin ufukları geniş.

Ve, bütün milletvekilleri seçilmiş.

Hem de, birkaç rakibini eleyerekten!..

Çoğunluğun oylarını toplaya toplaya!..

Milletvekilliğini anasının ak sütü gibi hakederek!..

Bu yüzden, Avam Kamarası, aynı zamanda İngiltere halkı.

Beyininde yansıyan erkin dehşetiyle kendi içinin içine daldı.

Meclis, İngiltere'nin hem yüreği... Hem de tartışmasız beyniydi.

Halkın, halk için, halk tarafından yönetimini sağlamak yükümü.

Yasa çıkarıyor... Hükümetler kurup düşürüyor... Bütçeleri onaylayıp reddediyor... Savaş ve barışa karar veriyor... Ülke ve insanlarına ilişkin her konuda kararı o veriyor... Çeşitli sorunları incelemek amacıyla komisyonlar kuruyor... Raporları inceliyor... Ayrıntı gerekiyorsa, yeni bilgiler istiyor... Yeni komiteler kuruyor.

Tanrı'nın vekilleri aracılığıyla uygulattığı ne kadar dünya işi varsa, İngiltere'de hepsini Avam Kamarası, yapıyor.

Ve Majeste Kral, Kamara'yı açıp kapatma... Başbakanı atayarak görevden alma... Bakanları onaylama... Ve bir de yüksek memurların özlük işlerinden gayrısına karışmamakta.

Fransa'nın Louis-Philippe'ine göre yine de çok ve geniş yetkilere sahip... Ama, Halife-i ruy-u zemin Mahmut Hân-ı Sâni Hazretlerinin Tanrısal erkiyle karşılaştırmak olanaksız.

Hamdü senâlar olsun!..

Osmanlı'nın yüce efendisi, ol dediği olan, öl dediği ölen bir ka-

adiri mutlak. Ne var ki, Rusyalu Balkanlardan, Fransalu Cezair'den.. Kendi Valileri, mülkünden vuranda, İngiliz'e muhtaç!..

Ne büyük ve ilginç bir çelişki Tanrım!..

İnsansız bir devletle, devletli bir toplumun ayırımını havsalası almıyordu. Sığdırmaya kalkıştı... Başaramadı!..

Derinlemesine özümlemeden, kavranamayacağını çabuk anladı.

Bir toplumun, kendi istencini geçerli kılmasının yolu ve yordamı bilinmeden, karşılaştığı çelişkinin gizi çözülmüyordu.

İlkin lise günlerinin coşkusuna saptı.

De Salvée'yle elele Büyük Fransız Devrimi Paris'inde dolandı.

Sonra, Cromwell'e asker yazıldı.

Paris'e koştu XVI. Louis'nin... Londra'ya uçtu, I. Charles'ın idamlarını seyreyledi.

Ve devrim düşüncesiyle bilincinin bütün hücreleri ürperdi.

Ne korkunç Tanrım!..

Devrimi, serüvenle eşdeğer sanmakla ne kadar yanılmışız!..

Bizi şaşırtan olağanüstülüğünün tartışılmazlığı.

Elbette serüven yanı da çekici!..

Ama, niteliği ürkünç. Çünkü, devrim, egemenliğin, kayıtsız koşulsuz el değiştirmesi. Ve bunu sağlarken dayanılan tek güç insan!..

Fransız Devrimini iyi bidiğimizi sanırdım!..

Düşüncesiyle buluncunun çelişkisine şaşa şaşa; *İngilizlerinkini anlamadıkça, salt serüvene kapılmak yazgı.*

Dede-torun Cromvell'lerle, Baba-oğul Fairfax'ları inceleyip öğrenmeden devrim bilinemiyormuş.

En kısa zamanda, eksiği tamamlamak zorunlu. Ancak o zaman, kutsal erkin yerine geçip kurulan insanı görmek olası.

Ve galiba, ancak o zaman insan olmak mümkün!..

Bunun en çarpıcı kanıtı da, kendi eksiğini, hiç bir kaçamağa sapmadan apaçık tartışabilen şu Meclis!..

Bunun için olsa gerek, konuşma heveslisi öyle çok ki!

Belki biraz yavaş işliyor. Ama, güvencesi kesin.

Her türlü yolsuzluğu, İhtisap Ağası zortuyla çözmek çok kolay!.

Yıkın şu *nabekâri falakaya!*.. Çekin elli sopa!..

Bir daha ekmeğe haram karıştırabilir mi? Görün!..

Bunca uzun ve ince yola, akıl erdirmek zor.

Ama, galiba İngiltere'nin gizi de bu.

Çapraşık sorunları çözebilmek.

Görevliler, yetkililer, bilgililer bir araya geliyorlar.

İnce eleyip sık dokuyunca, sorunun özüne iniyorlar. Ve elbette o zaman önlemi de apaçık ortaya çıkıveriyor.

Şu an, gözlerinin önünde gelişen olaylar gibi.

Her halde tartışıldıktan sonra, bir yasa çıkacak!..

Speaker, elindeki listeleri karşılaştırarak gözden geçirdikten sonra, kalkan ilk parmağın sahibine söz verdi.

Avam Kamarası'nda görüşme yöntemi, son derece ekonomikti.

Kimse kürsüye çıkma gereksinimi duymuyor. Söylevini oturduğu yerden verebiliyordu. Nasılsa, yuvarlak salonda, herkes birbirini hem görüyor... Hem de çok iyi duyuyordu.

Adam, topluluğu saygıyla selâmladıktan sonra;

- Bir an önce gündemimize geçelim, sayın Başkan, - diye bağırdı. - Gündemdeki konular çok önemli. Bakkal ve fırıncılarla uğraşacak zamanımız yok!..

Derin bir düş kırıklığıyla sıraya çakıldı.

Bundan daha önemli sorun ne olabilirdi ki?

Yoksulun ekmeğiyle oynandığı, Hükümet raporuyla apaçıkken bir tek Milletvekilinin bile duyarsız davranabileceği düşünülür mü?

Durum düşünmenin ötesinde.

Adam apaçık, başka konu istiyor!..

Olur şey değil!..

Meclis denen şey buysa!..

İhtisap Ağasının elleri dert görmesin!..

Başkan, bir başkasına işaret ettiğinde, uyandı.

- Bu sorunun enine boyuna tartışılması elbette fırın sahiplerinin işine gelmeyecektir. Zaten, komiteyi oyalamak için ellerinden geleni yaptılar. Her geçen günün, zavallıları zehirlemek için yeni bir fırsat

olduğunu biliyorlar. Bence, Kamara, bir an önce bu konuyu tartışmalı. Bu da yetmez. Bir an önce önlem almalı... Yoksa, Hükümetin de açıkladığı gibi, soyguncularа olanak tanınmış olur... Toplumu, her lokmada acımasız bir biçimde zehirlemelerine göz yumulur!.. Başkalarının hastalık, sakatlık ve ölümü pahasına kazananlar, gündemi saptırmak isteyebilirler.Ama, sağlıksız bir geleceğin mimarı olmak sorumluluğundan kaçınanların vicdanı sızlar. Her halde yüce Meclis'in çoğunluğu, kâr hırsıyla toplumun yarınıyla kumar oynayan bu sahtecilere gerekli dersi verecektir.

İçi, karış karış yağ bağladı.

Meclis dediğin işte böyle olurdu!..

Kötü fırıncı, bir güzel ağzının payını almıştı.

Kimbilir daha kimler, neler neler söyleyecekti?

Biri daha yerinden hafifçe kıpırdanınca, dikkat kesildi.

- İngiltere'de, kâr ve kazanç ne zaman suç oldu? - Diye başlayan adam, yeniden umutlarını kırdı. Bu, fırıncıdan yana olmalıydı. - Sefalet edebiyatı çok eskiden beri, bazı *gentleman*lerin, yığınları kışkırtma aracıdır. Seçim önesi sokaklarda oy adına kullanılması yanlış... Ama, hem dağarcığında bilgi yerine kin bulunanların tek silâhı... Hem kişisel düşünce özgürlüğüne inancımız gereği hoşgörüyle karşılanır. Varsın, tehlikeli ya da bölücü görüşleri temsil edenler de çıksın!.. Nasılsa, İngiliz demokrasisi en aykırı görüşlere katlanacak kadar dayanıklıdır. Benim anlayış ve inancıma göre, o tür görüşler ülke çıkarlarıyla çatışsa bile, savunulmalı... Çünkü bilinen gerçektir!.. Demokrasiyi cesaret kurar... Korku yıkar. Zararı yok, acemi ve utangaç sosyalistler *demogoji* yapsınlar! O boş inan, Demosten'den beri neyi değiştirebildi? Bırakınız yapsınlar... Bırakınız geçsinler!.. Zaman, doğruyu nasılsa egemen kılar. Gerçek özgürlük ve sağlam demokrasi aykırılıkları ayıklar... Aşırılıkları törpüler... Eksiklikleri tamamlar... Bu insanlık kazancının yasakoyucusu Avam Kamarası'dır. Ve o, yoksullara yaranma demagojisinin, İngiliz girişimciliğini engellemek amacıyla kullanılmasına, hiç bir zaman izin vermez... Veremez!.. Çünkü o takdirde, asıl güç ve dayanağını yiti-

rir. Sözlerim, haksızlık, yolsuzluk, vurgun, soygun ve hırsızlığa gözyumulsun anlamında, alınmamalı. Ben ilkelerden söz ediyorum. Her Kamara üyesinin titizlikle sahip çıkacağı temel kuralı yineliyeceğim... Bağışlayın!.. Tartışmanın akışı beni çok kaygılandırdı. Lütfen atışmayı, sınıf çatışmasına sürüklemeyin! Bundan bütün sınıflar zarar görür... Ama, yoksullarınki daha büyük olur!.. Sizden rica ediyorum; Lütfen, şu temel kuralda buluşalım!.. Gerekçesi ne olursa olsun, kâr ve kazancı hiç bir biçimde suçlamayalım!.. Unutmayalım ki, dünün yoksul tarım toplumu, bugünün devi haline, bazı sayın bayların acımasızlık ya da sömürü dediği o değerlerle gelmiştir. Burası, hepimizin, halk adına, açık yürekle herşeyi tartışıp karara bağladığı yüce Meclis'tir!.. Burada, her görüş ve düşünce, İkaros'un kanatlarını takar... Ve eğer gücü yetiyorsa güneşe ulaşır. Kısıtlamalardan arınmış bu özgürlüğün temeli; ekonomide, politikada, her türlü ilişkide serbestliktir... Yani, gerçek, tam ve mutlak demokrasi... Lütfen ilkeleri yeniden tartışmayalım. İngiltere bunlar için yeterince kan döktü. Gerekirse yine döker, demeyin!.. Biz o koşullar yeniden üretilmesin diye buradayız!.. En genç ve deneyimsiz beyefendi biliyor ki, yeniden yasa... Yasak... Eza... Ceza... Narh ve sınırların ardına çekilmeye kalktık mı, ekonomi çöker. Şimdi, artık eksik... Katkılı katkısız, bir lokma bulup da karnını doyuranlar, ya açlıktan ölür. Ya, kışkırtılmış köpek sürüleri halinde fırınlara saldırarak İngilterenin açlıktan kırılmasına neden olur!.. Fransız Devriminin korkunç acılarının, kışkırtılan yoksulların saldırısından kaynaklandığını hiç unutmayalım. Ve pek sayın baylar, ütfen bölücülük ve yıkıcılık yarışına kalkışmayalım.

Refik, kulaklarına inanamıyordu.

İçinden; "Tarafsızlık gösterisi, taraf tutmanın en acımasız biçimi olsa gerek," diye geçirir geçirmez rahatlayıverdi.

Dikkati yeniden salona döndüğünde, sözü bir başkası kapmıştı;

- Sayın temsilci çok doğru buyurdular!.. İngiltere, her türlü girişime sonsuz özgürlük ve olanak tanıyan bir ülkedir. Aklı ve becerisi bulunan ve bunları kullanabilen herkes, çalışma ve kazanma hakkı-

na sahiptir. Özgürlük insanın sadece gelişme etkeni değil, aynı zamanda varlık nedenidir. Beyefendi, iyi hatırlattılar... Avrupa despotları, Fransız Devriminin karşısında yerle bir olurken, İngiliz demokrasisinin dimdik ayakta kalabilmesinin, kaynağı budur. Zorba pençesinde inleyen her yürekte özgürlük... Baskıdan bunalan her düşüncede demokrasi... Ve yasaklarda görülen her düş, İngiltere üstünedir. Cenderedeki insan, celladın elini tutana minnet duyar. Fransız ordularının göz kamaştıran başarıları bence buna dayanır. Halkına zulmedenler, o'nun direnç ve istenci gerektiğinde, yazgılarıyla başbaşa kalmışlar ve teker teker düşmüşlerdir... Tutsak için, efendinin biraz iyisiyle, daha kötüsünden başka değeryargısı olabilir mi? Olsa da, seçme hakkı var mı? Seçmek ve haklarını savunmak, ancak, özgür ve bağımsız insan topluluklarının imtiyazıdır. Özen kaynağı İngiltere, bununla ne kadar öğünse azdır. Düşünceleri kısıtlanmış..Fikirleri yasaklanmış..İnançları baskıya uğramış.. Girişim yetenekleri köreltilmiş... Kazanç ve kâr çabaları sınırlanmış topluluklar, bundan yönetenleri sorumlu tutarlar. Onların erkini kıracak her açmaz, halkın desteğini kazanır. Günümüz savaşlarının hiç birinde, zorbalığa araç olan paralı askerler yetmez. Mutlak gönüllülere gereksinim var!.. Seçeneği olmayanın, direnci olur mu? Zorla toplayıp cephcye sürseniz bile, ya sapır sapır ölür... Ya kitle halinde teslim olur!.. Örnek ortada... Fransız Devrimi, Avrupa'yı üfürükle mi yıktı? Kitleler halinde kaçan, ya da teslim olanların katkısıyla mı? Ve özgürlüğünü tehlikede gören İngiltere yurttaşlarının direnivermesiyle, tepetaklak gidişi boşuna mı? Alman, Macar, İtalyan, Rus ve Polonyalılar direnemezlerdi... Her başkaldırıları kanla bastırılmıştı.. Savunma gereksinimi duymazlardı... Kendilerine canlarından başka bir değer bırakılmamıştı. İngilizlerse, dünyada hayal edilebilecek herşeye sahiptiler. Özgürlük, demokrasi, varlık, girişim, kazanç ve kâr serbestliği... Fransız orduları, bundan fazlasını vaadetmedikçe, İngilizleri avlayamazdı. Avlayamadı... Çünkü, İngilizlerin kesin olarak bildikleri en doğru şey, İngiltere'de, ancak aptal ve tembellerin yoksul kaldığı, böylelerine de, sadece acındığıdır! Bu yüzden saygıdeğer baylar, yü-

ce Kamara'da, gözlerimizin içine baka baka, sefalet edebiyatı yapacaklarına, aptal ve tembel sürülerine kazancın erdemini anlatmalıdırlar.

Bu kadar doğruyu, bu kadar yanlış kullanmak da varmış.

Avam Kamarası'nı görmeleri hepsi için iyi bir ders oldu!..

Demagojinin olağanüstü boyutlarını öğrendiler.

Kulaklarında lafebeliğinin davulları zonkluyor... Gözlerinde sınıf çatışmasının köçekleri oynuyordu. İki ayrı orkestra aynı çalgılardan ayrı sesler çıkarmaya uğraşıyor... Bunca kakofoniden belli bir uyum ve kopmaz bütünlük göstermeyi biliyordu. Milletvekillerinin atışmaları, bilincaltının tortusunu kırıyor... Beyin hücrelerinin kapıları teker teker açılıyordu. Hristo'nun, şimdiye değin anlattıklarında bir türlü kavrayamadığı ne varsa, aklının aynasına yansıyıverdi.

Varlıklılar, güç ve kazancı kutsuyordu.

Yoksulların temsilcileriyse hak, hukuk ve emeği.

Her saf, eleştiri prizmasında kendi rengine kavuşmakta.

İngiliz demokrasisi denilen erdem bu karışımdan oluşuyordu.

Hristo Dayının herşeyi bağlayıp durduğu sınıf çelişkisi ne yaman şey!.. Görünmü, gösterisi ne olursa olsun, adamı kuyruğundan tuttuğu gibi kendi safının içine tıkıveriyor. Artık dilersen, istediğin kadar *suret-i haktan* görünebilirsin!.. Nasılsa bütün büyübozanlar hazır beklemekte.

Hem nalına, hem mıhına vuruyormuş görünüp kemiği incitene yanıt gecikmedi;

- Herkesten çok çalışıp daha çok kazanmaya kim ne diyor ki? Kazanılabiliyorsa, helâl olsun!.. Raporda sözü edilen haksız kazanç. Bizim karşı çıktığımız o. Siz de karşı olmalısınız. Madem kazancı kutsuyorsunuz, mübahıyla günahını ayırmak zorundasınız... Hırsızlık, yolsuzluk ve hile haksız rekabet demektir. Buna razı olamazsınız. Çünkü, kazanmanın da ahlâkı vardır... Özgürlük ve serbestliğin de... Bir başkasının sınırlarında durmayı gerektirir. Sizin rekabet dediğinizi bu sınırlar oluşturur. Bir libre ekmeğin dörtte üçünü toz toprakla doldurmayı kâr saydınız mı? Rekabeti ortadan kaldırır... Ken-

dinize de hileli mal satılmasını yasallaştırırsınız. Asıl çöküntü budur!.. Özgürlük, demokrasi ve sanayi ülkesi, ahlâksız eşkıya yurduna dönüşür. Sakın, gözümüzü açar, aldanmayız, demeyin. Göz açıklığı, zekâ ve beceri rekabette sözkonusudur. Eşkıyalıktaysa, sadece güç söker!.. Ve düzen erdem üzerine yürürse, daha erdemlisi... Hileye dayalıysa daha hilekârı kazanır.

Yalan mı?

Ne münasebet!..

Tam tersine, tam isabet olmalı.

Bir anda Kamara birbirine karıştı!..

Çeşitli yerlerden, çeşitli laflar yağmaya başladı.

Sanki sıralar, sırasız yerinden fırlıyor... Atılan lâflar, bir yerlerde birilerinin kulaklarına çarparak geri dönüyordu.

Bütün dikkatine karşın, bir ara söcükleri kaçırdı.

Bazılarını yakaladığında, ağız dalaşı kızışmış... Karışıklık büsbütün artmıştı. Ama, kargaşa içinde bile, iğneleyen ve aşağılayan bir incelikten vazgeçmiyorlardı.

Henry'nin mimiklerini kollayarak çıkarsamaya kalktı.

İpin ucunu büsbütün kaçırdı.

Vefik, ingilizcesini pekiştirmekle ne akıllılık etmişti.

Şimdi Henry'yle aynı anda, aynı tepkide buluştuğuna bakılırsa, o, bulmacaları çözüyordu.

Cemil, her zamanki içtenliğiyle, gülüşmelere katılıyor... Ohannes, tüm ciddiyetiyle bir şeyler anlamaya uğraşıyor. Kosta iki arada bir derede ivecenlikle, bakınıyordu.

"En kısa zamanda, İngilizceyi çözmeliyim," diye düşündü.

"İngiltere'de Fransız da olunmaz, Osmanlı da!.."

Kararıyla birlikte ilgisi de arttı.

Sanki, daha çok tümce yakalıyordu;

- Kazancı suçlayamazsınız Bayım.
- Açgözlülük nerdeyse hırsızlığa ödül verecek!..
- Dargörüşlülük kârı engelleyecek!..
- Konuyu saptırmayın!..

- Ah şu sosyalistler!.. Düş gezginleri!.. Körler!..
- Biraz, kasalarınızın dışına da bakın...
- Beceriksizliğin suçunu başkalarına atmayın.
- Siz de göz göre göre haksıza arka çıkmayın.
- Bu Meclis'te, böyle savlara izin verilemez!..
- Hile ve sahteciliğe mi verilir?

Her kafadan bir ses çıkıyordu ki, Başkanın tokmağı havalandı.

Ne çana dokundu... Ne bir çınlama duyuldu. Ama uğultu, üstüne dağ yıkılmışca kesiliverdi.

- Laf atacağımıza tartışırsak, soruna daha çok katkı yapacağımız açık. Lütfen, söz sırasını şaşırmayalım. Hem zaten Hükümetin önerisi bir alt komite kurularak, çare aranmasını gerektiriyor. İncelendikten sonra görüşülürse hepimiz daha çok bilgi sahibi oluruz.

Söylenen adlarla kalkan eller bir anda komiteyi oluşturdu.

Tartışmaların sertliğiyle, uzlaşmanın hızına şaşıp kalmıştı.

Meclis egemenliğinin yararı bu olsa gerekti.

Gözlerinde yanıp sönen beğeni Henry'yi sevindirdi.

Başkan, konuyu kapatmanın rahatlığıyla hemen gündeme geçti;

- 1770 İş yasasında değişiklik isteniyor. Söz önerge sahibinin... Buyrun Bay Harris!..

- Gençlik yaşını yeniden düzenleyecek olgunluğa eriştiğimizi sanıyor... Ve biliyordum ki, İngiltere yasanın çıktığı 1770'ten bu güne gelişti, değişti..Kol gücü yerini buharlı makinalara bıraktı... Teknik, büyük bir ivme kazandı. Buharın yerine elektriği geçirme çabaları sürüyor. Artık, pek çok üretim dalında, insan gücünün yaptığı, hatta yapamadığı pek çok işi, makinalar yapıyor... Hem de büyük bir hızla... Bu yüzden, emeğin kullanım alanı oldukça daraldı. Artık insan, yükü çeken değil... Makinaya hükmediyor. Bu gelişme ortamında fizik yerine, biraz akıl ve çokça dikkat yetiyor. Makinaların her biri bir servet değerinde. Bu yasa, o harika araçları, eğitimsiz hantallara teslime zorluyor. Ulusal varlık tehlikede!.. Uluslararası rekabet başını alıp gitmek üzere... İnanıyordum ki, Kamara, aynı kaygıları paylaşmaktadır. Ne yalan söyliyeyim, az önceki gösteri, bende ciddi

kuşkular uyandırdı. Biz eskiler, yıllardır çalışma ve kazanç özgürlüğünün üzerine titredik. Çünkü İngiltere ve İngilizlerin başat özelliği buydu. Tory'ler de Wigh'ler de bu konuda kesin karara sahipti. Yazık, seçilme yaşı düştüğünden beri, dokunulmaz ilkeler bile tartışılır oldu. Sayın baylar!.. Avrupa, hatta Amerika ilerliyor. Bugün yarın, pek çok dal ve alanda bizi geçerlerse, şaşmayın. Oysa, endüstri düzeninin öncüsü biziz. Hatta kurucusu demek yanlış olmaz. Ama, boynuz kulağı geçermiş... Sanayii bizden öğrenenler, gecikmenin hızı ve hırsıyla yarışa asılıyorlar. Endüstride, daha yeni makine, eskisini... Daha akıllı işgücü yaşlısını aşıyor. Aklın yaşta değil, başta olduğunu bilmeyen var mı? Varsa, başını kaldırsın da İngiltere'nin dostlarıyla düşmanlarına bir baksın. Bütün Avrupa, çocuk ve gençlik yaşındaki sınırları kaldırdı. Yurttaşlarına, istediği gibi çalışma hakkı tanımayan bir biz kaldık. Çünkü, sosyalist baylarımız son derece tutucu!.. Sürekli, işçi sınıfı, diyorlar... İşçi sınıfını çoğaltmak istediğinizde, karşı çıkıyorlar... Yoksullar, diye tutturuyorlar... İş alanlarını genişletmeye kalktığınızda, sınırlamalar getiriyorlar... Sosyal güvenlik, *Kitab-ı Mukaddesleri*... Makinanın güvencesini veriyorsunuz... Kısıtlamakta üstlerine yok!.. Bağışlayın!.. Belki, yaşlılık beni yanıltıyor. Bir türlü kesinleştiremedim!.. Bu baylar, ilerici mi? Gibi görünmeyi sanat ve hüner haline mi getirmişler. Her ilerlemenin önüne engel çıkarırken, düşünmelerini dilediğim soru açık; Geri bir ülkenin, yoksun yurttaşı olarak güvence altında bulunsan ne olur? İleri bir ülkenin varlıklı yurttaşı olarak bulunmasan ne? Şimdiye kadar bu sorudan kaçınıldıysa, gerekçesi ortada... Biri, ağzını açsa, işyeri temsilcileri... Sokak söylevcileri... Kamara üyeleri... Gazete, dergi ve kitaplarıyla öyle bir yaygara koparıyorlar ki!.. Yakında, açık tartışmadan çekinmeye başlarsak, şaşmayacağım. Oysa biz, yasal kısıtlamaların cenderesindeyiz. Despotik yönetimler bile, iş ve kazancın sınırsızlığını zedeleyecek kararlardan sakınırlar. Üstelik bunların çoğu, henüz makinayı tanımıyorlar... Önergemin tek amacı var. Genç sanayilerin kurallarına uymak. Yoksa, kısa sürede gerilerinde kalırız. Bu da, sonuçta herkese zarar verir. En çok yitiren de, işçiler olur.

Yaş sınırını biraz daha aşağı çeksek, diyorum. Avrupa'nın her yerinde, gençlik oniki, çocukluk sekiz yılla kısıtlanmışken, bizde 1770'ten beri uygulana uygulana eskimiş yasaları sürdürmek ayıp değil mi? Bildiğim bir şey daha var! Dortmunth madencileriyle, Manchester dokumacıları uzun zamandır yeni iş alanları açmaktan çekiniyorlar. Verimli damarlara ulaşsalar da, genç işçi açığını kapatamıyorlar. Londra, işsiz güçsüz... Aşevi bulamazsa dilenen... Yine de yeterli görmezse çalıp çırpan serseri kaynarken, oralarda işçi bulunmuyor. Önerimi yasalaştırırsak, ülkenin girişim gücüne yeni bir ivme kazandıracağımız kesin. Umarım Yüce Meclis de benim gibi düşünmektedir. Günümüzün koşulları başka. 1770 başkaydı. İngiliz endüstrisini o koşulların yasasıyla yönetmeye kalkışmak, onu ölüme mahkum etmekle eşdeğerdc. Hiç kuşku yok ki, o zaman, yaş sınırlaması gerekliydi. Şimdi, anlamsız!.. Belki aynı yerden ve yeniden başlama heveslileri vardır. Ben, bunu istemeyecek kadar yaşlıyım. O yüzden de, sanayinin gereklerine ayak uyduralım, derim. Makinanın başında, yaşın ne önemi ne anlamı kaldı. Bir tek maden ocaklarında, dehlizlerin darlığı nedeniyle, çocuklar halâ çok değerli. Onlar da eskisi gibi çalışmıyor artık. Makinaya yardım ediyorlar. Yani, neresinden bakarsanız bakın, 1770 gömleği, çalışma özgürlüğünü sıkıyor. Salt bunun için bir an önce kaldırılması gerekir.

Her halde, bu Mister Harris madenci.

İlerici söylevleriyle, çocukları işe sürecek.

Yeni bir şölenin ipuçları belirmekte gecikmedi.

Tanıdığı biri konuşmaya başlamış olmalı. Henry önce belli belirsiz kasıldı. Sonra, konuşanı süzdü. Ve usullacık;

- Joseph Hume, - diye fısıldadı.

- Yoksul doğmak bahtsızlık olabilir... Suç sayılması yanlış. Doğmak bir seçim değil... Raslantıdır!.. Belli bir yaşın üstündekiler için, neden? Nasıl? Niçin benzeri suçlamaları haklı görmesem bile, kabul edebilirim. Çünkü, belli bir yaştaki insan, belli oranda seçme sorumluluğuna sahiptir. En azından yasalar böyle buyuruyor. Gerçi aynı yasalar, Katolik, Yahudi ve kadınlarımızın yetersizliğinde hem-

fikir. Yine de politik seçim dışında, her konuda bilinçli sayar... Ticaret yapabilirler!.. Vergi öderler!.. Çalışır ya da cezalandırılırlar!.. Fakat yasaların tümü, ergenlik yaşını mümkün olduğu ölçüde ileri alır. Çünkü çocuklar, dünyaya, büyüklerin zevk... Ya da akılsızlığının ürünü olarak gelmişlerdir. Takdir edersiniz ki, bunda zerre kadar katkıları da suçları da yoktur. Fakat, talih veya talihsizlikleri doğduğu an belli olur. Kimi, soylu Palmerston mâlikânesinde... Saygıdeğer bay Harris'in konağında dünyayı selâmlar... Kimi, yoksul izbelerde yaslara neden olur. Nerde doğmuş olurlarsa olsunlar, çocukturlar. Belli bir yaşa gelinceye kadar da, ne yaparlarsa yapsınlar çocuk kalırlar... Oynarlar... Eğitilirler... Çalışırlar... Yahut serserilik ederler!.. Biz nasıl istiyor ve yönlendiriyorsak, onu yaparlar. Kendi karar ve seçimleri sözkonusu değildir. Örneğin bay Harris'in onbeş yaşındaki kızıyla, ondört yaşındaki oğlu, henüz okul çağında birer çocuktur!.. Her sabah mürebbiyeleri tarafından okşayarak uyandırılır. Hizmetçinin güleryüzle sunduğu kahvaltılarını eder. Uşağın gözetiminde okula giderler. Öğretmenlerinin sevecen ve yetkin eğitimlerinden yararlanır... Akşam üzeri, *five o'clock tea*'ye yetişirler... Oyun saatinde dinlendikten sonra, ev ödevlerini yapar. Akşam yemeklerini yiyerek, yataklarına girerler. Mutluluk düşleri hayırlara yorulsun!.. Derin uykularla, günün yorgunluğundan kurtulurlar. Bir de, Londra varoşları... Manchester gecekonduları..Dortmunth izbelerinde... James, John ya da Herbert'in çocukları olarak doğan bahtsızlar vardır... İki yaşında, küçük kardeşlerine bekçilik... Üç yaşında, aileye hizmetçilik... Dört yaşında aşçılık... Beş yaşında satıcılık..Altı yaşında biraz iriceyse, iplikçilik, işçilik... Çelimsizse, halayıklık, dilencilik hatta orospuluk ederler. Yaşama fırsatları yok ki, büyüme istekleri olsun. Ekmek derdinde, herşeye katlanırlar... Elbette soy ya da varlığı suçlamak gibi bir amacım yok!.. Ve karşılaştırmayı cleştirme düşüncesiyle yapmıyorum. Sadece, varsılı yoksulu, soylusu soysuzuyla bütün çocukların, İngiltere'nin geleceği olduğunu belirtmek istiyorum. Belki o zaman, dokuz ve oniki yaşların anlamını kavrar. Ve belki, bütün çocuklara, kendimizinkilerin sınırlarını tanıma erde-

mini göstermezsek, yüreğimizin sızlayacağını anlatmaya çalışıyorum!..

Son derece incelikli alayı Henry'yle Vefik'in davranışlarından hepsi de aynı anda kavramıştı.

Başlarını sallaya sallaya gülümsemelerine katıldılar.

Anlaşılan, yeni konuşmacı da iyi anlamıştı.

- Elbette bütün çocuklara eşit olanaklar tanınmalı, - diye başladı. - Çünkü, sayın bayın belirttikleri gibi, çocuklar İngiltere'nin geleceği!.. Ama, yaşamın gerçeğinde, mutlak eşitliği aramak, Thomas More'un çoktan iflâs etmiş *utopia*'sına kapılmakla eşanlamlıdır. Dün böyle bir dünya, yoktu!.. Bugün de yok!.. Olması gerektiğini savunan bayların durumları, yoksullar... İşçi sınıfı... Sosyalizm diye tutturarak, düzene karşı çıkan *gentleman*'lerin kulağına küpe olmalı... İyi dinleyin! Çünkü bu öykü, bir kez sapanın, bir daha iflâh olmayacağını gösteren en çarpıcı örnektir. Gerçi ders almak akıllı insanın üstünlüğü... Ve zamanımızda, öylesi az!.. Ola ki, İngiltere geleceğinin sahibi çocuklar, kendi yollarını çizecek kadar büyüdüklerinde, bizim hatalarımızdan yararlanırlar. Her halde, en çok incelemeleri gereken de, Sosyalist bayların saygıdeğer önderleri Robert Owen'dır. Aynı zamanlarda, aynı yerlerde bulunmanın deneyimiyle, çok çarpıcı değerlendirmeler yapacaklarına kuşkum yok. Bu saygıdeğer beyefendi, doğru yerde... Doğru zamanda... Doğru iş yaptığında çok başarılıydı. Gerçi, Manchester'de, müdürü olduğu fabrikada, hem ücret artırıp hem işgününü kısaltmasına fırsat vermediler. Hem pek çok kişinin canını yaktılar... Hem, o'nu işten attılar!.. Glasgow'da daha rahattı. Bir fabrika sahibine damat olmuş... Kısa sürede, bir fabrika almıştı. İtiraf edeyim ki, bu parlak başarı, hepimizi hayran bıraktı. Bugün ayaktakımının gözünde yeri neyse, o zaman bizim için de o'ydu!.. Hepimiz, ona özenme yarışına girmiştik... İş saatlerini indirdi. İlkin batacağını sandık. Üretimi artınca, izine düştük. Öncümüz, önderimizdi... İşçilerine emekli sandığı kuruyor, destekliyorduk... Yemek veriyor,katılıyorduk... Lojman yaptırıyor, izliyorduk. *Toplumun yeni görünümü* ezberimizde... *İnsan Kişiliğinin*

Oluşum İlkesi, gündemimizdeydi. *Lanark Eyaletine Şikâyet Mektubu*'nu elimizle imzalamasak da, kalbimizle onay verdik. 1770 tarihli iş yasasına, yaş sınırlaması bu yüzden kolayca geçti. Çünkü, hem o, hem biz kazanıyorduk... Ve kazanç kadar, yol ve yöntemin de saygıdeğer olduğuna inanıyorduk. Çizgi dışına çıkanlar, elde ettikleriyle yetinmeyi bilseler, dünyada ibret alacak şey kalmaz!.. Kazandıklarını Amerikan komünlerinde gömmesine de karışamayız. Para o'nun... Düşünce ve uygulama da!.. Bir yerde iflâsı da, hepimize iyi bir örnek diye gösterilebilir. Keşke, kazanmayı hepimizden iyi bilen, bay Owen, yeniden işine dönse... Beceriksizliğinin ödünü ülkesinden almaya kalkışmasaydı. Ne gezer!.. Döner dönmez, *Ulusal İş ve İşçi Bulma Kurumu*'nu kurdu. Bizi pazarlığa zorluyordu. Ancak, işçileri eğittiği için, kaliteli işgücü sunuyordu. Bununla yetinse, hiç bir sorun çıkmazdı. Sendika kurmaz mı? Kısa sürede beşyüzbin sergerdeyi çevresine topladı ve bilinçsiz kitleleri, *Genel Grev*e sürükledi. Artık, birliklerini bir güç sanan ayaktakımının *grev yoluyla derin toplumsal dönüşüm* haykırışlarından başka bir şey duyulmuyordu. Beyefendi, *Mantıklı kafalara* sesleniyor. Hampshire'li işçiler, genel grevle, ortalığı allak bullak etmeye yelteniyordu. Kendimizi savunmak zorundaydık. Savunduk. Üç ayda, grev bitti, haykırışları feryada döndü... Artık yapacağı bir tek şey kalmıştı. *Yeni Ahlâk Dünyası'nın İncili*'ni yazmak. İsteyen istediği kadar okuyabilir. Biz gelelim gerçeğe... Dün de, bugün de geçerli olan tek şeye yani!.. Herkes, her an onu yaşamaya koşulu. Ve yaşamın dayattığını, safsatayla geçiştirmeye kalkışmak, zamanı bol olanların lüksüdür!.. Bizim zamanımız yok!.. 1770'den beri yeterince zaman yitirdik. Görevimiz, İngiltere için en iyi olanı yasallaştırmaktır. Kendilerinin de çok güzel belirttikleri gibi, sabah kahvaltısından sonra okula giden çocuktur. Keşke, olanaklarımız elverse de, bütün çocuklar okula gitse. O zaman, sayın bay *utopia*sında haklı görülür. Çünkü, öğrenciler arasında ayırım yapılmasına hiç bir vicdan razı olmaz. Ancak, okula gitmeyenleri bir düşünün... Binler, onbinlerce sokak çocuğu... Çekirge sürüleri gibi oradan oraya saldırmakta ve herşeyi kemirip yoketmek-

te... Anne babalarının binbir güçlükle kazandığı ekmeğe ortak çıkan aç yığınlar... Doymadıklarında, topluca her değere saldıran hırsız, uğursuz ve hain çeteleriyle nasıl başa çıkarsınız? Sekiz yıl haytalık eden biri çocuk... Oniki yaşında cinayet işleyebilen biri genç mi sayılır? Hepsine haydut gözüyle bakmak gerçekçilik değil midir? Bence bunlarla ailelerine yapılabilecek en büyük iyilik, bir baltaya sap olmalarını sağlamaktır. Bu aynı zamanda, İngiliz ekonomisine kazandırılacak yeni ve çalışkan bir işgücü yığınıdır. Böylelikle hem kendilerine, hem ülkeye yararlı insanlar haline gelirler. Yoksa, tıpkı Londra'nın serseri ve dilenci sürüleri gibi, pislik, sorun ve dert üretirler.

Dikkatleri yoğunlaşıverdi.

Sessiz kıpırtılarla oturma biçimlerini değiştirdiler.

Başkanın parmağı Benjamin'i gösteriyordu.

Yerinde belli belirsiz doğrularak;

- Sayın bayların gülünç ayırımcılığı, tüylerinizi ürpertti, vicdanınızı sızlattı mı bilemem. Bildiğim, bir küçük azınlığın, her türlü hakkı salt varlıklıya tanımaktaki inadıdır. Okula gidebilen dokuz yaşında olsa da, ondokuz yaşında olsa da bu *gentleman*lere göre çocuktur. Neden? Varlıklı babası henüz kendi çıkarlarını emanet edecek olgunlukta görmemektedir de ondan. Oysa, yoksulun çocuğu, dokuz yaşına girdi mi, her türlü sorumluluğa hazır olmak zorunda. Yoksa, hazır yiyici olarak suçlanmakla kalmaz... Hırsız... Haydut... Dilenci ya da serseri sayılması işten değildir. Ne ilginç bir çelişki... Bazı genç insanlar, salt varsıl bir babanın çocukları olarak doğma talihinden ötürü her türlü sorumdan uzak kalabilir... Çocukluklarını oyun ve oyuncaklarla çocuk gibi... Gençliklerini okuyup gezerek genç gibi yaşadıklarında pek doğal karşılanmakta... Ama, aynı babalar, suçları yoksul doğmak olanlara dokuz yaşında çocukluğu, onüç yaşında gençliği yasaklamaya kalkmaktadırlar. Bunun anlamı çok açıktır. Zavallı çocukların emeğine göz dikilmiştir. Onları hırsızlıkla suçlayanlar, yoksulların ikişer saatini çalmaktan başka bir şey düşünmemektedir. Bu, günün yirmidört saatinin ondördünü işe verme-

leri demektir..Yolla yemeği de eklediniz mi, genç yaşlı, çoluk çocuk demeden işçi sınıfının onaltı saatlik emeğine el konulmaktadır. Ekmek parasına karşı yapılan bu haksızlık, tam anlamıyla zulümdür!.. İngiltere'nin vicdanı buna, asla izin vermez!.. Çünkü onun görevi, bir takım açgözlülerin oburluğuna yoksulların hakkını sunmak değil!.. Kamu sağlığının korunması... Düzenli bir nüfus yetiştirilmesi... Büyük halk kitlelerinin yaşamdan tad ve mutluluk derebilmesini sağlamaktır. Bunun için de, hem yaş sınırlanmasının artırılması..Hem bütün işkollarında çalışma saatlerinin azaltılması zorunludur.

O sessizlik anıtı Avam Kamarası'nda birden bire öyle bir uğultu koptu ki, kulaklarına inanamadılar.

Bazı Milletvekilleri bağıra çağıra ayağa fırladı!..

Bazıları oturduğu yerden el kol işaretleriyle bir şeyler söylcdi.

Bir bölüğü durmadan parmağıyla birlikte gövdesini de kaldırıp söz isterken..Bir bölüğü oturduğu yerden lâf attı.

Benjamin bütün bu gürültü arasında locaya baktı.

Gençler coşkun bir öğünçle alkışlamaya davrandılar.

Henry, kaygı ve ivecenlikle ellerini tuttuktan sonra;

- Aman, sakın!.. - Diye fısıldadı. - Kendimizi sokakta buluruz. Dinleyiciler, put gibi oturmaya koşulu!..

- İyi de aşağıda kıyamet kopuyor, - dedi Vefik.

- Spcaker şimdi yatıştırır!..

Yanılmıyordu.

Başkan, bir süre sessiz salonu süzdü... Sonra, birden tokmağını kaldırdı. Milletvekillerinin sesi soluğu tokmağın tokacıyla, çanın ucunda olmalı. Gürültü o an donup kaldı.

Ve çok ilginçtir!..

Başkan tokmağı yine vurmadı.

- Kurallar çerçevesinde tartışma isteğinize teşekkür ederim *gentleman*ler, - demekle yetindi. - Bu anlayışı biraz daha pekiştirmek için, oturuma on dakika ara veriyorum. Bu sürede Hükümet de görüşünü bildirme fırsatı bulur.

Birden inen tokmak, kulaklarında çınlarken, Henry, parmağıyla Hükümet sıralarını gösterdi.

Bomboştu!.

Ohannes;

- Mubarek, bildiğimiz tokmak değil... Peri değneği... Kalkar kalkmaz, ortalık süt liman oldu.

Henry, açıklama gereği duydu.

- Ne yapsın zavallı milletvekilleri? Tokmak indi de, Başkan bir de ceza verdi mi, koltuk tehlikeye giriyor. En doğru davranış, ceza faslına fırsat vermemek.

- Anlamadım, - dedi Cemil. - Gürültü ettikleri için mi ceza alacaklar? Başkanı dinlemedikleri için mi?

- Milletvekilleri de insan!.. Boş bulunup, kural dışına çıkabilirler. O kadarı hoşgörüyle karşılanır. Bağışlanmayan, o kuraldışılığı, uyarılma gereksinimine sürüklemektir. İşte o zaman, milletvekilliğini hakedip etmediği tartışılır.

Vefik'in çok hoşuna gittiği belliydi;

- Ne inceliк, - diye fısıldadı. - Milletvekilini mutlak olgunluğa zorluyor. Belli bir süre tanınıyor demek. Ola ki, ilk ağızda kendini tutamamıştır. Ama, kendine gelemiyorsa, iş kötü. Hiç bir zaman gelemiyecek demektir. Vay İngiliz vay!.. Adamın eline ilmeği veriveriyor yahu!.. Asılacaksa, kendi kendini sallandırsın diye!

- Evet!.. Tam böyle!..

- Peki, uyarıya karşın kendini tutamayan olmaz mı?

- Hiç duymadım. Bilmiyorum.

- Amma iş yahu!.. Hem düşünceni köküne kadar savunacaksın... Hem hiç bir coşkuya kapılmayacaksın... Salt aklı öne çıkarmanın kolay yolu. Ama insan için? Uy babo!.

Fısıltı, iyice kızışmak üzereydi.

Kulislerden gelen uğultu, ağızlarını mühürleyiverdi.

Başkan oturumu açar açmaz;

- Hükümet, yüce Kamara'nın alacağı karara saygı duyacağını bildiriyor, - dedi.

Gençler hiç bir şey anlamadan birbirlerine baktılar.

Henry, dişlerinin arasından ince bir ıslık gibi;

- Vay canına, - diye fısıldadı. - Benjamin haklıymış. İşçi sınıfı sözkonusu olduğunda, Hükümet tarafsızlığını ilân ediyor. Kamara çoğunluğu, bu önergeyi yasalaştırır.

Benjamin ayağa fırlamış;

- Son söz milletvekilinindir, - diye bağırıyordu.

Başkan ilkin görmezliğe geldi.

Ama, dal gövdesiyle kürsüye doğru ilerleyince;

- Buyrun sayın milletvekili, - deyiverdi.

- İngiltere'nin Efendileri, sevindbilirsiniz!.. Sokaklar oniki saatlik işgünü isteyenlerin haykırışlarıyla çınlıyor. Alanlar, biraz daha ekmek uğruna grev yapanlarla dolu. Ve az önce, yoksullara dörtte üçü şap ve toprak karışımı ekmek yedirildiğini belirten Hükümet, tarafsız. Bütün sorumluluk sizin sayın baylar. Özellikle *liberalizmin* erdemine inananların aklına seslenmek istiyorum. Özgürlüğün sınırı, başkasının özgürlük çizgisiyse, yasaya sığınamazsınız. Çünkü yasalar, çıkaranların sınırlarını gösteren belgelerdir. Ve biz yasaları çıkaranlar, toplumun tamamını temsil etmiyoruz. Katolikler... Yahudiler... Kadınlar ve yoksullar oy hakkından yoksun. Temsil ettiklerimiz adına, temsil edemediklerimize zulmedemeyiz. Olsa olsa, liberal baylara, liberalizmi önerebiliriz. Serbest pazarlığı geliştirin. Emekçi sınıfıyla çalışma koşullarının tamamını tartışın. Nasılsa o takdirde de siz kazanırsınız. Yüce kamaradan, herkese aynı fırsatı tanımasını diliyorum. Bu önergeyi reddederek, pazarlığı kutsayalım. Yasal korunmayı sadece çocuklar için sürdürelim. Onların İngiltere'nin geleceği olduğunu hiç unutmayalım!.. Ancak o zaman, savunduğunuz bütün değerlerle çelişmekten kurtuluruz.

Benjamin sözünü bitirir bitirmez, Başkan önergeyi oya sundu. Bütün milletvekilleri ayağa kalktı.

Salonda olağanüstü bir gel-git başgösterdi.

Başkanın yeni bir işareti, milletvekillerinin bir bölümünü kürsünün sağındaki *Ayes*, başka bir bölümünü ise solunda *Noes* yazan koridorlara yönelterek kapılardan çıkmalarına neden oldu.

Henry, hemen gözlerini *Noes* koridoruna dikti.

Koridora giren üçyüzotuzuncu milletvekilini de sayar saymaz derin bir oh çekerek arkasına yaslandı.

- Benjamin kazandı!..

Öğünçle sevinci bir arada yaşadılar.

Ayakları uğurlu gelmişti.

Bir an önce Benjamin'i kutlama isteğiyle, devinme yasağı arasında kıpır kıpır kaynaştılar... Başkanın tekdüze sesi, önergenin reddedildiğini açıklar açıklamaz, yerlerinden fırladılar.

Salon boşalıvermişti.

Locanın kapısı açıldı.

Görevli, saygıyla önlerine düşerken;

- Saygıdeğer milletvekili sizi buradan alacaklarını söylediler!.. Lütfen biraz bekleyiniz, - diyerek kayıplara karıştı.

Dinleyici kulisi boşalmak üzereydi. Coşkularını yumaklaşmış yığınlarında kabartırken Benjamin göründü. Arkadaşlarına bir parlamento şöleni çekmekten hoşnut, gülümsüyordu.

Vefik, hepsinden önce iki elini birden yakaladı;

- Kutlarım! Zalimlerin çanına ot tıkadın. - Diye kucaklarken; - Seninle nasıl öğündük bir bilsen!..

- Hükümet tarafsız, denildiği an, tamam, dedik. - Diye kucakladı Cemil. - Bu yasa geçer. Benjamin'in çırpınışları boşa gitti.

- Birden ne görelim? - Sözleriyle sıraya giren Kosta; - Dostumuz yırtıcı bir kaplan gibi ortaya atıldı. Açtı ağzını, yumdu gözünü.. Çocukların yazgısı değişiverdi... Doğrusu, bunu hiç beklemiyorduk.

- Benim için de sürpriz oldu, - demekten kendini alamadı Henry. - Bir anda, herşey nasıl tersine döndü bir türlü anlayamadım.

Bir de parlamentolarda güzel sözler değil, kulis ya da *obstruction* geçerlidir derlerdi.

Benjamin, şaşkınlıklarına şaşarak;

- Doğru derler! - Dedi, anında. - *Wigh* ve *Tory* kodamanlarının üstüne *Jön İngilizleri* salıp... Hükümetin tepesine dokumacıları dikmesek.. Parlak lâfları kim dinlerdi ki?

Vefik, kocaman gözlerini açа açа;

- Hadi, kodamana tebelleş olmayı anladık!.. Siyasettir!.. Kim kimi etkilerse, kazanır... Dokumacılar neyin nesi? Hazır önlerine yeni işçiler sürülmekteyken, önlemek çıkarlarına aykırı değil mi?

- Çıkarlarına aykırı olsa, parmaklarını kıpırdatırlar mı?

- Değil mi? İplik işinde sübyanları çalıştırıyorlar ya!.

- Çalıştırıyorlar! Hem de, yarı ücrete.. Yaş sınırı düşerse, sübyanın azalmasını geç... Dokuz yaşa, yarım yerine üçte iki ücret ödeyecek. Yasa, yalnız madencilere yarıyor. Zamanında uyanmasak, onların dışında herkes zararı paylaşmak zorunda kalacaktı.

- Madem öyle, göz göre göre Hükümet neden tarafsız kaldı?

- Kalmadı ki! Tasarı'dan önce ekmek raporunu tartışmaya açıp madenci kulisini tuz buz etti!.. Kurnazlar, tahılcılarla anlaşmışlardı. Onlar raporu engelleyecek... Fırıncılar da tasarıyı destekleyecekti.

- Demek o kaynaşma, oyunun bozulmasına tepkiydi?

- Yoo!.. Oyuna karşılık, başka bir oyun demek daha doğru. Bir çeşit engelleme! Gürültüye getirebilselerdi, hem araştırma komitesi seçilemez... Hem tasarının görüşülmesi ertelenirdi. Bu arada yeni ortaklar bulup yeni ittifaklar kurarak güçlenir... Her iki isteklerini de yerine getirme çoğunluğunu sağlarlardı.

- Çok ilginç, - dedi Vefik!..'- Ben, herşey Genel Kurul'da olup bitiyor sanırdım. Yanılmışım!.. Demek onca gösteri, önceden belirlenmiş bir sonucu allayıp pullamak içindi.

- Hazırlıksız yemek bile pişirilmez... Nerde kaldı ülke yönetilsin... Bunu bir de, demokratik yöntemle... Yani, çoğunluğa inandıra-

rak becerimeye koşuluysanız, hazırlık yasa!.. Üstelik öyle tek başına çalışmak da yetersiz. Siz istediğiniz kadar büyük söylevci... Dilediğinizce buyurgan olunuz!.. Çoğunluğun oyunun gerektiği her konuda, çoğunluğa inandırmak zorundaysanız, çeneniz de zorunuz da sökmez. Tek başına bir geveze ya da zorba olur çıkarsınız... Gevezelik hiç bir sonuç alamıyorsa, şaklabanlığa... Zorbalık sökmüyorsa, deliliğe dönüşür. Oysa, Parlamento, soyut ortak aklın yasaya dönüşerek somutlaştığı yerdir. Ve akıl, mutlaka tanık... Kanıt... Belge... Bilgi ve hazırlık ister!.. Öyle olunca da, ortak akla inandırmanın yolunu, ortak çaba bulur... Çıkar ittifakları... Düşünce birlikleri... İnanç temelleri teker teker gözden geçirilir. Konuya en uygun ortak çizgi saptanır... Yasa ondan sonra düzenlenir. Ancak, bütün bu kulis ve uzlaşma evreleri, kişi ya da kitleler arasında geçtiğinden salt hazırlık döneminde kalır. Kamara salonundaki tartışmalar, milletvekillerinin tarih ve topluma kayıtlı belge oyunu diye de tanımlanabilir!..

- Demek ki, politikacı, aynı zamanda iyi bir aktör olmalı?

- Salt aktörlük yetseydi, Kraliyet Tiyatrosu'nu, Avam Kamarası'na taşıyıp herkesten alkış toplardık. Yazık ki, yetmiyor!.. İyi bir politikacının aynı zamanda ışıkçı, perdeci, sahne âmiri, dekoratör, yönetmen ve yazar olması da zorunlu. Shakespeare veya Molière gibi biri yâni!..

- Abov!.. - Dedi içtenlikle Vefik!.. - Sen dehadan söz ediyorsun.

- Elbette!.. Ortak aklı başka ne temsil edebilir ki?

Refik, kendi içinde yanıtladığını sandığı bütün soruların yeni bir başkaldırısıyla sarsıldı. Duyacağını bile bile, sorusunu engelleyemedi;

- Herkes dâhi olabilir mi?

- Ama, politikacı da olamaz!..

- Koşullar olmasını gerektirirse?

- Kötü piyeste başrol kapmış acemi oyuncunun yazgısını paylaşır. Islık ve yuhalarla sahneyi terkeyler!..

- Ne kadar zor!..

- Kolay olsaydı, herkes yapardı... Bunca seçime ne gerek var?

- Ya, doğuştan bu sorumluluğu yüklenenler neylesin? - Sorusu Cemil'in ağzından döküldü.

- Biz, demokrasiden söz ediyoruz, - dedi Hemen Benjamin. - Soy kütüğü Meşrutiyet'te, simgedir. Majesteleri, yerini doğumla elde eder. Lordlar Kamarası'nın saygıdeğer üyeleri de!.. Onlar bizim baştacımız, bağlılık andımız ve danışmanlarımızdır. Yasaları Avam Kamarası yapar. İngiltere'yi, biz yönetiriz. Danışmanlarımız uyarır, düzeltir, hatalarımızı engeller. Bunun için, yaşamları boyunca eğitilirler. Ama, yönetmenin tüm erki de sorumluluğu da bizimdir. Çünkü ortak aklı, yâni kamuyu biz temsil ederiz. Soylular... Atanmışlar... Ya da kutsanmışlar değil.

- Bu sizin Meşrutiyet, Eflâtun'un Cumhuriyet'ini andırıyor!..

- Onu, Thomas Moore'un Ütopya'sıyla, Robert Owen'in Site'leri daha çok andırır. Yazık ki, ortak akıl, henüz Platon'un öngördüğü filozof düzeyinde değil. Düşlerini kendi istenç ve eliyle taşımak yerine, seçtiği temsilcilere yüklüyor. Belki kolayına kaçıyor. Belki böylesi daha çok işine yarıyor. Nasılsa, beğenmediğini ıslıklayıp sahneden indirdiğine göre!..

- Ortak akıl, erdemdir!.. - Dedi Refik. - Kurnazlık yerini mantık ve özgeçiye bırakmadıkça, erdeme dönüşemez.

- Tamam!.. Ortak akıl, düne kadar kendisini ezenlerden öç alıyor, diyemez miyiz? Soylusu okumuşuyla, tepesine binenleri, kendi arasında bölüp birbirine karşı kullanarak kendi alanını genişletiyor olamaz mı?

- Bu durumda da siz, kendinizi, o geçiş oyununun, her an ıslıklanıp sahneden indirilmeye aday, acemi aktörlerine indirgemiyor musunuz ?

- Haddini bilmek, hakkını almak sayılır!.. Geçiş oyunu, kaç yüzyıldır oynanmakta!.. Kaç yüzyıl daha oynanır, belli mi? Sahnede

kalalım da, zararı yok, ıslıklanma tehdidi sürsün!.. Böylelikle yarış daha iyiler arasında olur. Zaten, seçimin amacı da bu ya!.. Ortak akıl, sopasına gönüllü arıyor... Ve bizim gibiler de, belki bir gün başrolü kaparız diye, sahneye üşüşmekte pervasız!..

- Yarışın insanı pişirdiği kesin, - dedi Vefik. - Kendini eleştirebilen bilgedir. Ve bilgeyle atışanın vay haline!.. İngiliz, yaraşırını seçmekte usta besbelli. Hakkını aramaya böyle insanı varsa, elini niye ateşe sokmalı? Keşke bizde de ortak akıl, işini seçtiğinc gördürse!..

- Osmanlı bunun bedelini öder mi?

- Biz öderiz!..

- Özgürlük bayramına bir avuç kurban yetseydi, İngiliz, Fransız devrimleri tarihe geçer miydi?

Söyleşinin derinliği, bulundukları yeri unutturmuştu.

Kulis görevlileri çevrelerinde dönmeye başlayınca, anımsadılar.

Benjamin Henry'nin koluna girerek, merdivene yönelirken;

- Lâfa daldık, - diye sürdürdü sözünü. - Oysa, önce gezdirecek, sonra söyleşecektim. Bağışlayın!..

Genel Kurul salonunu, toplantı halinde görmüşlerdi.

Wensminster Sarayı, Avam Kamarası'nın tüm gereksinimlerini kısıtlı da olsa karşılıyor olmalı... Orta salon, anfiye dönüştürülünce bütün Milletvekillerini alacak... Üst kat balkonları localara çevrilerek konukları ağırlayacak duruma getirilmişti.

Küçük salonlar, Grupların özel toplantılarına... Büyük odalar, Wigh ve Tory önderlerinin yerleşimine sunulmuş... Küçükler ise, görevli ve ödevlilere büro olarak ayrılmıştı.

Salon ve odaları dolaşırken, o kadar çok insanla tanıştılar... Öyle kısa sözcüklerle selâmlaştılar ki, adlarını akıllarında tutmaları olanaksız. Sadece bellekleri, yerleşen resimlerden bir galeriye dönüşmek üzere... Bazı yüzler hemen silinip yitiyor... Bazıları, Genel Kuruldaki konuşma ya da devinileriyle dikkatlerinc çarptığı için daha canlı ve renkli.

Benjamin, kişiden kişiye, odadan odaya geçerken, özelliklerini anlatıyor. Ya bir tek sözcük ya uzunca bir tümce ile, hem milletvekillerini hem Kamara'nın işleyişini tanımlamakta üstüne yok.

Belleklerinde yer, ayaklarında derman kalmadığı an, hepsini kulise sokuverdi. Masif koltuklar, gözlerinde pufla divanlara dönüştü. Her biri, birine sepelenirken;

- Çayı burada içelim, - dedi Benjamin. - Bize sonra gideriz. Hem zaman yitirmeyiz. Hem söyleşi kesilmemiş olur...

Daha çaylar görünmeden, ağızlarında tadını duydular.

Borçluluk dolu gözleri, sevgiyle Benjamin'i kucakladı.

Bakışları, dostluğun örs ve çekici altında kaynaşıverdi.

The Times'e dalmıştı.

Yorum çok ilgi çekiciydi.

Muhabir, bölgeyi tanıyor olmalı.

Hem durumu, hem sorunları kavramış.

Üstelik dili yalın olduğundan kolay anlaşılıyor.

Hemen hemen hiç zorluk çekmeden çevirebiliyordu.

Balkanlar'da Son Durum'u bütün boyutlarıyla ele almıştı.

Tam; *Bulgaristan'ın çok güçlenmesi, ister istemez rahatsızlık doğuracaktır...* Tümcesini çevirmişti ki, Anesti başına dikildi.

- Paşa Hazretleri, hemen elinizdeki işi Esat Efendi'ye devrederek, odalarına gitmenizi emrediyorlar!..

Musurus'un ivecenliği ve buyrukları konusundaki titizliğini hepsi biliyordu. En küçük savsamayı kendine hakaret sayar... Alınganlığın aldatıcı perdesine bürünerek ağzına gelcni söylerdi.

Esat'ın yerinden fırlamasına fırsat vermedi.

Katlanmış gazeteyle, çeviri müsvettesini kaptı.

Doğru arkadaşının yanına koşarak, kaldığı yeri gösterdi.

Oyalanmdan geri dönüp seyirten Anesti'nin ardısıra koştu.

Yaşlı kavas, merdivenin yarısında gençliğine yanarak pes etti.

Hızla odaya girdiği an, Sir Henry'yle karşılaşınca irkildi.

İlk tepkisi; *Tonet'e bir şey oldu,* kaygısıydı.

Paşa, tepeden tırnağa süzdükten sonra;

- İyi!.. Giyimin düzgünmüş, - der demez rahatladı. - Seni kulübüne götürmeye geldiğini söyleyince, yüreğim ağzıma geldi. Bu İngiliz *gentleman*'leri, herşeye bir kulp bulmakta eşsizdirler. Kendi yamalı ceketlerine bakmazlar da, başkasının redingotundaki kırışığı dillerine dolarlar. Aferin, haberli gibi giyinmişsin.

- Diplomasi kanına işlemiş, - diye atıldı Sir Henry. - Benim ağzımı aradın, yetmedi. Şimdi de Vefik'i sorguya çekiyorsun. O boş bulunur da, kuşku uyandıracak bir söz söylerse, tepeme binecceksin.

- N'aparsın? Bunca yıldır Londra'da elçilik edip de, her söylenene inananı, Thames'de, balık diye avlıyorlar!..

- İyi de önceden belli olsa, gelir gelmez izin alıp çıkamaz mıydı?

- Çıkar elbet! O başka! Sen buraya kadar geldin... Vefik yarım memur diye ben huyumdan mı geçeceğim? İşe bak!.. Otur da, tereciye tere sattır bari!.. İyi bir diplomat, kulağına çalanı en az üç yerden üç kez doğrulatmazsa, dolduruşa gelir ki, bir daha pirincin taşını ayıklayamaya, diyene bak!..

- Eyvah, Vefik!.. Bu şimdi arkamıza bir de adam takar!..

- Hani o kadar adam? Devlet-i âliye, sayenizde *ianeyle* geçinmek zorunda kaldığından beri, hizmete memurdan yoksun, izletmeye nerden bulsun?

- Anlaşıldı!.. Bunun niyeti kötü!.. Bir an önce sıvışmazsak, Londra Borsasında adına mendil açtıracak.

- Fena mı olur? Azbiraz biz nefes alırız... Azbiraz sermayesi olan İngiliz sevaba girer. Baron Anthony Rothschild, utançtan azbiraz yumuşar. Faizi düşürürse, yüklüce bir kredi daha alırız. Maliye rahatlar. Elçiliğin eli yeniden bolalır... Gül gibi geçinir gideriz.

- *Herif* gerçekten ciddi galiba *yahu!*.. Kendince, cin fikirleri ürettiğine bakılırsa, Rotschild bataklığında avlanmaya niyetli. Sakın ha! Bu Yahudi baronlarının ne yapacağı hiç belli olmaz! Bakarsın, rekabete girmiş... Senden yüksek faizle para toplamakta... O işine gelmiyorsa elinde dilekçe, her yerde Palmerston'u kovalar ki, engel-

lesin. Hadi bunlar yine burda ve rakipleri sana destek verir, diyelim. Ama, bir de, Musurus pazarımı karıştırıyor deyip; Osmanlı Bankası'yla *Duyun-u Umumiye*'yi üstünüze hörletiverirse, *yandı gülüm keten helva*!.. Topunuzu, seyyar satıcılar misali İstanbul sokaklarına sürer de, ciğerciliğe mi soyunursunuz, bozacı diye mi bağırısınız, orası kestirilemez.

- Sus ağzından yel alsın!.. Anladık!.. *Diyâr-ı küfr*'den medet uman, imansız tefecilerin eteğine düşüp el öpecek!.. Hey ulu Rab İsa, dünyayı niye bu kadar bozdun ki? Bak, her şey tersine döndü!.. Daha dün... Biz bu Vefik Efendi'nin yaş ve yerinde iken, tefeci takımı, Paşa Efendilerimize sokulamaz... El etek öperek bizden randevu dilenir... Uzun vadeli, düşük faizli kredi alınmasına aracılığımız için yalvarırlardı. Gördün mü ettiğin işleri? Vaktiyle karşımızda ezim ezim ezilen heriflere yalvar yakar olan biziz. Bu durum öyle zoruma gidiyor ki, anlatamam!..

- Eee!.. Ne der Osmanlı, *men dakka dukka!*.. O zaman, onları siz kıvrandırıyordunuz. Şimdi onlar sizi!.. Ödeşiyorsunuz!..

- Dost diye bağrımıza bastığımız âdeme bak! Biz Henry Layard Efendi biraderden; *Hazır kulübe gidiyorum... Anthony olmazsa, Walter oralardadır... Hem selâmını, hem de bir sıkıntın varsa, arka çıkmasını söylerim*, diye *yağmasa da gürlemesini* umuyoruz. O bize, *kurt masalı* anlatıyor!..

- *Henry Layard efendi birader neyleyebilir?* Para, din iman bilmez bir Tanrı!.. Bu Rothschild *çıfıtları* da, onun gerçek peygamberleri. Sen de tutmuş, bizcileyin, hayatı devlet hizmetinde geçmiş bahtsızlardan, medet ummaktasın. Elden bir şey gelmiyorsa, lâf *çuvala girmedi ya!*..

- Değil mi ama!.. Sencileyin devlet memurları, onlara Havarilikten öte iş mi tutabilir? Ömrü, ülkeler açıp onların çıkarlarını sağlamakla geçenlere, tefecileri yoksulun ümüğüne çökertikten sonra, sayım suyum yok demek ne de yaraşıyor ya!..

- Şunu duyan da, borç alın diye, Canning, Seymour, Salisbury ya da Layard'ın, enselerine tabanca tuttuğunu sanır!.. Hazır parayı

görünce balıklama üstüne atlayan onlar değil! Yahu madem *fırsat ele düştü, vur patlasın çal oynasın, altından girip üstünden çıkacağınıza,* kaçan treni yakalamak için hamle yapın. Fabrika kurun... Makina yapan makinalar üretin diyenleri Galata Kulesi'nden atmaya kalkışan siz değil misiniz?

- Biz böyle olacağını bilmiyorduk ki!.. Şimdi burunlarını Kaf Dağı'nın doruklarına oturtup kıllarına Siklopları bekçi diken bankerler, o zaman birer melektiler. Her buyruğa sadık kul... Her hizmete hazır köle... Ve biz ışıklarının çevresinde tutuşan pervanelerdiler... Ağzımızı açanda inciler döküyor... Gözümüzü kırpanda ışıklar saçıyorduk. Bunca bilgili, akıllı ve varlıklı ademi çevresinde fır döndüren ahmak, borçlanmayı bağış sanmayacak da, kendine boyunduruk yonttuğunu mu bilecek? Üstelik, kendini yetişkin, aklını erişkin sayıyorsa!.. Gösterişten geri kalabilir mi? Rab İsa'ma şükürler olsun, sayenizde gösterişin de gösterinin de her türünü belledik. Ne var ki, kalkınmanın ancak ve sadece yatırımla mümkün olacağını öğrenememişiz. Çünkü soyguncu takımı, canım siz niye uğraşacaksınız... Paranıza, emeğinize, zamanınıza yazık... Olanı yapmaya kalkmak günah değil mi? Amerika bir kez keşfedildi. Yeniden keşfetmenin âlemi ne? Madem sanayisiz kalkınma olmaz diyorsunuz, emredin!.. Onu da biz yapıverelim, der demez *mal bulmuş mağribiye döndük!..* Verdik *imtiyazı* aldık kredi yi. Para iki şey için gereklidir bildiğim. Biri yatırım, biri tüketim! Eh, yatırımı sizinkiler yaptı... Biz de tüketime daldık. Nasılsa borç yiyen kesesinden yemiyor mu?

- Ve *hazıra dağ dayanmadı* öyle mi Kostaki Musurus Efendi birader? Kesenin dibi çok çabuk göründü.

- Görünür görünmez de, pervaneler, kuzguna dönüşüverdi.

Vefik, kapı ağzına dikilmiş, bir birine, bir diğerine bakıyordu.

Birden, beyninin içinde yanıp sönmeye başlayan sinyalle irkildi.

"Bunlar sezdirmemeye çalışarak beni uyarıyorlar yahu!.." Diye düşündü. "Kulübe gidiyoruz. Uzaktan adlarını duyduğumuz insanlarla tanışacak... Konuşacak... Belki dost olacağız. Vay Nasreddin

Hocalar! Testiyi kırmadan sopa çekiyorlar. Ağzımızdan yanlış bir söz kaçarsa, sonra ensemizde boza pişeceğini mi söylüyorlar? Yoksa, çıkar ilişkilerinde tek dostun güç olduğunu mu anlatmaya çalışıyorlar, belirsiz. Ama, beni incelikle uyardıkları kesin.

Renk vermeden, niyetlerini anlayabilsem, yapacağımı bilirim!..

Dikkatini iyice yoğunlaştırdığında, gözlerini üstünde yakaladı.

Bir anda, alışkanlığının kalkanına bürünüp içine kapanıverdi.

Tepkisizliği, ışıl ışıl parlayan ihtiyar gözleri şaşırtmış olmalı.

Utangaç utangaç kaçışıp, birbirinin kucağına atıldılar.

Söyleyeceklerinin tamamı birdenbire tükendi.

Sir Henry, zorlana zorlana ayağa kalktı.

Paşa'yı ardına takarak yanına yanaştı.

Bedenini Vefik'in koluna asarken;

- Bir an önce gidelim, - dedi.

Ağır ağır kapıya döndüler.

Yavaş yavaş yürüdüler.

Vefik pek hoşnuttu.

Koridoru geçtiler.

Sahanlıkta nefeslendiler.

Basamaklar gözlerinde büyüdü.

Sir Henry, inerken daha çok zorlanıyordu.

Vefik bastonunu aldı. Paşa öteki koluna girdi.

Her bir basamağı, sırça taşırcasına dikkatli indiler.

Alt katta, bastonunu kapan Sir Henry, yeniden dirildi.

Ayaklarına hükmedebilmenin yüce onuruyla dimdik ilerledi.

Kendini arabaya bırakır bırakmaz da, derin derin soluyarak;

- Merdiven gördüm mü, vücudum taş kesiliyor sanki, - diye tısladı. - Bu yüzden merdivenli yerlere gitmiyorum. Ama, Kosta'yla Eleni dostluk hazinemin son elmasları... Hep onların gelmesini bekleyemem ki!..

Sir Henry'nin zaman kazanma çabasına, gülümsedi.

Rahatlayan ihtiyar, soluklarını düzenlemeye yaslanır yaslanmaz;

"İşte çakallar!.. Bu iş, bu kadar," diye geçirdi.
"Galiba, kendi tuzağınıza kendiniz düştünüz.
Andavallı halim, hevesinizi kursağınıza tıktı.
Ya, hiç bir şey anlamadığımı sandınız...
Ya da her şeyi kavradığımı anladınız.
Neye hükmettiğinizi bir çıkarabilsem. Oyunun gerisi de gelir."
Özgüveninden utanarak sessizce yutkundu.
"Aman oğlum Vefik, sen sen ol, kendini toparla.
Bunlar, dünyayı *tufaya* getirmenin en büyük ustaları.
Az önce ne buyuruyordu Kostaki Musurus Paşa Hazretleri?
Melekler, kullar, köleler ve pervaneler boşuna mı dönmeli?
Anla ki, uykunda dahi tetikte duracaksın, tavşanlar misali.
Az daha, paldır küldür tuzaklarına yuvarlanıyordun.
Yat kalk da, baba mirası içgüdülerine şükret.
Alârm zillerini tam zamanında çaldı."
Musurus, Sir Henry'yi sevgilisini uğurlarcasına yolcu etti.
Araba sarsılarak hareket eder etmez, Sir Henry ardına bakarak;
- Bu adam Hammurabi'nin ölümsüzlük iksirini bulmuş olmalı. - Dedi kıskançlıkla; - Her gün, yaşlanacağına gençleşiyor. Merdivenleri tırmanışını gördün mü? Neredeyse bir adımda iki basamak aşıyor.

Sesindeki hüzün ve özeni ayıramayan mutlaka yanılır... Onun insan değerlendirme ölçütünün, merdiven çıkmak olduğunu sanırdı.

Vefik içtenlikle gözlerinin içine bakınca irkildi.

"Bunlarla başolmaz," diye düşünmeden edemedi.

"Yüzümden bir şey sökemedi... Yüreğimi çözmeye uğraşıyor!"

- Herşeyde öyle efendim!.. Öylesine ivecen ki, ayak uydurmakta zorlanıyoruz. Bir şeyi düşünmesiyle yapmaya başlaması bir oluyor. İşleri biraz savsamaya görelim. Hem kıyameti koparıyor... Hem, oturduğu gibi bir çırpıda, hepimizin yaptığı işi çıkarıveriyor.

- Kosta hep çalışkandı. Hepimiz öyleydik!.. Galiba bizim gurubun özelliği herşeyi *ibadet* haline getirmekti!.. İşe girdik mi, bitirinceye... Eğlenceye daldık mı, tükeninceye... Tartışmaya başladık mı,

tüketinceye kadar sürdürmek alışkanlığımız oldu. Sanırım birbirimizle bu kadar iyi anlaşmamızın nedeni bu. Yapımız uymasa da, mayamız aynı.

- İlk merhabada, hiç bozulmayacak dostluk başka nasıl oluşur?

Sir Henry irkildiğini belli etmeden sürdürdü;

- Asıl tuhafı nedir bilir misin Vefik? Birbiri için canını vermeye hazır bu insanlar, işleri söz konusu olduğunda, birbirini bile atlatmaktan sonsuz bir onur duyarlardı. Başkalarının bin kez darılacağı... Bir daha yüzyüze gelmek bile istemeyeceği o kadar çok çekişmemiz oldu ki!..

- Sizlere erişmek olanaksız efendim!.. Anlamak ve anlatmak da bu yüzden çok zor. Yetersiz değerlendirmemin bir anlamı var mı bilemem!.. Ancak sezebildiğim doğruysa, kişiliklerinize verdiğiniz önem... Ve kimliklerinize duyduğunuz güven, görev çelişkilerini hiç bir zaman çıkar çatışması haline getirmemiş. Bunu becermek olanaksız. Ne var ki, becerenlerin sınırsız dostluk ve sevgisi de olağan dışı!..

- Ohannes'le Kâmil, birbirlerinden habersiz, Vefik'le avunuyoruz diye yazmışlardı da, acıdan abartıyorlar. Bir parmak çocuk onca yükü nasıl taşır, diye inanmamıştım... Haklıymışlar!.. Bundan sonra, işinin çok zor olacağını bil yavrum. Bizim gibi yaşını başını almış koca adamlardan, akranlarına... Daha gençlerle, ortayaşlılarına varıncaya, herkesin ilişkilerini düzenlemek sana düşecek. Hem de, hiç kimseye sezdirmeden. Gördüğüm, mirası haketmektesin. Daha şimdiden, ilişkilerimizi eski haline getirdin. Ohannes'e kaç mektup yazdığını unuttum. Oysa, beş altı yıl vardı ki, Noel dışında haberleşmemiz, Kosta'nın kuryelerince taşınan kuru selâmlara kalmıştı. Ölüm dışında hiç bir şey bağımızı koparamaz. Ama yaşlandıkça, üşenme de artıyor. Hele elde ettiğimiz ünvanlardan ötürü hizmet eden çoğaldıkça, insan büsbütün tembelleşiyor. Babanın hiç bağışlamadığı buydu. Bir aksama ya da gevşeme sezse, hemen bir gerekçe bulup ya bizi bir araya getirir... Ya zincirleme buluşmamızı sağlar... Ya da uzun mektuplarla hepimizi yanıta zorlardı.

Bir an durakladı.

Vefik'e öyle geldi ki; *Babam uzun mektuplar mı yazardı?* Diye tepki göstermesini bekledi.

Tutumunu hiç değiştirmeden aynı dikkatle dinlemeyi sürdürdü.

Ölmüş babası hakkında herşeyi öğrenmek isteyen oğul, suskuyla izler. Bilgiçlik taslayansa, yönlendirmeye kalkışır.

- Ya!.. - Diye sözünü sürdürmek zorunda kaldı Sir Henry. - O iki cümleden uzun sözü sadece felsefe ve mantık tartışmalarında söyleyen Refik, sayfalar dolusu mektuplar yazar... Gevşeme sürecindeki bütün gelişmeleri büyük bir dikkat ve incelikle anlattığı için, hepimize arayı doldurma fırsatı sağlardı.

Londra, sisten fırsat buldukça, geniş ve bakımlı caddelerini... İnsan eli ve zekâsının doğayla uyumunu sergileyen park ve bahçelerini büyük bir cömertlikle sunuyordu. Araba, gün ortasında öndeki fenerlerin ışığını izleyerek ilerliyor... Vefik düşüncelerini, gittikçe koyulaşan karanlığa gömmenin rahatlığıyla, kendi içine dalmakta hiç sakınca görmüyordu.

"Biriniz İngilizcemi... Biriniz tutumumu yeterli görmeseniz, böyle bir sürprizle karşılaşabilir miydim?

Kaç sınavdan geçtiğimi Allah bilir!..

Bu gün az daha faka basıyordum.

Aranızda her şeyi ölçüp biçtiğiniz halde bile, ağız aramaktan vazgeçmediniz. Tuzağınıza düşerek kendimi ele verseydim, yanmıştım.

Babamın olgunluğunu yakalamak kolay mı?

O, sizden biri!..

Yaşıtınız... Eşitiniz.

Ve yeri geldiğinde sığınağınız.

Ben garip, yoksul, yoksun bir kalıtçıyım.

Kurtlar sofrasına, eti sizin, kemiği bizim diye sürülmüş zavallı bir kuzucuğun ağırlığı ve değeri ne olabilir ki, birikimine göz dikilsin?

Sanırım, tepe tepe kullanamayacağınız ilk kez ortaya çıktı.

Sabah, kahvaltı masanızda sizinle birlikteydim.

Bütün gün Musurus Paşa'nın gözetiminde.

Öğle yemeğini, Eleni yengenin elinden yedik.

Çocuğumun midesini bozacaksınız ayol! Yarın, Derisaadet'te Şazimentçiğime ne derim? Sen bu iş delilerine bakma yavrum. Canın ne çekiyorsa söyle, hemen kendi elimle pişiririm. Güvenccsi dışında hiç bir şey konuşulmadı desem yeri.

Sonra birden, kulüp öyküsü.

Saatlerdir, beni elekten geçirdikleri açık.

Bir şeyler çeviriyorlar ama, çözmek mümkün değil.

Çıraklıklarına yaraşmanın tek yolu, onlar gibi davranmak.

Hcrşeyi yeni ve anlattıkları kadar öğrenmek iyi bir yöntem.

Andavallılığıma karar verseler, yularımı çoktan salarlardı.

Bir türlü inanamadıklarına göre, daha işin başındayız.

Hiç bir zaman babam olamam.

Aradıkları buysa, düş kırıklığına uğramaları kaçınılmaz.

Güvcnilir olmayı başardıysam ne mutlu!..

Bu ani toplantıyı, güven belirtisi sayabilir miyim?

Onları bütünüyle inandırabiliyor muyum ki, kendim inanayım?"

Diye düşündüğü an irkildi.

"Vay kurnaz tilkiler vay!..

Bu da bambaşka bir oyun yahu!..

Beni serseme çevirmeye andiçmişler!..

İlk tuzak istedikleri sonucu vermemiş olmalı.

Anlaşılıyor ki, bir türlü işin içinden çıkamadılar.

Doluya koydular almadı... Boşa koydular dolmadı.

Bir de, kalabalığın içinde toplu sınava sokmaya karar verdiler.

Birdenbire ortaya çıkıveren kulüp çağrısı bu olsa gerek.

Götürüp ukalâ dümbeleklerinin ağzına atıverecekler.

Baş göz yarmadan sıyrılabilirsem, arkası gelecek.

Ama, dersimi iyi bellemedimse, sil baştan.

Ev, iş, sokak ve salon ödevlerine devam.

Yok, üstesinden geldimse... Oh kekâ!..
Yan gel yat, keyfine bak!..
Diplomayı hakettin.
Eğlenmeyi de!..
Gez toz!..
Karar kesin.
Tanıklar sağlam.
Sen, o babanın oğlusun.
Aman derim sana, Vefik molla!
Aman derim ki, önünü ardını iyi kolla.
Tüm geleceğin biraz sonraki sınava bağlı.
Geçtin mi, yaşadın, ergenlik diploman cepte.
Çaktın mı, defterlerinde bağışlama hak getire."
Araba durunca, içini saran coşkuyla davrandı.
Seyis, çoktan kapıyı açmış, basamağı indirmişti.
Sis hafiflemiş... Ortalık aydınlanmaya başlamıştı.
Taş konağın köhne yüzü ağıta oturmuş gibiydi.
Fenerleri, kendi camlarını aydınlatmaktan aciz.
Merdivenler bastonsuz kamburlara benziyor..
Kavas, karanlığa karşın, Sir'i tanımış olmalı.
İlk basamağa çıktıkları an, kapı açılıverdi.
Bir örenden, büyülü bir saraya girdiler.
Böyle bir çelişkiye zor rastlanırdı.
İncelik, zenginlik ve sadelik.
Ferah, derin bir soluk.
Duyarlı bir dinginlik.
İçiçe geçmiş görkem.
İnsanı saran huzur.
Bir özgürlük muştusu.
Ve sımsıcak bir atmosfer.
Müze gibi zengin ve düzenli.
Meydan kadar geniş ve kalabalık.
Ve ilgiçtir, kitaplıktan bile daha sessiz.

Öncelikle kime, neye, nereye bakmalıydı?

Mermer sütunlar... Antik vazolar... Harika tablolara mı?

Camlı raflara kurulmuş, deri ciltli, altın bezekli kitaplara mı?

Adlarını gazetelerde okuduğu... Demeç ya da söylevlerini gün boyu çevirdiği, kont, lord, dük... Sorumlu, yetkili, görevli... Memur, müdür, müsteşar... Milletvekili... Bakanlara mı?

Bir an, keskin bir yürek sızısıyla derin bir yalnızlığın içine düştü.

Hemen ardından, kalabalığın düzenli coşkusunun ortasına uçtu.

Ve salonda dolanan... Localarda oturan... Barda ayaküstü serin kara birasını yudumlayanlarla, tanışma turu bittiğinde kendini, Sir Henry'yle localardan birinde, oturuyor buldu.

İhtiyar, ilkin soluklarını düzenledi.

Sonra bir giz açıklarcasına dingin ve tekdüze bir sesle;

- İngiltere'yi yönetenlerin çoğuyla tanıştın sayılır. Artık, *kafa dengi* sayacaklarınla, ayıklayacakların senin değerlendirmene kalıyor. Yalnız, aralarından birkaçını, beğenmesen de katlanmanı önereceğim. - Öğüdüyle birlikte, biraz ötelerinden geçen genç işaret etti. - İşte bunlardan biri!.. - Genç İngiliz yaklaştı. Loca'nın ağzına dikilir dikilmez; - Henry Eliot'la tanıştınız mı? Charles Eliot'un oğludur. Anlaşacağınızı umarım. Ortak dostlar bulamasanız bile, Boğaziçi anılarını tazeleyeceğiniz kuşkusuz!..

"Ne ilginç raslantı," diye düşündü Vefik. "Galiba, bir Henry de, biz buluyoruz. İster misin onlara benzeyelim?"

- Adı bile bütün güzellikleri çağrıştırmaya yetiyor, - diye söze girdi Henry. - En mutlu günlerimi orada geçirdim. İstanbul, benim için hep uzun, keyifli ve özgür bir tatil demek. Yıllardır, özlediğim ve bir daha bir türlü elde edemediğim sorumsuz günlerin simgesi.

- İstanbul, hep öyledir, - dedi Sir Henry. - Ödevli ve sorumlu olduğun zamanlarda da tatil izlenimi verir. Koşuşturmadan yorulursun. Artık bir adım daha atamıyacağım dediğin anlarda, Haliç ya da Boğaz'ı geçmek zorunda kalırsın. O kısacık deniz yolculuğu hiç farkına varmadan bütün yorgunluğunu alır.

- Buna bir de, doğallığı eklerseniz, - diye tamamladı Henry. - Düş dünyasının masalını tamamlarsınız.

- Çok haklısınız. Biz henüz gerçekten uzağız. Bir türlü çağdaş uygarlığın somutluğuna geçemiyoruz. Herşey, düşler, masallar, mucizeler ve şaşkınlıklar arasında akıp gidiyor.

- İnsan ne tuhaf bir yaratık!.. Mutluluğunun değerini bileceğine, içinde olmayan acıyı süzmekte üstüne yok!.. Biz olağanın tek düze ve bayağılığından yakınıyoruz, bunlar mucizelerin masalından davacı.

- Demek ki, dünya gerçeğin tüm çarpıcılığını somut bir biçimde yaşarken, soyut mucizeler avutma gücünden yoksun!..

- Oysa, çok zaman o somut ve çarpıcı gerçeklerin berbat ettiği, ancak mucizelerle düzene sokulabilir.

- Ben de, yalnız İrlandalıların hayaletlere inandığını sanırdım.

- İngilizlerin de gözü var... Görmüşlerse!..

- Dilerim sonunda bizim can gözümüz de açılır.

- Yanlış kişiyle tanışmadım!.. Siz, şu ünlü *Daire-i Mahsusa Nazırı* Refik Paşa'nın oğlusunuz, değil mi?

Vefik, şaşkın şaşkın Sir Henry'den yardım umdu.

İhtiyar, hiç oralı değildi. Yüzünün bütün kırışıklıklarını buruştura buruştura gülüyordu. Hiç bir yararı olmayacağını anlayınca, başını salladı.

- Evet efendim!..

- Aman Allah'ım!.. Babası evreni parmağında çevirmiş! Oğlunun dünyadan haberi yok!..

- Biz, Batı'ya kötü koşullandık!.. Bu nedenle, kendi öz değerlerimiz konusunda ölçütten yoksunuz. Çok uzun zamandır, sizin dokunduğunuz çakıltaşı bize pırlanta... Görmediğiniz, göremediğiniz ya da görmezden geldiğiniz elmas kömürden kara!..

- Olamaz!.. Bir toplum, daha iyisine özenebilir. Daha güzeli elde etmek adına başka bir toplumun ürünlerinden yola çıkabilir. Ama, kendi değerlerini, başkalarının ölçütlerine vuramaz.

- Vurmakla yetinsek, yine iyi!.. O kendimizi sınamadır. İyiyle

yarış ya da özgüveni pekiştirme aracı sayılabilir. İllâ benzeri olacak!..

- Aynı makinalardan, aynı ürünleri çıkartırsanız neden olmasın! Altı üstü tüketim malıdır. Alırsınız fabrikaları. Dayarsınız hammaddeyi, İngiltere ne yapıyorsa, tıpkısının aynısını sürersiniz pazara.

- Ya insan akıl ve emeğinde de aynı koşullar geçerliyse?

- Tutsak bir toplumun dahi bu kadar yabancılaşması, olanaksız. Üstelik yanlış da!.. Eğitim ve öğrenim düşünce beraberliği sağlar diyelim. Hatta mal ve hizmetlerde de aynı standart tutturulabilir. Ama, insan sözkonusuysa asla!.. Çünkü insan, bilerek olmasa bile, bilmeden mutlaka kendi özelliğini korur.

- İşte bizim hünerimiz de bu. Standart mal üretemeyince, standart insan üretmeye kalkıştık.

- Eğer başarabilirseniz, bu gerçek bir mucize olur.

- Neden?

- Doğaya aykırı da ondan!..

- Hani mucizelere inanırdınız?

- Mucize, gelişme, ilerleme, yükselme gibi, iyi güzel ve olumlu bir olaydır!.. İnsan güç ve aklının tükendiği çaresizlik anında, olanaksızın gerçekleşmesi!.. Oysa, söz ettiğiniz, kendi kimliğinden, özbenliğinden bir kaçış. Kendi istenciyle yabancılaşma... Akıl almaz bir teslimiyet... Toplumsal bir çılgınlık... Yönetsel bir aymazlık. Korkunç bir tehlike! Kimliksiz, kişiliksiz ve onursuz, mucize mi olurmuş?

- Özenmeyi bu kadar aşağılayacağınızı ummazdım.

- Sizinki özenme değil ki, benzeme! Çünkü, özenen öğrenir, inceler, özümser ve aşar. Oysa söylediğiniz taklitten ibaret.

- Avrupalı olmak ya da benzemek fena mı?

- Siz, zaten Avrupalısınız. Şu an bile, Avrupa'nın yarısı halâ sizin. Yoksa Avrupalılıktan anladığınız, Hristiyanlık mı? Kolay!.. Camilerinizin minarelerini yıkın... Yerine çan kuleleri dikin... Çözün imamların sarığını, giydirin birer külâh... Sabah akşan şehadet getirmek yerine bir kez vaftiz olun. Mevlevi tekkesinde sema' yapacağı-

nıza, balo salonunda dansedin. Camide mevlüt okumakla, *koroda* ilâhi söylemek fark sayılmaz. Geriye kalıyor, *Fasıl Heyetini* orkestrayla değiştirmek... Meşki kaldırıp notayı koydunuz mu, bitti gitti!..

- Bütün bunlar, endüstri toplumu kurmaya yeter mi?

- Hah bakın şimdi iş değişti. Sorun somutlaştı. Avrupalılıktan kastınız sanayileşmeyse : **Ü-re-te-cek-si-niz!** Hem üretim araçlarını, kendiniz yaparak. Bunun başka yolu yok!.. Amacınız sadece tüketimse, Batılılaşma nanay!.. Taş çatlasa, iyi bir müşteri olabilirsiniz. O zaman da, eliniz *kesenizden* çıkmayacak ha!.. Alacaksınız!.. Eskitip atacak, yenisini alacaksınız. *Hazıra dağ dayanmaz* mı buyurdunuz? İş gene başa düştü!.. Çaresiz, kendiniz yapacaksınız.

- Bu, bu kadar kolay mı?

- Kolay olduğunu kim söyledi? Avrupa kaç devrimin ateşinde yanıp kavruldu. Galiba asıl mucizeye inanan sizsiniz.

- Hayır!.. Sadece, keşfedilmişi yeniden keşfetmekten kaçınmaya çalışıyoruz, hepsi bu!..

- Aman ne güzel!.. Galata'da bir gazino kur... Beyoğlunda bir tiyatro aç... İngiliz mağazasından kupon kestir... Fransız terzisinde diktir... İtalyan kunduracıdan potinleri çek... *İki dirhem bir çekirdek,* Alman birahanesinde *caka sattın mı* al sana Avrupa!.. Neymiş *monbeylerimiz,* keşfedilmişi yeniden keşfetmeyeceklermiş!..

- Önce insanımızı geliştirmek suç mu?

- Ne münasebet!.. Tam tersine zorunluluk.

- İyi ya, daha ne?

- Peki, onca yıldır gelişti mi?

- Ne yazık ki hayır!.. Bize boşuna mı *Etrak-ı bi idrak* denilmiş?

Sir Henry, tehlikeyi sezmekte gecikmedi.

Vefik çok bildik bir portre çizmekteydi.

Başı hafifçe sağ omuzuna yattı.

Yüzü yağlanıp yumuşadı.

Ağzı hafifçe çarpıldı.

İyice aptallaştı.

Pusuya hazır.

Sıra avda.

Yazık!..

Henry'cik!..

Nerden bilsin?

Başına ne gelecek!..

Böylesine rastlamadı ki!..

Öğrenme tutkununu bulmuş.

Sorular da, *armut piş, ağzıma düş.*

Önünü ardını düşünmek ona mı kalmış.

Verir yanıtı... Açıklar kanıtı... Gösterir tanığı.

Anlayıp anlamamak öğrenenin kendi sorumluluğu.

Hiç ummadığı bir mantıkla, yere çalınmayı kim bekler?

Ve beklemeyen, düşerse, yeniden yekinip kalkabilir mi?

Daha da önemlisi, Henry Eliot, bu darbeye dayanabilir mi?

Dayanırsa, ne mutlu!.. Kendisinin bulduğunu o da bulurdu.

Ama, sendeler düşerse, kurduğu bütün düzen yerle bir olurdu.

"Şeytan'dan, melek çıkacak değil a," ürküsüyle ivecen atıldı;

- Bütün bir dünyayı beş yüzyıl yönetmiş bir halk aptal olamaz. İngiliz yöneticileri bunu bir kez yuttular! Allahtan, Fransa'nın başında kendilerinden ahmaklar vardı da, Kırım'ın bütün ceremesini tek başlarına çekmekten kurtuldular. O gün bu gündür, Osmanlının, çözülmesi olasız bir bilmece olduğuna imân edilmiştir. Bence bu gizem hem talihi, hem talihsizliğidir. Talihidir; tanımayanı her kezinde aldatır. Talihsizliğidir; gösterdiği gibi görenlerin hamlesinden zarara uğrar. Çok yakın dostları olmakla her zaman öğünen ben bile hiç bir zaman tam anlayabildiğimi söyleyemem. Ama, sanırım bir şeyi iyi öğrendim; Osmanlı'yı yorumlamaya kalkan, mutlaka yanılır. Bu yüzden, siz, ne zaman aptallığa kalkışsanız, İngiliz'in gözü dört açılır. Benden sana öğüt Vefik efendi oğlum, sakın bir kez daha denemeyin. Çünkü biz dersimizi hem çok iyi yerden aldık, hem çok iyi çalıştık.

İhtiyar hiç bir çatışmaya izin vermemekte kararlıydı.

Vefik, uzatırsa, açmaza düşenin kendisi olacağını anladı.

Kendisiyle çelişkiye düşmeye aldırmadan yumuşadı;

- Doğrusu, zekâdan bu kadar ürküleceğini sanmazdım.

- Şeytan'ın bedeni ateşse, ruhu zekâdır, ürkmez de ne yaparsın? - Diye barış cubuğunu uzattı Sir Henry; - Yine de diyelim ki, sende ya da yanındaysa yararı zararından fazladır. Ama, hem karşında, hem Mustafa Reşit ve baban gibilerdeyse gözündeki kirpiği zincire vurmazsan, çarpılır.

- Allah Allah!.. Bütün bu laflarla babamın ilgisi ne?

Der demez, Henry Eliot sunulanı kaptı;

- *Enteligente Service* 'le Dışişleri'nde halâ söylencedir de!..

- Söylence mi? Babam mı?

- Evet!.. Çünkü kendileri, zeki bir ajanın, bütün büyük devletleri, kurduğu tuzağa düşürebileceğinin en canlı örneğidirler.

- Bağışlayın, babam beni işlerinden öyle uzak tuttu ki!.. - Derken soru dolu gözlerini ihtiyara dikmişti.

Sir Henry, arabuluculuğundan hoşnuttu.

Kıvançla tanıklığa girişti;

- Refik, yeryüzüne nadir gelen insanlardandı. Bizim mucize sayıp dünyayı ayağa kaldıracağımız her şey, onun için görevin doğal gerçeğiydi. Sanırım hiç kimseye hiç bir şey anlatmaması bu yüzden.

Henry, sağlam bir tanığın güvencesiyle büsbütün şaşırdı.

- Gerçekten hayret verici bir durum. Bunca birikim ve deneyimi, kendi oğlundan saklayabilme başarısı akıl alır gibi değil.

Sir Henry, seviçle sırıttı.

Yüzündeki kırışıklar büsbütün arttı.

Gözleri, bütün onurları toplamanın parıltıları içinde;

- Adam niye söylence olur? - Diye yumuşacık sordu. - Akıl alır bir iş, yıllardır dostluk içinde dünyaya düzen veren dört büyük devleti, kanlı bıçaklı düşmana dönüştürebilir mi?

- Öyle ya, - dedi bu kez Henry. - Bizim gibi sıradan insanların aklını başından almadan dostluklarından yonga koparmak olanaksız.

Vefik, bir birine, bir diğerine bakıyor... Söylenenlerden hiç bir şey anlamadığını mimikleriyle ortaya koyuyordu.

Sonunda dayanamadı;

- Herkesin bildiğini ben de öğrenebilir miyim?

Henry, büyük bir saygıyla Sir Henry'ye dönerek;

- Siz anlatın!.. Hem yaşayan, hem öğretensiniz, - dedi.

Sir Henry, istenmesini bekliyormuş.

İlkin arkasına yaslanarak biraz düşündü.

Sonra boğazının gıcığını temizleyerek, anlatmaya başladı;

- Ticaret Antlaşması'ndan hemen sonraydı. İmzalayan her devlet, *imtiyazlardan* yararlanıyor ya, bizimkiler ortaklarına da pay vermek ister. Çar Nikola, Antlaşma'ya bakar bakmaz çarpılır. Nasselrod anında Londra'da *arz-ı endam eyler!*..O günlerde, Vefik'le, Kosta Elçilikte staja başlamış... Ben *Enteligence Service*'ten burs peşinde olduğumuzdan, yakın tanığız. Her yanı titreyen zavallı ihtiyarın, Holborn, Dawning Street, Buckingam arasında *yel yeperek, yelken kürek* yalpalayıp durması içimizi paralamıştı. Hiç unutmam, o gün Vefik; *Boşuna debelenme dede,* dediydi. *İngilizin gözünü doyurmaya Çar'ın borc'u yetmez!*.. Haklıymış!. Yetmedi!.. Antlaşmaya katılmak zorunda kalışına mı öfkelendi? Herşeyin elinden kayıp gitmekte olduğunu mu sezdi? Bilemem!.. Bilinen, durup dururken Ortodoks'ların koruyuculuğunu anımsayıvermesi..Ve Osmanlı'nın tepesine binme gafletinde bulunmuş olması!.. İşte o andan başlayarak, bütün büyük devletler, babanın yazdığı harika *senaryonun figüranlığına* soyundu. Her halde başrole kurulan *beylikçi* Refik Efendi'nin kıvancına kolay kolay erişilemez!.. Kendisi sahnenin ortasında bütün alkışları toplarken, İngiltere, Fransa ve Rusya devletlerine mızrak tutturmak az iş mi? Her halde böyle bir oyunu, Shakespeare bile düşünemezdi. Sen tut, Prens Mençikof, Nikola'nın Abdülmecit Han'a özel mektubunu dayar dayamaz, soluğu Kudüs'te al! Başlat kendi hükümdarınla sadrazamını Mençikof'la oynaştırmaya... Çar Nikola Hazretleri bir ricada bulunur da, aziz dostları gereğini yapmaz mı? Kutsal tapınak zaten Ortodoksların elinde. Anahtarını vermenin ne sakıncası olabilir? Tam tersine güvenliğe sorumlu bulunmuştur. Prens hazretleri de efendisi de en kısa zamanda mutlaka *tat-*

min edileceklerdir!.. Yanıt mektubu hazırlanmış, çeviri için kaleme verilmiştir. *Temize çekilir çekilmez,* sunulacaktır!.. Mençikof, her saraya girişinde... Her Bab-ı âliye çıkışında... Ve her Sarıyer'e dönüşünde ellerini oğuşturmakta... Çarına rapor üstüne rapor koşturmaktadır. Birkaç gün içinde yanıt alabileceği umudunu içeren raporu gönderdiği gün, Kudüs'ten gelen haberler, Beyoğluna bomba gibi düşer. Nasıl olmuşsa olmuş... Kutsal, *Beytül Lâhm'in, Mevlid-i İsa* bölümüne, Muhteşem Süleyman'ın Hac iznine diyet ya da minnet olarak Katoliklerin koyduğu *gümüş yıldız,* kayıplara karışmıştır. Kudüs'te kıyamet kopmadıysa kopmak üzere... *Cemaatler* birbirine girmediyse, girmeye hazırlanmaktadır. Çünkü, Lâtinlere göre, hırsız, Çar'ın girişiminden şımaran Rumlar... Rumlara göre, anahtar teslimini duyan Lâtin Hacılardır!.. Bu nedenle, bir daha hiç bir Katolik'i, İsa'nın doğduğu kutsal yere sokmayacaklardır. Lâtinler durur mu? Anında karşılık verirler. İsa'nın doğduğu yer Rumlardaysa, vaftiz edildiği yer de Katoliklerdedir. *Başları kel değil a!..* Onlar da Rumları, kendi yönetimlerindeki *Kamame Kilisesi*'ne sokmayıverirler olur biter. - Derin bir soluk alarak, gençlerin ilgisini denetledi. Vefik, ağzı bir karış açık... Kimbilir kaçıncı kez duymasına karşılık Hanry de ilgiyle dinliyordu. Suskuyu daha fazla uzatmayı anlamsız buldu. Yeniden doğrulup gençlere yaklaştı. - Din kavgaları için, zaten ayrıca körüğe gereksinim yoktur. Bağnazları Cehennemde yakmaya küçücük bir kıvılcım yeter. Yetmiştir!.. Rumlar Kamame'ye, Lâtinler Beytül Lâhm'a girmeye *and-u kasem eyler eylemez,* arbede başlar. Latinler Beytül Lâhm'ı, Rumlar Kamame'yi basar. O kavga sırasında Tapınağın savaklarından biri düşüp parçalanmaz mı? *Oh my God!..* Al sana bir *kördüğüm* daha!.. Çözebilirsen çöz bakalım. O günlerde Fransa'nın İstanbul elçisi, bizim Charles'ın üvey babası General Aupick'ti. III. Napolyon'a dert anlatamayınca, Ortodoksları suçlayan notayı Reşit Paşa'nın burnuna dayamak zorunda kalır. Bilmem Vefik bu kadarını hesaplamış mıydı? *Körün istediği bir göz... Allah ikisini de açarsa, sevindirik olmasın mümkün mü? İş, tam anlamıyla arapsaçına dönmüştür.* Kutsal Kudüs ruhu, bütün Hristiyan-

ları sürekli Haç altında birleştirecek değil. Bu kez kan davasına düşürür ki, kimse neyin ne olduğunu bir türlü kavrayamaz. Fransa ve Avusturya anında Katoliklerin yanında saf tutar. Rusya daha baştan, Rumlara arka çıkmıştır. İngiltere ister istemez her iki yanı da yatıştırmaya uğraşır. Moskova'dan gelen notalar Viyana, Paris ve Londra'ya gönderilir... Oralardan gelenler çok zaman çevirmeye bile gerek duymadan Moskova'ya... Görüşmeler uzadıkça, olay *labirente* döner. Çıkmazlar çoğalınca sinirler gerilir... Ve sonunda herkes, *senaristin* tuzağına düşer. Onun formülü ise, son derece basittir. Kutsal toprakların yüce Sultanı Abdülmecit Han'ın bağış ve keremi sınırsızdır. Mimarlarına *buyrultu* verir, Kamame'nin savağını eskisinden güzel yaptırır. Darphaneye *emreyler*, eskisinin tıpa tıp aynı bir gümüş yıldız döktürür. Nikola Ortodoksların... III. Napolyon Katoliklerin gözünde rezil olurlar! İngiltere daha baştan iki arada bir derede kalmıştır. Ne yanı yatıştıracağını bilemez. Sonunda olan olmuş!.. Doruktan düşen topak çığa dönüşmeye başlamıştır. Ama, halâ pek çok safdil, Çar'ın üstüste iki yenilgiye katlanacağı sanısıyla elini oğuşturmaktadır. Reşit Paşa'yla Refikse, komşularını iyi tanımaktadırlar. *Yenilmez Hükümdar* sanını iki paralık eden böyle bir düzenbazlığı özümseyemeyeceğini çok iyi bilirler. Hatta bana hep öyle gelmiştir ki, Çar budalası özümsemeye kalksa, bunların öğürtecek ilâcı da hazırda beklemektedir. Ancak Çar, bir ders daha almamızı engellemiş. Diplomasi tarihini değişik bir *hile ve desise* örneğinden yoksun bırakmıştır. Bilge tarih, Kırım Savaşı'nın bütün suçunu, Çar'ın oburluğuna yükler. Ama, bunları yakından tanıyanlar, herkesin tıpış tıpış Osmanlı tuzağına girdiğini bilir.

Başlarken yaptığı gibi, ağır ağır kaykıldı.

Gözlerini de ağzı gibi hafifçe kapatarak, arkasına yaslandı.

Uzunca bir süre yaşlı poilitikacının konuşmasını beklediler.

Vefik, konuşmayacağını anlayınca sımsıcak bir sevecenlikle;

- Desenize onca usta, kalıtçı açısından pek talihsiz!.. Onlar somut ve yararlı işler yapmışlar. Bizse, zaman ve mekândan kopuk, bir yaşamın hayaletleri gibi dolanıyoruz.

Henry Eliot, yeniden tartışmanın havasına kapıldı;

- Bu kötü bir şey değil ki!.. Zaman ve mekân, görece, mekanik bir şey. Öyle olunca da, insanı kendine uyduruyor. Ne mutlu size, saate karşı yarışma yapaylığından uzaksınız!.. Sizin için *vakit nakit* değil. Gününüz, namaza ayarlı; Sabah, öğle, ikindi, akşam. Yıl, mevsimlerle bayramlara bölünmüş... Ramazan... Kurban... İlkbahar, yaz, sonbahar, kış... Bunun insana verdiği rahatlığı düşünebiliyor musunuz? Öğleye randevu verdiğinizi varsayalım. Sabah ezanından, öğle namazı sonrasına kadar geniş bir zaman dilimine sahipsiniz. Buluşmanın gerektirdiği bütün işleri, hiç telâşa kapılmadan yapabilirsiniz. Oysa, bizim bütün yaşamımız, saatlere, dakikalara, hatta saniyelere bölünmüştür. Yapılması gerekeni tam zamanında yapmazsanız, yapamazsınız... Örneğin işiniz saat dokuzda ise, Oxford'dan 7.45 trenine binmek zorundasınız. Ve tren istasyonda bir dakika oyalanır. Onu kaçırdınız mı, herşey, bir sonraki tren saatine göre sarkacaktır. Bunun geciken kişiye bağlı olarak her basamaktaki işe, zincirleme etkisi, minnacık bir insanın omuzlarına bütün toplumun yükünü sarıverir. Artık o'nun tam anlamıyla bir sinir küpü haline gelmesini ayıplayabilir misiniz? Ne mümkün!.. Öyleyse, yükü sırtlayacak... Ve ister istemez, tam 7.45'te garda olacaksınız. Çaresiz, bütün sabahınız bu bir dakikalık zamanı yakalamaya harcanır. Böylesine ağır bir sorumluluk ve mekanik bir yaşam biçimi, özenilmeye değmez. Çünkü bence bu, insan yapısına da, doğaya da aykırı.

- Ama uygarlık, zamanı iyi kullanabilme... Gelişmeyi daha kolay, çabuk ve ucuza sağlamak amacıyla, mekanikleşmedir.

Sir Henry, ikisini de kışkırtan, hoşnut bakışlarla süzerek koltuğa yaslanmış... Geçmişinin zengin, diri ve uzun tartışmalarına dalmıştı.

Çok iyi biliyordu ki bir kez çilenin ucu çözüldü mü, gerisi gelir.

Bir an, "Hayır efendim!.. Uygarlık, amaç değil!.. Tersine insana daha özgür, bağımsız, erdemli, üretken, ve mutlu yaşamayı sağlayan bir araçtır," demeyi düşündü.

Henry, düşündüğü biçimde olmasa da;

- Uygarlık, mekniğin egemenliği değil ki, - demişti bile!..

Aklından geçenlerin tamamını yuttu!..

Engin deneyiminin tüm duyargalarından olumlu sinyaller alıyordu. Her sözcük, sımsıcak bir dostluğun tuğlaları gibi üstüste yığılıyor... Konu gittikçe yoğunlaşıyordu.

- Bu, galiba sahip olanla özenenin bakışındaki ayırımı gösteriyor. Biz, tekniği arıyoruz. Siz, doğayı ve insanı kısıtladığından yakınıyorsunuz. Doğayı yenen insan, kendi üzerindeki kısıtlamaları da kaldırmasını bilir.

- Nasıl?

- Mekaniğe tutsak olacağına, egemen olarak.

- Bu o kadar kolay mı?

- Neden olmasın? Belki saatinde yetişmek için biraz koşar... Ama, pekâlâ yapacaklarını trende giderken yapabilir...

- Siz kazanılan zamandan sözediyorsunuz. Ben, yitirilen rahattan. Aynı şeyleri, böyle bir zorunluluk olmadan yapmak, özgürlüktür. Kısıtlı olarak yapmak tutsaklık. Neresinden bakarsanız bakınız, ayrı şeyleri söylüyoruz. Sizin egemen olduğunuz zaman, bizim efendimiz!..

- Desenize, sanayi canavarı, egemenliği zavallı insanın elinden çekip aldığı zaman, Endüstri Devrimi diye tanımlanıyor!..

Sir Henry, kısılmış yorgun gözlerinin bütün dikkatiyle gençleri göz hapsine almıştı. Vefik'in iğneli sözlerinin etkisiyle irkildi. Hemen ardından gözlerini kırpıştıra kırpıştıra geçmiş zaman yolculuğuna çıktı. Bu Vefik'in tartışma yöntemi, o Vefik'inkine nasıl benziyordu Tanrım!

Yakaladığı mantık boşluğunu, doldurmakta ne kadar ustaydı!..

Darılıp kırılacak kadar ahmağıyla, dostluğa değer mi?

"Hiç bir zaman alınmadım," kıvancıyla gevşedi.

"Bakalım Henry, becerebilecek mi?"

- Galiba putunu üretmek insanın yazgısı!..

Sir Henry, kendi içinde kocaman bir "Bravo!.." çekti.

"Henry Eliot'un bugün burada olması öyle iyi oldu ki!..

Bir an önce tanışmalarını çok istiyordum.

Yine de bu kadar çabuk kaynaşacaklarını ummazdım.

Oysa biz de ilk görüşmede kaynaşıvermiştik.

Zekâ, bilgi ve kültür, anlaşmayı kolaylaştırıyor olsa gerek.

Türkmen ne güzel buyurur; *Deve çanı, dengi dengine vurur!*

Sanırım vurdu!.."

- Ve sonra da kırmak!..

- Keşke bu kadar basit olsaydı!..

- Neden olmasın?

- Peygamberler ülkesinden gelene kolay olan, *müminlere* aşılmaz engeldir de, ondan.

- Siz, Püritenliği nasıl kurdunuz kuzum?

- Putları kıra kıra... Kurbanları suna suna... Ateşlerde yana yana!

- Sonuç putların tükenmesi, insanın yükselmesiyse, yinelememeye gerekçe bulmak olanaksız!..

- İnsanın karşısında olduğuna başkaldırması kolay!.. Nasılsa taraf! İçinde bulunduğunu örselemesi, kendini aşmasıyla mümkün. Yazık ki, bu salt bilinçle olmuyor. Ya daha üstün bir güç bulacaksınız... Ya yoksunluğu kanıtlayacaksınız. Büyük yarar ya da zararlar sözkonusu değilse, toplumu, düzenden saptırmak hıyanet sayılıyor.

- Her ilerleme durağana aykırı... Her gelişme alışılmışa karşıt... Her değişim düzene hıyanet sayılmaz mı?

- Siz tarihin hükmünü söylüyorsunuz... Biz, günceli yürütmekle yükümlüyüz. Bu çelişkiyi kim uzlaştırabilmiş?

- Teknikte böylesine ilerlemiş toplumların, bilimde ilkelliğinden söz edilemez. Kimbilir sizde de, yerleşmiş düzenin aykırılık, karşıtlık sayıp hıyanetle suçladığı ne çok görüş, düşünce ve fikir vardır.

- Olmaz olur mu? Her varlığın kaynağının emek... Her artı birikimin mayasının sömürü ve hırsızlık... Her mutluluğun temelinin

hakça paylaşım olduğunu savunanlar mı ararsın? Çalışanın sömürüye karşı tek silâhının *grev* olduğunda diretip bunun doğru kullanılmasının sömüreni... Yanlış uygulanmasının emekçiyi perişan edeceğini ilcri sürenleri mi sorarsın? İki yanı da suçlayarak, yasaları değiştirmeye uğraşanlar mı istersin? Buharın yerine elektriği geçirmeye uğraşarak her gün yeni bir icat çıkaranlara mı çarparsın, dolu!..

- Öyleyse yakınmayın. Bizim uygarlaşmaktan amacımız bu gelişmc. Devrimci, evrimci, uyumcu hatta tutucusuyla zengin bir düşünce ortamı. İcat vc keşiflerle sürekli gelişen bilim ve teknik... Bağımsız, Özgür, eşit, âdil paylaşıma dayalı hakça bir düzen.

- İslâmın Cenneti yeryüzünde düşlediğini bilmezdim.

- İslâmın öteki dinlerden eksiği ne? Bilge Bedreddin'imiz daha da öteye geçerek; *Yeryüzü Cennet olsa, öte dünyada Cehennem'e gerek kalır mı?* Diye soralı kaç yüzyıl olmuş.

- Cehennem, insanın, insan ve Tanrıya karşı suçunun cezaeviyse, nc kadar doğru!.. Suçun ortadan kalkması, yeryüzünün Cennet olmasıyla eşanlamlı. O zaman Cehennem gerçekten gereksiz. Aklın da dinin de istediği bu. *Eşyanın doğasına uygun davranmak!* Ama, bu kez de öte dünya tartışma konusu. Bağışla Tanrım!.. Yoksa, bizim Hint fakirleri öteki dünyaya inanmamakta haklı mı?

- Nirvana, alışılmış ya da yürürlüktekinin ötesi olamaz mı?

- İnsanın tabusunu aştığı her evre, başka dünyadır diyorsunuz?

- Gerçekten aşabiliyorsa, değil mi?

- *Hikmetinden sual olmaz yüce Tanrım*!.. Sen tut, Müslüman Jön Türk'ü Londra'nın göbeğinde uygarlık aramaya gönder. O, güzelim *Tasavvuftan* zıpladığı gibi sosyalist felsefeye dalsın. Olacak şey mi? Bir çırpıda, İngiliz Püritenliğinin altından girip üstünden çıktı *yahu*!..

- Bir sakıncası mı var?

- Kutsal toprakların havarileri için ne sakıncası olabilirmiş ki!.. Onlar, Tanrı'nın sevgili kulları. Daha doğarlarken, her türlü günah ve cezadan bağışık tutulmuşlar. Suç, bizcileyin âciz kullarda!..

- Siz de amma abarttınız! Mutluluğun yeri yurdu, mezhebi tarikatı mı olurmuş ki, bazılarına mübah, bazılarına günah sayılsın?

- Öyle ya!.. Doğu bilgesi, her türlü sapkınlığı *tefsirin kara kaplı kitabına* uydurmakta eşsizdir. Olan, papaz cüppesiyle *namaz kılmaya* kalkana olur.

Sir Henry, kendi gençliğinin bekçiliğinden sıkıldı.

Tanışma tam kıvamını bulmuş, kaynamak üzereydi.

Ruhlar ülkesinin ilk selâmları verileli çok olmuştu.

İlk peşrevler, zekâ küplerinin kapaklarını açmıştı.

Artık gerisi kendiliğinden yuvarlanır gelirdi!..

Kendilerinde de aynı olmamış mıydı?

Bundan sonrası kendilerine kalmış.

Yürekleri elveriyorsa kanat açarlar.

Kanatları dayanırsa güneşe kadar uçarlar!..

Vefik'le, aynı locada, aynı sandalyelere oturup aynı masaya abana abana az mı birbirlerine girmişlerdi?

Fikir alış-verişi başlamaya görsün.

Her an yeni bir kıvılcımın alazında tutuşur.

Gün günden kabaran bir maya gibi, çoğaldıkça çoğalır insan.

Onlar çoğaldılar!..

Aşı tuttu... Ağaç anında meyveye durdu.

"Refik, Vefik'in yerini doldurdu... Ben yerime birini buldum. Doğa yasasını istediği kadar işletsin... Biz yeniden başlıyoruz ya!"

Omuzlarına basarak, ağır ağır kalktı.

İkisinin de zembereği aynı anda boşandı.

Genç bedenleri birer yay oldu o an, gerildi.

Doğrulup yardım etmelerine fırsat vermedi.

Kendinden emin, onlardan hoşnut dikildi.

Sonra, "Gençliğimin en mutlu dönemi masada oturadursun," düşüncesiyle gülümseyerek tuvalete yöneldi.

"Sonrası nasılsa, biraz bilgi yarışması..Biraz güç denemesidir."

O'nun tin tin gidişi, coşkularını daha bir artırdı.

Vefik, şaşkınlığını alaya boğduğunu ayırmadan;

- İyi, güzel ve doğruyu önermek, özenmek ya da işlemek neden *mürtedlik* sayılsın? - Dedi, Sir Henry'nin ardından bakarak; - Hani Batı, uygar, gelişmiş, demokrat ve özgürdü?

- Olmasa, bunca kaçgına kucak açar mı?

- Büyük devlet, olma şânı sayan var! Ülkelerinde düşünmekten korkanların, buralarda bülbül kesilmesine bakarak, demokrasi havariliği konduran da az değil. Özenilip öykünüldüğüne göre, modaya uyanlar hepsinden fazla. Bunca öğünce karşı tatsız kaçacak belki ama, affınıza sığınarak, rehine gereksinimi de diyebiliriz.

- Hapisane kaçgınından rehine mi olurmuş?

- Rahibe ve azizlerden olacak değil a! İpten kazıktan kurtulmuş olmalı ki, hem *emmeye gelsin* hem de *gömmeye!..*

- O nasıl oluyor öyle?

- Şöyle!.. Diyelim ki, İngiliz Devlet-i Fahimesi, benim gibi, suya sabuna dokunmamış hanımevlâdını rehine aldı. Yahut ülkemde cici bebe iken, Londra'da özgürlük ve demokrasiyi solumaktan... Ya da sürgün ücretine heveslenip Devlet-i âliye aleyhine estim savurdum... Gazete ve dergilerinizde yağdım gürledim..Özel Kulüplerinizde açtım ağzımı yumdum gözümü... Yöneticilerinize gizli açık kullanacakları bilgi, diplomatlarınızın ağzına sürekli çiğnemek üzere sakız verdim... Değerim ne? Eğer, herşeyi sizin ülkenizde yapıp, sizin dilinizle söyledimse; *Kör bıçak ele, hünersiz dile yavuzdur!..* Elçiliğin gözüne çarpacak da!.. Okuyanlar çevirmeye değer bulacak da!.. Hükümet tehlike görecek de!.. Aman, şu adamı ya geri verin, ifadesini alalım!.. Ya zaptedin, diye pazarlığa oturacak. *Ölme eşeğim ölme, yoncalar bitsin de ye*!.. Oysa bütün bunları kendi ülkemde yaptım... Ya kovuşturmaya uğradım... Ya yankısından ürkenlerin kolposundan paçamı sıyırdım... Ya da, tüm önlemlerine karşın ceza ve tutukevinden kaçıp kapağı dışarı attım... Bir de, *afur tafurumu*,

kendi dilimde, insanlarıma satmanın yolunu buldumsa tadından yenmez. Etkim gerçekten büyükse tehdit... Değilse pazarlık konusu olurum. Kendi aykırınıza gözdağı da cabası. Üstelik size, hiç bir zararım dokunamaz. Nasılsa her davranışım Yabancılar Dairesinin gözetiminde!

- Öyle bir tablo çizdiniz ki, gözlerim yaşardı. Allahtan bu locaların dokunulmazlığı var. Yoksa, bir duyan da, kaçak ve sürgünleri biz kışkırttık sanacak. Ne ilgimiz var? Adam, önünü ardını düşünmeden aykırıya soyunmuş... Yüzüne gözüne bulaştırdığı için, yenilmiş... Bunun bir bedeli vardır denince de, yallah yurtdışına. Üstelik öyle sınır komşusu falan da değil. Kaçtığının diş geçiremeyeceği bir yer olacak ki, *kuşca canı* güvende olsun. Oh ne güzel! Gel keyfim gel!.. Kalkışırken kır dök!.. Olmazsa *palamarı* sök. Seyirtip *büyük devletin* kucağına çök! Ülken için ettiğin hizmetin bedelini eloğlu ödesin... Yağma yok!..

- Akıl için yolun bir olduğunu kabulünüzc teşekkür cderim. Buyuruyorsunuz ki, büyük devlet, ne *imarethane,* ne sigorta şirkctidir. Kimseyi, *Allah'tan sağlık, devletten aylık,* besleyivermez. Elbette ödediği her kuruş... Yaptığı her iyiliğin karşılığını alacak. Bazen *tafra satmanı* sağlar. Bazen *safra* atmasına gerekçe. Sonra da çıkarına bulursa, efendine dönüp; *Bak, zulüm ve işkencenin yıldıramadığı pek çok insan var. Üstelik sokaklara döküldüklerine göre, salıversem direnmeye hazırlar. Zarar gelmesini istemiyorsan, şunları şunları yapıver. Yoksa, mülkünde çıkacak karışıklığın sınırları belirsiz,* der çıkar. Senin yâdellerde bağırıp çağırman despotu ürkütmez. Ama, büyük devletin tehdidi yerinden zıplamasına yeter. Sakın aklına; Ben sömürünün bu kadar alçağına gelemem... Kullanılmaya diretirim falan gelmesin. Kulağına eğildiği gibi; *Efendin teslimini istiyor. Topla valizini bakalım,* deyivcrir. Yani neresinden bakılsa, koz elindedir. Çifte tutsağıyla istediği gibi oynar. Efendin boyun eğmeyc koşulu... Büyük devletten destek gören âsi, yenilmiş bile olsa, yeterin-

ce belâ çıkarır. Sen uymaya zorunlusun, bir kez can telâşına düşen sürekli kuşkudadır. Artık, kaçan kaçtığına... Kaçıran kaçırdığına yansa ne? İş işten geçmiştir.

- Devletin çıkarlarına uyuyorsa suç değil ki!..

- Yâni suçu kabulleniyorsunuz?

- Suç olmadığını kanıtlamaya çalışıyorum. Elbette, başkaldırana isyanı, despota işkenceyi önermediyse!..

- Madalyonun bu yüzünden düşünüldüğünde haklısınız. Hem zaten, hiç bir zaman, hiç bir devlet, sorumsuzluk güvencesi olamaz. Ama, bir de öteki yüzden bakalım. Gelişmiş, kalkınmış, güçlü ve büyük devlet, ülküsel anlamda kışkırtıcıdır. Her uygarlık heveslisinde özlem ve özenme uyandırır. İnsan, yaşama özgür, bağımsız ve mutlu olmak hakkıyla katılır. Geri kalmış bir ülkenin yurttaşı olmak talihsizliği, hakkından yoksun kalmayı gerektirir mi? Ne münasebet!.. Elbette özenecek... İsteyecek... Ve elde edecektir. Yoksa insan sayılmaz. Bundan büyük kışkırtma olur mu?

- İyi de, her hak, aynı zamanda bir sorumluluk ve yükümlülük demektir. Herşeyi hakettiğini sanan, bedelini ödemeye hazır mı?

- Hazır olan zaten ödemekte!.. Onlar, bizim ölçülerimize sığmazlar ki!.. Her biri, sade bir asker özverisiyle, sessizce savaşır... Kalırsa, kazancı paylaşır. Ölürse, çoğun *fâtihadan* yoksun, mezarın soğuk ve karanlık yalnızlığına kavuşur. Anılmak, öğülmek, anlaşılmak gibi istekleri yoktur. Ne dert yanarlar... Ne alkış ararlar. Bir koça toplumun hakkı için gözlerini kırpmadan can verirler de, kendi haklarını aramayı ayıp sayarlar.

- Siz kahramanlardan söz ediyorsunuz. Onlar hiç bir devletin işine yaramaz. Çünkü, ülkelerinde orasını karıştırırlar... Buralarda burasını. Biz kaçakları tartışıyorduk.

- Zaten söz ister istemez oraya gelecek. Ne garip!.. Onların bu saflığından, kim haksız çıkar elde ederse, sonunda mutlaka utanca

batar. Biz, vicdansızın da vicdanı olduğuna inanır... Ve bir tek vicdan azabını, Cehennem azabıyla bir tutarız.

- Biz de!.. Hiç kuşkunuz olmasın.

- Olsa yüreğimi açar mıydım?

- Bakın buna çok sevindim. Rahat tartışabileceğim bir Doğuluya rastlamak iç açıcı. Tanıdıklarımın hemen hepsi, hem yapar, hem yakınır.

- Haksız saymayın. İnsan gerektiği ve doğruluğuna inandığı için değil, kimlik ve kişilik kazanmak amacıyla davranır... Sonucunda hüsrana uğrarsa, elbette yakınır.

- Deminden beri, suçladınız, saldırdınız, ama hiç yakınmadınız.

- Ben henüz bir bebek gibi saf ve temizim de ondan!.. Şimdiye ne bir şey yaptım, ne düş kırıklığına uğradım!..

- İnanıyorum ki, en büyük düş kırıklığına bile hazırlıklısınız.

- Kimse düş kırıklığına hazırlıklı olamaz.

- İnsan doğruda olduğundan bu kadar güven duyabilir mi?

- Yoksa niye bulaşsın?

- Desenize, sızlanmak hepimizin yazgısı!..

- Eh, biraz öyle!.. Bu yüzden, sızlananları hoşgörmeli. Çünkü çoğunluk onlarda. Ve çoğunun hiç bir düşünsel temeli yoktur. Bazıları çok yüzeysel, pek yalınkattır. Kimisi, bilim ve kültürün de mal gibi alınıp satılacağını sanır... Kimi, buyurduğunuz gibi, iveden safların hakkına göz diker. Bazıları da, yele kapılmış *hazan yaprağıdır*. Ama, ortak özellikleri, aynı anda aynı noktaya üşüşmektir. Başarılırsa, herşeyi bunlar yapmıştır. Olmadı da, sopanın ucu belirdi mi, *taş bitti yapı paydos!* En ödlekleri anında yere kapanır. Yanılmış aldanmış, daha da fenası aldatılmışlardır! Biraz uyanıkları hemen saf değiştirir. Varvaracı takımıysa, çoktan *bohçasını toplamış, hamamı terkeylemiştir*!..

- Bu bir kısır döngü gibi görülür. Hemen her ülkede, hemen her

zaman rastlanan olaylardır. Tarih, bu öykülerle dolu. Ama, insanlığı geliştiren de bu!..

- Öyle ya, nasılsa falakaya saflar yatar. Sonuna kadar direnmenin bütün bedellerini öder. Ölen ölür, kalan sağların birazı, *ununu eler, eleğini duvara asar...* Birazı, *kahve döğücüye hık deyici kesilir...* Ama çoğu, çifte su verilmiş çeliğe döner. Acıyı akıl balından süzmüş... Korkuyu gardiyanlarına armağan eylemiştir. Gün ışır, gece biter. Ve kıyamın şafağı yeniden söker. Kuzgunlar ve Leşler kargaşası sadece kendininkini değil, büyüklerin de ödünü patlatır. Üç otuzluk, *Kutsal İttifak,* onbeşinde kız gibi hoplar... Tiranlar, ve saygıdeğer demokratlar, omuz omuza verir... Saldırının amanı, direncin *gümânı* olsa, onca devrim hüsran ezgilerine güftelik eder miydi?

- Madem bu bilinmekte, sorumluluk kalkışanın. Doruktaki meyveye sulanan, ağaçtan inmeyi bilmeli. Çıkmayı öğrenmeden, özenen düşerse, hakeden yemesin mi?

- Afiyet olsun!.. Zaten, olmaz desem, kim aldırır?

- Anlaştık. Bu mantıkla yürürsek, büyük devlet meyve oluyor... Uygarlık, iştah şurubu. Sizler de, ağacın tepesine çıkma heveslileri.

- Çok güzel tanımladınız.

- Peki, gelişme? Sahi o da, bilge ilericileri özendiren tuzak. Artık geriye, ağaçtan düşeni toplamak kalıyor.

- Yanlış mı?

- Değil!..

- Öyleyse!..

- Yiyebilene aşkolsun!..

Tam karşılarında, mermer duvara oyulmuş gibi duran kocaman saat, 4.55'i gösterdiğinde sessiz bir telâşın devinisiyle irkildiler.

Sir Henry, usulca yerine oturdu

Salonda, nereden çıktığı belirlenemeyen garson ordusu kaynaştı.

Servis arabaları, sessizce locadan locaya kaydı.

Saatin mermerlerde yankılanan çanı, beşinci kez vurduğunda, *five o'clock tea* servisi tamamlanmıştı.

Ne tabak şangırtısı...

Ne bardak şıngırtısı...

Ne çanak şungurtusu...

Ne servis tıngırtısı duyuldu.

Garson ordusu, Alaattin'in sihirli lambasından çıkan dev misali, gözaçıp kapayıncaya masaları donatıp kayıplara karışmıştı.

Sessizlik taze bisküvilerin dişlerdeki kıtırtısıyla, demli çayların dudak höpürtüsünde dalgalandı.

ALTI

Kader bu!..
Yazılan çekilecek!..
Uymamak mümkin mi?·
İster istemez, sıramızı savacağız.
Bakalım, daha neler görüp yaşayacağız?
Aciz kul, yazısına uymaktan gayrı neyleye?
Keremi bol, yüce Allah encamımızı hayreyleye!..
Bindik bir âlâmete, yolcuyuz yevm-ü'l kıyâmete.
Sallallahu vesellem şefaat... Hazreti pir himmet ede.
Rotschild çıfıtı, beni tuttuğu gibi, meşhur *kupasına* tıktı.
Küp gövdesiyle *Süleymaniye külliyesi* misali, yanıma yayıldı.
Koyu Londra sisi, arabanın camlarını, katran zifirine boyamıştı.
Ben burnumun ucunu göremezken o, bir de perdeyi çekmez mi?
Yön yöre, nal şakırtısıyla tekerlek gıcırtılarına karışıp yitiverdi.
Koyu karanlığın kıskacında, kendi sesimizin tutsağı olduk.
Ne bitmez tükenmez lâf... Ne uzun bir yol bu Rabbim!..
Dosdoğru gitsek, çoktan bir başka şehre varmıştık.
Lâkin, dolap beygirleri gibi dönüp duruyoruz.
Çıfıt, farketmezcesine habire konuşuyor.
Ben tclâş pençesinde kıvranıyorum.

O, sesinin sadasından sarhoş.

Dinliyor görünmesem ayıp!

Arada ha, hı diyorum.

Lâkin nafile!..

Aklım başka yerde.

Fikrim öfkelere tutsak.

Ne yazık!.. Sözümden pişmanım.

Madem ikrar verdik, dönmek imkânsız.

Başımıza taş yağsa, *tevekkül-tü tevella!..*

Kimi âdem baykuş gibidir. Karanlıktan hoşlanır.

Bense, oldum olası nefret duydum desem yalan olmaz.

İçin için kızıp köpürmeye başladığımı sezince bayağı irkildim.

Bütün, şu olup bitende, elin çıfıtının, zerre kadar *taksiratı* yok!

Adem, sadece hevesimize çanak tutup iyilik ediyor. Mertebelerine erişmek uğruna, maymun olup ağaca tırmanacağımızı çok belli etmiş olmalıyız. Teşhisinde yanılmadıysa, neden haram sayılsın? *Suç vâr ise, herkes özünde aramalı!..* Ademin bütün ettiği, ağız aramak. Hem de öyle üsteleyerek falan değil. Son derece kibar ve imalı bir incelik örneğiyle. Ödenek bonolarını kırdırmakta iken bunca çabayı taçlandırmak isteyip istemediğimizi sormasıyla, *anhasını minhasını* deşmeye kalkışan benim. Haydi, şahsi merakın dürtüsüyle dibini eştim. Yüzüne bel bel bakarak yutkunup geçiştiriversem, ya!.. Ne gezer!.. Az daha toplantıyı bile beklemeyecektim. Bir de kendimi *ketum* bilirdim.

Kendimle hesaplaşmaya durunca rahatlayıverdim.

Galiba, işsizlikten hepimiz sıkıldık.

Öyle ya!.. Geçtiğimiz günler, ne kadar güzelmiş.

Bir yandan, Ticaret Anlaşması, öte yandan *Islahatı* hazırlamak, gecemizi gündüzümüze katıyordu. Sağolsun, Lord Palmerston cenapları da bize çok yardımcı oldu!.. Paşa'nın, pek büyük bir muvaffakiyetle ifa eylediği acemi gelin havasına kapılmış olmalı!.. Yüce Efendimizce çok iyi ve yakından tanınan Canning Stratford de Redcliffe'i yardımımıza koştu.

İhtiyar, bundan evvel, iki defa Der-i Saadette bulunmuştu.

Yüce Efendimiz Selim Hân-ı Salis'in zamanında imzalanan Barış Antlaşmasının hazırlanışında genç bir maslahatgüzar olarak çok emek vermiş idi... Tutum ve davranışı yüce Efendimizi hoşnut kıldığından Kont Sebestiani gibi o'na da yakınında bulunma onuru bağışladıkları, kendi öğüncüdür. Devlet-i âliye ile yere batası Rusya arasında Bükreş'te imzalanan anlaşma sırasında çok hizmeti dokunduğunu Reisülküttap efendimiz Pertev Paşa Hazretleri anlata anlata bitiremezlerdi. Oradan Bern ve Washington Elçiliklerinde bulunduktan sonra yeniden Asitaneye bu sefer de elçi olarak gelmişler... Kendi bandaklamasıyla başlayan Yunan ayaklanmasının bastırıldığı sırada asileri korumak isteyen Rusyaluya, Reisülküttap Efendimizin verdikleri cevaba hayran olmuşlar; *Kullarımıza nasıl davranılacağını herkesten iyi biliriz.*

O sırada amcası George Canning İngiltere Dışişleri bakanıdır. Rumları kışkırtabildiği müddetçe, yere batası Çar, Akdeniz rüyasını sürdürecektir. Elinden oyuncağını çekip almak bahanesini yüce Efendimiz Hazretlerine kabul ettiren o'dur. İngiltere'ye tam bağlı bir küçük Rum devleti kurulursa, hem çalkalanma durur. Hem Çar'ın uykusu bölünür diye düşünülmüş olmalı. İhtiyar dahi, bununla öğünür.

Günümüzün Dışişleri Bakanı Palmerston kontu, Henry Temple dahi, amcasının yetiştirmesi olduğundan birbirlerini pek seviyorlar.

İkisinin de yere batası Rusyaluya diş biledi̇ği kesin.

İyi birer diplomat olduklarından belli etmiyorlar.

Lâkin kinleri, her hal ve sözlerinden akıyor.

Doğrusu, haksız saymak mümkün değil.

Hele hikaye önceden biliniyorsa.

Çar'ın münasebetsizliği!..

Palmerston'u küçük düşürür.

Fırsat ele geldiyse, öç almak yasa.

Elbette rüzigâr eken fırtına biçecektir.

Her ademe, kendin ettin, kendin buldun denilir.

Bu Çar'ın başına bir gelecek, gözüne görünecek var ya!..

Ulu Mevlâm yine de hayırlara garkeylesin, diyelim. Amin!..

Çünkü bu hikâyede baştan sona kendi hatasının kurbanı olacak.

İşin başlangıcında, bizim zerre kadar dahlimiz yok!..

Herşey, kendi aralarındaki çekişmeden doğuyor diyen yanılmaz.

Lord Palmarston, Lord Grey *kabinotunda* Dışişleri Bakanı olur olmaz, Stratford-Canning'i Petersburg'a elçi göndermek ister. Bükreş görüşmeleri sırasında bizden yana görünmüş ya, Çar pisinin ödü safrasına karışır. Nasselrod cenabetine bu işin önlenmesini buyurur. İhtiyar kurt açıktan vaziyet alsa, *scandal* çıkacaktır. O sırada Londra'da har vurup harman savurmakta bulunan Prenses Lieyen'e özel bir mektup yazarak; Stratford-Canning'in Petersburg'a gönderilmemesini, usulca Grey'e anlatmasını ister. Grey, karısının yakın dostu Prenses'in isteğini kıracak değil. Olurlanır... Ortalık anında birbirine girer.

Palmerston, Canning'in tayininin yeri Cehennem olası Dördüncü George'un onayından geçtiğini gazetelere sızdırır.

Bugün bile, onca *mesarife rağmen,* yere batası Çar'a sadakatını sarsamadığımız *The Times,* hemen saldırıya geçer.

Çar'ı kızdırmanın ne yeri, ne zamanıdır.

Madem *agreman* verecektir, söz hakkı vardır.

Palmerston, Türk dostluğu *müseccel* birini göndermekte neden diretir? Niyeti, Rus - İngiliz dostluğunu bozmak... Daha da ötesi, Viyana Konferansı'nı parçalamak mıdır?

Ardından, Avam Kamarası'ndaki Çar uşakları ateş püskürür.

Palmerston bakar ki, olacak gibi değil. Geriler!..

Canning, Petersburg'a gider.

Güven mektubunu sunar.

Ve kabul edilir edilmez, geri çağrılır.

Gözü dönmüş Çar'ın sözlü cevabı da kendi gibidir; Hiç gelmezse, en yüksek Rus nişanıyla onurlandırım.

Atalarımız boşuna mı sap döner, keser döner demişler.

İşte devran yeniden döndü.

Palmerston yeniden Dışişleri Bakanı oldu.

Ve iki ihtiyar şimdi, bizim Hristo kâfirini yardakçı aldılar.

Hünerli elleriyle İngiliz ipinden kement büküyorlar.

Bence bu kemendin bir ucu da bizim boynumuzu sıkacak.

Lâkin, yüzü yere gelesi Rusyaluyu boğacağı kesin.

Neyleyelim, İncili Çavuş'un hemşerisiyiz.

Ortağımızı döğdürmek adına, falakaya yatışımız dillere destan.

Gerçi kaleme başladığımızda, Canning memleketine dönmüş... Kont Sebestiani gibi, o'nu da Asitane'de tanımaktan mahrum kalmıştık.

Lâkin adını çok duyduğumuzdan yabancımız değildi.

Allah kalbini nurlandırsın, o da hiç yabancı durmuyordu.

Rabbim Paşa'ya uzun ömürler ihsan eylesin, Hristo o'nun fikri.

Adamcağız onca bilginin yanına, bilgeliğin doruğunu aşmış bir kâfirin yardımını katınca, pirimiz oldu çıktı.

Softalardan nefret demesine rağmen, İslâma kin duyduğunu, ilk konuşmada sezen Hristo Efendi, Hızır oldu imdadımıza yetişti.

Hem, Canning gibilerini sulu dereden susuz getirecek kadar usta. Hem İngiliz keferesinin pek bir hayran olduğu Rum ırkından... Hem ilerleme ve değişime iman eylemiş sapına kadar bir Osmanlı cini.

Çok kısa zamanda, ihtiyarın ağzından girdi, burnundan çıktı.

O softalara ateş mi püskürüyor?

Bu yanardağ olup lâv fışkırttı.

O Hüsrev Paşa Efendimiz gibilerini tehlike mi sayıyor?

Bu şerlerinden o'na sığındı.

O Pertev Paşa Efendimize laf mı değdiriyor?

Bu ana avrat sövgüye oturdu.

Hatta o, yüce Efendimizin baskılarından mı söz açtı?

Bizimki, despotluktan girip tiranlıktan çıkarak cumhuriyetin faziletlerini saymaya oturdu.

Sonunda ne görelim, Hristo'nun ağzından çıkanla, Canning'in aklından geçen, birbirinin tıpkısı değil mi?

Başta Reşit Paşa, biz âciz kullara düşen belli!..

Evvelden kendi aramızda çekişe çekişe hazırladığımız taslağı madde madde Hristo Efendi'nin ağzından sızdırmak.

Yere gelesi bunak Palmerston'un sevinci görülmeye değerdi!

Kasıntısını gören, İngiltere'nin idaresi yanına Devlet-i âliye'yi de eklediğine inanırdı.

Bir defa *cehalet ve hamakatımıza* imân eyledikten sonra, aksini iddiaya kalkışmak manâsız.

Hazır bu kadar benimsemişken, bir de Der-i Saadette tasdikine muvaffak olurlarsa, daha ne isteriz?

Akıllım, buna da bizden teşne çıkmaz mı?

Canning'le Hristo, kendi aralarındaki *muhabbete* bizi de dahil etme lutfunda bulunduklarında, *İngiliz Kabinot*'u değişime tam desteğini çoktan vermişti. Allah cümlesinden razı olsun!.. Amin!..

Bir gümrük vergisi bağışlayarak, İngiliz ordu ve donanması satın alınmıştı. Bundan sonrasında gayret dayıya düşüyordu. Hünerimiz, aynı dolabı çevirmeye yeterse, mülk-ü şâhanenin hudutlarına kimse yan gözle bakamaz. Yüce Efendimizin emirlerinden hiç bir kul çıkamazdı.

Hele bir de *Asakir-i Mansure-i Muhammedi*'yi yeter sayıya çıkarır, gerektiği gibi eğitip donatabilirsek!.. Devlet-i âliye-i Osmani'nin yükselişi önünde hiç bir kuvvet duramaz.

Üstelik bütün bunları, Reşit Paşa'nın dehası... Hristo Efendi'nin bilgisi... Canning'in dostluğu!.. Palmerston'un gururu sayesinde, hiç bir sızıltıya meydan vermeden becermiştik.

Yalnız bir defasında az daha bütün foyamız meydana çıkıyordu.

Biz, gümrük resmini tamamen kaldırmaya kararlıydık. Ancak Paşa, dehasını bir kere daha gösterdi. Bir miktar koysak pazarlık ederler. Hiç koymasak pek, *kör kör gözüm parmağına,* olur, dedi. İyisi mi biz bir kere daha Lord cenaplarının *atıfetine* sığınalım!.. Bu fıkrayı boş bırakalım. Bakarsınız *gani gönlü* bizim düşünmeyeceğimiz bir resmi muvafık görür!

Buyurdukları gibi, fıkrayı yazıp miktarını boş bıraktık.

Paşa, insan halet-i ruhiyesini çok kısa zamanda, kavramakta eşsiz olduğunu bir kere daha isbatladı. O an orada bulunmak, hayatımın nadir tecrübe ve saadetlerinden biridir.

Canning, fıkrayı en büyüğün *lutf-u keremine*, takdim eylediğinde, Palmerston köşeğinin kasıntısını ömrüm oldukça unutamam. Yere batası, osaat Devlet-i âliyenin bütün yüce dağlarını kendisinin yarattığına emindi.

Tam yüce gönlünün bütün haşmetiyle (!) yüzde üçe doğru yelken açmaktaydı ki, Bulwer Lytton'un küçük oğlu;

- Rusya ticaretinin çoğu İstanbul üzerinden yapılır. Resm üzerinde onların da bir fikri bulunsa, - demez mi?

Düştüğümüz dehşeti, sözle anlatmak kabil değil!..

Nasselrod çakalıyla, Çar sırtlanının yerlerinden hoplamalarına, taslağın bir kelimesini görmeleri yeterdi.

Otuz yıl oya gibi işledikleri birlik, bir kemiğe satılıyordu.

Kadere razı olacaklarını ummak saflıksa! Önleyemeycceklerine inanmak düpedüz aptallığın da ötesine geçerdi.

Oysa, bizim başımızda Reşit Paşa vardı.

- Rusya ortak dostumuz, - dedi safiyetle. - Yüce tavsiyeniz üzerine anlaşma bütün devletlere açık. Efendimize sunulmadan bir başka devlete bilgi vermek doğru olur mu, bilemem!..

Tam yeri ve zamanında sırtlanın ağzından leşi kapıvermişti.

Palmerston gurur tutsağı bir Romalı Senatör gibi başını dikti.

Gözlerinde yanıp sönen öfke kıvılcımlarıyla;

- Henüz hiç bir şey kesin değil, - dedi. - Majestelerinin onaylayıp onaylamayacağını bilmiyoruz. İyi niyetle bizden yardım isteyenleri açığa çıkarırsak, güvenlerini zedeleriz. Ekselânslarının hakkı var. İngiltere'nin kabul edeceği koşulları Rusya reddedecekse kendisi bilir!..

Hay Allah razı olsun!..

Adamın boynuna sarılıp murdar suratından öpmemek için kendimi zor tuttum. Ya!.. Pek iyi olur deyiverse, bütün kalelerimiz düşecek... Umutlarımız yerle yeksân olacaktı.

Ya, sığınmış halimiz çok dokunduğundan... Ya, midesine inmekte olan lezzetli parçanın çekilip alınacağı kaygısından... Yahut da bizim *acz-i zâfiyetimize* hükmettiklerinden olsa gerek, taslakları elimizden kaptığı gibi, Stratford-Redcliffe de Canning'in eline tutuşturarak hazreti yeniden Der-i Saadet yollarına düşürdü.

Anladık ki, İngiltere, anlaşmayı yapmakta kararlı.

Umarım, Ponssonby'yle, Husrev Paşa şu işin altında kalırlar.

O halde, Canning'in yeniden hemşehrimiz olması Allahın emri.

Oldu mu da, *hak Tealâya minnet!*.. Bizim için ballı kaymak!..

O yüzden, Londra'nın sefâsını sürerek, Der-i Saadetten iyi haberler beklemekten öte işimiz yok.

Bu çıfıtın ardına da bundan takıldık.

Hele, Der-i Saadetten haber gelsin.

Mülk-ü şâhânenin çakıl taşına halel getirmeden *Islahatı* bir tatbık edelim. Gerisi kendiliğinden gelir.

O kadar çok şeyi, öylesine kısa zamanda yapmaya mecburuz ki, daha hazırlık safhasında başımız döndü.

Her tıkandığımız yerde, Reşit Paşa'nın müdahalesi olmasa, buraya kadar getirmemiz bile imkânsızdı. İnsan idaresinde eşi menendi bulunmaz bir çalaklığı var. Her istediğini, ilkin âdemin kendi hevesi haline getirmeyi biliyor. Hafızası, *Defter-i Hakani* benzeri. Yeri ve zamanında iş eksiğin varsa yüzüne bakmaya yürek ister. İnsanı kendinden utandırıyor yahu!..

Bu yüzden, yaptığımız işbölümünün icâbı, hepimiz haldır haldır dersimizi çalışmak zorundayız.

Azbiraz daha derinine insem, *idare hukukunda* allâme-i cihân kesileceğim. *Islahat*'ın en mühim maddeleri, mülkiyet ve reaya haklarına ilişkin düzenlemeler. Mülkiyet meselesini, kolay hallettim. Bir elime, Selim Hân-ı Sâlis Efendimizin bahşeyledikleri *Sened-i İttifak*'ı aldım. Ötekine Ebussut Efendi Hazretlerinin, *Budin Kanunnamesi*'ni. Bunlara Ticaret Anlaşması'nda tanıyacağımız serbest dolaşım ve mülk edinme hakkını da ekleyince, iş uygulamaya kaldı.

Reaya hakları, aynı zamanda çeşitli devletlerle de ilişkisi yüzünden daha zor.

Ortodoksları Rusyalu'nun... Katolikleri Fransalu'nun... Ermeni ve Yahudileri İngilterelü'nün korumasına razı oluşumuz eski.

Buna bir de imtiyazları eklersek, herşey arap saçına dönüyor.

Ya, biraz daha karıştıracağız ki, içinden çıkılmaz olsun.

Ya, açık seçik bir düzene koyacağız ki, herkes hakkını bilsin.

Bana kalırsa, şimdilik geçerli olan birinci yol.

Apaçık ortaya çıkmaklığa henüz mecalimiz yok.

Bir kapışma halinde, sopayı yiyen biz oluyoruz. Çünkü yeterli askerimiz yok. Oluncaya, idare etmenin yolunu yeni bulduk.

Elbette, hiç vakit geçirmeden, var gücümüzle ordu donatmaya girişirsek. Yoksa, çok yakında, ne Devlet-i âliye kalır, ne *Saltanat-ı Seniye* ve ne de mülk-ü şâhâne!..

Çünkü, şu yeryüzünde devlet devlet olalı, askersiz olmamıştır.

En canlı örnek bu utancı yaşamak mecburiyetinde kalan biziz.

Eğer, *Asakir-i Mansure-i Muhammediye* arzu edilen seviye ve sayıda olabilseydi, küffar mülkünde dolap çevirmeye mi çıkardık?

Krallara önünde diz çöktürüp, etek öptüren Sadrazamlar, bizim bir kaç kuşak önceki atalarımız değil mi?

Herifçioğulları şu Osmanlı köşeklerinin gönlü hoş olsun diye mi, onca yol tepip onurlarını fedâ eylediler.

Bizim gibi nâçar kaldıklarından mı?

Yeter gücü olan hangi ahmak, kendine efendi aramaya çıkar?

Güç yetmeyende, kim şaklabanlıktan geri durabilmiş?

Bizde zerre kadar kul haysiyeti varsa, kefereye muhtaçlıktan bir an önce kurtulmalıyız.

Bunun yolu da, askeri kudretli kılmaktan geçiyor.

Görünen o ki, daha yolun başındayız.

Lâkin iyi işaretler de yok değil.

Şu anlaşma yürürlüğe girer... *Islahat* tasavvur ettiğimiz gibi ilerlerse, bizim de borumuz ötmeye başlar.

Herşeye rağmen, ordunun çekirdeği kuruldu.

Henüz sayısı az... Kurucusu Moltke Paşa'nın yana yakıla söylediğine bakılırsa; Doğru düzgün yatıp kalkmasını.. Adam gibi tüfenk atmasını bilmiyor...

Barut patırtısından ürküp dipçik tepintisinden düşen de çok!..

Yine de, iyi yetişmiş birkaç taburla... Avrupa nizamı üzre talim ve tatbıkat yapabilecek subayımız var.

Üç Kıt'a'ya yayılmış bir mülkü korumaya altı ordu gerek.

Doğru lâfa *lebbeyk!*..

Patlak veren ufak isyanlarda bile yetersiz kalıyor. Nerede kaldı yaygın kalkışmalarla, büyük harplere dayanabilsin?

Amenna ve saddakna!.

Lâkin bir de insaf ve merhamet var!..

Yüce Efendimiz neylesin?

Kuvvetin yetmediği yerde, ya ahlâksız Mehmet Ali'den medet... Ya Cehennemde yanası Çar'dan imdat ummaktan başka çare yok!

Biri sözde tâbii... Ötekiyse komşusu.

Yazık, yeryüzünde ahlâk kalmamış!..

Ne kul, kulluğunu bilir... Ne komşu, komşu hatrından haberdar.

İkisinin de, derdi günü, her hizmetini, pahalı ödetmek.

Açgözlü imansızlar, ricada bulunulmaya görsünler.

Bir vilâyeti pey, bir eyaleti bedel almadan parmak oynatmazlar.

İştah ve insaflarına kalan mülk de lokma lokma elden gitmekte.

Gümrüğü geç, geliri bile çoktan sizlere ömür.

Akçe yoksa, asker olsa ne? Yeniçeri Ocağı!..

Ulufesini alamadı mı, *kazan kaldırmakta* üstüne yok.

Tüfenk talime zorlayınca direnir.

Düşman mermisine karşı palayla yekinir.

Toplar gümbürdeyip de, tüfenkler patlayınca da, yüzgeri.

İyi de, her gerileyişinde yitirdiği, kendi ekmeği olmamakta mı?

Ödleğin kıyıcısına laf anlatmak ne mümkin?

Kazanını da, Ocağını da başına geçirecceksin.

Yüce Efendimizin yaptığı gibi!..

Ne var ki, bir ordunun yıkıldığı kadar kolay kurulmayacağı böylece ortaya çıktı.

Bol miktarda silâh ve cepane alsak bile, kullanacak askerin olmayınca, neye yarar?

İşte bu durumdayken, yüce Efendimizle Reşit Paşa'nın akıllara sığmaz manevrası adım adım gerçekleşmeye başladı.

Ne mutlu kullarız ki, bütün bu demleri yaşama talihine erdik.

Hizmetimizin talihimize yaraşır olması, hünerimize bağlı.

Asker olgunlaşıncaya, mülk-ü korumanın yolunu onlar açtı... Bize düşen ise, o yolu işlek kılacak amelelik.

Allahıma bin şükür, şu çıfıtın yanında giderken de yaptığımız o!

Ağzımı mühürleyip gizimi saklasaydım ya!..

Nene gerek senin bu kabil girişimler?

Hazır işimiz gücümüz yok.

Resmi törenler tamamlanalı diplomatik sosyetenin gözdesiyiz.

Saat beş *zevâl* dedin mi, yallah o çay senin bu yemek benim, Londra'yı hallaç gibi atmak var.

Batılılaşmanın bütün yolları açık.

Opera da temsil.

Tiyatroda piyes.

Balede dans izle.

Birahanelerde şairlerin, yazarların tartışmalarına katıl.

Gala ve suarelerde dansetmek imkânları şaşırtacak kadar bol.

Çocukları getirmemiz ne kadar iyi oldu. Bütün bu uygarlık nimetlerinden, tam bir haketmişlikle yararlanıyorlar.

Daha şimdiden, bütün Londra'da bizden çok tanınıyorlar. Onlarla ne çok öğünüyoruz, anlatamam!..

Her yerden *meth-ü senâları* geliyor.

Çok iyi yetiştiler canım.

Hepsi de, birer Avrupalı oldu çıktı.

Biraz da, sen, kendine baksan n'ola?

Yarın öbürgün anandan emdiğin süt burnundan gelecek.

Azbiraz hayatın tadını çıkararak dinlensen olmaz mı?

Demek ki olmuyor.

Bize rahat haram.

Rabbim, encamımızı hayreylesin!..

Kendimiz ettik, kendimiz bulacağız.

Madem sunulan kemiği, bir güzel koklayıp yoklamak yerine, *mal bulmuş mağribi* misali akşam toplantısında ortaya atıverdik, çekeceğiz. Üstelik tek heveskâr da ben değilim.

Bizimkilerin *sur-u* bi*payanı* görmelere sezâ!..

Hepimiz, Cennet-i âlâya kabul buyrulmuş günahkâra döndük.

Ademoğlu, bir defa baştankara etmesin.

Önünü ardını düşünmez oluyor.

Aklının delili, gülbank... Gönlünün tanığı, alkış çeker.

Ve, *pir uçar... Abdal söyler... Derviş döner.*

Bilmem bu tesbit, o anki *hâlet-i ruhiyemizi, tasvire kâfi mi?*

Hristo kâfiri, o halimizi görende, bilgeliğine bir defa daha fırsat düşürmenin keyfiyle açtı ağzını, yumdu gözünü;

- Herkesin gökte aradığını yerde bulmuşsunuz. Bence *tereddüde hiç mahal yoktur!..* Tam tersine, bunca emek ve gayretin elde ettiği bir *mükâfat* diye görmelisiniz. İnsanın kendini isbatı kolay mı? Yalnız zekâ, kabiliyet ve çalışkanlık, bir yerde varlığını sürdürme vasıtasıdır. Hadi bir parça da öne geçip dikkat çekmenin fırsatı diyelim. Bunun karşılığı çok zaman maddidir. Takdirname alırsın... Madalya takarsın... Zam görürsün. Belki işinde itibarın artar. Mevkiin yükselir. Bilgi yalnız tecrübeden ibaret olsa, allâme kesilirsin diyelim. Lâkin, yeter mi? Kişi kendini iyi bilir. İçten içe noksanlık duygusu varsa, *sathi* berat, boş kasnakta davul dövmekten başka nedir? Kofun kofa saygısı içini doldurmaya yeter mi? Her bir kürsü için, binbir emek vermeyenin bilgeliği kaç para!.. Bilgeyi yerinde değerlendirmeyenin hüneri n'ola? Size sunulan, gerçek değeriniz. En az sizin kadar *muhterem* insanların sınavına tâbi olacaksınız. Yüreğiniz elvermiyorsa, sözüm yok. Veriyorsa, ne mutlu!.

Yüreği nurlanası kâfir oğlu, posta kuruldu da sazı eline aldı mı, âdem aklı karıştırmakta üstüne yoktur.

Bu heriften *feyzalmaya* heveslenen pir olamıyorsa, eren olmalı.

Bizcilcyin Bektaşi fukarasının ne haddine?

Ağzımız açık bakakaldığımızı... Durmadan kendini ayırarak konuştuğunu, neden sonra kavradık.

Haksız sayılmayız.

Her zaman, her bir şeyi yokuşa sürmekte eşsiz gördüğümüz Hristo Efendinin, birden molla kesilmesine şaşmamak mümkin mi?

Bunun bir gizi olmalı.

Şimdiye verdiği alışkanlık başka.

Kendisinin duyup geldiği olsun... Çocukların öğrenip ilettiği olsun.. Bizim edinip sunduğumuz olsun, hemen çürütmeye başlardı.

O'nun Sokratvâri itirazları, temînatımız olmuştu.

Sayesinde, meselenin bütün cephelerini görür, yararlıyı zararlıdan ayıklardık. Oysa daha ağzımı açar açmaz, *bülbül-i şeydâ* olup şakımaya başladı.

Mubareği tanıyan kim olsa bizim hayretimize katılır.

İmâna gelesi, bir anda *usturlap aynası* gibi çarkedince, apışıp kalmaktan öte, neylenir?

Allahtan, Agop hariç hep birlikteyiz.

Ve Paşa, her zamanki dikkatiyle şaşkınlığa şerbetli.

- Manevi mertebe kazanıp, ilmi derecemizin yükseleceği anlaşılır diyelim. Aramıza ayrılık katmayacağını bilebilir miyiz? - Deyip çıktı da, azbiraz kendimize geldik.

Lâkin, imansızın zembereği boşanmıştı.

Paşa'nın sorusu, *tecemmülünü* büsbütün artırdı.

- Tam tersine. Büsbütün pekiştirecektir. Paylaşılanı çoğalttığından pay artar. Endişe buyurduğunuz şahsi çekişme yerini fedakârlığa bırakır. *Mütehammıkla, mütevaziyi tefrikte tariktır!..* Çünkü, posta kudret verenle, posttan kudret alan *mihenginde* ortaya çıkıverir. Maddiyattan soyunup manevi mertebede *müsavatı* hedef almayan, davet edilmez. Bilinir ki, insanların çoğu, tek tek ele alındığında ne Hulâgu kudretine, ne Eyyüp sabrına sahiptir. Lâkin, bir fikirde, bir hedefte birleşen sıradan insanlarsa *sahipkıran* olur çıkar. Bu yüzden bir defa yola giren, düşse de kaldırılır. Lâkin, çelme atmayı hüner sayan, hiç bir zaman davet edilmez. Zekâsı dilediği kadar dehayla çelik çomak oynasın... Aklı, istediği gibi âlimleri bunaltsın. Hiç itibar görmez. Tecrübe göstermiştir ki, seçerken yapılan hata, sonuna

kadar tamir edilemez. Bundan da sadece *hamervah* değil, herkes zarar görür. Çünkü, sevaplar nasıl ortaksa, günahlar da öyledir. Paylaşılanın iyilik olması için, paylaşanın erdemi şarttır. İnsanın eksiği, hep giderilmiştir. Cahildir, eğitirsin... Yoksuldur, varlığın yolunu gösterirsin. Yoksundur, omuz verirsin. Amma, *hamhalatsa* emek boşuna. Sen koydukça, o döküp saçar. Sonunda bakarsın ki, sendeki tükenmiş. Onda dirhem artış yok. Yazık değil mi? İşte bundan ötürü, hep *cevhere* bakılır. Ve cevher görülürse, mutlaka davet edilir.

- Anlaşılan şeref bahşedilmekte.

- Estağfurullah!.. Onu aklından geçiren, *davet etmez... Müracaat* şartı kor!.. Altı mühürlü *istidalar* yazdırır. *Hamakatına* uygun kefiller buldurur. Eleklerden eler, süzgeçlerden süzer. Ve ortaya öylesine büyük bir eziyet çıkar ki, ne şeref bahşeder... Ne lutufta bulunur!.. Oysa, Bahir Efendi'nin buyurduğu bir *talebe, usul* gösterme değil. Hakedene değer verip hizmet sunmanın en ince yolu. Bir davet. Kabulü de reddi de bütünüyle gönlünüze kalmış bir *hürmet*!..

Kâfir oğlunun bu ateşli taraftarlığına, bir manâ vermek kudretine sahip değildik. O söyledikçe, hayretlere garkolarak dinliyor. Enine boyuna düşünme mecalini kaybediyorduk.

Paşa, hepimizin akıl ve ferasetiyle, sormadan edemedi;

- Bir hevesin telâşı mı? Bir sırrın *faşı mı?*

Koca Kâfir, hiç utanmadan;

- Farkeder mi? - Deyip çıkmaz mı?

Oturduğumuz koltuklardan düşeyazdık.

Şunun yediği halta bak!..

Biz, bir yandan, bunca yıldır, birbirimize ayan olmanın güveni içindeydik... Bir yandan, bir gizden yoksun kalmanın aldatılmış burukluğu içinde. Sonra, aklımızın derinlerinde, bir yer gelip de çatışsa, tarafını öğrenirdik... Çatışmadı ki, gerekmedi, düşüncesi belirdi. Git gide yayıldı. Yeniden eski güvenin huzuruna kavuşuverdik.

Paşa her zaman olduğu gibi hepimizden erken davrandı;

- Etmez!.. - Diye kestirip attı. - Tersine, zarar vermeyeceğini en açık şekliyle isbatladınız? Müteşekkiriz!.. - Dedikten sonra, görüş-

meyi uzatma ihtiyacı duymadan; - Kararımız uygunsa, vakit geçirmek yanlış. Madem ilk teklif Bahir Efendiye gelmiş. Onunla başlamak en hayırlısı.

Lafı biter bitmez sallanan başlar, bizi çıfıt tefiyle oynatmaya karar verildiğinin tasdikı idi!.. Boynuna idam fermanı beklerken, düğüne yollanan nazlansın yazılı mı?

Çaktık işmarı Çıfıt bezirgânına... Bindik çift atlı kupasına. Çıktık sis içre, Londra'nın temaşasına.

Göz gözü görse ne mutluluk. Biz iğne deliğine inci dizeceğiz.

Rabbim, gayret, hamiyet ve kuvvetimizi artıra!..

Sonunda, bir köhne kapının önünde durduk.

Bizden önce seyirterek, kapıyı üç defa çaldı.

Cehennem karanlığında, körlere döndük.

Meğer, beterin beteri varmış.

Üstelik bir de gözlerimi bağlamazlar mı?

Gözlerim görmese de, *Araf*'ın is, küf ve zından kokusu genzimi yakıverdi. Biz galiba, hangi binaysa arka kapısından mahzenine girmiştik. Çıfıt beni, Zebani gibi soluyan birine teslim eyledikten sonra, kayıplara karıştı. Zifrin içinde, bir başıma çakıldım kaldım.

Anlaşılan *Münkir* mi, *Nekir* mi olduğunu bilemediğim o Zebaniyle halleşip oynaşacaktım. Bakalım, başıma neler gelecek kaygısına girmeme vakit kalmadı. Gözbağım, sanki Allah tarafından açılıverdi. Göz gördü, gönül sevdi diyebilmeyi ne kadar isterdim.

Gerçekten, Yedikule Zindanının günışığına hasret hücrelerinden birindeydik. Tavanın basık kubbesi yağlı kara... Her yer, siyah astarla kaplanmış. Sağ duvarda karanlık bir mazgal. Soldakinde gönlümü ferahlatan fener. Tam karşıda ise, kara donlu Beytullah misali bir masa... Masanın üstünde bir kafatası... İki kemikten oluşan iskelet artığı. Duvarlarda bir türlü gizini çözemediğim levhalar. Tam ortada tahta bir sandalye. Ve garip yalnızlığıyla tek başına çakılıp kalan, ben. Zebani ne zaman, nerden, nasıl sıvıştı, anlayamadım. Üstüme birkaç kürek toprak atılsa, *ehl-i kubura* karışacağım.

Ense kökümde esen bir yelle irkildim. Kapı açılmış olmalı.

Yanılmamışım!..

Zebanim omuzbaşımda soludu.

Göz görmek için açılır. Oysa, yanımdaki herif, Enkizisyon Celladı gibi giyinmişti. Başından ayağına uzanan bir sivri külah... Göz yerine iki oyuktan ibaret bir kukla.

Birden burnuma, uzun ince parmaklı zarif bir el dayandı;

- Üstünüzde madeni olarak ne varsa, lütfen tamamını veriniz.

Hançer..Para... Saat... Köstek... Yüzük... Tabaka... Enfiye kutusu, ne varsa, ben teker teker çıkardım. O, bir bir, bir torbanın içine koyup ağzını düğümledi. Yel gibi kapıdan çıktı. Kulağımda şakırdayan bir anahtar sesiyle, mezarımın derin sessizliğine yuvarlandım.

Dikilip durmak manâsızdı.

Köhne sandalyeye çöreklendim.

İnsanın en güvenilir dostu, düşünce.

Hele böyle kabir yalnızlığında, kurtarıcı.

Yüce Allahın insanoğluna ihsan eylediği bu büyük bağış imdadeylemese, dayanabileceğimi hiç sanmıyorum! Birden aklıma, her bir levha ve sembolü, kendimce yorumlamak geldi. Herhalde, ölüm yoksunluğuyla, diriliş dehşetini bir arada yaşatmak istiyorlardı. Yoksa, şu minyatür Firavun Ehrâmına niye kapatsınlar? Herşey mezar ıssızlığı içinde olup bitiyor. Her yer karanlıkla örtünmüş. Ve zaman, sonsuzluğunu vurgulamak için geçmek bilmiyor. Hele can sıkıntısıyla, Ayetel Kürsi levhalarına bakınca kanaatım iyice pekişti. Şuradan bir çıksam, hayata yeniden gelmiş gibi olacağım.

Böyle ne kadar vakit geçirdim bilemiyorum.

Kilitte şakırdayan anahtar, hayat iksirinin şarıltını andırıyordu.

İçim ferahlayarak yerimden doğruldum.

Zebani mi, melek mi, henüz karar veremediğim kişi girdi.

Hiç aldırışsız burnumun dibine sokuldu.

Aynı zarif el yeniden uzandığında, parmaklarının arasında, muska üçgeni, yazılı bir kâğıtla, divit takımı tutuyordu.

Elindekileri büyük bir özenle masanın üstüne yerleştirdikten sonra sandalyeyi çekti.

Tur Mağarası'ndan erişmicesine boğuk bir sesle;

- Okuyunuz ve imzalayınız!.. - Der demez, kayıplara karıştı.

Üçgenin tepesine gotik harflerle yazılmış *Vasiyetname,* başlığını görür görmez ürperdim. Ölüm yolculuğuna çıkıyormuşum gibi geldi. Ne divite dokunabildim. Ne muskayı okuma arzusu duydum.

Sandalyeye çökende, derin bir hasretin depremiyle sarsıldım.

Londra'dan kaçtım, Selimi'yede Hallaç Tekkeye sığındım.

Başımda, ondört yaş esrikliğinin, kavak yelleri esti.

Yüreğimde *âyin-i cem'in* çağıltısı savruldu.

Baba postuna, canlar semaha kuruldu.

Gönlüm *düvâzın* düşlerine katıldı.

Erler, pirler ile doldu meydanım,

Kalmadı gönlümde şekk-ü gümanım,

Pir eteğin tuttum buldum imanım,

İkrarımı verdim elhamdülillâh.

Biz ki, hiç bir günaha bulaşmamışken pire ikrar vermişiz. Gerek görmüş, birbirimize ikrar vermişiz. Şimdi durup durmaktayken bir de kafir ile antlaşmaya soyunuyoruz. Bektaşi rindinin semahta fır fır dönmesi yasa.. İkrardan yüz çevirmesi yasak!.. Bu bir nice iştir ki, Hallaç Baba fukarası, ikrar üzre ikrara teşne görünür. Pirden mi umut kestik? Yoldan mı taşra çıktık? Serden mi serhoş geçtik ki, sürekli ikrar vermekteyiz? Bir bilen, gören var ise, anlatsa da kavrasak.

Haydi, ilk ikrarımız miras üzreydi.

Büyüklerimiz öyle münasip gördü. Mecburduk!..

İkincisini akıl üzre kendimiz verdik. Kaçınılmazdı!..

Şimdi bir de bu çıktı. Galiba modaya uyuyoruz!..

Hristo kâfirine bakarsak, birbirini tamamlıyormuş.

Şimdiye kadarki tecrübeye göre haksız sayılmaz.

İkincisi, birinciyi hiç bir şekil ve surette incitmedi.

Lâkin, neresinden bakılsa onlar kendi aramızdaydı.

Oysa bu sefer dışa açılıyoruz.

Dış, tuzak, tehlike, hıyanet demek.

Kendi ayacığımızla içine mi giriyoruz, yoksa engel mi kuruyoruz... Zaman gösterecek. Belki böylelikle zamanı ele geçiriyoruz. Ve bir defa zamanı ele geçirdik mi, gerisini biz çözeriz. Yaşımız başımız ne ki!.. En kabadayımız, kırkını yeni sürüyor. Şimdiden mekânın bütün nimetlerini tepe tepe kullanmaktayız. Hele bir de şu bütünleşme istediğimiz gibi çıkarsa, gelecek zamanın yollarını da biz açacağız.

Bunca emeğin boşa gitmesi yazılı mı?

Yazılsa, ikrarımız bozmaya değil mi?

Ne ki andımızı zedeler, sıyrılıp çıkarız.

Kendimi kandırabilmiş olmalıyım.

İçimde bir ferahlık belirdi.

Diviti hokkaya daldırdım.

Muskayı okumadan imzaladım.

Besbelli, kukuletalı benim rehberimdi.

Lâkin, nerde Hasan Dede'nin ak sakallı gül cemâli... Nerde bu kara kukuletalı... Birinde sevincin kanatlarına tünüyor insan. Diğerinde hüznün hasretine takılıp kalıyor.

Üsküdar'a gide gele, zamanın nasıl geçtiğini bilemedim.

Kapı sessizce açıldı. Kukuletalı yel olup başıma dikildi. Zarif el, nezaketle imzalı kâğıtla, divit ve hokkayı aldı.

Tek kelime söylemeden beni yalnızlığıma terkeyledi.

İtikâfa girsem, ancak bu kadar kendimle kalırdım.

Cemc alışmış birinin *erbaine* niyetlenmesi bir tuhaf oluyor.

Ne var ki, her mesleğin kendi kuralları var.

Uymayan, erbabı olamaz ki!..

Oysa bizim kararımız kesin. Her bir şeyde üstad olmaya mecburuz. Ancak o zaman ettiğimiz iş, ürküttüğümüz kurbağaya değecek. Köhne bir devleti, günün icaplarına uydurmak hiç de kolay değil.

Baştan ayağa yareler içindeki bir bedeni, tez zamanda sağlığına kavuşturacak hekimin işi çok zor. Hem teşhisi doğru koyacak... Hem ilâcı iyi karacak. Hem bakımı güzel yapacak ki, kendinden hoşnut kala.

Yapmadı, yapamadı mı, hastanın cennetmekân olması bir yana, tabibin de bilece göçmesi yazılı. Bir âdem olsa hastamız, *takdir-i ilâhi*, der çıkarız. Her doğan, ölmeye koşulu!..

Bir devlet ise? Hem de, Devlet-i âliye-yi Osmani gibi üç kıt'ada, milyonlarca insanın kaderine hükmeden bir dev ise, Allah muhafaza!.. Ölüme yoldaş olmak şart.

Talihimiz bizi, çölde çoban... Elde yaban... Belde yaman olmaya zorladıysa, uymaya mecburuz. Çaresiz, deveyi iğne deliğinden geçirecek, hendekten aşıracağız. Madem böylesine zorlu bir işe koşulmuş birer garip Keloğlanız... Devin hakkından geleceğiz.

Kaybedilmiş yüz yılı kazanmak kolay değil.

Yazık ki, büyü, sihir ve dua da geçmiyor.

Kalkınmaya üfürük yetse, küffara hükmeden biz olurduk. Hint'te fakirin bini bir para... Çin'de sihirbaz kaynıyor. Ve biz İslâmdan bu yana din uğruna fedayız.

Yükseliş ve düşüşün sebepleri başka.

İlerdeysen, dünya ardınca sürüklenmese de, çeker götürürsün.

Gerideysen, dilediğince diren, kıçüstü otururşun.

Arada kalan, bize döner.

Bir yanımız, şıngır mıngır Avrupa... Bir yanımız tıngır mıngır Asya. Ve öte yanımız, Afrika'nın balta girmemiş ormanları.

Böylesine geniş bir karın üfürükle doysa bile, kasırga yetmez.

Öyleyse, bütün rüzgârları emrimizde toplayacağız.

Varolmak, önde olmayı gerektiriyor madem, olacağız.

Nasılını bulmak bize kalıyor.

Arayanların ilki değiliz, lâkin sonu olabiliriz.

Bunun için de, yeri geldiğinde dost bulacak... Yeri geldiğinde dost olacağız... Anda vefa... İkrara sefa... İnanca cefanın bedelini başka türlü nasıl öderiz ki?

Kapının yeniden açıldığını bakmadan ayırdım.

Kukuletalı, elinde siyahlı beyazlı bezlerle başucuma dikildi.

- Gözlerinizi bağlayacağım!..

Sen ne güzel söylemişsin Pir Sultan; *Koyun olduk ses banladık, / Sürüye saydılar bizi.*

Olmazlanmak haddimiz mi? Uzattık boynumuzu. Sıkıca gözlerimiz bağlandı. Kör acemidir, derler. Ya acemi kör olursa?

Yerimden yöremden geçtim, az daha kendimi yitirecektim.

Rehberim beni bir güzel yedekledi.

Körebelik düzde pek zor değilmiş.

Başladık titrek titrek yürümeye. Kapıdan geçtiğimizi nefesini yüzümde hissedince anladım. Sonrası benim için tam bir macera!..

Dolap beygiri, yalnız önünü gördüğünden düz gittiğini sanır. Ben tam kör olarak yürüyorum. Allahtan yer düzgün. Rehberim usta. Dümdüz mü gidiyoruz, dolana dolana mı, ayırmak imkânsız. Bir tek düşüncem var. Görmediğim yere, doğru basmak.

Rehberimin kolumdaki parmakları sıkıştı. Duraladık.

Hafifçe yukarı itti. Anlaşılan konuşmak yasaktı!..

İster istemez kabararak ayağımı kaldırdım. Papucumun burnu bir çıkıntıya çarptı. Önümüzde bir eşik veya basamak olmalıydı. Güç hal ile, o ilk basamağı çıktım.

Kolumdaki baskı sürüyordu.

Yede yede merdiveni tırmandık.

Bu halimle kimbilir ne kadar gülünçtüm.

Kendi halime güleceğim!.. Lâkin, bütün dikkatim tabanlarımda toplandığından kaskatı kesilmiştim. Yine de bir an dikkatimi dağıtmış olmalıyım. Rehberin işaretini alamadım. Meğer, düzlüğe gelmişiz. Ben tırmanmayı sürdürmek isteyince, sendeledim. Adam, çevik davranıp tutmasa, düşecektim.

İnsan, mecbur olmasın. Nelere alışmıyor ki!..

Düzde adımlarım düzeliverince, öyle ferahladım ki, körlüğe bile katlanacağım duygusuyla irkildim.

Beterin beteri varmış.

Rehber yedeğinde tırmanma, inerken duyulan dehşetin yanında, Anka Kuşu'nun sırtında uçmak kadar kolaymış. Dipsiz bir kuyuya düşme felâketinden cümle Muhammed ümmetini koru ya Rabbim!.. O nasıl bir boşluk duygusudur öyle? Her basamakta, bir *Gayya* geçmişcesine ine ine yeniden düzlüğe varmak, insanı helâk eyliyor!..

Derin bir oh, çekmek ne mümkin!..

Şanki, âlemlerin fethine kıyam eyledik!..

Durmadan, dinlenmeden yürüyor... Bir kuyulara iniyor... Bir göklere tırmanıyor... Arada düzlükler aşıyorduk.

Az gittik, uz gittik, dere tepe düz gittik.

Lâkin bana sorarsanız, hep aynı yerde döne döne, bir arpa boyu yol ya gittik, ya gitmedik.

Sonunda kuyulardan birinin dibinden boğuk bir org sesi geldi.

Çilem dolmuş olmalı ki, kan ter içinde bir yere oturtuldum.

Etrafımda, fısıldaşmalarla ayak sürümeleri duydum.

Hamd-ü senâlar olsun!.. Sonunda eriştik, diye seviniyordum ki, hevesim kursağımda kaldı.

Meğer çilem bitmemiş.

Orgun sesi daha yakına geldi.

Rehberimin eli daha sıkı kavradı.

Bir idam mahkumu gibi doğruldum.

Karanlığa yolculuğum yeniden başladı.

Rehberin yedeğinde, o gider ben giderim.

Gâh ine, gâh çıka, bilmem ki, neyi *tavaf eylerim?*

Sağır duymaz uydurur, kör görmez yakıştırır, denilmiş.

Besbelli, uzun ince bir yoldayız... Gitmek, alnımıza yazılmış.

İndik çıktık, düze vardık... Döne dolana aynı yerde mola verdik.

Derin nefes alıp upuzun soluklandık. Ve boş yere umutlandık.

Daha, terimiz kurumadan, göç davulu döğülmeye başladı.

Yeniden kalktık yerimizden... Yeniden düştük yollara.
Yoksulu saldık bayıra, gayrıyı mevlâm kayıra!..
İnsanoğlu ne tuhaf!.. Körlüğe alışıyor.
Dış gözü kapansa, iç gözü açılıyor.
Ve belki inanılmaz, lâkin görüyor.
Rehbere ihtiyacım kalmadı.
Hiç düşmeden yürürüm.
Ne var ki, bırakmıyor.
Daha sıkı kavrıyor.
Ne farkeder ki!..
Alıştım artık.
Rahatım!..
Ürkmüyorum!..
Madem yol budur.
Biz de yürür gideriz.
Yeter ki, sonuna erişelim.
Orgun yükselen sesi muştu.
Fısıltılar umuda yolculuk gibi.
Sonunda tahminim doğrulandı.
Kapılardan birinin önünde durduk.
Rehberim, tokmağı tam üç defa vurdu.
O anda bütün çevre, sessizliğe gömüldü.
Sonra da orgun sesi, dalga dalga yükseldi.
Fısıltılar notalara gömüldü... Hareketler kesildi.
Tokmağın takırtısı, yankıya gitti geldi, gitti geldi.
Yüreğimin atışı, davul oldu, kulağımda gümbürdedi.
Kapının arkasından boğuk ve hâkim bir ses yankılandı.
Org çağıltısına tırmandı... Yürek gümbürtüsüne sarmalandı.
Deniz derya aştı... Dereler ırmaklar geçti... Beynimde zonkladı.
- Kim o?
- Bir *mülhid*!..

- Kimdir?
- Bir *müzlim*!..
- Kimlerden?
- Bir *harici*!..
- Ne istiyor?
- Yolculuk!..
- Nereye?
- Nura doğru!..
- Nereden?
- Saygıdeğer katınızdan!..
- Nasıl?
- Birliğin erdeminc ulanarak!..
- Yolu düzgün yürüdü mü?
- Yürüdü.
- Sapmadan kapıya ulaştı mı?
- Sapmadı.
- Sözü doğru söyledi mi?
- Gerçeğin pınarından içti.
- Hakkı iyi bellcdi mi?
- Su gibi ezberledi.
- Bizden bir şey gizledi mi?
- Araf sorgusundan geçti.
- Andından hiç vazgeçti mi?
- Dönmeyi ölmek bildi.
- Sırrın sırrına erdi mi?
- Vasiyetini imzaladı.
- Aramıza katılmayı hakctti mi?
- Şefaatimize lâyık olduğunu gösterdi.
- Hoş geldi biraderimiz, safalar getirdi.

Sonunda gözbağlarım çözülüp, nerede ne işlediğimi anlayacağım, diyordum. Dünyanın sorusu sorulmuş, hepsine cevap verilmiş-

ti. Sevap defterim, günah defterime ağır basmış olmalıydı. *Araf*'ı geçmiştik ya! Yanılmışım! Kapı açıldı. Lâkin körebelik sürdü.

Tam eşiği geçmek üzereydik ki, sorular yeniden başladı.

- Söveye ne çaktınız?
- Çivi!..
- Ne çivisi?
- İman!..
- Eğrildi mi?
- Yaraşmaz!..
- Gir içeri!..

Girmemle, yeni bir dehşet yolculuğuna çıkmam bir oldu. Orgun sesi alabildiğine yükseldi. Doğrusunu söylemek gerekirse, ilkten yabancı gelen bu sese, zamanla alışmış... Hatta hoşuma gitmeye bile başlamıştı.

Birdenbire, kulağıma dolan şakırtılarla irkildim.

Başımın üstünde, burnumun ucunda kılıçlar vızıldıyor... Elimden, kör karanlıkta çakılı kalmaktan başka bir şey gelmiyordu.

Buradan yarasız beresiz çıkamayacağım belliydi.

Kılıç sesleri, bu sefer de ense kökümde vınladı. *Gayri ihtiyâri* öne doğru yürüdüm. *İnsiyâkım* işe yaramıştı. Kılıç sesleri bir an uzaklaştı. Sonra yeniden yaklaştı. Bir adım daha attım. Bir, bir daha!.. Öyle ne kadar gittiğimi bilmiyorum. Birden aynı *mütehakkim* ses;

- Dur!.. - Diye buyurdu.

Kıpırdamak ne mümkün!..

Göğsüme dayanan bir kılıç, put kesilmeme yetmişti.

- Bu nedir?

Şimdiye kadar sorulan her soruya, benim yerime rehberim cevap verdiğinden, haddimi bildim!.. Hiç sesimi çıkarmadım.

Biri elimi tuttu. Parmaklarımı kılıcın keskin yüzünde dolaştırdı. Anlaşılan, bundan sonrasında, kendi ipimi kendim çekecektim. Yine

de ne olur ne olmaz, sesimi çıkarmadım. Çünkü, bunların her bir şeyleri üçtü.

Nitekim, soru gecikmedi.

- Bu nedir?

- Bir kılıç!..

- Ne işe yarar?

- Öldürmeye!..

- Ölüme hazır mısın?

Bektaşi mayam mı kabardı? Andımızı mı hatırladım? Can gözüm mü açıldı bilemiyorum. Ağzımdan;

- Gerekse, her yerde her zaman, - sözleri kendiliğinden döküldü.

Kılıcın kıl boyu gerilediğini sezdim.

- Sözden çıkarsan, kanın helâl mi?

- Helâlolsun!.

- Birlik, kardeşlik ve dayanışmada sınırsız bağışın, yoldan çıkana yasak olduğunu biliyor musun?

- Biliyorum.

- Gizliliğin başka türlü korunamayacağını anladın mı?

- Anladım!..

Bu kez, her bir koluma, bir başka rehber girdi.

Yeniden yürmeye başladık.

Tavâf eylediğimiz Kâbe'yi bir görebilsem. Ne gezer!.. Durmadan yürüyor... Duraklamadan inip çıkıyorduk. Aynı yerden geçiyor olmalıydık ki ayak alışkanlığım, yatkınlığa dönüştü. Artık ne başım dönüyor, ne içim bulanıyordu. Diyebilirim ki, yürüyüşüm bile düzelmişti.

Yeniden durduğumuzda, nefes nefese kalmıştık.

Elimi tutup çckmeleriyle, geri kaçırmam bir oldu.

Parmaklarımın ucu kavrulmuştu.

- Bu ne?

- Ateş!..
- Sırrı saçarsan, seni yaksın mı?
- Yaksın!..

Ve yeniden düştük yola... Bakalım bu kez neler ola?

Durduğumuzda, ellerimi nemli toprağa daldırdılar.

- Bu ne?
- Toprak!..
- Hıyaneti örtsün mü?
- Elbette!..

Yeniden bir iskemleye oturtuldum. Çevremde çok hafif hareketler ve sürekli fısıldaşmalar vardı. Sesleri o kadar kısıktı ki, bütün dikkatime rağmen tanıdık bir *ihtizaz* yakalayamadım. Kahrolası çıfıt, beni kapıdan koyup gitmiş olmalıydı. Yoksa, gözüm bağlı bile olsa, sesinden tanırdım. Galiba imansız Hristo kâfirinin dedikleri doğru olmalı. Aralarından biri olmadıkça, sır çözmeye kalkışmak yersizdi. En iyisi, ne derlerse yapmak... Ne sorarlarsa cevaplamaktı.

- *Taassup nedir?*

Bende birden şafak attı!..

Enkizisyon Avrupasının cadı kazanlarına sürüklenivermedim.

Şifa arayanından, sefa arayanına herkesin cezalandırıldığı günlere gittim geldim. Cehennemlik küffar, İslâmın ışığından kaçtıkça, karanlığın kuyusuna dalıyordu. Böyle bir cinnet zındanında, her halde ilkin her insan kendi ışığıyla aydınlanmıştır. Sonra, ışık ışığı bulmuş olmalı.

Taasuba düşmanlığın kaynağı bu olsa gerek.

- İnsanın, bir şeye körükörüne bağlanıp, akıldışı savunmasıdır.
- Sizin körükörüne bağlandığınız şey ne?
- Akıl!..
- İçki içer misiniz?
- Bize yasaktır.
- Kumar oynar mısınız?

- Hayatın kendi kumar.

- Düşmanınız var mı?

- *Nefsimi* altedemedim.

- Gözleriniz açıldığında, düşmanlarınızdan birini görseniz nasıl davranırsınız?

- Sırattan geçenin yeri Cennet olmalı.

- Açıklar mısınız?

- Eşiğin gerisindeki, kapının dışında kalır. Burası temizler otağıdır. Kardeşin kardeşle düşmanlığı ne ola?

Orgun sesi gittikçe kısıldı. Fısıltılar arttıkça arttı.

Rende, perdah, törpü, yonga, talaş, tuğla, harç, sıva gibi bildik sözler yakaladım. Lâkin dâvudi bir ses, *dul kutusu gezdirilsin,* dediğinde hiç bir şey anlamadım. Meğer *rey-i karar verilmekteymiş.*

Fısıltılar dindi. Gidip gelmeler durdu.

- Nur-u Ziya üstad-ı muhterem, - diye bağıranın Rotschild çıfıtı olduğunu hemen ayırdım.

Hepsi bir ağızdan;

- Nur-u Ziya üstad-ı muhterem, - diye iki defa daha bağırdılar.

Hristo kâfirinin sesi, beynimin bütün çanlarını zonklattı. İlkin yanıldığıma hükmettim. Bizden önce de Londra'ya gelip gitmişliği vardı. Ancak, bunların pek çoğu, iş gezisi olduğundan, böyle fırsatlar yakalaması kolay değildi. Paris'teyse, girip çıktığı kovuk sayısını kendi de bilemezdi. O yüzden, burada bulunması, bana mucize gibi geldi.

Lâkin, üçüncü defa nur ve aydınlık istediklerinde bütün kuşkum dağıldı. Yere batası kâfir de, bu kukuletalılardandı.

Kılıç şakırtıları arasında gözlerimi açtıklarında, yanılmadığımı hemen anladım. Gerçi ilk ağızda herşeyi apaçık göremedim. Kimbilir kaç saattir, bağlı duran gözlerim, fenerlerin ışıltısında kamaşmıştı. Yine de, başlarında Palmerston olmak üzere, kâfir ve çıfıtları tanımak zor olmadı.

Artık ben de bir *Farmason* olduğuma göre, kendilerini gizleme ihtiyacı duymuyorlardı. Hristo kâfiriyle, Rotschild çıfıtının iş başarmış ay suratları, fenerin bütün ışığını sürünmüşçe parlıyordu.

Palmerston, *üstad-ı muhterem* olmalı. Beni selâmladıktan sonra, kâfir oğlunun yüzüne baka baka;

- *Sine-i Şark* ocağının yeniden deşilmesine hizmetlerinden ötürü, *üstad-ı muhterem*lerine teşekkürlerimizi sunarız. Öbür adayların da teşrifinden sonra, *mahfili* teşkil ederseniz, bir ocak daha tüter.

- Yarından sonra, *üstad-ı âzamımız* da teşrif buyursunlar da!..

Aldığım müjde, içimi sevinçle doldurdu.

Demek ki biz, Reşit Paşa'nın *şagirdi* olma vasfımızı sürdüreceğiz.

Başımızda o bulunursa, kısa zamanda, Devlet-i âliyenin en *güzide* kullarını çevremizde toplarız. Bu da yapacaklarımızın, istediğimizden âlâ olmasının teminatı demektir.

İçim ferahlayınca, çevreme ilgim arttı.

Odanın sadeliğiyle, içindekilerin *azameti* tam bir *tezat* teşkil eyliyordu. Herşeyi siyahlara bürünmüş... Oturulan sandalyeden, yazılan masaya... Çıkılan kürsüden, kurulan tahta kadar her şey üçgen olan genişçe bir odaya tıkışmıştık. Uzun uzun yürüdüğüm yolla, inip çıktığım merdivenleri burnumun dibinde bulmak, beni pek şaşırttı. Anlaşılan, onca eziyeti, bu hcriflcri tavaf etmek için çekmişiz.

Palmerston beni elimden tutarak Hristo'nun önüne götürdü.

- Üstada sır ve hikmeti aktarmak size düşüyor, - deyip çıktı.

Palmerston cenapları, kediye ciğer emanet ettiğini nereden bilsin. Bu imansız kâfir, farmasonluğu belletinceye benim canımı çıkarır. Lâkin elden ne gelir? İtaat andını daha başta içtik!.. İcabı neyse uymaya kendi kendimizi koştuk. Tam, peştemal kuşanacakken sayım suyum yok diyecek değiliz a!..

Tam bu sırada, kulağımın dibine eğilen sarraf çıfıtı;

- Girerken, eşyalarınızla birlikte kesenizi de almıştık, - dedi.

- Yasaktan arındık, sevaba büründük sayarız.

- Onları, muhtaç bir dul kadına yardım olarak vereceğiz.

Bir an utançtan kızarmış olmalıyım. Her yanımı ateş bastı. Yüzüm tere battı. Koskoca Devlet-i âliyenin, koskoca beylikçisi birkaç altınla mı basılmalıydı. O telâş içinde, ağzımdan dökülenler, pek hoştu doğrusu;

- Acele çıkmıştık. Yanıma yeterince para almadım. Hemen şu an aktarılmadıysa, dönüşte bir miktar daha eklemek isterdim.

Çıfıtın gözleri, kutup yıldızı gibi şavkıdı.

Pembe diliyle, kalın dudaklarını yalaya yalaya içerdekilere bir bakışı vardı, hayret etmemek *gayri kabil.*

Gözlerimi belerte belerte bakındığımda, hepsinin suratına aynı hoşnut gülümsemenin yapıştığını görmiyeyim mi?

Halime acımış olmalılar. Hepsinin gözü Palmerston'un üstüne dikildi. Ben de ister istemez, her hareketini kollamaya başladım. *Üstad* ilkin bir gerdan kırdı. Sonra Rotschild'e doğru döndü. Hemen ardından belli belirsiz sağ gözünü kırptı.

Bir yeni davranış bekliyordum ki;

- Cömertliğinizden emindik, - dedi banker çıfıtı. - Yine de sınamak zorundayız. Çıkarken hepsi iade edilecek. Gerçekten gerektiğinde hiç tereddüt etmeden başvurabileceğimizi bilmek iyi!..

- Canı feda kılanın mal sakınması akla sığmaz.

- Yine de, sınırımızı öğrenmeliyiz. Bazıları için, mal candan değerli olabilir. Cömertliğe zorlamak yasa. Ancak, insanı incitmek yasak.

- Anlıyorum, - dediğim an, gerekenden fazla konuştuğumu sezdim. Ortalığı öyle bir sessizlik kaplamıştı ki; - Teşekkür ederim, - dedikten sonra yutkundum kaldım.

Hristo kâfiri bu boşluğu bekliyor olmalıydı.

Palmerston'un gözlerinin içine bakarak;

- İzin verirseniz, *üstadın vazifelerine* başlayalım, - dedi.

- Lütfen zahmet buyurunuz. *Sine-i Şarkı* kurmamız buna bağlı.

Sözün gümüş, sükutun altın olduğunu, *mahfilin* kapısından girer girmez anlamıştım. Üstadlar arasındaki konuşmaya katılmanın edepsizlik olacağını kendiliğimden çıkardım.

Hem zaten ağzımı açma fırsatı da olmadı.

Hristo, masanın üzerine yastık gibi yatırılmış kara torbayı uzattı.

- Eşyalarınızı alınız da, gidelim.

Herşeyimi eski yerlerine yerleştirir yerleştirmez, yerimden fırladım.

Onları salon bozmasında oturur bırakarak, kapıdan çıktık. Loş bir koridorda, yanyana ilerledik.

Ağır, maun kapıdan sokağa çıkar çıkmaz;

- Hay ananız öle, - diye haykırmaktan kendimi alamadım.

Londra'nın eşsiz sisi, kaldırımı tanımama engel olamamıştı. Çünkü Elçiliği ana caddeye bağlayan sokaktaydık.

Sapkın çıfıt beni arabasının içinde dağ tepe gezdirirken, imansız kâfir nerdeyse bir kapıdan çıkıp ötekinden girmekteymiş.

Benceğizim de bu adam bunca yolu nasıl aştı? Bizden önce nasıl geldi, diye neredeyse Hızır Aleyhisselâmlığına hükmetmek üzereydim.

Şaşırtmacanın bu kadar ustalıklısına ilk rastlayan kim olsa, tuzağa düşerdi. Aklımdan Paşa'yı uyarmak geçti. Lâkin, sırlarını koruyacağıma ettiğim yemin de hemen yüreğime çakılıverdi.

Kâfir oğlu, şallak mallak yutkunup kalmamdan her şeyi sezmiş ki, kulağıma eğilerek, usullacık;

- Neden açıklayamadığımı anlamış olmalısın, - demez mi?

Bu siste, baş sallamanın da, göz süzmenin de hiç bir anlamı yoktu.

- Biraz geç, - demekten başka ne yapabilirdim?

- Hayır!.. Erken!.. Kaç kişilerin, kaç yıl hizmetten sonra bile,

müptedilikte çakılıp kaldıklarını öğrendiğinizde, güç ve değerinizi daha iyi anlayacaksınız.

- Teşekkür ederiz, sayenizde!..

- Teklif, *Üstad-ı âzamdan* gelmese, *üstadlığa tekris edilmezdiniz.* Benden *sadır olan* sabır... Belki biraz da, *büyük üstadın* dikkatini çekme becerisi... O kadar!..

- *Üstad-ı âzam!..*

- Göreceksiniz. Yeni bir *mahfil, icazetsiz* oluşabilir mi?

- Siz neden bahsediyorsunuz kuzum?

- Herşeyi öğrenmenin bir vakti olduğundan. Hele Paşa'yı da *çerağ* edelim!.. Bütün sorularınız kendiliğinden cevaplanmaya başlayacak!..

Tam Elçiliğe girmek üzereydik ki, sisin içinde kayıplara karıştı.

Vakt-i kerahet gelmiş olmalı.

Pis *cenabet,* camie koşacak değil a!..

Doğru, Piccadilly girişindeki meyhaneye savuşmuştur.

Kendi kendime söylenerek Elçiliğe girmek üzereydim ki, aklım başıma geldi.

"Kâfir oğlu sıvışmakta haksız mı?

Şimdi içeride büyük bir merakla bekleyenlere ne diyeceğim.

O her akşamki gibi, meyhaneden dönüyormuşcasına elini kolunu sallayarak gelecek... Palmerston demiş ki, Peel eğitmiş ki, diye döktürüp paçasını kurtaracak. Ben neyleyeceğim?

Telli duvaklı gelin gibi, sırtımı sığazlayarak arabaya bindirdiler.

Şimdi toplantıya çökertip, bir bir anlat derlerse!..

Ağzımı açmam mümkin değil!..

Yalan da söyleyemeyeceğime göre, Çin'in üç maymununu taklit etmekten başka çarem yok; *Görmedim... Duymadım... Söylemedim.*

İyi de, hangi yeminimizin eri olacağız? O açık değil!..

Çorumlu, nohutu çifte kavurur.

Kastamonulu üçle yetinmemekte.

Allahtan derinine indiğinde, hiç biri ötekiyle çatışmıyor.

Bektaşi ikrarı da birlik ve dayanışmaya dayalı.

Bizim aramızdaki de... Farmasonluk da.

Öyle olduğu için, biz bu *sırçayı* kırıp dökmeden Çin-i maçinden, *Bahri muhite* kadar taşırız.

"Nasılsa çağrılısınız!..

Her şeyi kendiniz yaşar, görürsünüz," deyip çıkmak zor mu?

Hele bir de şu Paşa'nın *duhulünü* gerçekleştirirsek!..

YEDİ

İçi geçmişti.

Sarsılınca zıpladı.

Mahçup, toparlandı.

Başına dikilen Ohannesti.

Gözlerini oğuşturarak baktı.

Dehşet içinde tir tir titriyordu;

- Kalk hele, uyku zamanı değil!

Der demez, nazlanmadan doğruldu.

Ohannes, eline sımsıkı sarıldıktan sonra;

- Yürü, - dedi. - Yürü bir tenhaya gidelim!..

Diretmek anlamsız... Nazlanmak yersiz olacaktı.

Ürkek bakışlarla çevreyi kollarken, çekiştiriyordu.

Potinlerini yarım yamalak bağlayıp ardınca sürüklendi.

Elçilikten kimseye görünmeden çıktıkları an saydamlaştılar.

Koyu sisin içinde, ayak yordamıyla *Hyde Parc*'a daldılar.

Ohannes hem sürüklüyor, hem de homurdanıyordu.

Sonunda, ıssız ve sessiz bir kuytuda durakladı.

El yordamıyla buldukları bir banka oturdular.

Refik o ana kadar kendini zor tutmuştu.

Oturur oturmaz sorgulamaya başladı;

- N'oluyor yahu? Nedir bu telâş?

- İş fena Refik!.. Çok bir fena!..

- Allah Allah!.. N'oldu?

- Ben mahvoldum!..

- Niyeymiş?

- İşte, mahvoldum.

- N'oluyoruz birader?

- Bundan beteri olur mu?

- Kimbilir, beterin beteri var!..

- Yok olamaz, daha beteri olamaz.

- Olan nedir? Hele bir anlat ki bilelim.

- Ben yandım. Yandım bittim kül oldum!

- Allah Allah, adam sen başka laf bilmez misin?

- Ciğerine köz düşen, feryattan başka neyleyebilir?

- Dur yahu!.. Yoksa bu sefer de bir İngiliz'e mi tutuldun?

- Tüh sana Refik Efendi birader. Bunu bana nasıl yakıştırırsın? Mis gibi Fransız gülünün üstüne İngiliz çalısı mı koklanırmış? Yazıklar olsun! Sen beni her gördüğü çiçeğe sulanan hercai bir kelebek mi sanıyorsun? Bunca yıllık kardeşten ileri arkadaşlarımız da hakkımızda böyle yanlış fikirlere kapılıyorsa, derdimizi gayriye nasıl anlatırız?

- Önce şu derdini bir anlatsan da, sonra anlayış beklesen.

- Öyle çok ki, hangi birinden başlayacağımı bilemiyorum.

- Hele sen birinden başla. Gerisi kendiliğinden gelir.

- Anlaşılan senin hiç bir şeyden haberin yok.

- Kimse bir şey anlatmazsa, nerden olur?

- Sahi duyup bildiğin bir şey yok mu?

- Şu yangın hakkındaysa, hayır!..

- Desene bizden saklıyorlar.

- Neyi saklıyorlarmış?

- Dönüşümüzü!..

- Dönüyor muymuşuz?

- Evet!.. Hem de çok yakında.

- Allah Allah, bu da nerden çıktı?

- Gördün mü, sen bile şaşırıp kaldın!..

- Adamda akıl bırakmıyorsun ki birader.

- Aklını başından aldıran, kime ne bırakabilir?

- Dur şimdi, yine lâf karıştırma da, aslını öğrenelim.

- Aslı da faslı da, pılımızı pırtımızı toplayıp gitmek üstüne.

- O nasılsa olacak şey. Londra'ya kazık kakacak değildik a!..

- Değildik ama, her bir işimizi düzene koduktan sonra gitmek var... Sallamehüsselâm yolcu edilmek var. Biz daha işin başındayız be yahu!..

- Sen hangi işten söz ediyorsun kuzum? Yoksa niyetin Tıbbiye-ye falan yazılıp, Londra'da kalmak mıydı?

- Deliye bak, öyle olsa, Paris'in suyu mu çıktı? Fanni'ciğimin dizi dibinde şakımak varken, bu beygir suratlılara kim itibar eder?

- Sen de amma ters adamsın be birader! Hem beğenmiyorsun, hem terkeyleyeceğiz diye karalar bağlıyorsun.

- Sana kalsa, zil takıp oynamalıyım.

- Elbette!.. Burdan gidiş, yeniden Paris ve Fanni'ciğine kavuşmak demek. En azından on onbeş gün hasret gidermeyi kim istemez.

- Kazın ayağı dediğin gibi olsa, dert ortağı mı aranır?

- Ece, Paris'ten geçilmeyecekse, havadan yol mu bulmuşlar?

- Reşit Paşa'nın işine akıl erer mi? Şimdilik yolu denizden bulmuş. Londra'dan doğru Asitane'ye gidecek gemi aratıyor.

- Birader şunu baştan söylesene!.. Şimdi anladım derdini. Bizi burda gemiye doldurup Der-i Saadette indirince, Paris geçmişte görülen bir düş. Oğlumuzun bütün hayalleri yer ile yeksân!.. Fanni'cik orda avuntu bekleyen bir garip..Ohannes'cik derya üstünde leventliğe soyunmuş bir yoksul. Gayri kimin közü deşile, kimin ocağı tüte belirsiz.

- Dahası var Rezzakzadem! Varıp Asitane'ye inmekle iş bitse, her bir şey yine düzene sokulur. Sen, Agop Avakyan'ı bilir misin? Yoksul Ohannes'i kulağından tuttuğu gibi kaleme bir kor ki, eti de, kemiği de beylikçi efendilerimizin... Yetti mi sanırsın? Dur daha bu başı! Sırada mama Annik var. Çoktan akraba dudularından birini gözüne kestirmiş, fırsat kollamaktadır. Hazır oğlan ele gelmiş, soluklandırır mı? Kalem efendisi olduğumuzun pazarına, Sank Gregor'dan çıkar çıkmaz, düş önüme, der. Sıkıysa düşme!.. İki dirhem bir çekirdek, tıkar *karaçoya*. Gayri Kumkapı mı olur, Lânga mı, kuyruğumuzu bir bağladı mı, bitti. Ne Paris kalır ondan öteye... Ne aşk-u-sevda!.. Ömrümüz, yel olur savrulur ki, tozumuz bulunmaya.

- Hay Allah, deli gâvur!.. Daha ortada fol yok yumurta yok, bir kümes tavuğa kıran kodun. Bunca ademin hürp diye göçüp konması kolay bir iş mi? Hani Londra'dan İstanbul'a doğrudan gemi? Aranırlar taranırlar, baktılar olmuyor, düşerler Marsilya yoluna. Biz önden gidelim, deriz. Allem ederiz, kallem ederiz Fanni'yi kaptığımız gibi, telli duvaklı gelin eyleriz. Hele iş bir meydana çıksın bakalım.

- Bu lâflara benim karnım tok. Reşit Paşa'yı bilmeyen de yok. Bir defa kafasına koyduysa, gemi kiralar Alimallah!.. Elimiz böğrümüzde güvertesine yığılırız da, döğünürüz. Aklına bir tedbir gelmekteyse, şimdiden eğit ki, iş ayyuka çıkmadan her bir şeyi tamam edelim.

- Sen bu haberi nerden aldın, önce onu açıkla bakalım.

- Birinci ağızdan dersem, inanır mısın?

- Paşa mı söyledi yani?

- He!..

- Git işine yahu!.. Paşa'nın işi yok da, bizimle göçüp konma mı konuşacak? Oturun der, kalkın der, biter. Çocuk mu kandırıyorsun?

- Ben şimdi, bana söyledi, dedim mi?

- Eee!.. Ne dedin?

- Paşa söyledi, dedim.

- Desene bu diplomasi dedikleri Hacivatlık ister istemez bize de bulaştı. Amma lâf kaydırıyorsun yahu!.. Paşa, şu ustalığı bilmeli ki!.. Seni tuttuğu gibi Petersburg'a kâtip atasın da, dilinden bizi kurtarsın.

- *Domuz derisinden post, türkmen çerisinden dost olmaz*, sözü boşuna edilmemiş. Herif bizi sürmeyi düşündüğünde dağ başı bulu-

yor. Hadi eziyet olsun diye Paris'i yasakladın. Londra'nın suyu mu çıktı?

- Paris şansın bitti. Telleyrand sizlere ömür. Bütün diğer ustalar gibi Paşa da, işi gücü bırakıp Paris'e neden koştu? Yeri Cehennem olası fırıldağın gerçekten ölüp ölmediğini anlamak amacıyla değil mi? Viyana olmaz, Metternich'te hem yaş yetmiş, iş bitmiş... Hem sübyancılığı çoktan terkeylemiş. Senin gibileri *hal-lü hamur* eylemeye kala kala Nasselrod cenapları kalmış da ondan!..

- Nasselrod'un hakkından asıl senin gibiler gelir aslanım!.. Ermeni fukarası, yürütse yürütse samanın altından su yürütür. Oysa oralarda eğitime suyun altından saman yürütecek ademler gereklidir ki, maşaallah, senden âlâsını bulana!..

- Nerde bizde o akıl? Bir laf edelim dedik, işi kaynattın gitti. Sen ilkin bu gitme lâfı nerden çıktı, açık et bakalım.

- Paşa söyledi!..

. Bak yine başlıyoruz!.. Paşa söylemiş!..

- Paşa söyledi... Fakat ben, bana söyledi mi dedim? Dairesinde fısır fısır Ruhiddin amcaya söylerken işittim.

- Sen ne zamandan beri kapı dinliyorsun?

- Gitme lâfını duyduğumdan beri!.. Ben benden geçmişim hey Refik Efendi! Aklı başından gidende, terbiyeyi kim yerinde tutabilir ki? Açtım kulağımı bir iyice... Tek söz kaçırmadan, her bir şeyi dinledim. Duyduklarımı yürcğim kaldırmamış olmalı ki, soluğu odanda aldım. Oh, kekâ!.. Biz ölüp ölüp dirilmekteyiz... Beyimiz yan gelmiş yatmakta.

- Eh neyleyelim? Bizim n'oluyor diye bir merakımız..Gizlice kapı dinlemek gibi bir huyumuz yok ki!.. Yemeğin üstünc ağırlık basmış, şöyle biraz kestirelim diye kendimizden geçmişiz.

- İşte biz de bu yüzden, iki baygın bir aygın eder diyc düşündük. Kaptık tenhaya geldik ki, derdimize bir çare bulalım. Meğer, *Kelin melhemi olsa başına sürer*miş!..

- Lâfı Kaf dağının ardından dolaştıracağına düpedüz anlatsaydın, çoktan çare aramaya başlardık.

- Çare var mı ki arayacaksın.

- Her zaman, her açmaza çare bulunur bire kâfir oğlu!.. Yeter ki arayacak akıl, bulacak fikir ve dayanacak sabır sahibi olunsun.

- Hah işte, beni dehşete düşüren de bu. Akıl fikir bende olmasa, sizde gani!.. Ne var ki, sabra vakit bulunmaz.

- İnsanoğlunun en fazla sahibolduğu sabırla vakittir. Neden bizde noksan olsun?

- Çok açık!.. Duyduğum doğruysa, yolculuk pek yakın.

- Olabilir. Yine de, her bir dağı aşacak bir yol vardır.

- Dil üstünde söz kaydıracağına arasana!..

- Doğru yahu!.. İlkin durumu bir gözden geçirelim. Agop Hoca burda olaydı, iş kolaydı. Hepimiz kör dilenciye özenir, ayağına kapanırdık. Hocalığıyla babalığı sert olmaya sert. Yine de gevşek bir yerini bulup içine işlerdik. Böyle salkım saçak tepesine binende, nişan taktıramasak da en azından söz kestirirdik. Şimdi o, Der-i Saadet'te mama Annik'le meşke... Buncağızım burda *ümitsiz aşka* dalmış bulunduklarından, çarçıyı duruma uyduracağız.

- Ha şunu bileydin!.. Uydur da görelim!..

- Hele bir de gidişimiz yakınsa, elimizi tez tutacağız.

- Gidişimiz yakın arkadaş. Anladığım doğruysa çok bir yakın. Elin ne kadar tezse, o kadardır başarın.

- Anladık!.. Asitane'den izin koparmaya kalkışmadan bir yöntem bulmazsak, kuş kafesten uçar ki, tutabilene aşkolsun.

- He!.. Bunlar benim bildiğim. Bunaltan da o!..

- Dur yahu!.. Bunalıncaya kaç yol, kaç yordam vardır.

- Sen şimdilik akla yakın birini bul da, gerisini kim isterse alsın.

- İşte bunlardan biri, dağ gibi Hristo dayı!..

- Hah!.. Tam buldun adamını. Azbiraz oyalanmaya kalkıştığımızda kulağımıza yapışan kim? O kadar acele etmeseydi, belki ben bu işi çoktan kotarmıştım. Şimdi bozduğunu düzeltmeye imadadeyler mi?

- O başka!.. Emanettik... Hepimizi derli toplu teslim zorunday-

dı. Oysa şimdi, efendi efendi eteğine yapışıp dilekte bulunacağız. Ol görüp imdada yetmedi mi, dayılığın hükmü ne?

- Sevdayı bilen, secdeye varır ummaktaysan, yanılmaktasın. Rum kâfiri, haça gerilse tevhide yanaşmaz bir... Kendi kuyruk acısının öcüne sıvanmakta duraksamaz iki... Olurlanmaya kalksa anamızdan emdiğimiz sütü burnumuzdan getirir üç. Bir defa bozulanı kimse düzeltemez dört.

- Baştan kuşkuya düşerek herkesi eleyeceksen, hiç kimse hiç bir şey yapamaz, etti beş... İnsafın kurusun. Şurda sesli sesli düşünüyoruz. Hristo dayı olmadı, Ruhiddin amca var... Babam var... Hatta Paşa sevgiyle gözümüzün içine bakmakta.

- Oh ne güzel!.. Bir iyice arapsaçına dönder de, hiç kimse içinden çıkamasın. Kuzum sen bana yardım mı etmektesin, engel mi olmaktasın? İlkin ona bir karar ver.

- Ne yani, bunca okumuş yazmış seçkin adam, bir sevda masalı okumadan, yüreğimizin yarısını Paris'te koyup gidecek miyiz? Bir yerden yüzgeri edersek, elbette bir başka yol arayacak ve sonunda bulacağız Allah'ın izniyle. Yeter ki, mızmızlanayım derken, işleri berbat etme!..

- Dur hele! Bir şeytanlık düşünmesen, bu kadar emin olmazsın.

- Ah Ali-yül Murtaza, çek *Zülfikârını,* tezden yetiş imdada! Kâfire iyilik haram. Otur ümüğüne şunun. İmâna gelinceye bastır ki, Müslüman ümmetini şerrinden kurtarasın. Herife bak yahu!.. İyiliğe niyetlendiğin an, Şeytan'la ortaklığına hükmetmekte.

- Teslim Refik Efendi biraderr! Madem niyetin, tamamına erinceye kuşkuda kıvranmamız, emrin olur. Bunca eren ve evliyayı başımıza yığmana hiç gerek yoktur. Hemen kiliseye seyirtip derdimize bir mum yakarız olur biter. Umut bizim neyimize ki? Nasılsa, her bir şeyimizi Paris'i terkeylerken, bırakmadık mı?

- Uzatma bire!.. Halini gören de seni, Waterlo Bozgunu'ndan arta kalmış fransız neferi sanacak.

- Sanki farkımız var da!.. Şu halimize bir bak!.. Çaresizliğe çare aramak için, başvurmayacağımız zalim yok. Fakat yine, umudun

kırıntısı ortada değil!.. Üstelik Allah'ın takdiri, bu durumun sorumlusu kendimiziz efendi birader!.. Biz eşekliği baştan ettik. O senin papaz kırması Hristo dayın hepimizi toplayıp da; Hadiyin Londra'ya dediğinde, başüstüneyi bastığımız an hakkımızdan vazgeçtik. Kuzu gibi kurdun önüne düşüp savuşacağımıza, adam gibi yakasına sarılarak; Hadimek kolay da, şu bizim iş n'olacak diye topuk direyebilseydik, her bir şeyi yerinde ve zamanında çözümlemiş olurduk. Boş bulunduk. Kör yanımıza geldi. Ve işte böyle tutmalık bekleyen tutsağa döndük.

- Açtın yine şom ağzını. Bakalım duyduğun doğru mu?

- Bak ondan hiç kuşkum yok.

- Tut ki öyledir. Paşa, hepsini toplayıp gidecektir. Yine de bizi götüreceği belli mi? Değil!.. Fakat madem pirelendin. Önde sayılırız.

- Yel önünde yaprak misali sürüklendikten sonra, önde olmanın ne faydası var? Yarın öbürgün, inin bakalım limana deyiverirlerse?

- Hazırladıkları Antlaşma o kadar kolay yürürlüğe girmez. Bir tek Paşa ile çözümlenecek iş olsa, buralarda eğlenmez. Tut ki, herşey dilediklertince oldu da, herkese yol göründü. Bizim de bir yolumuz var. Hepsi birden gitse, onu uygularız. Buraya, okumaya getirmediler mi? Dara düşersek her birimiz bir okula yazılır, yine kalırız.

- Kararı onlar veriyorlar oğlum!.. Taş bitti yapı paydos dendiğinde, tıpış tıpış önlerine düşeriz. Diretmek haddimiz mi?

- Onun da bir kolayını buluruz elbet. Önce, oraya vardırmadan çözümlemenin yollarını bir deneyelim de.

- Allah kolaylık versin!.. Hiç durma.

- Yeter ki, aklına yatırabileyim. Sonrası öyle bir gelir ki, senin bile parmağın ağzında kalır.

- Ya, oturun oturduğunuz yerde teresler, dersc?

- Osmanlı'da oyun çok!.. O zaman da, hep birlikte Paris'e varır.. Kız Lisesini bastığımız gibi, Fanni'yi kapar geliriz.

- Aman sakın ha!.. Burnumuzdan gelir... Fanni'yi bilmez gibi. Danışıksız döğüşüksüz, öyle bir şeye kalkıştığımızda, hiç gözümü-

zün yaşına bakmaz. Liseyi ayağa kaldırıverir, Paris'in ortalık yerinde karılardan yediğimiz dayakla *rezil-i rüsvay* oluruz.

- Kendi ürküntün yetmiyor!.. Bizi de tavşana döndüreceksin yahu! Hani siz birbiriniz için yanıp tutuşuyordunuz? Hani ayrılmaktansa ölmeye hazırdınız? Bebek değil ya bu? Koskoca kız!.. Varır ilkin gönlünü yoklarız. Sonra, durum vaziyeti böyle böyle deriz. Eğer gerçekten ayrılığı ölüm sayıyorsa, yiğit kızdır. Bizden önce yola düşer. Yok, şu kısa ayrılık kendini bir iyice yoklama fırsatı sağladı. Bu oğlandan bize hayır gelmez, kararına vardıysa, apaçık söyleyecek kadar da merttir. Gayri yapacağımız tek şey, seni avutmaktır.

- Bekâra karı boşamak ne kolay!.. Sevdiği kuş olup uçmaktayken bastığı yerden utanır insan dediğin.

- Herkesin utancı kendine. Gönülsüz hatuna nikâh düşmez ki!..

- Gönlü olmasına var!.. Fakat, bu Fromentine'lerde bir de inat var. Adı batası, *prencipe* diyorlar. Belli şeylerin olması için, belli şeylerin yapılması şartmış. Sevdadan ölsen, acından gebersen, zevkinden dört köşe olsan, geçersiz. Mutlaka o törelere uyulacak. Yoksa, cin padişahının oğlu olsan da ağzınla kuş tutsan dönüp de yüzüne bakmazlar. Hani Ermeni katırı gibi inat,deriz ya... Bu frengistan Ermenisinin yanında bizim katırlar melek sayılır. Bir defa Nuh demesinler... Nebiyi kabul ettirmen için *Tufan* çıkarmaya koşulusun.

- Vay be!.. Gözünü amma korkutmuşlar yahu!. Gel sen şu kefere dudusundan vazgeç... Güzel güzel varalım memleketcağızımıza... Çökelim annemin dizi dibine. Diyelim ki, bu oğlan iyice azdı. Tez zamanda başgöz edilmezse, dumanı tepesinden tütecek. Annemin yüreği pek yufkadır. O saat sana eli kınalı, gözü sürmeli bir Çerkes dilberi bulur ki, Fanni hanımın parmağı ağzında kala!..

- Olur mu yahu!.. Körler gibi diz çöküp *serenad* döktürmüşüz. Sabahlara kadar Vefik'e namzet düzdürmüş..Akşama kadar Charles'a çevirileri yaptırmışız. Bizden gidene, ordan içi çiçekli mektuplar gelmiş. Tenhalarda buluşup söz almış, ikrar vermişiz. Hiç murat almadan sayım suyum yok denilir mi?

- Sana sayım suyum yok de, diyen var mı? Gidip o'nun sayını

suyunu soralım diyoruz. Ona da olmazlanıyorsun. Senin gibisine, emmeye de gömmeye de gelmiyor denir.

- Ne sandın? Burda bir aksilik olursa ben incinirim. Orda bir şey aksarsa o güccnir. Sevdiğini yitirenin halini, hiç sevmemiş olan ne bilir? Anlayacağın, ben çaresizim arkadaş. Yönümü yolumu yitirmişim. Paşa, her bir şeyden habersiz der ki, gitmenin vaktidir. Refik efendi birader yüreğimden bilisiz eğitir ki, sırtlar gideriz. Yadellerde anasız babasız nâçar kalmışız. Babam olacak adam varıp Asitane'ye çöreklenecceğine burda olsaydı, *muhannete muhtaç* mı kalırdım? Çökerdim eteğine... Ağzından girer.burnundan çıkarak yükü sırtına sarıverirdim. Oysa, yoksun ve umutsuzum!.. Kuşça aklım korkuya kanat çırpmakta... Sırça yüreğim çoktan tuz buz olmuş... Yanımızdan tutar, yenimizden çeker umuduyla sığındığımız en akıllımız bizden esrik. Bir de, karamsarlığımızı kınamaz mı? Gel de, sen bunun sonundan hayır bekle.

- Öyle ya, beyzademiz peri padişahının oğlu. Biz de Alaattin'in lâmbasındaki deviz. Parmağını sürter sürtmez, dileklerini daha tutarken gerçekleştirirvereceğiz. O senin dediğin masallarda kâfir oğlu!.. Biz burda uygarlık ülkesindeyiz. Ya sürüp götüreceğiz gerekiyorsa. Ya da boynunu büküp, Çerkes dilberlerinden biri azsa, birkaçına razı geleceksin.

- Nedenmiş? İstanbul'a eli boş varanda, Ermeni fıstıklarına kıran mı girdi ki, Çerkes halayıklarına dolanalım?

- Şimdi anladım!.. Senin korkun Fanni'den değil. İstanbul'a bekâr ayak basmaktan. Öyleyse, bir koşu vargit Paris'e. Çal Fromentine'lerin kapısını. Yapış Monsieur Aram'ın ellerine. Aman ocağınıza düştüm. Ol varıp Asitene'ye adım attım mı, Avakyanlar başımı bir bağlarlar ki, bir daha dönüp ardıma bakamam. En iyisi siz şu kızı bana verin, de çık.

- He!.. Fromentine'lerden kız değil, çiftlikten kaz alıyoruz... Bari bir de, kantara takıp tarttıralım.

- Öyle bir niyetleri varsa, iş kolay. Harçlıkları birleştirdik mi, küçüğünü de Hristo'ya yapıveririz.

- Monsieur Fromentine de, kölc taciri gibi yalanaraktan çil altın

sayar öyle ya!.. Git işine yahu!.. Herif satıra yapıştığı gibi ardımıza düşer ki, Asitane'ye kadar kovalaya.

- Kız babasının öfkesi, tez yatışır tasalanma. Damat adaylarını satırla kovalarsa, kızlarının turşusunu kurar. O yüzden, adamın kesesini olmasa da mutlaka yüreğini yoklar. Baktı ki, aptal aşık gerçekten işe yarar bir ademdir. Anında sorumluluktan kurtulur. Hele bir de senin gibi hem paralı, hem aşıksa, sevincinden göbek atar ki, kızının başına devlet kuşu konmuştur. Böyle bir kısmeti tepecek kadar avanağın kızı nasılsa seni mutlu edemez.

- Yani sen bu işin güzellikle kotarılacağından emin misin?

- Tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır, buyrulmuş. Hele Hristo dayıda bir sınayalım da!..

- Sökerse gayrısını o çözer mi demektesin?

- Çözmez mi?

Ohannes öyle sevinmişti ki, yerinde duramıyordu.

Refik'e sarıldığı gibi şapır şupur öperken;

- Biliyordum, - dedi. - Boşuna mı tepene bindim. Daha derdimi açar açmaz, işte dermanı diyeceğinden emindim.

- Dur hemen heveslenme. Bakalım, Hristo Dayı, yöntemimize olur verir mi? Verirse, yaşadın.

- Vermezse?

- Başka yollar deneyeceğiz.

- Hay Allah senden razı olsun yahu!.. Üstlendin ya, bu iş olmuştur. Fanni, kuş olsa elinden kaçamaz. - Diye yeniden sarıldı. Refik kıkır kıkır gülmeye başlayınca; - Yine n'oldu? - Diye kösülüverdi.

- Bizi bu halde Vefik görmeli ki, açsın bayramlık ağzını da; - Tüh size!.. Ortalık üç meteliğe bayram eden *gulâm ve zenân* kaynamaktayken, birbirinizi mi beceriyorsunuz, desin!..

- Dinime bühtân eden bari müselman olsa. Yediği halta bak, biz onun İngiliz puştlarıyla halvet olmasına ses çıkarıyor muyuz? Hani nerde o herif? Ya Henry'nin, ya da Benjamin'in yanında. Ruhiddin Amca'nın da hiç bir şeyden haberi yok ki!..

- Olsa ne? Herkes senin gibi fesat mı?

- Değilse, ağzından çıkanı kulağı duysun. *Lutiliğe* kalkışacak olsak Elçilik mahzeninde iş tutmak varken, *Hyde Parc*'ı mı seçermişiz?

- Kâfir milletinin işi belli mi olur? Ne demiş Rum kızı, tam duanın ortasında? *Mama evlenmek istiyorum!.. Olur kızım, duanı bitir! Fakat hemen istiyorum!*

- İyi ya, azgınlık Rum kâfirinin mesleği... Bize nerden bulaşıyor?

Refik'in sarakasına katılmasından belliydi ki, sis gibi Ohannes de açılmaya başlamıştı.

Parkın ağaçları, dev hayaletler misali kıpırdanmaya... Çimlerin kara suratları gülümseye durdu.

Birden, parkın kalabalığını ayırdılar.

Londra, yeniden kendine geliyordu.

Ohannes, gözlerinde minnet ışıltılarıyla Refik'e baktı.

- Teşekkür ederim. Az daha, korkumdan herşeyi berbat edecektim. İlk aklıma gelen, çekip Paris'e gitmek olmuştu. Şu sevda ne güçlü bir şey. Adamı açmaza düşürdüğünde, ana, baba, arkadaş ve hatta memleketi ikinci dereceye indiriveriyor. Oysa biz aklı başında ademler olalım diye eğitildik. Ödev ve sorumluluklarımız var. Babalarımızın başladığı her iyi şeyi sürdürmekle yükümlüyüz.

- Fakat aynı zamanda birer genciz Ohannes efendi birader. Aklımız kadar yüreğimiz olması doğal. Yeri gelir aklımızla her türlü sorumluluğu üstleniriz. Yeri gelir yüreğimizin bütün yellerine yelken açarız. Boşuna mı kan kardeşi olduk? Sevinci paylaşmak herkesin harcı. Yeri geldiğinde tasa ve kederi eksiltemiyorsan, insanlığın değeri ne?

- Korku geldi mi, akıl gidiyor Refik can!.. Kişinin yeniden doğruyu yakalaması, alazını soğutmasıyla kabil. İçten içe bunu bilse de, tek başına karabasanın hakkından gelemiyor. İşte dost orda gerekli. Sadece bölüşme hevesiyle değil ama, dertle boğuşmaya hazır olarak.

- Biz galiba, bu açıdan pek talihliyiz!.. Her zaman yılgıyı ezip savurtamasak da, karşısına dikilecek gücü tez buluyoruz.

- Bu kaynaşmayı hiç bozmayalım, olmaz mı?

- Artık, bozmak istesek de bozamayız!.. Eğer insansak, yeminimizin dışına çıkmak yazılı değil... Tut ki, sapma kaçınılmaz... Bir an soluklanıp bir arada olsaydık da tartışabilseydik, dedin mi sorun küçülür. Çünkü, belki duyguydu bizi bütünleştiren. Görüp duyduklarımızdan etkilendik. Fakat, aklın gereğini uygulamışız.

- Biliyor musun, o yeminden sonra ne düşünmüştüm?

- Kendi ağzımızla, kendimizi kıskıvrak bağladığımızı!..

- Yoksa sen de mi?

- Anca beraber, kanca beraber demedik mi? Asıl özgürlük ve bağımsızlığımızı o sayede kazanmışız. İnsanın çoğalması, aynı zamanda kendi sınırlarını yıkmasıymış. Bir yerine beşi düşündüğün an, büyüyorsun. O ne der, bu ne yapar, sonuç n'olur? Diye, fikir yürütmeye başladın mı, kendi açmazının oranı beşte bir. Beş, biri öyle kolay çözüyor ki, bağından sıyrılıveriyorsun. Bunu anlatmak zor. Fakat sanırım kendine dışardan bakma denilebilir. Dert, çekerken acı. Yabancılaştın mı, çare görünmese de yara küçülüyor. Ferasetin varsa merhemi kendin çalıyorsun. Kıtsa destek hazırda bekliyor.

- Desene, açmazın anası kuşku. Kendinden, başkalarından, olay ve eylemlerden duyulan kaygı ya da!.. Tek başına aşamayacağın korkusu. Çoğalınca, için güvenle doluyor. Kendini çaresizlikten bağımsız. Çarede özgür sayıveriyorsun.

- Demek ki, özgürlük mutlaka birşeyler olmak ya da yapmak değil. Yapabileceğini bilmek. İşe bak yahu!.. Biz onca zaman, onca düşünce ve fikir tartışmasında hep olmayı savunduk. Şu olursa özgürlük, bu olursa bağımsızlık gerçekleşir gibi somut örnekler üzerinde durduk. Ne kadar yanılmışız. Meğer bunlar birer kavrammış. Alabildiğine soyut, kişisel ve tam anlamıyla genel kavramlar. Kişiye özel... Kitleye özgü... Toplumsal... Ne var ki, bütün bu genelleme soyut olduğundan, aynı zamanda bireysel. Somutu uygulama. Paylaşılanı da... Bilmem yanılıyor muyum?

- Yani, Hristo dayıyla konuşmadan, kendi aramızda bir kez daha tartışacağız, diyorsun.

- İyi olmaz mı?

- Ne duruyoruz?

Elçilikten çıkar çıkmaz Henry'le çarpıştı.

Daha ağzını açmaya fırsat bulamadan;

- Ben de seni almaya geliyordum, - diyen Henry, ivecen bir sevinçle koluna yapıştı. Bir yandan kendi arabasına doğru sürüklüyor... Öte yandan; - İptal edemeyeceğin randevun yok değil mi? - Diyordu.

- Yok!.. Eve gidecektim.

- Gecikmende bir sakınca?

- Sir Henry yemeğe bekler... Tonet temsil için arabayı!..

- İyi, seni bırakırım. Arabayı gönder. Haberleri olur.

Hiç uzatmadan, merdivenlere yanaşan arabaya yöneldi. İnip kapıyı açmalarını beklemeden;

- Siz gidiniz, - dedi. - Sir Henry'yle madamoiselle'e Henry'yle olduğumu, yemek saatine yetişemezsem, beni beklememelerini söyleyiniz.

Araba, hızla yürüyünce bir an ardından baktı.

Sonra çekiştirmesine kalmadan Henry'nin yanına yerleşti.

Kapı kapanıp, tekerlekler dönmeye başlar başlamaz da;

- Hay'rola demekten kendini alamadı. - Yalnız gidemiyeceğin çok önemli bir şölene çağrılısın galiba?

- Hayır!.. Senin mutlaka tanıman gereken birine gidiyorum. Bi-

raz sabredersen, şölene kimin konduğunu anlarsın. Hele, zamanı var da, söyleşme olanağı doğarsa, *menu*'ye edecek lâf bulamazsın.

- Kendinden öyle hoşnut görünüyorsun ki, şimdiden ağzım sulandı. Kime gittiğimizi öğrenmemde bir sakınca var mı?

- Ne münasebet!.. Keir Hardie'yle buluşacağız. Bizim kulübün tatlı su Fabiancıları konferans vermesini istiyorlar. Senin gibi düşünenleri tanımaktan sevineceğini söylüyordun. Fırsattır, dedim. Dünyada yalnız olmadığını anlarsın.

- Çok teşekkür ederim. Yeri ve zamanı geldiğinde hiç düşünmeden onurlandıracağını biliyordum. Doğrusu bu kadar çabuk ve böylesine büyük biriyle başlayacağımızı ummamıştım.

- Neden? Suyu kaynağından içmeye alışkın birini, demagoglara mı götürecektim? Aşkolsun!.. Senden hiç beklemezdim. Madem hem kendini hem beni küçümsedin, sıkı dur. *Otodictate* bir dehanın katına çıkacağız. En küçük bir hatamızda, kuyruğumuzdan tuttuğu gibi yere çalıverir. Daha ağzını açtığı an, insanın istenç ve direnci varsa, kendini ne kadar iyi yetiştirebileceğinin tipik örneğiyle karşılaştığın ortaya çıkar. Çünkü, gerçekten aradığın kaynakların en gözdelerinden biridir. Hatta başlangıç için en iyisi desem yanılmam.

- Londra'ya geldiğimden beri, gözüm de gönlüm de onunla dolu... Demeçlerini okuyorum... Hak, diyor... Hukuktan söz ediyor. Sömürü, seçme ve seçilme hakkı... Siyasal örgütlenme. *Bağımsız İşçi Partisi* ve yasallık tartışmalarına giriyor. İşçi birliklerinin gücü... Sendikal yaptırımla Sözleşme ve toplumsal güvenlik... Genel Grev gibi sözler ediyor. Pek bir şey anlamıyorum. Ama, hemen ardından, paronları kızdırdığı... İşçilerin daha kötü koşullarla karşılaşmasına neden olduğu... Kitleleri kışkırttığı... Bölücülük yaptığı... Cezalandırılması gerektiği gibi saldırılara uğrayınca, için için acıyor muyum, beğeniyor muyum, henüz çözemediğim biri. Bütün bunlar bana öyle yabancı ki!..

- İnanmam! Sizde de, demiryolu, maden, liman, banka ve ticari işletmeler var. Bunlarda çalışan işçiler, hiç bir eylemde bulunmuyor mu?

- Belki bulunuyorlardır. Bizim haberimiz olmuyor.

- Olanaksız!.. İşçi eylemi dağ başında çoban uykusu değil ki!.. Kentlerde, kitlesel bir girişim. Binlerce kişinin bağrış çağrış katıldığı bir grev, eylem ya da gösteriden herkesin haberi olur.

- Olsa da, pek umursamayız!.. İşletmeler ayrıcalıklı yabancıların... İşçilerinin çoğu da, yabancı..Biz kendi işlerimizin hakkından gelemiyoruz. Bir de yabancıların içişlerine mi bulaşalım? Bize ne? Kâfir, kâfirle güreş tutuyorsa, ister peşrev çeker, ister kündeden atar. Kaymağını kendi yemekte madem, tasasını da kendi çeksin.

- Allah Allah!.. Hiç bir şey olmasa, bu çatışmalar güvenlik sorunu olur yahu! Anlaşılan, Osmanlı'nın uzun yaşaması, gamsızlığından!..

- Elin elle tokuşması neden güvenlik sorunu oluyormuş?

- Şundan; Yüzlerce işçi grev, gösteri yada eylem yapınca, yer yerinden oynar. Karşılıklı suçlamalar ortalığı kasar kavurur..Gazete ve dergiler kıyameti koparır... Demeçler... Söyleşiler Söylevler birbirini izler... Patron grevi kırmak ister. İşçi direnir. Çatışma çıkar. Yaralanan, hatta ölenler olur. İster istemez polis, yetmezse asker devreye girer.

- Yok canım daha neler? Bizde öyle şeyler olmaz.

- Ne yani, sizdeki işletmelerde hiç bir uzlaşmazlık çıkmıyor mu?

- Allahıma bin şükür, çıkmaz.

- Ya çıkarsa?

- Çıkmaz, çıkmaz!.. Üzme tatlı canını.

- Olur mu yahu!.. İşçi ve patronun olduğu yerde, uzlaşmazlık olmasın mümkün mü?

- Elbette mümkün. Efendimiz hafiyelerini, devlet *zaptiyesini* niye besliyor? En küçük çalkantı anında duyulur. Duyulur duyulmaz da, *Zaptiye Nazırını Paşa,* güvenilir bir adamını yollar işi alevlendirmeye çalışanlara... Olmadı, çektirir karakollardan birine..Yıktırır falakaya... Yere basamaz olurlar. Eh, oturup kalanı öyle tutacak değiller ya!.. Karga tulumba Sirkeci'den trene kattıkları gibi, yallah sınır dışına.

- Ya işçiler haklıysa?

- Olabilir!.. Nazır Hazretleri yaptırdığı inceleme sonucunda öyle bir hükme varırsa, Cennetten çıkma dayak, kimlik, kişilik mi bilir?

- Git işine yahu!.. Islahat Fermanı var... Tanzimat Fermanı var... Daha da önemlisi, Ticaret Anlaşması var!..

- Vaar!.. N'olmuş!.. Anlaşmaya kim ne diyor?

- Onlarda yazılanları adamın gözüne sokuverirler.

- Bizim *Zaptiye Nazırı* ile *Serhafiye* okuma bilmez!..

- Bilene okutup, kulağına akıtırlar. Hele bir de arkalarında büyük devletlerden biri varsa!..

- Ha, bak o zaman iş değişir!.. Zaptiye Nazırımız, arkasında büyük devletlerden biri olan patrona, geçmiş olsuna gider.

- Ha şöyle!.. Yola gel.

- Geldim!.. Yalnız hemen sevinme. Geçmiş olsuna niye gidilir?

- Elbette, sorun *tere yağdan kıl çeker gibi,* çözümlendiği için.

- Aman sen öyle san. İyi niyet, kime ne zarar vermiş?

- Öyle değilse, niçin gidiliyor?

- Serserinin biri, durup dururken *maraza çıkarmış*... Saygıdeğer patronu işçilerinin gözü önünde, *eşek sudan gelinceye,* pataklama edepsizliğinde bulunmuş... Devlet-i âliye de hemen herifi yakaladığı gibi cezalandırmakla yetinmemiş!.. Olaydan duyduğu üzüntüyü belirtmek ve yaralı bereli adamcağızı avutmak için koskoca Nazır Paşa hazretlerini görevlendirmiştir de ondan!

- Aman Allahım! İkiyüzlülüğün böylesine *kör kör parmağım gözüne,* olanını koskoca elçiler nasıl yutuyor?

- Ne yapsın? Olan olmuş, adamın burnu bir güzel sürtmüştür.

- Peki seseri ne oluyor bu arada? Madalya mı takıyor?

- Duruma bağlı!.. Patronu yeterince ürkütmüş de ardındaki büyük devletten ses soluk çıkmıyorsa, pekâlâ madalyayı hakeder. Yok, işini tam yapamadığından sızıltıya meydan vermişse, *yandı gülüm keten helva*! Serhafiye Paşa efendimizde serseri çok!.. Asarsın birini, beslersin binini.

- *Tövbe!..* Sözümü geri aldım. Osmanlı'nın bunca uzun yaşaması, Şeytan'a papucunu ters giydirmesindenmiş.

- Neylesin Osmanlı? Doğanın yasası böyle. Aslan gibiysen vurup alacaksın... Elden ayaktan düşmüşsen, tilkiden kurnaz olacaksın.

- Öyle ya!.. *Vakt-i zamanında* yalnız kendi uyruk ve uydularına değil... Rakip krallara da, *ferman okutmasını* biliyordu.

- Şimdi de, bütün o fermanları kendisi okuyor. O yüzden de, bizde öyle işçi eylemi falan pek duyulmuyor. Gerçi Osmanlı Sosyalist kulübü, dedemler zamanında... Meşrutiyet'ten üç dört yıl önce bazı girişimlerde bulunmuş... Hatta Haliç Tersanesiyle... Selânik tütün işletmesinde grevler bile yapılmış... Ama, *kulun efendisine isyanı* ne kadar sürer? Efendimizin dertleriyle ilgilenileceğine ilişkin buyrultusu okunur okunmaz, grevler yatışıvermiş!.. Babamların sizin gazete ve dergileri okudukça, katıla katıla gülmelerinin nedenini şimdi şimdi kavramaya başladım. Anlatacak birini aramam o yüzden. Hele bu biri, iyi bilen olursa, daha ne isterim?

- Amma hazırcısınız yahu!.. Siz hiç bir şeyi kendi emeğinizle elde etmeyi denemez misiniz kuzum?

- Hazırı varken, emekle elde etmeye kalkışmak, zaman yitirmek değil mi? Zaten her şeyde alabildiğine zaman yitirmişiz. İyisi nerdeyse, varıp alırsın, olur biter.

- İnsaf!.. Suyu kaynağından iç dedikse, kaynağı kurut demedik ki... İnsanlar o kaynağı bulmak için ömürlerini vermiş. Sen yanaş ve tüket, olur mu? Onca birikim, hap yapılsa, yutmak için dünyanın suyu gerek.

- Hap verilsin, yutmak kolay. Mülk-ü şâhanede ırmak, bizde yamak çok. Henry Eliot gibi dostu... Sir Henry Layard benzeri hocası... Musurus Paşa'dan ustası olana, *bilmemek değil, öğrenmemek ayıp*.

- Desene bizim eski sendikacı, yeni siyasetçi yandı.

- Aman, estağfurullah!.. Haddim mi?

- Hele böyle dendi mi, *bir çuval incir berbat edildi* say!.. Dilerim, adamcağızın vakti yoktur da, bizi tez savar. Bunun niyeti kötü.

Şimdiden mankafalığa yattı. Konuşkanını buldu mu, sağar da sağar artık. Eh, o bir sendikacı. Sanatı konuşma... Bu iyi bir dinleyici. Elini şakağına koydu mu, adamı kendinden geçirir. Sabaha sağ esen çıkarsak ne mutlu!

- Sen de beni iyice dangalak edip çıktın canım!.. Bizim *cefamız* dostadır. Herkes senin kadar yakın, herkesle senin kadar içli dışlı mıyım ki, görgüsüzlüğümü önlerine serivereyim? Şu kısa tanışma aralığında kafamı kurcalayan şeylerin birkaçına ipucu bağışlasalar *canıma minnet*!

- Ya!.. Konuyu en canalıcı noktasından tutup yere çaldıktan sonra, can kulağıyla dinlemeye koyulanda, kim kendini tutabilir? Ben bile, her kezinde aynı oyuna gelmekteyken.

- Madem böyle yorumluyorsun. Bundan öte sana bir şey sormam. Yazık!.. İyi bir öğretmen buldum diye ne kadar sevinmiştim!..

Henry, kafasını sallaya sallaya yanıta hazırlanıyordu.

Araba durunca, aklındakini unutu.

İnmeye davrandıkları an, önünde durdukları, bir yanında *İşçi birliği*, diğer yanında *Bağımsız İşçi Partisi* yazan kapıdan çıkan biri koşarak yaklaştı. Henry'yi görür görmez kapıyı tutarak;

- İyi ki biraz erken geldiniz. - Dedi. - Sizi bekliyordum. Friedrich Engels yine ağırlaşmış. Acele o'na gitmem gerekiyor. Not bırakacağıma yolda konuşuruz, dedim. Umarım alınmazasınız.

- Rica ederim!.. Amacımız sizi alakoymak değil. Uygun bulursanız, sizi bırakalım - diyen Henry, hemen kapıyı açtı.

Hardie, kırk yaşın çevikliğiyle yanlarına oturur oturmaz;

- Galiba ikinci öğretmenimizi de yitiriyoruz *gentleman*ler, - diye yakındı. - Kaç zamandır yatakta. Bir türlü toparlanamadı. Sanki bedeni, kafasını taşıyamıyor. Oysa, o, sorumsuzluğumuzun son güvencesiydi.

Henry, Vefik'in gözlerini aça aça baktığını görünce tanıştırmakta geciktiği için hayıflandı. İş başa düşüyordu.

- Sorumsuzluğun güvencesi olur mu efendim?

- Diyebilirim ki, gerçek özgürlük budur. İnsanın yanlış yap-

maktan korkmaması ne demek, bir düşünsenize... Marks sağken, en küçük sapmayı izler ve uyarırdı. Sürdürdüğümüzde acımadan eleştireceği kesindi. Saygı duymasak bile çekinir, yanlışı düzeltirdik. O gittiğinde, Engels vardı. Hata işlemekte halâ özgürdük. Oysa galiba, kendi aklımız ve başımıza kalmakla yüz yüzeyiz.

Henry, söyleşinin derinleşeceğini kavrar kavramaz ivecenlikle;

- Vefik'in sizi tanımasını çok istiyordum!..

- Vefik!.. Hangi ulustan?

- Müslümanım!..

- O dininiz.

- Osmanlıyım!..

- O da uyruğunuz.

"Evet, uyruğum!..

O da İngiliz!.. İngiliz!.. "

Kendi bilincinde yankılanan sözcüklerin etkisinde kaldı.

Bir an, iliklerine değin sorgulama isteğiyle tutuştu.

"O İngiliz!..

Peki ben neyim? "

O ana kadar kendi kendine hiç sormadığı... Hiç bir zaman aklının kıyısından bile geçmemiş bir ayırıma zorluyordu adam. "Ayıklanma mı, arınma mı, ayrışma mı?" Soruları beyninin içine üşüştü.

"Ne demek istiyor bu?" Öfkesiyle irkildi.

"Ona ne? Ben kendimi nasıl duyuyorsam, öyleyim?"

Ama, kendini bile doyurmayan bir kaçışın boşluğuna kapıldı.

"Nesin sen? Vefik efendi birader?

Ulusal akımların kasıp kavurduğu bu dünyada, sen kimsin?

Kimliğin, kişiliğin, kökün ve kökenin konusunda ne biliyorsun?

Kendini tanıyıp tanımlamadan, toplumunu, ülkeni ve dünyayı değiştirmeye kalkışmanın anlamı ne?

Söyle bakalım, Kastamonu'lu bahçıvan yamağı Hasip Ağa torunu. Sen kimsin, kimin nesisin?"

Bilincinin derinlerinde beliren ezgi, ses oldu ağzından döküldü;

- Türküm!..

- Ha şöyle!.. Karşıdakinin kimliğini bilmek önemlidir. Düşünceyi ferahlatır. Konuşmayı kolaylaştırır. İnsanın hatasını engeller. Artık içim rahat. Bir Türkle tanıştığıma sevindim.

- Sayenizde ben de ilk kez kendi kimliğimi buldum.

- Hakkındaki fikrimi yanıltmadın. Teşekkür ederim Henry Eliot! Hiç göstermiyor. Ama belli ki, dostluğuna uygun biri.

- Asıl borçlu olan benim efendim, - dedi Henry'den önce Vefik. - Dostluğunu bağışladığı yetmedi, kendimi bulmamı sağlayanlara tanıtmak inceliğini de gösterdi.

Keir Hardie, şaşkınlık karışımı bir beğeniyle bakıyordu;

- Bunun hiç kompleksi yok mudur kuzum?

- Şimdiye değin rastlamadım. Tam, bu kez damarına bastım derken özgeçinin sınırsızlığıyla karşılaşıp şaşırıyorum.

Vefik, üstüne dikilip kalan gözlerden kurtulmak amacıyla;

- Abartıyorsunuz, - dedi. - Öğrencinin kompleksi, öğrenmekten başka ne olabilir? Siz o kadar bilgili, bendeniz o kadar cahilim ki!..

Keir Hardie, derin bir soluk bırakarak ardına yaslandı;

- Siz de benimle geliyorsunuz!.. Umarım, arkadaşını tanımak onu biraz canlandırır. İlginç raslantı. Daha dün, Doğu toplumları hakkında kafasını kurcalayan bazı sorulardan söz ediyordu. Bakarsın söyleşiye dalıvermişler de, biraz olsun acılarını unutmuş.

Henry, ilkin büyük bir sevinç duydu. Sözünü yerine getirecek fırsat doğmuştu... Sonra derin bir üzüntüyle sormadan edemedi;

- Çok mu acı çekiyor?

- Kafayla, beden birlikte eskimeli çocuklar!.. Biri birini geçti mi, iyi olmuyor..Kafa bedenden önce eskidiğinde belki bunaklığın kötülükleri unutması gibi hoş bir yanı olabilir. Ne var ki, bedenin kafadan önce eskimesi tam anlamıyla rezalet. Adamın beyni pırıl pırıl. Dünyanın öteki ucunda esen yelin yönünü şıp diye kestiren... Amerika ve Avrupa'da, bizim gibi pek çok insanı yönlendirmese de derinliğine etkileyen birinin kendi gövdesine söz geçirememesi katlanılır kepazelik değil. O ne kadar acı çekiyor bilemem. Her görüşümde, benim yüreğim paralanıyor.

Vefik, içten içe derin bir üzüntüyle sarsıldı.

Henry, kendisi gibi düşünenlerle tanıştırmaya başlayacağını söyler söylemez, ağzından çıkan ilk ad Engels'inki olmuştu. Çünkü, Musurus Paşa; *"Geleceğe hazırlanmak isteyen herkes, Marks'ı iyice özümsemeli, Engels'i mutlaka tanımalı. O zaman, herkesçe kabul edilmiş doğrulara inanmak yerine, araştırıp inceleyerek bilmeyi öğrenir."* demişti.

Ne ki Henry; "Çok isterdim. Sen söylemeden önereceklerimin başında geliyordu. Ancak, galiba çok hasta. Yakınları dışında kimseyi yanına sokmuyorlar." Yanıtıyla, hevesini kursağında komuştu.

Şimdi fırsat, kendiliğinden ayağına geldi.

Gerçekleşemez sandığı düş, yanıbaşındaydı.

Önce Henry'ye, sonra Hardie'ye minnetle baktı.

- Güveninize borcumu, pot kırarak ödemezsem sevinirim.

- Varlıklarıyla bize yanlış yapma özgürlüğünü bile sağlamış insanların yanında pot kırmaktan çekinilir mi?

- Ya potum, boyumu aşarsa?

- Tasalandığı şeye bak! Anında ağzının payını alır suspus oturur kalırsın.

Hardie, kendinden hoşnut;

- Siz ne istiyordunuz kuzum? - Sorusunu dayayıverdi.

Henry, hiç afallamadan;

- Bizim kulüpte bir konferans vermenizi.

- Tarih belli mi?

- Size göre ayarlayabiliriz.

- Desene sonunda lordlar da, Fabian'ı merak etmeye başladı.

Henry, Chemberlaine'a öykünerek tane tane;

- Lordlarımız İngiltere'nin yüce efendileri olarak ağır sorumluluk duygularıyla yetişmişlerdir efendim!.. Her türden zararlı düşünceye karşı şerbetlidirler. Hem zararlı düşünceyi zamanında öğrenmek, önlem alarak yararlı hale dönüştürmek için fırsat sayılmaz mı?

- O kadar çok mu korkuyorlar?

- Belli etmemeye çalışıyorlar. Ama, ilk başvuruda onayladıklarına bakılırsa, en azından kaygılandıkları belli.

- Desenize ihtiyarlar bir kez daha haklı çıkacaklar. - Derken bir yandan da ceplerini yokluyordu. Sonunda; - Hay aksi, - dedi. - Çıkarken not defterimi almamışım. Tarihi dönüşte belirlesek!..

- Zahmeti kabullendikten sonra, tarih kolay.

- Ne zahmeti? Gerçek bir fırsat!.. Madem soylu efendilerimiz kaygıya kapıldı, hemen önlem almaya dururlar. Oysa bizim, yasal haklar dışında bir isteğimiz bulunmadığını anlatabilirsem, size biraz destek olur. Böylelikle düşünce ufkumuza karabasan gibi çöreklenmiş gericileri biraz kıpırdatsak az mı? Hem bakarsınız, derdimizi iyi anlatmış, sizin yelinizi de ardımıza almışız. *Gentleman*larımızın birkaçı daha Fabian'a katılsa fena mı olur? Hepsi bir yana, salt egemenliğine toz konabileceği dehşetiyle zıplayan yaşlı lordların yüzünü görmek bile herşeye değer!..

Arabanın duruşuyla, kaykıldılar.

Hardie, bindiği gibi, basamağın açılmasını beklemeden indi.

Kapıya yürürken, arabada kısılıp kalan gençlere el etti;

- Yoksa niyetiniz kapıda mı beklemek? Haydi yürüyün biraz.

Elini indirmeden yanında bitmelerinden hoşnut, kapıya yanaştı.

Çalmasına gerek kalmadı. Bekleniyor olmalı. Kapı anında açıldı.

Girmek üzereyken, ivecenlikle yana çekilmek zorunda kaldılar.

Kalabalık bir gurup, azarlanmış çocuklar gibi ayaklarına çabuk, başları önlerinde dışarı fırlamıştı.

Hardi, bir süre ardarda çıkanlara baktıktan sonra;

- Sonunda bunu da öldürecekler, - dedi. - Şu Almanlar, çok ilginç insanlar!.. Adamları bilge, önder neredeyse çağdaş peygamberler sayarlar. Bizlerden biri gözünün üstünde kaşı var dese, kıyameti koparırlar. Siz suspus söylenenlere inanmaya başladığınız an bir de bakarsınız, ne ki öğütlemişlerse tersini yapıyorlar. Üstelik o uygulamada da, anlaşamazlar. Bu kadar sapmadan sevda doğacak değil... Elbette kavga çıkar. İlk kan revan içinde kalan, haydi Londra'ya... Ardından teker teker bütün çetebaşları... Nasılsa, yanlışı düzelten biri var. Hem de görev, yüküm ve sorumluluk sayacak kadar. Kırılan

yarılan ne varsa, düzeltmek için geceyi gündüze katarlar. Bari bu kez uysalar. Ne gezer!.. Almanya'ya döner dönmez, bıraktıkları yerden başlamaya yeminlidirler. Haydii yeniden ve daha şiddetli bir kavga!.. Yeniden, açılan mendiller... Ve yoksul emekçinin lokmasından kesilen ödentilerle, Londra'ya... Bir kez olsun kusurlarını kabul etseler yüreğim yanmaz!.. Ne münasebet!.. Efendiler sütten çıkmış kaşık!.. Düzelttiğiniz oyuncak, keyfimize uymadı. Şunu biraz daha onarın bakalım der çıkarlar, - diye söylene söylene hepsine yol verdi.

İçeri girdiklerinde, ev sahibi Hardie'yi sesinden tanımış, yatağından kalkmaya çalışıyordu. Gençler saygılı bir özgeçiyle suskun bir köşeye büzülürken, o hızla yanına koştu. Omuzlarından bastırırken;

- Lütfen rahatsız olmayın!.. Taşkafa Prusyalıların herşeyi berbat etmesi sizin suçunuz değil. Alışkanlık mı desem, Almanlık mı? Hiç kaygıya kapılmayın. Siz mümkün olduğunca dinlenin. Nasılsa canınızı sıkmak için yakında yeniden gelirler.

Engels'in çok sevindiği belliydi.

Yatağına uzanarak, gülmeye başladı.

- Almanları bu kadar iyi tahlil edeceğini ummazdım.

- Ummadık taş, baş yararmış ya efendim, bizimki de o hesap. Siz onca yıl uğraşmışsınız, adam edememişsiniz. Biz bunca yıl uğraşıyoruz, bir arpa boyu yol aldıramadık. Kafaları mı ağır çalışıyor, bedenleri mi zekâya dar geliyor çözemedim.

- Hegel; *Fransızlara hayranım. Bir şeyi düşünmeleriyle uygulamaya girişmeleri bir oluyor. Bizim Almanlarsa, düşündüklerini uygulama yöntemlerini tartışırken, ne yapacaklarını unutuyorlar*, - der.

- Harika!.. Tam buyurdukları gibi... Herşeyi bozup işlemez hale getirmeleri bu yüzden olsa gerek.

- Bismark başka türlü nasıl egemen olabilirdi?

- Demek ki, bunların başında yapılması gerekeni hiç unutmayan biri geçmeli. İyiye çekip götürürse iyiye gidecekler, kötüye çekip savurursa kötüye öyle mi?

- Eline kozu kendi ağzımla verdikten sonra, yadsımak anlamsız.

- Demek ki, az daha tutup da yatırmasam, yekinip doğrulma niyeti bunaydı. Varıp dizginlerini ele alırsanız, iyiye çekerim diye düşündünüz. Ne kadar şanslılar!..

- Sendika ağasına bakın hele! Dizgin bırakmaktan söz ediyor.

- Gelin benimkini alın mı dedim? Gidip yurttaşlarınızı kurtarın.

- Dizgini alan verirdi de!..

- İkide bir attan düşüyorsa?

- Düşüyorsa, yine biniyor ya!..

- Ne güzel!.. Bul Engels gibi bir binek taşı... Bin Allah bin!..

- Hadi canım sen de!.. Taş süngere dönüşmüş, bu neler diyor.

- Calut adayları, siz durdukça başına, Davut'un sapanından atılan taşın düşeceğini biliyorlar ya, bu yeter!..

- O kadar kötü mü görünüyorum?

- Doktora göründünüz mü? İlâçlarınızı aldınız mı?

- Hepsini yaptım Hardie! Ama, artık hiç bir yararını görmüyorum. Vücudum sanki koca bir dağ. Sağdan sola döndürmek için buharlı vinçler gerekiyor. Kaç zaman var ki çalışamıyorum. Oysa, incelenmesi gereken pek çok konu... Çözüm bekleyen bir sürü sorun... yanıtlanması zorunlu, dünya kadar mektup birikti.

- Biriksin!.. Sizin işinize dağ mı dayanır? Hele biraz toparlanın. Hepsini bir çırpıda hale yola koyarsınız.

- Dertli pek ivecendir, sevgili dostum!.. Dünya tasasının ekseninde döner. Acılı her an, çekene, yüzyıllara bedeldir. Konular ve sorunlardan vazgeçtim ama, en azından mektupları yanıtlayabilseydim.

- Emrederseniz, döner dönmez, *Parti ve Birlik*'ten ikişer sekreter görevlendiririm.

- Teşekkür ederim!.. Yazdırabilsem, iyilikten maraz doğurmadan yazanı bulurum. Ne var ki, zaman zaman düşünmekte bile zorlanıyorum.

- Hiç zarar falan doğmaz. Onu nerden çıkarıyorsunuz.

- Rakiplerin kongrede, sendika görevlilerini Engels'in hizmetine verdin diye kıyameti koparırlar.

- Marks'ı yitiren işçi sınıfı, yoldaşı Engels'e hizmetten onur duyar. Tam tersine, yirmi kişimiz olsa da, tamamını versem, benim niye koşmadığımı sorarlar. İşçi sınıfının kendine karınca bacağı kadar hizmet edene ömrünce borçlandığını kanıtlayan sizsiniz. Bu güvensizliğinizden alınırlarsa, karışmam.

- Sağol sevgili James!.. Bu güvence bana yeter. Giderayak, sınıfın bütün değerlerine sahip çıkarken, kendi bildiğinden de şaşmıyacağını bir daha pekiştirdin. Yandaşınız olmakla ne kadar öğünsek azdır.

- Siz, öncülerimizsiniz efendim!.. Herşeyi sizden öğrendik.

- Ama, üreten olduğunuza göre, kararı da siz vereceksiniz. Keşke bunu Marks da duyabilseydi.

- O kadar çok yineledi ki, duymaması olanaksız.

"Ne ilginç insanlar," diye düşünmeden edemedi Vefik.

Gazete ve dergilere bakılırsa kıyametler kopuyor.

Bu iki insan birbirlerine kanlı bıçaklı düşman.

Oysa sevgileri elle tutulacak kadar somut.

Tüylerimi dikenleştirecek ölçüde sıcak.

Ve bir su damlası kadar da saf!..

Gerçeğin şölenine konuğuz.

Mutluluktan uçsam yeri.

Yum ağzını, aç gözünü Vefik oğlan. Bilginin ocağına düşmüşsün. Doldur dağarcığını. Bir daha fırsat ele gelmeyebilir. "

Onlar, gençleri unutmuşlar, aralarında ince ince çekişiyorlardı;

- Yine de sağol. Hiç bir şey unutulmamış. Umarım, gelecekte de anılmsayanlar olur.

- Bundan kuşkunuz mu var?

- Görevini yapanın, güvenmeye de, kuşkulanmaya da hakkı yoktur. Biz doğru bildiğimizi yapmanın mutluluğunu paylaştık. Elbette işçi sınıfı da, kendi doğrularının bedelini ödeyecektir.

- Kendi öncülerini paylaşa paylaşa büyüyerek.

- Demek ki, saldıranlar da, saptıranlar da, unutturmaya çalışanlar da boşuna uğraşmışlar. Günü, yeri, saati geldiğinde, Marks'ın öngördüğü gibi, *her kapitalist kendi özel koşulları, her işçi kendi nesnel gerekleri ve her ülke kendine özgü durumları dışında aynı evrelerden geçecek!* Ne kadar ilginç. Ve zorlayanlar için ne onurlu yenilgi. Keşke bunca yıldır bize sataşanlar, şu anı yaşasalardı... Keşke yazılabilseydi de, işçi sınıfı ölümle dirimin bozulmaz sözleşmesini görebilseydi.

- Sataşanlara boşverin! Yeterince sopanızı yediler... İşçi sınıfı, yokluğa, yoksunluğa da, beklemeye öksüzlüğe de alışkın! Eksikliğin yorgunluğunuzdan kaynaklandığını biliyor. Lütfen üzülmeyin.

- Desene devrimcinin yatalağı, aslanın kocamışına benziyor.

- Aslanın kocamışı da yine aslan efendim!.. Yattığı yerden de olsa, kükrediğinde çakallarla sırtlanlar kaçacak delik aramakta ya!..

- Devrimden ödün verildikten sonra, kükremek ölünün ardından ağıt yakmaya benziyor Hardie. Sözüm Proudhon'la Bakunin'e değil. Tam tersine, çok iyi anlıyorum. İlk gençliğimizden beri amacımız aynıydı ama yollarımız ayrı oldu. Şimdi de savlarını sürdürüyorlar. Biz olayı hep sınıf sorunu olarak gördük. Onlarsa kitle eylemi... Marks'ın Enternasyonal merkezini Amerika'ya taşımasının ana nedeni, Gompars'ların isteği değil... Devrimin ancak orda gerçekleşebileceğini görmesiydi. Avrupa kapitalist devrimini tamamlamış. Ama bunu, eski yapının üstüne oturtmuştu. Geleneksel ilişkilerin çözülüp dağılması kaç yüzyıl ister belirsiz. Oysa Amerika, geçmişin köklerinden yoksun. Yepyeni bir düzene, kapitalizme göre biçimleniyor. Bu nedenle de, kapitalisti gerçek kapitalist... İşçisi gerçek işçi... Ah, yaşayıp o günleri görmek gerekir. Düzen kendini aşamadığında patlak verecek devrimin dünyanın çehresini değiştireceği kuşkusuz. O güne değin, galiba sizin dediğiniz olacak. Ya parlamentarizmi denerken, faşizme tutsak olacaksınız... Ya kitle eylemleri diye yola çıkıp, diktada karar kılacaksınız. Bunun arası yok!.. Çünkü, işçi sınıfının gelişmediği bir ülkede, devrim bile yapılsa, sonunda darbeye dönüşür. İşte Avrupa'nın bugünkü ve yarınki durumu.

- Siz, 1848'lerin, 1871'lerin hatalarının yineleneceğinden kaygılanıyorsunuz. Ders alan salt egemen sınıflar mı oldu? Biz de çok şey öğrendik.

- Öyleyse, zavallı Avrupa'yı niye zorluyorsunuz?

- Canlanıp hareketlensin ve sömürünün tırnaklarını söksün diye.

- Korkarım bunun sonucunda tırnakları sökülen siz olmayasınız. Çünkü o zaman, ya devrimden tümüyle vazgeçip evrime razı olacak. Ya en geri ülkelerden birinde patlak verecek darbeyi devrim sayacaksınız.

- Tarihin akışı nasıl değiştirilemezse, devrimin gerçekleşmesi de önlenemez, sizin savınız. Bizim uygulamaya çalıştığımız ise, *özel koşullar.* Nesnel koşullar gerektirdiğinde yozan, sapan, satan, dönen, korkan ve vazgeçenler de, devrimin yeline katılmak zorunda değil mi?

- İş orda çatallaşıyor ya zaten. Demir yumruk başında patlayıncaya, Bonapar'tı bile devrimci sayan nice yoldaşımız çıktığını unutamadığımdan kendi savlarını sürdürenlere söz edemiyorum!.. Tam tersine fikir ve düşüncelerinde direnenlere ne mutlu!.. Yanlış bile olsa, yaşamını savının isbatına harcayabilen insan, o kadar az ki... Saygının ötesinde kutsanmayı hakediyorlar. Beni gücendiren, Enternasyonal'de evrim ve darbecilerin bozguna uğramalarına neden olanların, şimdi onlarla birleşmeleri.

- İşçi sınıfı henüz çok cılız efendim. Açıkladığınıza göre, payını artırabilecek kadar güçlü olmalı ki, kapitalistler devrim sürecini başlatsın. Görünürde öyle bir umut da yok. Herkes bir iş kurup sınıf atlama hırsında. Yeni yetmeler, tam dönüne yobazdan beterdir savsözünün anıtları sanki. Öncüllerinden çok hırslı ve daha acımasız. Eskiden sade maden sahipleri kapıya ekmek asardı. Şimdi patronların tamamı, açı sömürmeyi öğrendi. Madencilerin günahını almışız. Sanayiciler kara listeler düzenliyor... Bir yerde biraz direnene hiç bir yerde iş vermiyorlar.

- Hani siz ödün verince, patronlar da yumuşayacaktı?

- Uygulama, kurama uymuyor ki!.. *Enternasyonal*'de sizin çıkışınız hepimizi çok etkilemişti. Hiç gücümüz yokken, salt birlik düşüncemizden ödleri patladı. Uzlaşma çığlıklarıyla madenlerle, fabrika ve atelyelerin içine bir daldılar... İster istemez, biz de uzlaşmaya yöneldik.

- Ve fena kazık yediniz!..

- Söylemiştik demiyecek kadar soylu olduğunuzu biliyorum. Haklı olduğunuzu hiç bir zaman yadsımadım. Öğrencinin, öğretmenlerini aşma görevinde olduğunu belleten sizsiniz. Hatta, eğitim bürosunda, Aristo'yla Platon örneğini az mı anlatmıştınız. Marks'ın ince ince alay ederek, aşamasa kimlik ve kişiliğini bulabilir miydi, deyişi şu an bile gözlerimin önünde. Bunu ancak, kendi öğretmeninde, *"başaşağı duran felsefeyi, ayaklarının üstüne oturtaran"* biri söyleyebilirdi. Size yakışır olmamızı niye bu kadar suçluyorsunuz?

- Suçlayan kim? Benimki yalnız bir saptama. *İşçiler, ne zaman ulusal, bölgesel ya da kişisel çıkarların çağrısına uysa... Ne zaman uzlaşma umudunun peşine takılsa... Ve ne zaman kendi nesnel niteliklerinden ödün verse, lokmasının azaldığını görür*, gerçeğinin altını bir kez daha çizmek. Ne var ki, bunun bilincine geç varılır. Çünkü, ekmeğinden bir lokma sadakayı kimse büyümsemez. Eksilen nedir ki!.

- Bir ayda, en fazla iki ekmek... Ayda bir gün açlık öldürmez a!.. Onca aziz, Cennete orucun kanatlarıyla uçmadı mı?

- Sonra ay yıla uzayıp yıl katlanmaya durdu mu, sömürünün çirkin yüzü sıntıveriyor. Bir iki ay boyunca ekmek yok!..

- Bunu bilmek, öğretmenlerin harcı!..

- Yaşamak da bilmeyenlerin, öyle ya!..

- Bencileyin Holitown yakınlarındaki, Lanark kontluğu gibi yerlerde doğanların düşünme şansı hiç olmamıştır efendim. Ya soylu bir toprak sahibinin oğlu olarak efendisinizdir, ya da basbayağı köle!.. Efendinizin gözünde, ambarına yük boğazlardan biri daha... Bir sayı... Bir fazlalık... Kıtlık ya da Kont'un tepesini attıran bir nedenle her an, elinizden ekmek, sırtınızdan gömlek alınıp çiftliğin dışına

atılmanız işten değil. Yaşınız, yediyse yine de seçeneğe sahip sayılırsınız; Sokaklarda açlıktan ölmek ya da madenlerde sürünmek elinizde.

- Siz işçi misiniz, sürüngen mi?

- İnsanız efendim! Yazgıyı uyumla kırma çabasındaki emekçileriz.

- Sorunu neden düzen açısından ele almıyorsunuz?

- Düzenin dayattığı buysa, hangi açıdan alsak Tanrı'ya sığınmaktan başka çaremiz yok!..

- Varolmayı yazgıya bağladığınız an, tuzağa düştünüz demektir. Artık; *Ne mutlu ruhça yoksul olanlara : Göklerin ülkesi onlarındır. / Ne mutlu kederli olanlara : Onlar teselli bulacaklardır. / Ne mutlu halim olanlara : Onlar yeryüzüne sahip olacaklardır. / Ne mutlu doğruluğa acıkıp susayanlara : Onlar doyurulacaklardır. / Ne mutlu merhametli olanlara : Onlar merhamet bulacaklardır. / Ne mutlu yüreği temiz olanlara : Onlar Allah'ı göreceklerdir. / Ne mutlu barışçılara : Onlara Allah'ın oğulları denilecektir. / Ne mutlu doğruluk uğruna acı çekmiş olanlara : Göklerin ülkesi onlarındır.*

- Bir de bizi düşünün... On oniki yaşına gelmeden, yüzünüz kırış kırış... Ciğerleriniz gırtlağınıza kadar maden ya da pamuk tozuyla dolu... Her soluğunuz, buhar kazanı gibi fokurdamakta... Oniki saat yerin altında, ondört saat nemli depolarda ölümüne sömürülmüşsünüz. Bedeninizden can çekilmiş. gözlerinizi kapasanız, bir daha uyanmayacaksınız. Dehşet içinde İncil'e başvurursunuz. Açtığınız sayfada; *Ey bütün yorgunlar ve yükü ağır olanlar, bana gelin,* diyen *mezmuru* hecelcye hecelcye okuduğunuzda, birden gücünüzün arttığını sezersiniz. Böylesine saf bir inancın ne zararı var?

- Kutsal Kitaplar, insanı edilginliğe yönelttir. İnanç nedir? Tartışılmaz doğrular. Ve bu doğrular, her türlü edilginliğin gerekçesini gökten indirerek pusuya sokmuştur. Madem alınyazısı budur, dini bütün her Hristiyan, Tanrıdan gelen yokluğa katlanmalı. Nasılsa bu dünya geçici... Sonsuz olanında çekilen acıların tamamı mutluluk olarak *tahsil edilir.*

- Sizin alay ettiğiniz, bizim dayanma gücümüzün kaynağı.

- Öyle ya! Dünyada Tanrı'nın tarlalarında ırgatlık.. Madenleriyle fabrikalarında işçilik yaptınız. Alacağınız O'nun hazinelerinde birikti. *Gerçi hazinesinin haddi hesabı yoktur.* Yine de, çalışmadan yaşamak sade Cennetliklerin hakkı. Bu dünyadaki herkes çalışmaya koşulu. Eh, siz kulluğun gereği, gece gündüz çalıştınız. O, artı-değeri öte dünyanın *Emekli Sandığında* biriktirdi. Katına gider gitmez, yallah Cennet'e. Her halde, her pazar Wensminster Kilisesi'nin rahibi de bunları anlatıyordur.

- Evet!.. Çünkü Kutsal Kitap böyle buyuruyor.

- Marks seni boşuna İncil'in son havarisi olmakla suçlamamıştı.

- O gün, orda, ona duyduğum saygıdan kendimi savunmamıştım. Şimdi size duyduğum sevgiye sığınarak, açıklamak zorundayım ki; Ben İncil'i, kendi kendime ancak yirmidört yaşında okuyabildim. Günde oniki saat, yerin yüzlerce metre altındaki galerilerde köstebeklikten sonra, bir tek avuntum vardı. İncil'in başına çöreklenmek. Öğretmensiz yardımsız okumak nedir bilir misiniz? Pazar vaazından aklımda kalanla, yanlışlarımı düzelte düzelte tamamladığım her mezmur, benim için yepyeni bir dünyaydı. Size komik gelebilir... İncili birkaç kez yanlışsız okuduktan sonra, madenin çıkışında bulduğum bir eski gazeteyi günlerce sakladım. Bir türlü, okumaya cesaret edemiyordum. Otuz yaşında İskoçya Maden İşçileri Birliğinin sekreteri seçildim. Hiç unutmam, beni Enternasyonal Genelsekreteri Karl Marks'a Maden İşçilerinin genç sekreteri, diye tanıtmışlardı. Ve ben halâ yazmayı bilmiyordum. Ama, farcye çeviren o kahrolası yaşamı... Var olma içgüdüsünün gücünü... Grevin her türünü... Aç ve açıkta kalmanın ne demek olduğunu..Öldürcsiye atılan dayaklardan sağ çıkma yöntemlerinin tamamını biliyordum.

- Bütün bunlar seni çifte su verilmiş çeliğe döndürürken, ruhunu elinden almasına nasıl göz yumdun ?

- Basit!.. Çünkü, İncil *uzlaşın* diye buyuruyor.

- Tanrı, yoksul, yoksun ve cahil işçiyi bu kadar etkileyebiliyorda, zengin, akıllı ve okumuş, patronlar neden dediklerine uymuyorlar?

- Herkes uysa, Cehennem'e ne gerek var?

- Desene, Marks haklı!.. İşçi sınıfının yolu daha çok uzun... Ve tuzakların en *suret-i haktan* görüneni de, Cennet'le Cehennem!..

- Bizim politikaya soyunmamızın nedeni de bu!.. Öte dünyadaki, Cennet ve Cehennem'e insanın gücü yetmez. Oysa, yurttaşların uyacağı kurallar dünyada... Ve meclislerin çıkardığı yasalarla belirleniyor madem, neden biz belirlemeyelim? Nasılsa çoğunluk bizde!..

- Çoğunluk sizde!.. Seçme ve seçilme hakkı kimde?

- Zaten uzlaşmada ilk amacımız seçme ve seçilme hakkı.

- Vermezlerse!..

- Uzlaşmayı bozan onlar olur.

- Az önce bizimkiler de, aynı şeyleri söylüyorlardı.

- Desenize benim yerime sopayı onlar yedi.

- Sen niye sopa yiyesin? Benden hiç bir zaman *fetva* istemedin ki... Senin gibi düşünenlerle bir araya geldiniz. Görüştünüz, tartıştınız, uzlaşmanın en iyi yöntem olduğunu kararlaştırdınız. Saygı duyarım.

- Adamların çıkışları hiç de saygıdeğer görünmüyordu.

- Girişleri değil ki, çıkışları olsun.

- Demek vermeyeceğinizi bile bile *fetva* istediler?

- Bir fetvayla kalsa, yine düşünelim, diyerek savardım. Daha beter. Oluşturdukları evrim programına benim de katılmamı istiyorlar.

- Olamaz!.. Hiç kimse sizden kendinizi inkâri isteyemez. İyiki biraz erken gelmemişim. Yoksa açardım ağzımı, yumardım gözümü.

- Sana bırakır mıyım Hardic? O dediklerin bizde de var.

- Var ya, siz hem soylu hem bilgesiniz. Ne kadar ağız açıp göz yumsanız, kibar kibar azarlarsınız. Oysa, baktınız adam mankafanın teki, sıralayacaksınız madenci sövgülerini, neye uğradığını şaşıracak.

- Bundan sonra baktım anlatamıyorum, haber salarım.

- Kuş olur uçar, gerekeni sizin adınıza söylemeyi borç bilirim!..

- Teşekkürler ! Lafa dalıp, gençleri unuttuk. Bir şey mi istiyorlar?

- Bağışlayın, - dedi birden Keir Hardie!.. - Tanımakta geciktim Henry Eliot, kulüplerinde konferans vermemi istedi. Tarih saptayacaktık. Sizi çok merak ettiğimden ardıma takıp geldim.

- İnsanın senin gibi dostları olması ne güzel.

- Asıl güzel olan onurlandıracağınızdan güven duyabilmek.

- Peki bu delikanlı? O da mı soylular kulübünün üyesi?

- Vefik Türk efendim. Eliot'un arkadaşı.

Engels, birden başını çevirdi.

Vefik'i uzun uzun süzdükten sonra;

- Türk mü? Uzun zamandır Musurus'u göremedim, - dedi. - Hristo nasıl?

Vefik bir anda neye uğradığını bilemedi.

Sonra, "hazırlıklı olmalıydım," düşüncesiyle toparlandı;

- Yazık ki, yitirdik efendim, - dedi.

- Üzüldüm, - derken Hardie'ye baktı, - Tanımış mıydın?

- Bir ara Prudhon'la pek sıkı fıkıydılar.

- Sıkı fıkı olmadığı var mı? Biraz yakından tanıyabilseydin, Saint Simon'la bile arkadaş olduğuna inanırdın. Bilgcliği özgeçiyc sığdırabilen çok az insandan biriydi. Doğu'yu bize tanıtanların başında gelir, desem yanılmam. Akrabalığınız var mı?

- Dedemin yakın dostuydu.

- Yoksa Mustafa Reşit'in torunuyla mı tanışıyorum?

- Bahir Efendi'nin torunuyla efendim.

Engels, dikkatle Vefik'i inceledi. Bir şeyler anımsamak istercesine gözlerini kırpıştırarak biraz düşündükten sonra;

- Hani şu, Reşit'in kesesi diye tanımlanan adam mı?

- Elçiliğin hesaplarını tuttuğunu biliyorum.

- Çok ilginç biri olduğunu duymuştum. Hristo'yla ikisinin, Paris ve Londra'da fiatı olan herkesi, satın aldıkları... Olmayana da narh koydukları biz geldiğimizde bile dillere destandı!..

- Satılık olmayanla da dostluk kurmuşlar sanırım!..

Engels, bir süre Vefik'i süzdü.

Sonra, sınamakla öğretmek arası bir ses tonuyla;

- Evet!.. Hristo'yla deden bu inceliğin ustalarıydılar.

- Teşekkür ederim efendim, çok naziksiniz.

- Nezaketle ilgisi yok!.. Hristo'yla başka türlüsü olanaksız. Bakın size Marks'tan duyduğum bir olayı anlatayım; - diye meraklarını gözledi. Can kulağıyla dinlediklerini görünce gülümseyerek anlatmaya başladı; - Enternasyonal'in büro elemanlarına ücret ödeyemediği zamanları... Marks uygulamaya çok yol olduğu kanısıyla, kurama yoğunlaşmış. Kapital'i hazırlıyor. Büro, kendine bakamazken, bir de sürgün ve kaçakları beslemek zorunda... Herkes ister istemez keşiş yaşamında. Kimin elinde ne varsa paylaşıyorlar. Bir gün Hristo, Sindrella'nın perisi gibi çıkageliyor... Üç öğretmene gereksinim vardır. Aklına, Büro gelmiştir. Hemen, Acollas, Masard ve Gerbier'yi önüne katıverir. Marks, gereksinim derken, iyice üstüne basmıştı. Sorduğumda, Abdülaziz'in Londra gezisini düzenlemek için gelir gelmez Büro'ya uğramıştı, dedi. Durumumuzu görünce öyle bir kadro ürettiği kesin.

- Desenize sizinkiler sağlam kapı bulmuşlar.

- Hem de nasıl. Daha gittikleri gün, en üst düzeyden ücretlerinin ilk aylığını peşin alarak dönmüşler. Aylardır ilk kez o gün iki kap yemek çıkardık, diyordu Marks. Ertesi gün de, bizimkileri donatmışlar. Çünkü, kendileri de birer kaçak ve sürgün olan Osmanlıların şıklığı yanında her yanları dökülüyormuş.

- Bir şeyi yerinde ve zamanında yapabilmek ne büyük mutluluk.

- Yazık ki öyleleri o kadar az ve son zamanlarda o kadar ardarda yitirmeye başladık ki!.. İnsan üzülmekten anımsamaya fırsat bulamıyor.

Vefik'in gözleri parladı.

"Galiba sözünü ettiği kaçak ve sürgünler Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi," diye geçirdi. "Bunların da bilip tanımadıkları kimse yok!" Sonra kendi kendini düzeltme gereği duydu. "Adamla-

rın hepsi kaçak ve sürgün... Birbirlerini tanamamaları, etkilenmemeleri olası mı? Biz, devlet desteğiyle orada burada sürterken onca insan tanıyoruz da, sürgün ve kaçaklar neden birbirini tanımasın?"

Birden aklına; *"Zalim olsa ne rütbe bipervâ, / Yine bünyâd-i zulmü biz yıkarız, / Merkez-i hâke atsalar da bizi, / Kürre-i arzı patlatır çıkarız."* Dizeleri takıldı. "Gazetesinin adını Hürriyet koyan adam, bunca özgürlük savaşçısından uzak kalabilir mi?"

Yanılmamıştı.

- Kemal, Ziya ve Suavi'nin ününü bizimkiler aracılığıyla ben bile duymuştum. Manchester'den Marks'ı ziyarete geldiğim bir gün, Emile'e rastlamış, uzun uzun övgü dinleyince, neyin nesi olduklarını sormuştum. Öyküyü o zaman öğrendim. Bizimkilerin gözünü kamaştıran ünleri mi, yoksa kaçak ve sürgün oldukları halde, hiç sıkıntı çekmemeleri mi, tam çözemedim. Ama, Hristo'nun Marks'a söylediğine göre, bütün bu rahatı haksızlığa uğradığı inancındaki birine borçluymuşlar... - Diye düşünceye dalınca, anımsayamadığını gören Vefik yavaşça;

- Mustafa Fazıl Paşa, - diye fısıldadı.

- Ha evet!.. Mustafa Fazıl. Hidivlik tutkunu bir Osmanlı Prensi! Hristo başlarına geleceği biliyormuş. Efendisini Marsilya'da karşılamaya giderken, Büro'ya uğradığında, Marks, yoldaşların pek hoşnut olduklarını... Düş kırıklığına uğramalarından kaygılandığını, söyleyince, güler. Onlar bizim gözbebeğimizdir, der. Bu firavun, efendimizin önünc atacağı ilk kemikte tamamını satar. Bu yüzden, gırtlağına basıp, onları birkaç yıl götürecek parayı *Cemiyet*'e aktarttım. Birkaç yılda da, kim öle kim kala!.. Nitekim, dediği gibi olmuş. Ama, hem onlar hem bizimkiler epeyce bir zaman bolluk içinde yaşamışlar. - Dedikten sonra derin derin soluklandı.

Hardie kaygıyla üstüne eğildi.

Dikkatle yüzüne baktıktan sonra;

- Çok yorduk galiba, - dedi. - Dalmış!..

Eğildi... Uzun uzun soluk alışını dinledi.

Nefesinin düzgünlüğünc inanınca doğruldu.

Usullacık yastığını düzeltti. Battaniyesini örttü.

Odadan ayaklarının ucuna basarak, sessizce çıktılar.

Kapının ağzında içeri girmeye hazırlananları durdurarak;

- Uyudu, -dedi. - Ben gerekeni yaptım. Biraz dinlense iyi olur!.. -Herkesin saygılı bir dikkatle dinlemesinden hoşnut kapıya yönelirken; - Yarın yine gelirim. Bir gereksinim olursa, ya *Partideyim,* ya *Birlikte*, - diye arabaya doğru yürüdü.

Kâhya, geçiririrken;

- Dünden beri ilk kez uyuyor efendim, - dedi. - Sağolun!..

Arabanın hareketiyle, *Partinin* önüne gelmesi bir oldu.

Hardie'yle Henry, beraber inip kapıdan girdiler.

Göz açıp kapayıncaya döndüğünde;

- Tamam, - dedi. - Gün belirlendi.

Vefik başını sallamakla yetindi.

Konuşmak fazla geliyordu.

Henry hemen ona uydu.

Sessizce gülümsediler.

Susku egemen oldu.

Düşünüyorlardı.

Ne yazık!..

Bitti!..

Yel sustu.

Sağnak durdu.

Ipıslak kalakaldılar.

Oysa,daha soruları vardı.

Davranıp hiç birini soramadılar.

İşte kendileriyle başbaşa kalmışlardı.

Özümseme çabası ikisini de bunaltmıştı.

Ne tartışacak, ne söyleşecek güçleri vardı.

Vefik, eve nasıl geldiğini halâ anlayamamıştı.

Henry'yle vedalaşıp arabadan indiğinde afalladı.

Gün ne çabuk geçmiş, şölen ne kadar kısa sürmüştü.

Bir an önce odasına çekilip düşünmek isteğiyle doluydu.

Sir Henry yatmışsa, kendisini merdivenlere atması kolaydı.

Yatmamışsa, bunca yorgunluğun üstüne, sofraya oturtur... Bütün günü anlattırmadan bırakmazdı.

Girişte, salonun karanlığıyla burun buruna gelince sevindi.

Başının içinde uğuldayan kovanla başbaşa kalabilecekti.

Merdivenleri, ayaklarının ucuna basarak hızla tırmandı.

Kapısını usullacık açıp içeri süzüldü. Aceleyle soyundu.

Yatağa uzandığı an, beyninin peteklerine tutukladığı arıların tamamı kovandan dışarı uğradı.

Ali Suavi *"Direction"*daki resminden fırlayıp karşısına dikildi.

Fesinden taşan siyah saçları... Esmerliğini gölgeleyen kara sakalı.. Bıyıklarının kıvrık uçlarını ışılatan gözlerini gözlerine dikti.

"Ne sandın Vefik oğlan," diye söyleve başladı.

"Kendi soyundan habersiz peşreve girer misin?

İşte böyle rezil olur çıkarsın.

Eloğlu, çulsuz bir işçiyken İngilizliğiyle öğünmekte!.. Sen ki, koskoca Osmanlı paşazadesisin, senin öğüncün nedir?

Pek güzel Fransızca bilirsin. İngilizceyi bülbüller misali şakırsın.

Ama, kendi kimliğin ve kişiliğinden habersizsin.

Tüh sana!..

Yazıklar olsun!..

Biz, bunlar için mi onca emek ve can verdik?

Sonraki kuşak, kendinden utansın diye mi bunca çaba gösterdik?

Bir de, benim Müdürlük yaptığım bir okuldan gelmektesin.

İnsan alır, birkaç yazımı okur... Birkaç sözümü dinler.

Yazık ki, bizi elden duyuncaya kendinden haberin yok.

Oysa adamın sorusunu düşün. Ve verdiğin yanıtı anımsa.

Nesin? Kimsin? Kimliğin kişiliğin hakkında ne biliyorsun?

Hiç mi? Ne ayıp!.. Müdürken yazdırmıştım.

Sultani'de elden ele dolaşıyordu.

Demek size ulaşmamış öyle mi?"

Kendi gözünde küçülebildiği kadar küçülmeyi denedi.

Zaten içi içini yiyordu.

Birden belleğine saldıran bilgi birikiminin falakasına yattı.

"Ulaştı Hocam!.." diye mırıldandı.

Der demez, ellerini başının altında kenetler.

"Ulaştı, bağışla!..

Ama, biz kendimizden öyle geçtik ki, İngiliz şamarıyla ayılmamız gerekti. Ezbere bildiğim o notu nasıl unuturum?

Dinle bak;

Avrupada köken sorunu var.

Yani bir toplumun yetenek ve becerikliliğini değerlendirmek için ulusal özelliğine bakılıyor. Bu nedenle de bazı ünlü Türkleri düşünceden uzak, yalnız bir kaba kahraman gibi ele alıyorlar.

Ne kadar yanlış bir varsayım!..

Öncelikle Türk'ü tanımlamakta yarar var.

Türk, köken olarak Maveraünmehir'de, Çin'in Kuzeyinde yerleşmiş olan Yâfes'in soyundan gelir. Tatarlarla aynı aileden olduğu kesin gibidir.

Slav, Avar, Bulgar, Cud ve Finlilerle birlikte İskit kollarından biridir. Herodot, dört ve beşinci kitabında bütün uluslardan daha yeni olduklarını kendilerine dayanarak aktarır. Ama, kendisi de bir İskit olan Lâtin tarihçi Jüstinyen, İkinci kitabının birinci bölümünde İskitlerin Mısırlılardan çok daha eski olduklarını açıklamaktadır.

Bu tarihçilere göre Türkler, daha sonra ülkelerinden çıkarak İran, Anadolu ve Mısır'a inmişlerdir.

Fethettikleri yerlerde nice uygarlık bıraktılar.

Gazneli, Selçuklu ve Osmanlı bunların en ünlüleridir.

Türk'ten nice büyük boylar türemiştir.

Hazer, Kazak, Uygur çok tanınmış boylardır.

Macarlar bile, tıpkı Osmanlılar gibi Uygur soyundandırlar.

Şu anda bile, Osmanlı, Özbek, Türkmen, Tatar, Kırgız, Yakut ve Çuvaş kollarını gözü kapalı saymak zor olmasa gerek."

Gözlerinin içinde cıvıl cıvıl oynaşan bir sevinç resmini arıyordu.

Gümbür gümbür bir öfkeyle karşılaşınca ürktü.

"Madem biliyordun, İngiliz'in karşısında niye dut yemiş bülbüle döndün? Kendi kimlik ve kişiliğinden habersizdin ama, onların bildiklerini şakımayı hüner saydın öyle mi?

Yuf olsun ervahına!..

Biz sizi, onların bildiklerini ezberleyin diye değil, katkıda bulunun diye yetiştirdik. Özenti ayran budalaları sizde!.."

Yüreğinin ortasında bir tohum çatladı.

Ali Suavi clinde sopasıyla üstünc yürüdü.

Gözlerini kırpıştırdığı an, Ziya Paşa'nın aydınlık yüzüne sığındı;

Diyar-ı küfrü gezdim, beldeler, kâşâneler gördüm, / Dolaştım mülk-i İslâmı, bütün virâneler gördüm...

Der demez, Hoca'nın sopası başına indi sanki.

Ziya Paşa'yı kendi sözleriyle mi eleştiriyor... Yoksa Vefik'i mi o an çözmesi olanaksız;

Yıldız arayıp gökte nice turfa müneccim, / Gaflet ile görmez kuyuyu rehgüzerinde.

Ne diycbilirdi ki?

Gözleri yaşardı.

Ellerini başının altından çekmeye üşendi.

Yanaklarını yalayan alazın izinde gıdıklandı.

"Haklısın Hocam!.." Dedi usullacık.

Anlar ki verir lâf ile dünyaya nizamat, / Bin türlü teseyyüp bulunur hanelerinde. - Diye yinc Ziya Paşa'ya sığınmak istedi.

Ama, birden iliklerinc kadar titredi.

Namık Kemal ikisini de itekleyerek aralarına girdi.

Vatan Kasidesi, bütün hücrelerinde dalgalanmaya başlamıştı;

Usanmaz, kendini insan bilenler, halka hizmetten, / Mürüvetmend olan mazluma, el çekmez iânetten, / Hakir olduysa millet, şânına noksan gelir sanma, / Yere düşmekle cevher sakit olmaz kadr-ü kıymetten.

Belleğine yerleşen olay, düş mü yoksa kendi iç hesaplaşması mı, ayırmaya ne istekledi ne de kalkıştı.

DOKUZ

Gün benim.
Sıra, Paşa'nın.
Arabaya soktum.
Yanıbaşına oturdum.
İyice gözlerini bağladım.
Uysal bir gılman gibi çöndü.
Besbelli, neylesem Katlanacaktı.
Bütün bu işleri başımıza açan o'ydu.
Madem kâfir özentiliğine önder oldu.
Her mesleğe girmek boynunun borcu.
Meleklik gerekiyorsa o an melek olacak.
Şeytan olunacaksa, hiç duraksamayacak.
Bu öncülük hem iyi hem berbat bir görev.
Bir yanıyla onur çelenklerinden muhteşem.
Bir yanıyla kendini inkârdan bile zorlama.
Öte yandan kaçınılamaz bir kutsal ödev.
İster istemez, gereken neyse uyuyoruz.
Hepimiz, dört kol çengi oynuyoruz.
Geçen hafta çıfıtın ebesi bendim.
Bu haftaysa benim ebem Paşa.
Haftaya körebe sırası kimde?

Bekleyip görmek zorunlu.
Masonluğun özü de bu.
Çorbayı içmek istersen.
Tekke bekleyeceksin.
Pir'imizin öğüdüdür.
Masonun anayasası.
Hepi topu üç kelime.
Çalış, üret, dahi bekle.
İşe sabrını da ekle.
Kalfan marifeti bilir.
Ustan işaretten anlar.
Önder erdem otağıdır.
Sıran şaşmaz, sana gelir.
Yol, yürüyene borçludur.
Kapı hakkın divanına açık.
Sabredenler ne kutludur.
Yola gelen pek umutlu.
Aşıp geçen ise mutlu.
Arınana selâm olsun.
Arıtanlardan ötürü.
Bu hesapta sağlama yok.
Gündelik değil, götürü.
Başladınsa bitecektir.
Sınav süregidecektir.
Elin sağlam, belin kavi.
Dilinden eksilmesin sevi.
Çünkü pusuda hırs devi.
Der demez aklıma geldi.
Yol türküsüz bitmez, denilmiş.
Hele bir de gözü bağlıysa insanın, zaman da geçmez.
Üstelik, Paşa pek bir ivecendir. Hemen olsun bitsin diler.
Kimbilir, karanlığının kuytusunda neler hissedip kendi kendine nasıl kızmaktadır? O'nun yerine ben döğünmekteyim. Şu halimize bakın. Batılı olmaya kalkışmak ne kadar zormuş Allah'ım!..

Kurbanlık koyunlara döndük.

Çobandan kopmuşuz ama, bıçaktan kurtulmamız olasız.

Yine de, boyan diyorlar, boyanıyoruz. Dayan diyorlar dayanıyoruz.

Şu Masonluk dedikleri meslek, bize hiç de uzak değil. Al Ahiliği, vur Bektaşiliğe... Tığ-ı bend yerine gözbağını tak... Peştemalı koyup önlüğü kuşan. Azbiraz da, söylenceye yatkınsan, cabası körebelik.

Bundan öte yolumuz açık... Durumumuz herkese ayan.

Avrupa, neylerse yapacak... Orada ne varsa bizde de olacak.

Bunlar, soy sırasıyla kulüp açmışlar? Biz de açarız diyeceğim ya, onca soyluyu nerden bulup da, konakları dolduracağız?

Bizde soy kütüğüne kayıtlı bir âl-i Osman var.

Bir de, kuytu koyağa sepelenmiş Oğuz beyleri.

Şu, kul köle tayfasının Etrak-ı bi idrak saydığı tımarlı sipahiler... Ahi babaları... Mevlevi ve Bektaşi dedeleri.

Onca yüzyılın kirini, özgüvenlerinin hoşgörüsünde öğütenler.

Alp-eren, kadı-baran, akıncı-yâran ve yamak-ı bahçevanzadeler.

Ata, dede, babalarımızla onlardan arta kalan.

Hepsini bir kulüpte toplayıp bir kazanda kaynatamak olanaksız.

Bektaşi mevlevihaneye girmez. Mevlevi cemevine varmaz.

Dokuz yüzyıl bağdaşmayanı, tutup kaynaştırmak mümkün mü?

Belki, eski divan olsa... Yahut, dernek, kurul, kurultay!..

Aman Bahir Efendi biradcr, ağzından yel alsın!..

Kişi haddin bilmek gibi erdem olmaz, buyrulmuş.

Senin bu kurultay dediğin, Fransa'da Meclis, İngiltere'de Kamara denilen fesat yuvasıdır. Kâfir *ümerasını* görüp işitmemekte misin? Meclis dedikleri berhaneye her yerleşen, her bir şeyi bilmekte... Her bir değere ağız çalmayı hüner addeylemektedir. Eloğlu, birbirine dalaşıp kendi etini çimdiklemekteyken, dayanamamaktasın. Senin budunu mıncıklamaya başladığında neylersin?

Sen sen olasın efendi biradcr... Bu sevdadan vazgeçesin.

Meclis haddin ötesindeki kudretin ürünüdür.

Ya, yüce Efendimiz irade buyuracaklardır.

Ya Devrimin yeli ortalığı silip süpürecek.

Biz ki, buyrulanı işlemeye mezun kullarız.

Aman ha!.. Ötesini düşünmek bile günah.

Muradımız sevap kazanmaksa, yol belli.

Değişimi *ihtilâlsiz ihtilâfsız* kotaracağız.

İyisi mi, kulüpçülük özentisine şimdilik gem vur.

Murat, ayrı ayrı tekkeleri, bir çatı altında buluşturmak mı?

İşte sana, yepyeni, güpgüzel bir elvan çatı.

Farmason'un, dini mezhebi kendine... *Dul Kesesi* ortak.

Daha iyisini, hiç bir yerde, hiç bir zaman bulamazsın.

Kendinizden pay biçsen de, en uygunu budur.

Biz, Paşa, Ruhiddin Efendi ve ben Bektaşiyiz.Kâfir oğullarıyla devlette buluşuruz da, dergâhta uyuşamayız. Aramızda andiçip Jön Türk olunca, kardeşten öte sarmaştık. Ve ortada fol yok, yumurta yokken, karanlıklarda söylencelere yolculuk eyleyerek Masonluğa soyunduk.

Bir de baktık ki, kâfiri *Müselmanı*... Çorbacısı çıfıtı, aynı âlâmete binerek, aynı kıyamete huruceylemekte.

Yahu!.. Bu Masonluk tam bize göre!..

Tam arayıp da bulamadığımız bir nesne!..

Mülk-ü Şâhâne, sınırları belirsiz bir Devlet-i âliye.

Hint Denizi'nden, Büyük Deniz'e kadar, Arabı var çorabı var.

Sen nice tutkallasan, yine de Çingene çalar, Kürt oynar.

Bunca karışık ümeti, hangi dergâhın tığ-ı bendi ötekine bağlar?

Herkesin, dini, dili, ırkı ve kimliği kendine ait. Gözbağını takıp, yeminini ettin mi, al sana yepyeni bir kişilik. Anladığım doğruysa, bu, anadan doğma değil, sonradan olma kardeşlik... Bile isteye, ayıra seçe... Güle oynaya bir birliktelik. Ustası kalfası, çırağı yamağı bir ve eşit.

Ne mutlu *sırra sahip olana!*..

Hoş safalar olsun size a, *biraderlik!*..

Gel de, Horasan erenlerinin bilgeliğine şaşma!..

Ademler, hem âlemin, hem *gaybın* giziyle doğmuşlar.

Öncesinde *melâike* iken, besbelli ki, sonra insan olmuşlar.

Bu inancın canlı kitabı bizim şu beş yıllık Avrupa serüvenimiz.

Selçuklu dervişinin kendi ekseninde dönerek bildiğini, biz bütün Batı'yı dönüp dolandıktan sonra bulduk.

Ne denir? Hoşgeldin Mevlâna Celâleddin-i Rumi!..

Yedi yüzyıl öteden, bize şölen vermek iyi mi?

Mecusi ol, Zerdüşti ol, putperest ya da dinsiz!..

İstersen tövbesini bin kez bozmuş bir imansız!..

Gel!.. Yine gel, yine gel!.. Açıktır sana kapımız.

Bir tek umutsuzluğu kabul etmez dergâhımız.

Şu kâfir meslekini kolay benimsememizin sebebi bu olmasın.

Bir yanı, ırk, dil, din ayırmayan Mevlevi işkembesine benziyor. Bir yanı, ikrardan dönmeyi ölmekle bir tutan Bektaşi tığ-ı bendi.

Bunları Paşa'ya açıklamak da rehberi olarak benceğize düşüyor.

Gerçi Rotschild çıfıtı bana dişe dokunur hiç bir şey anlatmadı.

Lâkin, Hristo kâfirinden kurs gören çırak, ustalara el veriyor.

O olmasa, üstad olduğum meslekte çıraklıktan yoksundum.

Allah'tan ilk bilgileri zamanında belletti de kurtuldum.

Yoksa, bu kupa karanlığında suspus kısılır kalırdım.

Düşünceye daldığım an, zihnim ışıyıverdi.

Mahfil'in arabacısı pek bir mahir olmalı.

Kimsenin bir şey söylemesi gereksiz.

Atları kendiliğinden sürüyor.

Londra'yı dolaşmaktayız.

Dağ bayır gidiyoruz.

Sonrası mahfil.

Yanıbaşımız.

Lâkin âdet böyle.

Andiçmeden, bilmek yok.

Peki, bizim andımız n'olacak?

Kendi ikrarımızı bozacak mıyız?

Farmasonluk, başkalarıyla geçerli.

Oysa bizimki, sadece bizimle var olabilir.

Andımız ant... Onlara hıyanet etmeyeceğiz.

Lâkin Hristo'dan ne ki öğrendik, öğreteceğiz.

Yoksa, onun utancına düşmemiz işten bile değil.

Bir an önce anlatıp kurtulmayı kurarken aklıma geldi.

Bu Masonlukta, kimin ne olduğu hiç belli olmuyor ki!..

İster misin arabacı, üstadlardan biri olup bizi gizlice sınaya.

Yahut arkadaki seyis yerine oturan, koskoca bir müfettiş ola.

Kâfir boşuna, her birader daim himmet ve gözetimdedir der mi?

Temkin ve tedbir gibi yok! Fısıltıyı Paşa'dan gayrı kim duyar ki?

- Hazret-i Süleyman Kudüs'teki tapınağı yaptırırken, - der demez, Paşa'nın dikkat kesildiğini sezdim. - Tir Padişahı Hiram'dan mimar ister. Hiram, adını taşıyan bilge oğlunu Peygamber'e gönderir. Dağlara taşlara, kurtlara kuşlara hükmeden Hazret-i Süleyman, yeryüzünde bir eşi bir daha yapılmayacak bir tapınak buyurur. Bu öyle bir yapı olacaktır ki, arayan girişini bulamasın... Bir giren bir daha çıkamasın. Hiram, başlar düşünmeye... Ne gözüne uyku girer. Ne uykusuna başka bir düş... Sonunda, tapınağın planlarını çizer... Yerlerin ve göklerin nebisine sunar. Planı pek beğenilir. Lâkin, yapımı pek çok hüner sahibinin, pek uzun çalışmasını gerektirmektedir. Yecüc'ten Mecüc'ten, yedi iklim dört uçtan toplanan bunca insana tapınağın gizi nasıl emanet edilecektir? Hiram, yeniden düşüncelere dalar. Sonunda çareyi bulup Süleyman Peygamber'e sunar. Ustaları, bir bir sınavdan geçirip saflara bölecektir. Her bir saf, belli bir parçayı yapacak... Bileşimi bir tek Hiram gerçekleştirecektir. Yöntem, Hazret-i Süleyman'ın pek hoşuna gider. Ustalar bir bir, Hiram'ın sınavından geçer. Her birinin hünerine göre, usta, kalfa, çırak diye ayrılırlar. Her bir ayırım için bir parola, bir dokunuş ve önlük belirlenir. Hem birbirlerini tanıyacaklar... Hem ülkelerine döndüklerinde,

işlerini kendi saflarına göre yürüteceklerdir. Ustalar birleştirecek... Kalfalar çalıştıracak... Çıraklar işleyecektir. Her saf, bu minval üzre çalışmaya başlar. Kimse kimsenin işini bilmez... Hiç bir saf, ötekinin yaptığını merak etmez... Etse de işaret ve parolayı bilmediğinden öğrenemez. Onca kalabalık hüner sahibi, birbirini görmeden, kendi işini yapa yapa, yapının sonuna gelinir. Ne var ki, insanın olduğu yerde, hırs pusuya yatmıştır. Tapınak bitmek üzereyken, kalfalar safından üç kişi, ustalık gizini öğrenmeye andiçerler. Hiram, kimsenin olmadığı bir zamanda, tapınağa girip, Tanrı'ya şükretmeyi diler... Gizli kapıdan geçer... Ortada, yüzünün akıyla Peygamber'in isteğini yerine getirmesi nedeniyle Tanrısı'na dua ve niyaz eyleyip, güney kapısına yürür. Üç kapının da, o yeteneksiz ama hırslı kalfalar tarafından tutulduğunu nerden bilsin. Kalfa önüne çıkınca, durur. Ne istiyorsun, sorusunun yanıtı tektir; *Ustalığın parolasıyla işaretini!..* Hiram, verdiği sözden dönenlerden olmadığı için; *Ustalık zorla ya da hileyle elde edilmez. Zorbalığa kalkana hiç verilmez. En iyisi işinin başına dön... İyi niyetle çalış ki, karşılığında ustalığa yükselesin.* Ne var ki, kalfanın gözü dönmüştür. Bu kesin yanıt üzerine elindeki cetveli kaldırdığı gibi, üstadının sol omuzuna vurur. Hiram kanlar içinde döner. Çıkmak için Batı kapısına yönelir. Bu kez de karşısına ordaki zebani çıkar. İstek aynı, direnç aynıdır. Sonuçta, kalfanın elindeki gönye, Hiram'ın sağ omuzuna iner. İki kolu kopup yanına sarkmış halde, büyük bir çabayla Doğu kapısına yönelen Hiram, orda da üçüncü cibiliyetsizle karşılaşır. Hain adam, parolayı söyle, işareti anlat diye üstüne saldırır. Hiram yaralı.. Halsiz ve mecalsizdir. Ancak başıyla hayır diyebilir. Ve acımasız kalfa, elindeki çekici başına indirerek o yüce mimarı, cansız yere serer. Cehalet, hıyanet ve ihtirasat, herşeyi birbirine karıştırır. Ustanın öldürülmesi yapıyı yarım bırakır. Kimse hesapların içinden çıkamaz... Çalışanlar ne yapacaklarını bilemeyip taş taş üstüne konulamaz... Sonunda, *mahviyet, fazilet ve safiyet* egemen olur. Ustalar, kalfalar ve çıraklar, başladıklarını bitirmeye yönelirler. Tapınak, kendiliğinden biter.

Sözüm sona ermişti ki, araba da kendiliğindenmişcesine durdu.

Kapıyı araladım. Bir avlu içinde, bir merdivenin başındaydık.

Paşa'nın elini kavrayıp incitmeden arabadan sahanlığa indirdim.

Araba sefası, masalla ninniydi. Asıl *merasim* şimdi başlıyor!..

Bakalım Paşa, neyleyecek?

Hakkım olmadığını bile bile ben iyice bunalmıştım.

Lâkin o, başına gelecekleri biliyor. Akşam toplantısında herşeyi bir bir anlattığım... O güne kadar sırrını saklayan Hristo kâfiri de başıyla tasdik edip durduğundan girişteki körebeden haberli.

Yine de, göz nurundan yoksun kalanın içine düştüğü zulmet, akıl karıştırıyor. Mevlâm kimseyi amâlıkla terbiye eylemesin!.. Amin!..

Efendimiz Paşa'yı, Paşa Hazretleri bizi boşuna seçmemişler.

Galiba, akranlarımız arasında işe yararlık vasfımızın yüksekliği tez anlaşılıyor. Öğünmek ayıptır!.. Hele boş yere davul kasnağı gibi gerinmek yersiz. Lâkin, gerçeği gizlemek de, manâsız olur!.. Banker çıfıtının rehberliğinde bir defa yaşadığım bir şeyi, hiç aksatmadan becerişim başka türlü yorumlanabilir mi?

Tekris yolculuğunu tamamlayıp da, *berat* merasimine başlamak üzere *mabet*'e geçtiğimizde şaşkına dönen ben oldum. *Üstad-ı muhterem* kürsüsünde yere batası İngiliz Kralı Dördüncü William oturuyordu.

Üçgen masanın bir kenarına Palmerston imansızı... Öte yana ise Hristo kâfiri yerleşmişlerdi.

Kendi ezberlettiği derecelerden de biliyordum ki, üstad kürsüsüne kolay oturulamaz. Ancak, *Maşrık-ı âzâmlığı* yanında, *Supréme Conseil*'in otuzüçlerinden, olduğunu da her halde bilerek ağzından kaçırmış... O an için gözlerimi kamaştırmıştı.

Üstad sayılır sayılmaz kendime gösterilen saygıdan bu derecenin yüksekliğini kavrıyordum. Lâkin, İngiliz devlet-i fahimesinin Majesteleri ve Dışişleribakanıyla aynı masanın eşkenarına kurulabileceğini hiç bir zaman düşünemezdim ki!..

Demek, Büyük Friedrich'in damgası günümüzde de geçerli.

Supréme Consille üyeleri halâ, bütün mahfillerde üstün saygıyla karşılanıp en yüksek makama oturtuluyor.

Belki bağımsız *obedia*larda aynı kural geçerli olmayabilir.

Ancak, İskoç Büyük Locası, üstadının yasalarına sıkı sıkıya bağlı.

Hristo, şaşırtıcı özelliklerinden birini daha gösterdi.

Biz gelinceye, ömrünü Paris'te geçirdiğini sanıyorduk.

Hele Agop kâfirinin anlattıklarından sonra, sur dışına çıkmadığına yemin edebilirdik.

Herif *Supréme Conseille*'den haber verince şaşmamak elde mi?

Zaten her olayda hayranlığımız, biraz daha, başka nasıl artabilir?

O'nun ayyaş sadeliği, Bektaşi derbederliğini pek andırdığından büyüklüğünü ilk bakışta göremediğimiz açık. Ne var ki, biz de insanız. Ve nadiren de olsa, görünüşe aldanırız.

Yine de, bilgeliğini ayırmakta çok fazla gecikmediğimizi, göğsümü gere gere söyleyebilirim. İnsan nice bilse de, yaşamadan inanamıyor!..

Bana öyle geliyor ki, bütün bu törenler o'nun sayesinde.

Gerçi Reşit Paşa'nın dehasını takdir etmeyen hükümdar yok.

Cehennemlik İngiliz Kralı William, daha ilk tanışmada yüzü yere gelesi Louis-Philippe'den beter olmuş... Reşit Paşa'yı bırakmamak için bin dereden su getirerek lafı uzattıkça uzatmış... Hatta, babasının annesi için satınaldığı Buckingham köşkünü koca bir saraya nasıl dönüştüreceğini ballandıra ballandıra anlatmaya başlamıştı.

Kâfir memurlarının, protokolun her aksayışında çektikleri sıkıntı, bizi ne çok eğlendirmişti Allahım!..

Yere batasılar, her şeyi uyulması mutlak kurallara bağlamışlar!

İçeceğimiz sudan, sıkışırsak dökeceğimiz suya kaleme vurmuşlar.

Düzenlerini kendi Cehennemlik Kralları altüst edince, neye uğradıklarını bilemediler.

Dışişlerinin koca memurlarının hali, görülecek şeydi canım!..

Her biri ezberini unutmuş acemi aktöre dönmüştü.

Bakanlık koridorlarında, burunlarından kıl aldırmayan köşeklerin, kapana kısılmış ıslık sıçanı çaresizliğini seyreylemek, pek keyifli oluyor.

Acz içinde oradan oraya seyirtirken düştükleri acınası durum, onca zamandır çektiğimiz bütün sıkıntılara değmişti.

Paşa, biraz da bundan olsa gerek, tam susacağı sıra, herifi coşturuyor... İçtenlikle sorduğu bir soru... Anlama tutkusuyla istediği bir açıklama, yere batası kâfirin çenesini yeniden düşürüyordu.

Aman Allahım!..

Haydi, sil baştan!..

Şeytan azapta gerek!..

Yepyeni bir kaygının telâşı.

Alışılmamış bir durumun azabı.

Yürekleri ağızlarında yeni bir koşuşturma.

Ve kazasız belâsız atlatılması gereken yeni bir fasıl.

Böyle bir açmaza, ömürleri boyunca düşmedikleri kesin.

Onca *sefîr-i süfera,* bunca *vezir-i vüzera,* şunca *şâh-u şâhan* ağırlamışlar. Hiç birinde kopası başlarına böyle bir çorap örülmemiş.

Anlaşılan, oncağızlarımın hepsi de, hiç farkına varmadan bu züppe tayfasının ayarladığı terazide tartılıp, düzenlediği *mezurada* ölçülmüş.

Şimdi birden bire kantarın topu ellerinden kayıp da, okunda kendi bildiğince oynamaya başlayınca, şallak mallak ortalıkta kaldılar.

Azbiraz daha üstlerine gidiliverse, taş kesilmeleri işten değil.

Lâkin, Efendilerinin oralı olmaya, hiç mi hiç niyeti yok.

Bu kahrolasıların soğukluğunu bilmeyen var mı?

Paşayla *sohbetten hazzeylemese* karlıdağda buza döner.

Resmi kabullerin protokol lakırdıları çuvala girmedi ya!..

Hem girse ne? Tek tek çıkarıp konuğun önüne sürmek zor mu?

Karşılaştığım olaylardan biliyorum ki bu imansızlar onun ustası.

Ellerine fırsat geçmesin. Adamı çöl sıcağında dondururlar.
Oysa şimdi, başlarının patavatsızlığıyla, sakalı elc vermişler.
Fukara, olağanüstü bir dinleyici bulmanın, sevinçli coşkusunda.
Bülbül benzeri şakıdığını söylesem, gerçeği daha iyi anlatırım.
Besbelli, uzunca bir zamandır, konuşmaya hasret çekmekte.
Reşit Paşa'nın ustalıklı sorularıyla mayasılı diline vurdu.
Ve alıp başını gidince, bunların İncil saydıkları protokol durdu.
Genci yaşlısı, bir o yana bir yana seyirtmekten helâk olayazdılar.

Memur, Efendisinin sevinç ve coşkusundan memnun olmalı.
Durup dururken kaygılara kapılmalarının sebebi varsa, o başka!
Eğer öyleyse, mutlaka deşip öğrenmeye koşulacağız demektir.
Şimdiden kestirmeye kalkışmak en doğru davranış olur.
Görevi uymak olan memur, neden ikircimlenir?
Ya Efendileri, pek sağlam ayakkabı değildir.
Tutarsızlığı, devleti açmaza sokuyordur.
Ya da memur politika yapıyordur.
Kendini taraf saymaktadır.
Hangisi daha geçerli?
Henüz çözemedik.
Lâkin yakındır.
Çözeriz.
İşimiz ne ki?
Bulmaca çözmek!..
Gün ola, harman ola!..
Hele işler, bir girsin yola.
Baktık hakkından gelemiyoruz.
Hristo Kâfirinin ümüğüne çökeriz.
Al takke ver külâh, *sırra vukuf eyleriz.*
Hamd-ü senalar olsun, dikkatimiz yerinde.
Kâfir, döküp saçmakta mahir. İpucu bam telinde.
Paşa biraz daha yüklense şuna, incelemek gereksiz.
Giz neyse, yılgı kargaşasında kendilerinden öğreneceğiz.

Lâkin, ne olursa olsun, işlenecek yarayı bulduğumuz ortada.

Artık tepe tepe kullanmak, dillere destan Osmanlı oyununa ait.

İngiltere'nin gücüyle çatışma sözkonusu olduğunda, bu iki eksiğin de hiç bir yararı olmaz. Çünkü er meydanında, pazu geçerlidir. Topuna top, tüfengine tüfenk ve askerine askerle karşı duramıyorsan, vay geldi başına. Kuyruğundan tuttuğu gibi yere çalar ki, of çekmeye dermanın kalmaya. Ah onları yere çalacak güce sahip olabilsek!.. Osmanlı kibirinin insanı insanlığından utandırışını hepsine yeniden ispatlamaz mıyız?

Ne yazık!.. Biz, o devirlere yetişemedik.

Osmanlı büyüklüğünü dağlara taşlara yazanlar, bütün *haşmet ve kudretlerini* devşirip yitiklere karıştılar. Bize kala kala, *köhne Bizansın entrikası* kaldı. Herhalde *Osmanlıda oyun çok,* sözü bundan *galat!..*

Hem zaten, biz buralarda diyar-ı küfrle savaş gerekçesi aramaya taban tepmiyoruz. Bütün amaç ve çabamız, savaşı mümkün olduğunca önlemek... Olmuyorsa alabildiğine ertlemeye dönük.

Eh!.. Barış Meleği denilen *peri kızı* da, bir yanıyla güler yüzle tatlı dile koşarsa... Kör yanıyla hile ve desisenin pususuna girmez mi?

Allahıma bin şükür!..

Şimdiye kadar bu konuda hiç kimse bizimle aşık atamadı.

Mevlâm her halde, *mahcubiyete* bizi seçmiş olamaz.

Hele bunların telâşlarını apaçık gördükten sonra.

İngiliz kâfirini değneğe dikmek boynumuza borç.

Üstelik öyle anlaşılıyor ki, işimiz çok zor değil!..

Eğer kralla, Hükümetini birbirine dolaştırıp çaynaştırmadan aynı fikre alıştırabilirsek, ulu Rabbimin de inayetiyle biz bu İngiliz kefesinin hakkından çabuk gelir... Tez zamanda, yüce Efendimize Londra'dan muştu üstüne muştu yollamaya başlarız.

Gücün yetmediği yerde akıl... Aklın başedemediğiyle zekâ... Onun da kısılıp kaldığı durumda, kurnazlık kafesini açmak kaçınılmaz.

Çok zaman kendimizden utansak da, ödevin yükümlülüğü.

Asıl utanması gereken Devlet-i âli'yi gayrıya muhtacedenlerdir.

O günlerde, bu hesaplara daldığımızdan, gözlerimizi Cehennem ateşlerinde yanası İngiliz'lerin üstüne dikmişiz.

O sebeple burnumuzun ucundaki ışığı, gözümüzün içine girdikten sonra farkettik. Ancak, suçun tamamı da bizim değil. Bize açık olması gerekeni gizleyenin de payını unutmamalı.

Bir nice cin olsak, Hristo Şeytanının yanında saflığımız âşikâr.

O yüzden, kavuştuğumuz şu onur için, ilk başlarda kendimizi Dördüncü William'a borçlu sayıyorduk.

Pek de haksız sayılmazdık.

Hristo kâfirini saymazsak, bize en büyük yakınlığı o gösterdi.

Protokol zorunluluğu atlatıldıktan sonra, sık sık Elçiliğe gelmiş. Çok sık Paşa'yı, pek de seyreltmeden bizi Wensminster'e çağırlamıştı.

Reşit Paşa ile saatlerce konuşmaktan... Dünya ve özellikle Rusya sorunları üzerine tartışmaktan çok zevk aldığı belliydi.

O'nu her görüşünde, sılasına kavuşmuş bir gurbetçi sevinciyle dolup taştığına hem Allah hem de hepimiz şahidiz.

Diyebilirim ki ilk birkaç gidip gelmenin ardından Majesteleriyle Paşa, ana baba bir kardeş yakınlığına ulaştılar.

İskoç Büyük Locasının, üstad-ı âzamı William'ın kardeşi kadar yakın saydığı birini biraderliğinden esirgemesi düşünülebilir mi?

Allah biliyor ya, Banker çıfıtı usullacık ağzımı yokladığında, bu yüzden hiç üstüme alınmadım. Çağrının Reşit Paşa için olduğundan o kadar emindim ki, Paşa'yı herkesten önce kutlamaya kalkıştım.

Meğer ne kadar safmışım!..

Toplantıda sıra Farmasonluğa gelince, herşey ortaya çıktı.

Hristo kâfirinin dahiyane manevraları, bizi getirip bu meslekte *davetin şahsiliğine* dayayıverdi. Öyle ya, gizliliği din sayan bir mahfilde vekâlet geçer mi? Hele, daha kapısından içeri adım atmamışken.

Yine de, birimizle başlayanın, hepimize yayılacağını hissetmiştik.

İngiliz keferesi, birimizde uygunluk bulduysa, hepimizi aynı tartıya koymaya koşuluydu. Önceliğimin nedeni, bono işlemlerini yürütmemden ötürü, çıfıtın bir cemilesi olabilirdi. Bunca zamandır, peşkeşler uğruna o kadar çok bono kırdırmış... Öyle büyük komisyonlar ödemiştik ki, kârının yarısını bizden kazandı desem yeri.

Eee!.. Bunca çıkar karşılığında, bir şey yapmak istemiştir.

Ne olsa o da insan ve her halde biraz vicdan sahibi.

Besbelli, mutlaka gönlümü almanın gereğine inanmış.

İki nedenden ötürü kesinlikle rüşvet teklif edemez.

Birincisi, o anda cart diye ağzını yırtacağımı bilir.

İkinci ve daha önemlisi, dillere destan nekesliği.

İmansızın kasası dolu, lâkin cebinde akrep var.

İyiliği bile gayrıya ödetmenin yolunu bulur.

Aklınca *dul kadının kesesi*nden yapacak.

Zavallı çıfıtın günahını boşuna almışız.

Biz hep, bilmemekten değil, öğrenmemekten yakındık.

Yine de, gözümüzün kamaştığı, dikkatimizin dağıldığı oluyor.

Başımız hep dik, bakışlarımız yükseklerde ya, hatamız ondan.

Yedi kat göğün üstündeki toz tanesini görüp de, yanıbaşındaki ay parçasını göremeyen sahte münnecim misali yanlış davul dövmüşüz.

Meğer biz her kapının maymuncuğuna sahipmişiz de haberimiz yokmuş. İmansız kâfir, hiç birimize, hiç bir şey söylemedi ki!..

Supréme Conseille mertebesindeki birinin, bizcileyin yoksullara açıklamada bulunması gereksiz. Ayrıca ikrarımıza görc, ha o ha biz! Gerçekten onda yansıyorsak, kürsüyc kurulma onuru hepimizin.

İşin bu yanı, meşrebimize büsbütün uydu.

Bizde en büyük rütbe, yüce Efendimizin *nazar-ı ilâhisidir.*

Ademin içindeki cevher dikkatine değdiği an, kimliği, kişiliği ve içinde bulunduğu durumun hiç bir önemi kalmaz. İster gömleksiz

ir oduncu... İster papuçsuz bir yamak... Dilerse bir Çerkes köle olsun. Dün toz toprak içinde rezil iken bugün samur kaftanlar içinde vezir olabilir.

Elbette bunun tersi de sözkonusu.

Gözden düşen, ister kallavi kavuklu vezir... İsterse ülkeler açan, kaleler düşüren adem ejderhası olsun. O anda âni şâni giderilir boyu bosu devrilip ocağına incir dikiliverir. Yani, yüce Efendimiz karşısında, kullar tam anlamıyla ve hiç ayrıcalıksız, eşittir. Aklı, fikri ve emeği yarar bir kul ise, Padişah mührünün sahipliğine kadar yolu açıktır. Yaramaz ise mühür elinden aldındığı gibi, cellâda teslim eyleniverir.

Anlaşılan o ki, bizde efendimize kulluğa dönük olan insan bilinç ve buluncu, burda locaya hizmetle değer kazanıyor.

Ve kim ki, hizmeti güzel işler, yükselip, en üste kuruluyor.

Bizdekinden ayırımı, derecelerin gizli ve locada geçerli olması.

Ustaya saygısızlık, her yerde her zaman yakışıksız.

Lâkin, mabedin dışında, efendi yine efendi... Uşak yine uşak.

Kral otuzuncu derecede de, uşaklığıyla onurlanan, kont, lord, baron, dük her neyse otuzüçteyse, üstad-ı muhterem postuna uşak kurulur. Dışarı çıkar çıkmaz da, hizmetin gereği ne ise, aynen uyulur.

Bizdeyse, yüce Efendimiz hem Allah'ın yerdeki gölgesi olarak manevi... Hem Devlet-i âliyenin sultanı olarak maddi mertebelerin en üstünde. Ondan geri herkes, derecesi ne olur olsun, basamağının hizmet borçlusu. Bağışlananı gerektiğince kullanabildi, takdir yüce Efendimizin... Kullanamadı mı, tedbiri de kendilerine düşmekte.

Peki bütün bunları bilip durmaktayken, duruma niye şaşırdım?

Galiba nice Avrupa görse, alışmış kudurmuştan beter oluyor.

Kul sadelik ve eşitliğini bize özgü bir anlayış sayma huyumuzdan vazgeçemiyoruz. Oysa, insan oğlunun mutluluğunu arayan her meslek, erdemin yolunda her kişinin ancak kendi yükünü taşıyabildiğini bilir. Ve alışılmış rütbe ve kademeleri kendine uydururken de, her basamağı hizmetle değerlendirir.

Diyar-ı küfr, bir nice yokluk ve yoksunluktan geçti.
Güçsüzlüğün her derecesinde inim inim inledi.
Gâh dilenci oldu, elin sadakasına avuç açtı.
Gâh gezginliğe soyunup dünyayı dolandı.
Gâh kıydı kendi canını, gâh kıyıma uğradı.
Lâkin vakterişmiş olmalı, birden başını dikti.
Uygarlık diye bir canavar üretti ki, hepimizin iştahını kabarttı.
Kaç zaman var ki, bilgi, görgü, güç ve para onun avuçlarında.
Hepimizin benzemeye uğraştığı bir Anka Kuşu oldu çıktı.
Duruyorsa var kerameti, işliyorsa sual olmaz hikmeti.

Madem, açıkta güce yaslanmış bir düzen uygulayıp gizlide erdeme dayalı bir yapı oluşturuyor. Onca deneyim ve birikimden yola çıkıyordur.

Dibini eşeceğimize, o kalıba girmeye uğraşsak zaman kazanırız.

İnsanın miras veya fırsatlardan kazandığıyla değil de, seçkinlerin ince eleğinden geçerek hakettiğince değerlendirilmesi, ne güzel!..

Onca akıllı ve bilgili insan, birine elbette yaran miyar tutarak oy verir. Bunda, kendi çıkarı olsa bile, yarar ortada. Herkese çıkar dağıtan, insanlığa hizmet eder.

Hristo kâfirini öğünürken hiç görmedim.

Ne yalan söyliyeyim, göğsüm kabardı.

Bizden birinin, gizli bir mahfilde de olsa, Avrupa Krallarıyla aynı düzeyde bulunması, hoşuma gitti. Hele, bilgeliğine iman ettiğimiz kişinin öteki kâfirlerce de değerlendirilmesi, *mahfile* güvenimi artırdı.

Lâkin aynı zamanda, içimin derinlerinde pusuya yatmış eski, güzel günlerin özlemini deşiverdi. Başımın içinde yangınlar tutuştu. Biz bu tür özlemlere yanmak için nerede hangi hatayı işledik yarabbi? Daha dün, koskoca kralların, vezirlerimizin eteğini öpmeye yarıştığını, tarihler yaza yaza... Büyüklerimiz anlata anlata bitiremiyorlar. Avusturya Kralı'nın yüce Efendimiz'den *kardeş* hitabı duy-

maya üç eyalet bağışladığını söyleyenler az değildi. Zitvatoruk antlaşmasında bulunanların yanında yetişmiş pek çok efendimiz, olayı duydukları gibi anlatırken, gözyaşlarını tutamazlardı. Hey gidi kahpe felek hey!.. İyi ki, bu günleri görecek kadar yaşamadılar. Yetiştirdikleri ademlerin, kâfir krallarıyla aynı sofraya oturup aynı yemeğe sunmasından onurlandığını duysalar fücceten vefat eyleyecekleri kesin.

Bu konuda, kelli felli vezirlerimiz ne düşünürler, tam bilemem.

O mevkilere yakın sayılsak da, herşey yüce Efendimize bağlı.

Hizmetimizden hoşnut kalırsa, kısa zamanda bize de kavuk giyip kaftan kuşanmak nasip olur. Kalmaz ise, vay geldi türkmenin başına!..

Henüz kırkına bile basmamış insanlara, elçilik gibi yüksek bir pâye bağışlayan velinimetimiz, ölümün kalırını yağdırmaktan âciz değil. Yarar kullar olarak buyurduğunu, istediğinden âlâ yaptık ne iyi... Yapamazsak, âl-i Osman'ın diyet borcu yok ya!.. Çekiverir kuyruğumuzu!..

Yüreği nurlanası kâfir oğlunun ettiğini gördünüz mü?

İçin için alıp verirken, az daha görevi aksatacaktım.

Hemen kendimi toparlayarak seyirtmeye başladım.

Kral Hazretleri, Hristo ve Palmerston'un yardımıyla önlüğünü takarken, ben de sembollerini torbalıyordum. En alta, buhurdanı koydum. Yanına küçük kum saatini sarıp sarmaladım. Herşeyi gören kutsal gözü aralarına yerleştirdim. Kapağına üstad kılıcı kakılmış anatüzüğü de üste koyunca, iş malayla önlüğe kaldı. Onlar, daima üstadın kendisi tarafından yerleştirilirdi.

Tören biter bitmez dağılacağımızı sanmıştım.

Hiç kimse kıpırdamayınca yanıldığımı anladım.

Kendimc bir köşe bularak yerleşmekten başka çare yoktu.

Kral Hazrctleri, gözlerimizin içine güvenle baktıktan sonra;

- Maşrık-ı âzamınız var... Üstadı âzamla, muhtereminiz de tamam. Genel Müfettişimizin, - derken Hristo'ya bakması bir kez daha içimi gıcıkladı. - buyurduklarına göre, Anvers Doğu Locası'nın,

İskoçya'ya yani doğrudan bize bağlanmasına karar vermiş. Otuzüçlerimize minnet borçluyuz. Sizin gibi biraderlere sahip bulunma onurunu hiç bir şeye değişmem. Bundan sonra, Büyük Locamıza bağlı bütün biraderler, sizin kardeşlerinizdir. Birbirimiz için öz kardeşten ileri olduğumuzu anlatmaya gerek yok. Henry Temple üstad, Locanıza alacağınız her biradere, locamızın parola ve işaretini verme hakkınızı gösterir belgeyi kendi elleriyle hazırladı.

İngiltere'nin söylence Dışişleri Bakanı, masanın üstünden aldığı kutsal emaneti, Paşa'nın avuçlarına tutuşturdu. Saygıyla aldığı *mahfil beratını* güzelce torbaya yerleştirdi. Torba dolmuş... O andan başlayarak bizim de bir *mahfilimiz* olmuştu.

Bundan öte, üçümüzün bulunduğu her yerde *mabet* kurabilirdik.

Mülk-ü Şâhane'nin tapusuna sahip bir mertebeye erişmiştik.

Paşa, İngiltere Kralı Dördüncü Guillom'un... Abd-i âciz de, Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'un, öz kardeşten ileri biraderleri idik.

Başımıza giydirilen tacın onuru... Ve zayıf omuzlarımıza yüklenen sorumluluğun itibarı altında ezilmemek imkânsız. Birden iliklerime kadar titrediğimi farkettim. Devlet-i âliyenin yükselmesiyle, Batılılaşmanın gerçekleşmesi her tarafça bize bağlanıyordu. Devletlerin top, tüfenk ve yüzbinlerce askerle... İnsanların bilim, teknik ve onca istekle başaramadığı dönüşümü... Biz sadece kardeşlik üzre çalışmayla becerecektik. Bunun için de sevgili biraderlerimiz, yüce Efendimiz ve Allah'tan başka yardımcımız yoktu!.. Lâkin engellemeye kalkışacakları saymaya dursak, bütün bir dünyayı tesbihe dizip çekmemiz gerekirdi.

Kulluğun *âsude* sorumsuzluğu ne rahat, ne tatlı şeymiş.

Birden dünyayı omuzlamakla burun buruna gelince ürktüm.

Şu ana kadar, Paşa, Ruhiddin, Hristo ve Agop efendilerle beşi bir yerde... Onun dışındakilerle, mason locasının yemininde buluşuruz diye seviniyordum. Böylelikle, en gizli kararları aramızda alır... Daha yaygın olanları mahfilden geçirir... Uygulanması gerekenleri

dairelerine yollayıp izlemekle yetiniriz, diyordum. Hevesim kursağımda kaldı. Şu andan öte, sorumluluğu dağıtma planım, kement olup boynuma dolanıyor. Her türlü hatanın üç sorumlusundan biri benim. Çünkü, Doğu Mahfilinin en düşük rütbelisi olarak, rehberlik hizmetleri benim.

Haydi Ruhiddin ve Agop efendilere de körebe oynatıp, yemin ettirdikten sonra, beşi bir yerdeyi tamamlayacağız. Lâkin, aynı dereceyi paylaşmadıkça, ötekileri önerme ödevi benim.

Birden aklıma gelenle, gözlerim parldamaya başladı.

Bunlar, Hristo kâfirinin güvencesine dayanarak, bizi üst dereceye oturtmakta hiç bir sakınca görmemişlerdi. Biz de, sınanmış antlılarımızı kendi derecemize çıkarıverirsek, eşitliği yeniden kurmuş olmaz mıyız?

Bir an, aklımdan Büyük Loca'nın üstad-ı âzamı olan Kral'a sormak geçti. Allah'tan yutkunma huyum, ivecenliğimi engelledi. Hemen ardından düşündüm ki, bu tür işlemlerin *muhatabı* ruhumuz Hristo Efendidir. Biz hele bir locayı faaliyete geçirelim. Açmazlarımızı daha biz danışmayı akıl etmeden kendiliğinden çözüverir.

En büyük zorluk geride kaldı.

Avrupa gizeminin kapılarını açtık.

Artık ruhunun derinliğinde biz de varız.

Hem de, beyin takımıyla eşit düzeyde olarak.

Lordlar, kontlar, dükler ve Krallar biraderlerimiz.

Parola ve işaretimiz, dünyanın her yerinde altın anahtar.

Bundan öte, onu yaraşır olan herkesle paylaşmak zor değil.

İlkin, Ruhiddin ve Âli Efendilerin gözünü bağlayıp açarız.

Ardından bir çırpıda gençleri çıraklık defterine yazarız.

Asitane'ye varır varmaz da Agop Efendi'nin sünnetini tekmil eyledik mi, geriye ortasını doldurmak kalır.

Onca eşimiz dostumuz... Güvenip dayandığımız adem var.

Seraskerlik usta... Elçilikler kalfa... Kalem çırak adaylarıyla dolu.

Kaç yılın deneyiminden geçmiş birikimler... Kaç belânın yelini savurtmuş ilişkilerden geçip geliyoruz.

Olmadı vararınız dergâhlarla tekkelere.
Mesleğimizin Bektaşilikle Mevlevilikten farkı ne?
Bunun mezhebi azbiraz daha geniş. O kadar!..
Tekke'de Türkmen olmayana yer bulunmaz.
Loca'da insan olmak yeterli sayılıyor.
Devlet-i âliyenin gizli hali.
Neden bir diriliş olmasın?

ON

Tetikteydiler.
Gözleri yoldaydı.
Benjamin gecikmişti.
Oysa zamanı iyi ayarlardı.
Mutlaka önemli bir şey vardı.
Bugün tekstilcilerle buluşacaklardı.
Dediğine göre toplantıyı onlar istemişti.
Mülk-ü şâhâne'yi tanıma hevesindeymişler.
Özellikle ekilebilir pamuk alanları peşindeydiler.
Kolay, ucuz ve kaliteli hammeddeyi kim istemez?
Ben anlattıkça, ağızlarının suyu akıyordu, demişti.
Nil, Amik, Çukurova, Gediz, derken gözleri döndü.
Menderes ve Mezopotamya'yı onlar duymadılar.
Sakarya'yla Karesi'yi, özellikle ben söylemedim.
Bir an önce bütün ayrıntıları öğremek istediler.
Sizden iyi kim bilebilir? Adamlar pek açgözlü.
Ayaklarına gelmiş avı kaçırmak istemiyorlar.
Bir an önce tanışmak için, her şeye razılar.
Dersinizi iyi çalışın da, sizi buluşturayım.
Unutmayın, her biri bir başka canavar.
Punt buldular mı, sizi çıtır çıtır yerler.

Yetmez!.. Paşa'nın başına geçerler.
Pirincin taşını ayıklamak size kalır.
Sonra uyarmadı, demeyesiniz.
Şimdiden haberiniz olsun.
Kaç gündür çalışıyorlar.
Yine eksikleri var.
Devlet-i âliye ne büyük!..
Mülk-ü şâhâne ne genişmiş Allah'ım.
Benjamin uyarısında, yerden göğe haklı.
Bir ülkeyi tanımak, yurttaşı için bile çok zor.
Yabancıların herşeyi bilmesi mümkün olur mu?
İyi ki, uyarıyı ciddiye alıp bilgilerini yokladılar.
Henüz göremedikleri pek çok yer olduğu kesin.
Ama bilmedikleri o kadar çok şey varmış ki!
Hangi birinden başlayacaklarını şaşırdılar.
Dehşetle birbirinin yüzüne bakakaldılar.
Avara kasnak kasılmanın alemi yoktu.
Bir an önce, bir yol bulmalıydılar.
Yoksa eksikleri giderilmezdi.
Allah Refik'ten razı olsun!
Yöntem bulmakta usta.
Hepsini kurtardı.
- Bana bakın!..
Der demez, baktılar.
Bir çare bulmuş olmalı.
Yoksa Sfenks'ten beterdir.
Düşündüğü, düşüncelerine uydu;

- Pamuk bitek ve sulak taban toprakta yetişiyor. Devlet-i âliye bugün, her ne kadar 28 eyâletten oluşmaktaysa da, eskiden eyâlet sayısı 5'ti. Anadolu, Rumeli, *Mağrıp, Maşrık ve Afrikiyye*!.. Ataları-mızdan geri kalacak değiliz. Her birimize birini üleştirdik mi, dersi-miz kolaylaşır.

Aklın yolu bir!..

Anında uygulamaya giriştiler.

Her biri gönlüne uygun olana sarıldı.

Kosta Rumelini, Ohannes Maşrık'ı aldı.

Cemil Mağrıp'ı, Vefik Afrikiyye'yi seçti.

Refik'e de, kendiliğinden Anadolu kaldı.

Hiç oyalanmadan, Elçilik kitaplığına daldılar.

Eyaletler konusunda bulabildikleri bilgiyi kapıştılar.

Her biri odasına kapanıp, belge, kitap ve defteri açtılar.

Refik, üstüne bir de babasının özel kitaplığını karıştırdı.

Evliya Çelebi Seyahatnamesini bulunca havalara uçtu.

Pertev Paşa'dan kendi eliyle on cildi de çekmeye üşenmemiş.

Demek ki, değer vermek için insanın emek vermesi gerekiyor. Kitaplıkta altın bezekli cildi olan tek kitap o.

Hiç belli etmiyor. Fakat, sıla özlemiyle sık sık okuduğu, besbelli. Sayfalar yer yer eprimiş. İlk cildin başındaki İstanbul faslıysa, burnunu sızlattı. Nem izleri, gözyaşlarını ele veriyordu.

Babasının ağladığını düşünmek, bütün hücrelerini sarstı.

Kendi özel yaşamıyla, aile ve çocuklarına bile ödev, görev, sorum çizgisinden bakanın yüreğini ilk kez gördü. İçi ısınıverdi. Fırlayıp gitmek. Hiç bir neden ve gerek yokken, boynuna sarılmak coşkusuyla tutuştu.

Kendini zor tuttu.

Gözlerini belerte belerte bakar. "Seni bir doktora göstersek," diye kestirip atardı. En iyisi,herkesi kendi giziyle bırakmak.

Hem böylesi daha iyi.

Madem o, peder donukluğunun ardında, yumuşacık bir yüreği gizleme gereği duyuyordu. Refik de, hiç bir zaman ayırdığını göstermezdi. Böylelikle babasıyla ödeşmiş olurdu.

O bütün duygularını kar kuyularına saklardı.

Refik, bütün bulgularını saygı küplerinin içine atardı.

Baba oğul, gerçek sevgilerini göstermeden geçer giderlerdi.

"Daha nasıl göstersin," diye azarlayan içsesiyle irkildi.

"Sana apayrı bir dünyada, bambaşka bir insan olma fırsatı sun-

du. Hiç bir zaman açık denetlemeyecek ölçüde güven duydu. Hristo dayının masal gemicilerini aşan gözetleme ağı, herkes için. Hatta her şeyi de eklc. Korkma!.. Bütün dünya, avuçlarının içindc... Gökyüzünde uçan kuştan, karataş üstündc yürüyen kara karıncaya kadar herşeyi görüyor... Denizin dibinde yüzen balığın kuyruk hışırtısından, Kralın yatak odasındaki fısıltıya, her sesi duyuyor mubarek.

Zaten elinden kurtulmak olası değil.

Babalarımızın hoşgörüsüne katılmasa, başımıza nclcr gelir.

Daha, ikinci sınıfa geçemeden, soluğu Asitane'de alırdık.

Hep cici beyler gibi salon çıtkırıldımlıklarıyla yetinmedik ki!..

Kavgamız döğüşümüz kadar, aşnamız fişnamız da pek bol.

Allah gözetendcn dc, göz yumandan da razı olsun.

Paris, öyle kostak bir kent ki!.. Kızoğlan kız girsn, kendini dı luk deftcrine kendi elleriyle kaydcder.

Nur içindc yatası Ncdim, nc güzel söylcr?

Bu şehr-i Stanbul ki, bi mislü bâhâdır.

Bir sengine, yekpâre Acem mülkü fedâdır.

Gel de, *min gayr-ı haddin,* şairliğe özenip *nazire* söyleme.

Bu şehr-i Paris ki, gerçekten değer biçilemez,

Bir tck yosmasına, bir nicc harem varsa fedadır.

Gerçi, bizim böyle esip yağmamiz pek doğru değil.

Daha sesimiz çatallanıp, ayva tüylerimiz dökülmeden soluğu Avrupa'da aldık. Hanyayı konyayı anladığımız söylenemez. Fakat, biz de ana kuzusuyuz. Harcmlerdc dolaşan dedi-kodular toplansa, Herodot'un Tarih'i, yanında risale gibi kalır.

Bir şey anlamaz sanıldığımız dönemlcrde duyup işittiklerimizi sıralamaya kalksak, her halde ilk sopayı anamızdan yerdik.

Ah!.. Keşke!.. Sevgili anacığım şimdi şurada olsun da, zararı yok elinde kızılcık sopası bulunsun. Vurduğu yerdc güller açmazsa, bana da Abdürrczzakzade Rcfik demesinler!.."

Birden burnunun direği sızladı.

Az daha babasının lekclerinc birkaç gözyaşı da o ekleyecekti.

Aceleyle *Seyyatname*'yi kapatıp yerine koydu.

Anadolu, kâğıt üstünde bile, buram buram burnunda tütmüştü.

İçine gömdüğü bir nice sevda varsa önüne döküldü.

Kendini, duygu selinin dalgalarına bırakıverdi.

Önce ırmakları izleyip denizlere aktı.

Sonra ovalara saplanıp, toprağı eşti.

Nemiyle ıslandı, tuzuyla kurudu. Yeliyle esti savruldu.

"Evliya Çelebi, Fırat'tan dolaba su katıp Nemrud'tan aşırtır. Gelsin de, su dağı nasıl aşmakta burada görsün. Eloğlu, kanalı yokuşa vurmakta hüner sahibi. Dağın eteğine yaptığı havuzu doldurdu mu, koca *şatları* bayıra çıkarmakta. Muberek başımıza Fatih kesilmiş... Azbiraz daha uğraşsa, gemileri karada yürütecek.

Hem zaten, biz o günlere yetiştik.

George ve oğlu Robert Stephenson'la ortakları Henry Booth'un *Fusée*'sini görmedik. Fakat, Londra'dan Birmingham'a onların treniyle yolculuk ettik ya!.. Bu bile yeter!..

Daha, basamağına ayak bastığın an, uygarlığın görkemi, insanı özüne çekip alıyor. Dümdüz demir raylar döşemişler. Lokomotifin de, vagonların da tekerlekleri çentikli demirden.

Kampana çalıp da, lokomotif istim saldı mı, gümbürtüye hazır ol!.. Tekerlekler ray bağlantılarında çatırdar. Tamponlar birbirine çarpıp şangırdar. Pencereden baktığında, ağaçlar, çiçekler ve otlar geri doğru akar. Ve sen oturduğun yerde kaykıla sallana ilerlersin.

Sanki bir kentten ötekine değil, tarihe yolculuk etmektesin.

Ve tarih seni elinden tuttuğu gibi, uygarlığın özüne sürümekte.

Hemen belirtmekte yarar var.

Hiç kuşku yok ki, bu çelik âlâmet, yürük bir at kadar hızlı değil.

Ancak hiç bir at da, o'nun bir vagonunun yüzde biri kadar yük taşıyamaz. Adamlar, insandan artık, arkaya bağladıkları vagonlarda, Londra'yı Birmingham'a... Birmingham'ı Londra'ya taşıyorlar.

Ah, bu uygarlık araçları bizde de olsa!..

Konya'nın buğdayı, İstanbul'a ne kolay taşınır.

Gerçi, babamın anlattığına göre, deniz yolu halâ hem daha

ucuz... Hem de güvenliymiş. Rumeli Eyâletinin unu Tuna'dan Karedeniz'e tekne tekne akıtılmasa, Asitane aç kalırmış. Ama, içerden kıyıya, deveyle taşınan her yere *Şimendiferle* neden ulaşmasın?"

Birden, incelediği ovalar gözlerinin önünde canlandı.

Bademler çiçek açtı... Erikler bahara kavuştu. Buğdaylar hasıla dönüştü. Bağlar filize durdu. Pamuk tarlaları çiğite kesti...

İnsanlar karıncalar gibi doğanın bağrına üşüştü.

Eken biçen, aralayan budayan, harmanlayan savuran, birbirine kaynaştı. Pamuklar toplandı... Üzümler kurutuldu... Zeytinler silkildi... Tütünler kırıldı... Ve çuvallar, hangarlara yığıldı.

Tren düdüğünü çala çala istasyonları dolandı.

Kıyıdan köye araç ve gereç, köyden kıyıya insan ve ürün taşıdı.

Dünya, demir tekerleklerin altında, küçüldükçe küçüldü.

İngiliz İzmir'in üzümünü yedi. Fransız Aydın'ın incirini tattı. Alman Ayvalık'ın zeytinyağına bandı. Mançester Çukurova'nın, Amik'in, Gediz ve Menderes'in pamuğunu dokudu... Kastamonulu, İngiliz kuponu diktirdi. Nevşehirli Fransız şarabını tattı. Konyalı Alman birasına battı.

Anadolu'da biten, Avrupa'ya gitti... Avrupa'da üretilen ne varsa Anadolu'ya aktı. Vızır vızır işleyen trenler insanları... Gece gündüz yürüyen *marşandizler* malları *melalleri,* oradan oraya, buradan şuraya aktardıkça, herkes birbirini tanıdı... Anladı... Kaynaştı.

Avrupalı biraz Osmanlı'ya benzedi. Osmanlı biraz Avrupalı'ya.

Ayrılıklar ortadan kalktı. Aykırılıklar bir bir ayıklandı.

Geriye sarsılmaz dostluklarla, içten sevgiler kaldı.

Tıpkı, şu an içinde yaşadığı ortamın benzeri."

Birden, düşü çok ileri götürmenin ürküsünc kapıldı.

"Siz burada beş sıbyansınız Refik Efendi birader," diye irkildi.

"Birer dost edinseniz, beş kişi daha eder. Haydi, ahbap ilişkilerini de koy üstüne, on, yüz, bilemedin bin kişi. Aranızda alış-veriş olsa ne? Aşk-u sevda karılsa, değeri ne kadar? Bir avuç insan, bu senin gördüğün düşü yorumlayabilir mi? Tut ki yorumladı. Gerçekleştirebilir mi?"

Ülkesini tanıdıkça, zenginliğini ayırmanın şaşkınlığına uğruyordu. Devletin güçsüzlüğüne öyle inanmıştı ki, mülkün işlenmeye hasret sonsuz olanaklarını hiç bir zaman düşünmemiş.

Şimdi, İngilize peşkeş çekmek için de olsa, varlığını görmüştü.

İşlenebilir, işletilebilirse, elde edilecek gözlerinin önündeydi.

"Uzağa bakma Refik oğlan," dedi kendi kendine.

"Gözlerini, yüreğine daldır. İşte buldun. Sensin!.."

O gün, Stelyo çağırmaya gelmese, yemeğe inmeyecekti.

Bütün odaları tek tek dolaşmış olmalı.

Herkes, birerle kol, ardına dizilmişti.

Refik'i de kendileri gibi görmek, içlerini ferahlatmıştı.

Besbelli, herkes bulduğunun değerini kavramaya başlamıştı.

Vefik, herkes adına;

- Sağolsun Amerikalılar, - diye söze başladı. - Bu kâfirlere pamuk ambargosu koymasalar, afyonumuz patlamayacaktı. Salon tartışmalarını... Demir yollarda fırt fırt giden trenlerini... Denizlerde bir kenti donatacak yük taşıyan gemilerini... Ve onca aracı çalıştıracak kadar çok sanayi üretimine baktıkça, ezilip büzülmekten helâk oluyorduk. Gözümüzde uygarlık bir gereksinim ve zorunluluk olmaktan çıkmıştı. Yaşam biçimini tüketim sarhoşluğu sanmanın derin uykusunda öykünüp duruyorduk. Oysa, bu dünyada bizim da payımız varmış. Hay eşref saati çaldırandan Allah razı olsun. Benjamin'in çabaları olmasa, kendimizin ayırdına varmadan ayran gevenliği sürdürecektik yahu!..

Kosta, fırsatı kaçırmadı;

- Etrâk-ı bi idrâk aklını devşirene, kâfirin *Mirac-ı arşı âlayı aştı*, desene şuna!..

- He!.. - Diye tamamladı Ohannes. - Sonra ordan uzanıp bunun burnuna bir tutam ot dayayıp kıçına şaplağı aşkedince, seyreyle tepinmeyi... Ne var ki, türkmen abdalı *dellenende*, olan bize oluyor.

Cemil hiç beklemeden;

- Ecc!.. Yavuz küheylanın çiftesi ele değecek değil. İlkin seyisiyle binicisine çarpacak ki, dağı taşı tepebilsin.

Kosta keyifle yalanarak sarakayı artırdı;

- Bunların niyeti fena kâfir oğlu. Biz bize sahip çıkmazsak, halimiz haraptır. Ziyânkâr göçebe, bir hapaz suyla, bir tutam toprak buldu ya!.. Oba kurup sürü yaymadan, uykuyu haram eyler!..

- Hani haksız sayılmaz!.. - Dedi Ohannes; - Şöyle üstünkörü bakar bakmaz, insan Mezopotamya'ya *dünyanın besin deposu* diyene hak veriyor. Gözünü yum da bir düşün. *Büyük Sahra*'ya özenmiş bir koca ovanın iki yanından çağıl çağıl akan iki elvan ırmak. Su akar Türk bakar lâfı ne güzel!.. Her halde Babilli, vaktiyle o suyu o toprağa içirmiş ki, *Asma Bahçelerini* kurmuş. Hey kutsal Meryem, İsa ve *ruh-u'l kudüs*! Sen çok yüce ve rahimsin. Akl-u fikrimizi bize bağışla!.. Bizi kendimize dönder de kendi varlığımızı görebilelim... Amin!.. Yoksa, küffar dürtüp uyarıncaya, kendi mülkümüzün envanterinden habersiz gideceğiz.

Kosta, sözü kimseye bırakmadı;

- N'aparsın vre!.. Batı'nın görkemi gözlerimizi öyle kamaştırdı ki, yeri göğü göremez olduk.

Vefik, hepsinin aynı görüşte birleşmesinden pek hoşnuttu.

- Hadi türkmenin sığınacak bir yeri var diyelim. Belh'te sekiz yüzyıl önce *Kurultay* toplayan Oğuz Boyları, yönümüz Batı diye tutturmuş. Eh, bu Batı dediğin de güneşi izleyerek gidersen, döne dolaşa yine aynı yere varmakta. Size n'oluyor bire köşekler? Oğuzdan önce bile önce oralarda oturmaktayken, yekinip yadellere düşmenin günahına ne denir? Kendi kıçını temizlemeden küffar boku gevmekse, oh olsun!..

- Şuna da bakın vre!.. - Diye zıpladı Kosta. - Suçu üstünden atmaya eğilince, neresinin açık kaldığını görür mü?

Cemil bütün gövdesini sözüne katarak;

- Bilisizlikle özentilik, kimde görecek hal kodu ki!..

Vefik hızını almıştı;

- Daha neler, - dedi. - Bunca adem, Asitane'de *zevk-u sefâ* içinde *âsude* yaşamak duruyorken niye it izi sürmekte dersin? Sadece şuraları da bir görüverelim de gözümüz açık gitmesin diye mi? Dik-

kat isterim kâfir oğlu. Yarın öte gün, iş başa düşecek. Hadi yediğin içtiğin senin olsun, görüp işittiğini uygula diyecekler. O zaman da böyle hımhımlandın mı, yazık!.. Afyon yutmuş tavuk benzeri sızar kalırsın!.. Hiç kimse dönüp bakmasa, civcivin karnında çıkar da çatlarsın vre!..

- Bu herif bana bulaşmak için punt kollamaktaymış vre!.. Senden ayrık bir şey mi dedik türkmen zındığı? Hepimiz, deliğin büyüklüğünden dehşete kapılıp yama derdine düşmüşüz. Azbiraz Afrikıyye çalışınca sıkıldın galiba. Eğlenecek yer arıyorsun. Tasalanma, nerdeyse Henry Layard'la, Benjamin D'İsraeli sökün eder. Alırsın Hugenot'u vurursun çıfıta da sen seni bulursun, biz seyrine otururuz.

Vefik Kosta'ya laf yetiştirmeye hazırlanırken duraladı;

- Sahi, nerde kaldı bunlar yahu!.. Hani İngilizler, tabuta girseler söz verdikleri saatte cenazelerini ordan geçirtirlerdi? Biz bir takım şeyleri abartıyoruz ya. Yağsız tuzsuz yutturmuşlar besbelli. Nerdeyse yarım saat geciktiler. Yanlış duymadık değil mi?

Ohannes azarına kafasıyla da katılarak;

- Densizlenme zo, - dedi. - Bu heriflerin, dakikliklerini anlata anlata bitiremeyen kendinsin. Tam inandığımız sırada fesatlık edersen, geldiklerinde bir bir söylerim de, aklın başına gelir.

- Tehdide bak!.. Hele gelsinler, lâfı sana bırakan iki olsun!..

Refik, yatıştırmayı denedi;

- Mutlaka olağanüstü bir durum doğmuştur canım!..

- Olağanüstü durum ne olabilir? Tutalım biri öldü. Öteki başında ağıta mı oturacak? Kendisi gelemese, bir koşu birini yollayıp merakımızı gideremez mi? Biz böyle bir şey yapsak, at suratları taşa döner. Yılışmaya kalktığımızda da sövmekten beter ederler. Osmanlıysak hepimiz dervişe kesip sabır tesbihi mi çekeceğiz? Başlarım böyle titizliğin avradından.

Ohannes beklediği fırsatı bulmuşların kıvancıyla,

- Avradını bulursan başlamazlık etme. Bunlar İngiliz oğlum. Treni boşuna mı icadettiler sanıyorsun?

Kosta kıkır kıkır gülüyordu. Herkesin baktığını görünce;

- Bunda kostaklanacak ne var vre Ohannes kâfiri? İngiliz treni icadettiyse, Osmanlı kaç yüzyılın ateşçisi. Yeri Cennet olası Nedimâ boşuna mı; *Nev-cüvanlık âlemin tâ kim getirsin yâdına, / Dahi pek pir olmadan bir nev-cüvan lâzım sana...* Buyurmakta?

- He!.. Cennetmekân işini de, şiiri de pek bir iyi bilirmiş canım! Utanmaz Celâliyle, insafsız kaderin sillesi olmasa, dünyadaki Cennet'ten, ahiretteki Cennet'e göçün üstadlığına da az kalmışmış... Fakat ademi ne bu dünyada ne ötekinde rahat korlar!.. Sen tut, şiirin *Kevseriyle* coş. Bestekâr Hakan-ı âlişâna, güfteler sun. O çalsın, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa oynasın!.. Aldığın pişkeşlerle, konaklar donat, mahbuplar, gılmanlar edin. *Ayş-u işret üzre* cemc dal. Bir yandan demlen kör kütük... Bir yandan; *Sinemi deldi bu gün bir âfet-i çâr-pâreli, / Gül yanaklı, gülgülü kerrâkeli, mor hareli, / Çifte benli, sim gerdenli, güneş rusareli, / Gül yanaklı, gülgülü kerrâkeli, mor hâreli,* diye diye heyhcylcn!.. Vc gül yanaklı, gülgülü kerrakcli oğlancığı kaptığın gibi, ya Allah, Bismillâh, *ağazeleriyle livataya* çörcklcn!.. Cümle cşkıya da bcl kuvvetinc cl çırpıp scyrc koşuşsun, yazılı mı? Fukara şair, Sâadâbâd'ın berbat olmak üzcrc bulunduğunu nerden bilsin? Meyden göz açıp, civandan gönül kaçıramamakta ki!.. Hem bir tek o aysa, n'ola? Baş kaldırıp, bir yana baksa, Padişahımız efendimiz, elinde ney, belinde pey, dilinde mey huri ve gılmanlarla hamam safasında... Öte yana baksa, Nevşehirli İbrahim Paşa Efendimiz, Haliç kıyılarına fabrikalar kurup, yamaçlarını lâle bahçeleriyle donatınca, Cennet'i yeryüzüne indirdiğini sanmakta. Eh, âdem Cennet'tc neyler? Bir yanı harcmdc Fatma Sultan'a yaslanır. Öteki yanı sclâmlıkta *sâbi sübyâna.* Zaten bu Nevşehirlilerle, Kastamonululer, - derken yan gözle Cemil, Vefik ve Refik'e bakıyordu. Hiç tutumlarını bozmadan ilgiyle izlcdiklcrini görünce sür-

ürdü; - Hamamda tellâk olsalar da, haremde damat olsalar da, hiç farketmez. Oğa oğa paklamanın ustasıdırlar. O yüzden olsa gerek, işin de işretin de âlâsını bilirler. Damat paşa pirleri olduğundan, İstanbul İstanbul olalı görmediği şenliği onun zamanında görür. Bizans İmparatorlarının çoğu sapıktır. Arenada at yarıştırmaktan, adem döğüştürmeye... Manastırda rahibe seviştirmekten, kilisede papaz elleştirmeye... Ahaliyi *mavilerle yeşiller* diye birbirine kırdırmaktan, Bizansı mahalle mahalle yaktırıp şenlik eylemeye her haltı yemişlerdir. Fakat, hiç birinin aklına, Aysız ve yelsiz gecelerde, kaplumbağalar üstünde mum yaktırıp lâle bahçelerinde dolaştırmak gelmemiştir. *Ravilere* inanılırsa, *mubalaga şehrayin* olmakta... Ve kapıkullarının yanısıra bu *işret-i leyl-i nehara* ahalinin bir bölüğü de katılmakta bir güzel! Öyle ya, iş ve işret artınca bir kesimin ticareti de artar. Kimi fabrikada çalışır, kazanır... Kimi bahçelerde yamaklık eder, geçinir. Hatta bazıları değişik lâle soğanı yetiştirip öyle bahşiş alır ki, nereye harcayacağını bilemediğinden, efendilerine özenir. Eh, görgüsüz takımı da soyluluk tasladı mı, iş çığırından tez çıkar. Çünkü ötekine yakışan, bunun üstünden başından akar. Zenginin ahmağı başka neyler? Örneği hayrat olursa hayra, işret olursa en beterine yönelir. Herkes, haydan geleni huya savurmaya koşulu. Sonunda iş çığırından çıkarmış... Ahali ilkin şaşkın ve inanmaz gözlerle seyreyleyip, sonra homurdanmaya başlarmış kimin umurunda. Bir avuç *zadegânla* bir kucak *haramzade* işretten başalıp çevreye bakabilmekte mi? Hayretle homurtuyu, acz ve beceriksizlikle suçlamak ne kolay!.. Oysa, iş ne zaman ve nerde, şirazesinden çıkmışsa, kıyamet hazır. Nitekim, nerde akşam, orda sabah sonunda, olan olmuş. Homurdananlarla korkanlara, fabrikalardan ötürü işinden olacak esnaf da katılınca, yere batası Arnavut tellâğı Patrona Halil'e gün doğmuş. Esnaf kepengini kapamış... Yeniçeri kazanını kaldırmış... Ahali abasını kebesini toplamış... Varmış devranın üstüne... İlkin kendi geleceğinin Cennetі fabrikaları târ-u mâr eylemiş... Sonra lâle bahçele-

rini örene döndermiş... Hemen ardından da, bağa girenle üzüm yiyeni ayırmadan ele geleni, canından eylemeye girişmiş. Çok kötü bir raslantı ama, bu bizim Nedima ustamız, o gün hiç bir konak ve saraydan davet almadığından, kendi hanesinde eğlenceye dalmışmış!.. Tam kendi şöleninin kârını yüklenip *nev-cüvanıyla* iş tutmaktayken, Cehennemde yanası Patrona'lı *baldırıçıplaklara* basılmaz mı? El elde, uçkur belde değil!.. Ağzında aşk-u peyman, kucağında huriye taş çıkartan gılman... Kâm alıp kâm vermekte *dübr-ü nalândan*... Zebaniler açıkta deliği görünce Allah yarattı demeden üstüne hörlerler? Nedima bakar ki, makbubperestliğin sakalı ele gelecek! Şalvarı koyup, oğlanı kaptığı gibi, dama sıçrar. Anlaşılan niyetli yerde yarım kalanı, damda tamamlamaktır. Yoksul, izbandut'un da aynı niyette olduğunu nerden bilsin? Kiremidin üstüne tünedikten sonra bir de bakar ki, aman yarabbi!.. Zebani sapkını da aletini yatağan misali bileyip, ardısıra seyirtmemiş mi? Garip aşık kötü yerde, kötü zamanda basılmıştır. Herif Mart kedilerine taş çıkartan nağmelerle damdan dama atlayarak cilveleşme hevesindedir. İyi hoş da, dâm işi cüvan ister. Nedima gibi bir piri fâni neylesin? Hele bir de *cüvan* elinden mey içip sarhoş düşmüşse. Çare yok, alta gidecek!.. Ver kıçı kurtul değil mi? Belki azbiraz aysa, hesabı kitaba denk getirecek. Oyunbozanlığa can telâşı da eklenmişse? İllâ atlayıp geçecek! Ara açık, dam da yüksek olunca, al sana bir yeni *mersiye!*.. Nedima *mevt,* zebani *mecruh!*.. Allah gani gani rahmet eylesin!.. Amin!..

Cemil, daha Kastamonulu dediğinde gözü Refik'e değmese, atılacaktı. Vefik, duruluverdiklerini görünce, yalanmaktan vazgeçti.

Üç Kastamonulunun en sessizi, ilgiyle dinliyordu.

Ohannes vurdukça vurmuştu.

Ama, sözü biter bitmez Refik;

- Yahu bu kâfir oğlu Hristo Dayıyı geçti, - deyince Hristo ellerini oğuşturdu. Cemil'le Vefik hınzır hınzır güldü. Ohannes şaşırdı kaldı. - Bilmem bilerek söyledi, bilmem ağzından kaçırdı. Fakat,

kıssası çok önemli bir hisseyi gözümün önüne seriverdi. Biz biz olalım, bu öğüdü kulağımıza küpe takalım. Nevşehirli efendimiz gibi, ödev yüklenmiş ademler için, gökten başına nimet yağsa, işretten uzak durmak yasa. Hem yalnız işret de yeterli değil, israf ve gösteriş sanılabilecek her türlü davranıştan fersah fersah kaçmalı. Yoksa, can kaybı hiç önemli değil. Geri kalmışlığın bedelini torunlarına ödetmek borcu hiç yüklenilemez. Tutalım onların örneği yoktu... Bizde örnekten bol ne var?

- Vre kâfir oğlu, gördün mü başımıza açtığın işi? - Dedi Kosta. - Bunca zaman, Osmanlı'ya söz getiririz diye her bir yanımıza düğüm attırdılar. Paşa olur da, acısını çıkarırız umuyorduk. *Nedim-i Kadimi* tefe alayım derken, o da elimizden gitti. Hepimizi sade suya tenceree soktun ki Rabbin seni neyleye!.. Şimdi bu Kastamonulular, bizi hamamda çıplak eylediler ya!.. Gayri kuluncumuzu mu kırarlar, falımıza mı bakarlar, insaflarına kalmış!.. Hay senin gibi Ermeni zındığının lafına çanak tutana!.. Türkmen abdalıyla, Ermeni zamparasını Hristo dayının hışmından kollayacağım diye, manastıra keşiş yazılır mısın palikarya!.. Katlan bakalım başına gelene!.. Biri çoktan Paris'in tutsağı... Üçü hevesini alabildiğince almış sayılır. Madem zangoçluk sana düşmüş, bundan öte *rezzakzadenin* şerrinden korumak için papaz kesil de aklın başına gelsin. - Diye döğünmeye başlayınca Ohannes dayanamadı;

- He!.. Ben münnecim boku yutmuştum. Şurda azbiraz zevklenelim, dedim. Bu ayran budalalarının, her gördükleri bala parmak çalacaklarını nerden bileyim?

- Bilmezsen böyle olur vre!.. Müslüman veledinin eline çomak verilir mi? Her birini, din kardeşinin başında paraladığını hadi sen bilmiyorsun!.. Bunca yüzyıllık deneye sahip büyüklerinden bir anlatan da mı olmadı?

Vefik, sonunda hazırlayıp durduğu söylevi unuttu;

- Durun yahu, - diye sevecenlikle araya girdi. - Pes ettim!.. On-

ca sövgüden kurtulduğunuz yetmiyor... Hepimizi yeniden tefe koymaya mı kalkıyorsunuz? El insaf!.. Refik Efendi biraderin dolabına sağ binip de esen inen var mı? Hristo dayı şeytanına bile papucunu ters giydiren herife bizim ne diyebileceğimiz olur ki!..

Kosta gözlerini fincan fincan açarak yerinden zıpladı;

- Aman, dayımla oynamayın. Acısını benden çıkarır. Şöyle keyifli bir dolaba girdiği zaman bile, aferin vre, iyi iş çevirdiler demez imansız. Sen tüyo vermeseydin ayıkken yakalayamazlardı diye ümüğüme bir çöker... Meryem Anamızın koynuna girsem masumiyetime inandıramam.

Ohannes, sevinç ve borçlulukla Refik'e bakıyordu.

Hristo Dayı'ya oyun deniyorsa, ona da pay çıkardı.

Gözlerini, kulaklarını açmış lâfın gerisini bekliyordu.

Kosta'nın pişmiş aşa su katması girmesi tepesini attırdı.

- Yırtık dondan çıkar gibi atılmasan olmaz. Hele dur bakalım bir öğrenelim, neyin nesidir bu iş? Ve de, dünyayı parmağında oynatan Hristo dayı, nasıl bir oyuna gelmiştir?

Cemil yüzünde gülücükler açarak;

- Bu herifi bilge suskusunda sanıyorduk ya!.. Yanılmışız!.. Meğer insanları gözetlemekten lâfın ucunu kaçırıyormuş. Herkesin zayıf tarafını yakalamakta o yüzden üstüne yok. Şimdi bizimkiler Yeniçeriyi ağızlarına alacaklarına, Şeytanla gerdeğe girmeye hazır... Dünyanın altınını sayıp Alaman silâhları almışlar ya, ordan vurdu. Hristo dayının ağzından girip burnundan çıkmış, İngiliz kışlalarını Yeniçeri ortalarına benzetmiş. Üstelik lafla da yetinmemiş. Seninkini kaptığı gibi bir ikisine götürmüş. Tam ördeklerden bir filo, bir de kazdan amiral canım. Hayatlarında askerliğin ne olduğunu bilmeyen iki çaylak, bir anda *mareşal* kesilmişler. Bu bizimki, istihkâm mareşalı. O seninki, süvari mareşalı. Avluya bakmışlar mutfağa benziyor. Mutfak neyi hatırlatmakta? Kazanı... Gelsin Yeniçeri... Koğuşlara bakmışlar, bölük odaları gibi... Ördek Paşa ya bunlar. Hava bulut-

luysa yağmur yağar. Seller akar göl olur... Gölde de ördek yüzer. Haydi gelsin Yeniçeri... Duvarlarla kapılara sıra gelmeden, Hristo dayı karar vermiş ki, yüce Efendimiz planı görür görmez bizi de baldırıçıplağa yazıverir. İyisi mi, o silâhları kullanacak asker için, fransız kışlalarının benzerini yaptırmak. Bunların en güzeli de, Paris'in ünlü *Invalides*'i. Elbette en sağlamını Parisli mimarlar yapabilir. Yeniçeri kozuyla, bizimkiler havaya zıplıyor. Paris tutkusuyla Hristo dayının gözleri yaşarmasın mümkün mü? Haydi yallah Paris'e. Mülk-ü şâhânede kışla yapacak mimar aramaya!.. - Birden sustu. Uzun uzun Refik'i, Ohannes'i süzdü. Tadını çıkarmak istercesine yalandıktan sonra; - Çevirdiği dolabı çözünceye akla karayı seçtim. Çıka çıka ne çıksa beğenirsiniz?

Ohannes lafın kendi üstüne dönüp durmasından sıkılmıştı.

Herkesten önce feryadı bastı;

- Nee?

- Galiba sen çıktın bire Ohannes Efendi birader.

- Ben mi? Onca dolapta, ben ne aramaktaymışım?

- Galiba Fanni'yi!..

- O da nerden çıkmakta?

- Henüz tam çıkmamakta da, yarım buçuk sırıtmakta anladığım. Tam çıkarabilsem, yanınıza kor muyum? Benimki henüz varsayım. Diyorum ki, fransız kışlası örnek alınacak... Bunun planları da fransız mimarlara yaptırılacaksa!.. Paris'e varmışken, mimarbaşı Garnier'ye uğramadan olmaz!.. Sanırım bu, ötesine gitmekte. Yalnız Hristo dayı yola çıkarken, adamın işi gücü vardır... Durup dururken gurbete çıkmaya razı gelir mi, dediğinde, bu bir şeyler gevelcdi... Tersimde olduğundan duyamadım. Fakat, öyle ya, neden olmasın, diye el oğuşturmasından belli ki, ona da çare bulmuş.

- Dur yahu, - diye atıldı Vefik. - Ben çözdüm galiba. Bu kâfir oğlu, kapı dinleyip...

Derken Ohannes hışımla yadsıdı;

- Dinlemedim, Cemil'i ararken kulağıma çalındı.

- Her neyse canım, dinlemeyip kulağına çalındığına göre, dönüş hazırlıkları görülmekte ya!.. Sancılı oğlak gibi döneniyordu. O sırada Refik'le çıkarlarken görmüştüm. Bu karanlıkta birbirlerini aşmıyorlarsa, bize de açılırlar deyip geçmiştim. Vay anasını!.. Hiç farketmedik. Döndüklerinde sancısı şıp diye kesilivermişti. Amma safmışız yahu!.. Biz kendi kendimize, Fanni'nin tadına bakamadan Avrupayı terkeylemek oğlana fena koydu... Sesi soluğu ondan çıkmıyor, diye dertlenip duralım. Meğer cinler oyun düzmekteymiş. Aferin sana, bire Ohannes Avakyan Efendi birader!.. Turnayı gözünden vurmuşsun. Bu herif, araya Hristo dayıyı da sokabildiğine göre, Fromentine *familyası*'nı bizden önce Asitane yolcusu etmenin yolu bulunmuş demektir. Hadi gene işin iş!.. Zaten bu herife dayanıp da, dört ayak üstüne düşmemek mümkün mü?

- Fakat, eninde sonunda bu oyunu çözer dayım, - dedi Kosta.

- Çözse ne, - diye kıvançlı bir coşkuyla atıldı Ohannes. - Kuş uçtuktan sonra, sansarlık kaç para? Geçti Bor'un pazarı, sür eşeği Niğde'ye!.. Seninki Paris'i duyunca kendinden geçip tedbiri elden kaçırdığını üstlenebilir mi? Hele, Refik'in oyununa geldiğini, kime nasıl açıklar? Onca deneyim sahibi bir bilge, aklına yatar bir öneri olmasa salt özlemden ötürü balıklama atlar mı? Günahına girmeyelim. Koskoca adama iftira etmiş oluruz. Hem bakarsın bizim *mustakbel* kayınpederle elele Asakir-i Mansureyi, Balyanların tahta barakalarından kurtarıp sağlam talimgâhlara yerleştirirler.

Vefik, sonunda Ohannes'i burnundan yakalamıştı.

- Atalarımız, *akrep etmez akrabanın akrabaya ettiğin* sözünü tam bu herif için söylemişler. Şuna bakın yahu, el kızının kirpiklerine Sinan'ın son çıraklarını asıvermekten kaçınmadı. Nasılsa bir yeri gelir, bir fırsatı bulunur. Ben de bunun hesabını senden sormazsam.

Ohannes öylesine rahatlamıştı ki, kendisiyle alay edebilirdi;

- Heh!.. Soracağın hesabın formülü sağlam olmalı Vefik Efendi

birader. Yoksa, kendi yanlışın yüzüne vurulur. Sen bir edebiyat ustasısın. Elbette *inşâyı* hepimizden iyi bilirsin. Lafını tart da kullan. Yoksa, seni duyan, Balyan'ların ustalarına sadık kaldıklarını sanır. Oysa, herkes bilmekte ki, özendikleri Paris'tir!.. Eee, biz n'örmekteyiz zoo!.. Azbiraz daha pişsinler diye ustaları götürüyorsak, yatıp kalkıp ceddimize dua etsinler. El, nasılsa gider... Dersaadet onlara kalır. Kalınca da senin o güzelim İstanbul'unu bir çeker çevirirler ki, Paris'te misin, Bizans'ta mı, anladığında iş işten geçmiş olur.

- Doğru yahu, - dedi birden Cemil. - Aklını Fanni'den devşirebildiği zamanlar, bayağı işletiyor bu kâfir oğlu!.. Şuraya bak, pek çoğumuzun ancak bozulduktan sonra ayırabileceği bir durumu şimdiden görmemizi sağladı. Aman, hem kendi aklımızda tutalım, hem bizimkileri uyaralım da, hepsinin ilk denemelerini sur dışında yaptıralım. Herkesin her bir yere dalmasına izin verilirse, hem de dediği olur. Paris'i Paris, Londra'yı Londra yapan suları kadar, yapıları değil mi? Suyu kimse değiştiremez. Gerçi *Sen*'le *Thames*'e bakarsan, değiştirememeseler de, kokutmuşlar ya!.. Bizim Boğaz'a kimse pislik tutturamaz. Ne var ki, bu herifin uyarısı doğrultusunda davranabilirsek, Asitane'yi Bizans'la İstanbul'a dokundurmadan yenileyebiliriz. Aman Allahım!.. Üç uygarlığı birbirini tamamlar nitelikte bir arada tutabilirsek nasıl bir görünüm elde edilir, düşünebiliyor musunuz?

- Düşünmek de, düşündürmek de sana özgü vre Paşazadem!.. Hiç birimiz Delecroix'in *rahle-i tedrisinden* geçmedik ki!..

- Hadi bunlarda *tasvir* yasak!.. Ürktüler!.. Size n'oluyordu da geçcmediniz kâfir oğulları. Sabah akşam ikonalara haç çıkartan ben miyim? Kız peşinde az koşsaydınız da, geçseydiniz.

- Sanatın gâvuru müselmanı mı olur zoo? Müshil ilâcıdır kim ademin içinden gelmoorsa, burnunu sıkıp ağzından akıtasın!..

Vefik gülerek araya girdi;

- Gördün mü Cemil? Allem kallem, seni nöbete sardılar.

- Öyle yağma yok!.. Madem başımıza bu derdi o sardırdı? Görev onun. Ne yapıp edecek, bozulmayı önleyecek.

Ohannes, işinin çözümlendiğinc iyice inanmıştı.

Hiç beklemedikleri kadar alttan aldı;

- Başım gözüm üstüne bire Cemil Efendi birader!.. Hizmetten kaçan mı var? Dediğiniz çıkarsa çevirmenliği bana yıkarsınız. Sizden alır, onlara satarım, olur biter.

- İyi de, - diye diretti Cemil. - Fanni'yi görendc yalnız elin ayağın değil, dilin de tutuluyor. Ya gene öyle olursa?

- Ha bak, o konuda sizden gayrı güvencem yok!..

Refik, hiç sesini çıkarmadan kıs kıs gülüyordu.

Ohannes'in nasıl rahatladığını gördükten sonra, hiç bir takılmaya aldırmayacağını, ötekilerin de anlayacağını biliyordu.

Vefik, son bir kez kızıştırmaya hazırlanıyordu ki, yutkundu.

Stelyo, Henry'yi ardına takmış, salondan içeri girmişti.

- Benjamin özür diledi çocuklar, - dedi, Henry, yalnızlığını bir çırpıda açıklamak amacıyla; - Parlamento ansızdan ortak toplanmak zorunda kaldı. Kral William, birden öldü de!..

ONBİR

Saat dört.
Henüz erken.
Akşama çok var.
Daha beş bile olmadı.
İngilizler çay telâşında.
Salonlar mabete dönüştü.
Saat beş çayı, sanki ibadet.
Kutsal bir tören hazırlanıyor.
Tonet, ayırtmına bile varmıyor.
Bütün saatleri, *temsile* ayarlanmış.
Zamanının da mekânının da ekseni o.
Tanrısı sanat... Dini opera... Tapınağı sahne.
Aşkı sevdası, hayali rüyası, ahireti dünyası tek.
İnsanı kendi çevreninde insanlaştıran duygu evreni.
Billur sesinin notalarında tir tir titreyen tertemiz yürekler.
Ve müziğin olağanüstü çağrışımına yanıt veren salt bilinç.
Doğanın, evrenin, uzayın ve insanın özünü oluşturan armoni.
Bildiği, yaptığı, taptığı ve kendine yaşam biçimi seçtiği sığınak.
Hiç bir şeyin koparamayacağı tutku... Herşeye sahip kılan utku.
Varolmayla üretmenin nitel anlamı saydığı tükenmez mutluluk.
Vefik, sanatı, sanatçıdan ötürü sevmenin, derin düşüne daldı.

İçinin içinde çınlayan çağrışımların, izini sürmeye kalkışmadı.
Bunu ne zaman denemeye davransa, kendi izini de yitirmişti.
En doğrusu, duygularının dikensiz bahçesinde gezinmekti.
Tonet'in dünyasına, ancak o zaman katılması mümkündü.
Ve hiç bir zaman, hiç pişman olmadığından güvenliydi.
O yüzden saat üçte hazırlığa girişince erken demedi.
Dese kırmamak amacıyla, oyalanmaya çalışırdı.
Ne var ki, kabullendiği an, pişman olurdu.
Ne ağzını açar, ne de dikkatle dinlerdi.
Yerinde durmaz, sürekli kıpırdardı.
İçinin cadı kazanları kaynardı.
İnsan Enkizitör olsa da, acır!
Gülde bülbülü kim vurur?
Gidecek olduktan sonra!..
Varsın mabedine kapansın.
Kendisiyle başbaşa kalsın.
Ve temsilinin coşkusuna dalsın.
Kim kimi can suyundan edebilir?
Hele, herşeyiyle deliler gibi seviyorsa.
Beklemeyi, özlemeyi, katlanmayı bilecek.
Her zamanki gibi, çaresizlikle Tonet'i uğurladı.
Salona dönerek, sehpanın üzerine bıraktığı kitabı aldı.
Thomas Hardy'nin, *Jude the Obscure*'ünü okuyorlardı.

Birbirlerini seven iki insanın sade öyküsü ne güzel, ne içten anlatılıyordu. Eş, çocuk ve mutsuzluklarını terkederek, mutluluğu seçen kadınla erkeğin suçlanmasını kavramak onlara zor geliyor!.. Üstelik bunu, insanlara mutluluk vaadedenler yaparsa, hiç çekilmiyor. Hele, terkedilen eşlerle, çocukların gösterdiği anlayışı, hiç ilgisi olmayanların gösterememesi dehşet verici!..

Şu İngilizler ne tuhaf insanlar!..
Sanki, Britanya'nın karanlığı ayaklandı.
Kitap yayınlanır yayınlanmaz kıyamet koptu.
Ne çabuk okudular? Neresini aykırıya yordular?

Her fırsatı değerlendirmek için kitap, iki gündür elinde.

Gündüz boş kalır kalmaz, gece Tonet'i beklerken okumakta.

Yine de yarısına yeni ulaştı. Konuyu yeni yeni kavramakta.

Haydi, Vefik ölçü olamaz, diyelim. Onun ingilizcesi yetersiz.

Onca hızlı okuyan İngilizler de, daha baştayız diyorlar.

Öyleyse, erken kopan fırtınanın bir nedeni olmalı.

Birden, bütün gerekçe apaçık önüne seriliverdi.

Olay, bir kesimin önyargısından doğuyordu.

Tess of the D'Urbervilles'ten kuyruk acısı olan bir nice gerici... Thomas Hardy'ye diş bileyen bir nice yobaz varsa, yayınlanan ilk kitaba, geçmişin bağışlamasız önyargısıyla saldırıyordu.

İçin için homurdanan karanlık, başına Wakafield Piskoposunu geçiremese, belki ortalık bu kadar şenlenmezdi. Ama *saygıdeğer peder* Enkizisyon'un son temsilcisi gibi ortaya çıkınca işler karıştı. Adam göz göre göre kitabı yakmakla yetinmiyor... Satan kitapçıları da aynı sonun beklediğini söylüyordu.

Allahtan İngiltere'nin de aydınlık yüzü var!..

Ve her yerde olduğu gibi, karanlığı ancak aydınlık yırtar.

Kara yobaz sokağa dökülünce, İngiliz aydını da, ortalığa saçıldı.

Karanlığa direnme azim ve kararı bir anda toplumun yüreğine serpiliverdi. Beklenen kıvılcım çakmış... Umulan ışık yanmıştı. Hemen herkes safını belirledi. Ünlü ünsüz... Zengin yoksul... Ozan yazar... Bilge bilgin, ışığı büsbütün yükseltti. Bazı kimseler ellerinde kitap, çarşı pazar satmaya... Bazı kulüpler, topluca alarak üyelerine dağıtmaya başladılar.

Henry Eliot, bir tane de ona vermişti.

Sir Henry okurken bile, tez yoruluyordu.

Tonet, "madem yasaklamaya kalkıştılar, bir tane de bana alın," diye tutturmuş. Sir Henry, "Okumak karanlığa karşı en etkin protestodur kızım," diye kitabını uzatıvermişti. "Vefik'le biz satınaldık. Sen de benden önce okuyarak diren."

Bazı kitapçıların ürküntüyle satmadığı... Bazı okurların yılgın-

lıkla almadığı bir kitabı edinmek o kadar zordu ki!.. Sonunda büyükdayısının önerisine boyun eğdi. Opera'ya gitmek için kalktığında, ilkin romanı kucaklamış... Sonra çantasını kavramıştı.

Aynı anda, aynı kitabı okumak, ister istemez gizli bir yarıştı.

Aynı konudan yola çıkarak tartışmanın tadı ise bambaşka!

Kitabıyla, koltuğa yayıldığında aklını buran soruyla irkildi.

Peki, bu aynı İngilizler, Charles Dickens'e nasıl katlandılar?

Birden, içinin derinlerinde bir anıt belirdi.

Sukuti, Fatih üzerine söylev veriyordu.

Eşitliğe ulanan inancın hoşgörüsü!..

Kulluğa rıza gösteren bilgi tutkusu!..

Sanıklığa katlanan adalet kaygısı.

İlkin birbirine karışıp iç içe geçti.

Karıştı, çaynaştı, kaynaştı!..

Ve sonra teker teker ayrıştı.

Fetih öncesinde Divan'da eşitliğe yatkındı.

Sonrasında dinde eşitliğe içtenlikle inandı.

O kadar ki, Patrikleri kendisiyle bir tuttu.

Kurduğu medresede *hünkâr mahfili* diliyordu.

Hocalar diretince kulluğa razı oldu.

Mimarın elini yargısız kestirmişti.

Kadı Hızır Bey Çelebi'ce suçlu görüldü.

"Demek ki, devletler de toplumlar da, yükselirken geniş yürekli oluyorlar." Diye düşündü. "Tıpkı insanlar gibi!.."

"Gözlerini yükseklere dikince, içlerine bakmaya fırsat olmuyor.

Oysa durgunlaştılar mı bütün dikkatleri kendilerine dönüyor.

Hele gerilemekteyseler yandım ki, yandım Allah!..

Kraliçe Victoria'yla Benjamin D'İsraeli'nin, *üzerinde güneşin hiç batmadığı* imparatorluğunda, karanlığın işi ne?

Hem de, Amerika'nın en verimli ovaları yitirildiği halde, yeniden doğrulup kalkan... Pasifik'in yollarını açarak, yeniden güneşi yakalayan bir dönemde.

Herkes güneşin ardına düşünce, gece unutulur.

Charles Dickens'in yapıtları, toplumun gizinde dolaşan ışıktır.
Yara bere, acı sızı ve irin tüm çıplaklığıyla gözler önüne serilir.
Bir nice ağır olsa, yaraya tuz basıp merhem sürmek zor değil.
Toplumda gelişme varsa, herkes için umut da vardır.
Eskiler atılacak, ciciler alınacak, yeniler yapılacaktır.
Yaşamanın ağır yükü, genişleyen ufka yayılacaktır.
Oysa, aradan geçen yarım yüzyılda D'İsraeli öldü.
Kraliçe yaşlandı... Ve galiba ufkun ardı göründü.
Umut, salt varlıklının varlığına zenginlik kattı.
Ufuk, yoksulla ezilenin yüreğini dağladı.
Sömürü, sabrı, direncin pençesine attı.
Ve hak isteyenlerle, başkaldırılar arttı.
Galiba, sonunda güneş battı.
Kara göründü, deniz bitti.
İngiliz, bağnazlığa yöneldiyse, kazandıklarını yitirme kaygısında.
Ya yeniden yekinip kendini aşacak. Ya kapandıkça kapanacak.
Charles Dickens'le, Thomas Hardy'nin ayırımları bu olsa gerek.
İkisi de Victoria döneminin yazarı.
İkisi de toplumu sarsan şeyler yazıyor.
Ama, biri yükseliş döneminde baştacı.
Diğeri durgun döneme rastladığından tu kaka!..
Eğer durum böyleyse, bu imparatorluk çok uzun sürmez.
Yoksa biz, yanlış değerlerin mi peşinden koşuyoruz?
Eğer öyleyse, kendi bindiğimiz dalı keseceğiz demektir.
İngiliz, merhemi olsa, kendi kelinc sürecek.
Biz de ondan çare bulmaya gelmişiz.
Madem bir şeyler yapmak için bir yola girdik, arkamıza bir büyük devletin desteğini alırsak, yelimiz güçlü eser diyorduk.
Kendisi muhtacı himmet bir dede, gayrıya nice yardım ede?
Olsa olsa, sırnaşmamızı ümüğümüze basmanın fırsatı sayar.
Yoksa Abdülhamid Han haklı mı?

Şimdi yeli yükselen Prusya.

Kraliçe Victoria'yı terkedip Kaisser Wilhelm'e yanaşmanın gizi bu olsa gerek!..

Ve biz, ayırımına varmadan İngiliz dolabına mı binmekteyiz?

Amma iş yahu!..

Gel de, bizimkilerin görgülü alaylarına katılma.

Sen eşek olmaya gör! Sırtından biri inse, hemen diğeri biner."

Kendinden hoşnut, daha derin düşünmeye yönelmişti ki, Sir Henry, ayaklarını sürüyerek odasından çıktı.

Hemen doğrularak karşıladı.

Çay saati yaklaşmış olmalıydı.

İngilizler beş çayını kaçırmazlardı.

Gözü kendiliğinden duvardaki saate kaydı.

4.45'i gösterdiğini ayırmadan bilince gülümsedi.

Karşılıklı oturduklarında, evin sessizliği dalgalandı.

Uşakların alt katta hazırlığa giriştikleri belli oluyordu.

Sir Henry, elindeki romana bakarak;

- Galiba sürükleyici, - dedi. - Yanılamışsın.

- Çok sade ve akıcı efendim.

- Thomas, İngiliz Püritenliğini sarsmakta kararlı görünüyor.

- Püritenler de, bozulmasını bir türlü önleyemedikleri ahlâkın, anlatılmasını engellemekte o'nun kadar kararlılar sanırım.

- Bugünkü koşullarda zor! İmparatorluk öylesine genişledi ki, eski kalıpların hiç birine sığdırılamaz. Biraz gürültü kopar. Thomas, biraz daha ün ve para kazanır. Gençler biraz daha bilenir... Ve bakarsın İngiltere biraz daha nefeslenir.

- Ne güzel, sizin umutlarınız var.

- Var elbet!.. Bir zaman Püritenlerle, Presbiteryenlerimiz vardı... Onlar devrini doldurdu. Tory'lerle, Wigh'lerin rüzgârı esti. Şimdilerde onların da modası geçti. Herşey yerli yerine oturmaya başladı. Bir yanda bizim gibi muhafakârlar... Bir yanda İngiltere'nin aydınlığını simgeleme yarışındaki liberallerle Fabiancı sosyalistler. Hatta, James Keir Hardie'nin küçük *Bağımsız İşçi Partisi*,arı gibi çalışmaktalar.

- Sağolsun Henry Eliot, her konuda yetişmem için elinden geleni yapıyor. Geçenlerde beni, hem Keir Hardie, hem de Engels'le tanıştırdı.

- Desene bundan sonra, dünyanın öteki yüzü de senden sorulacak.

- Nerde!.. Yanıtlamak için, bilmek gerek. Oysa, ben daha neyi bildiğimin ayırımında değilim.

- Her şeyin bir zamanı vardır *bire Vefik Efendi!*.. Elbet sen de, sora tartışa bir gün her şeyin ayırımına varırsın.

- Bunun için de, çözümlemiş olanların yardımı gerekmez mi?

- Bak bu dediğin doğru. Zaman zaman düşünüyorum da, babanlar da içinde, bizim kuşak çok şanslıymış.

- Çok da iyi kullanmışsınız efendim!..

- Eee!.. Ne yaparsın? Tarihin yeniden yazıldığı bir süreci iliklerine kadar yaşayanların ister istemez böyle bir ayrıcalığı doğuyor. Yüzyılımızın bütün değişim ve dönüşümlerine tanığız. Çağın bütün bilgeleriyle dost ya da düşman olarak tanıştık. Onlar kuramcı biz uygulamacı olarak takıştık, tartıştık, uzlaştık ya da savaştık.

- Bilgi bu kadar zor mu ediniliyor efendim?

- Kolayın yararı ne ki? Marks, altının değerini anlatırken elde edilişindeki zorlukla harcanan emeğin orantısını kurar. Çok da iyi yapar. Çünkü altın somuttur. Ve doğanın insana armağanı sayılabilir. Oysa bilgi soyut ve her bireyin yeniden üretmesi gereken bir değer.

- Bir an boğulacağımı sanmıştım.

- Boğulmaktan korkan, yüzme öğrenemez.

- Onlar konuşurken, ağzımı açamadım.

- Bazen dinlemek, konuşmaktan daha zordur oysa.

- Hele, bizden pek çok kişiyi tanıdıklarını öğrendikçe!..

- O günlerde, sizinkileri tanımadan bilgi edinmek de, fikir üretmek de olanaksızdı. Hindistan'la Çin yeni yeni açılıyordu. Osmanlı'yla Çarlık, bu iki dev bilinmezin ortasında iki yüce dağdı. Öylesine sarp yokuşlar... Öylesine yalçın kayalarla bezenmişti ki, doruğuna çıkmadan dünyayı görmek de anlamak da olanaksızdı.

- Desenize bir zamanlar, bizim de, gizemli bir yanımız varmış.

- Hem de nasıl? İlk gençliğimde, hatta görev aldığım dönemlerde bile Osmanlı masal devi... İstanbul dünya Başkenti idi, sen ne diyorsun?

- Peki o dev neden yere serildi?

- Serildi mi?

- Elbette!.. Zerre kadar umut olsa, koskoca Avrupa, *Hasta Adam* diye tanımlar mıydı?

- Avrupa'nın yanılmadığı ne belli?

- Avrupa, bilimi, tekniği, üretim gücü, parası ve askeriyle dünyaya düzen veriyor Sir! Neyin ne olduğunu o bilmeyecek de, biz mi bileceğiz?

- Gel de, Keçecizade'ye *rahmet okuma!*.. Galiba bizim yaşayarak öğrendiğimizi, onlar bilerek doğmuşlar. *Şu Devlet-i âliye ne sağlam bir yapıymış... Yüz yıldır siz dışardan, biz içerden uğraşıyoruz, yıkamadık,* sözü kulağıma küpedir.

- Sonunda becerdik gibime geliyor.

- Senin kanıtın ne?

- Dilenciliğimiz!..

- Devlet adına olduktan sonra, yıkımı kanıtlamaz ki!..

- Olur mu efendim? Bir devletin görevli ve yükümlüsü, kerem ve bağış eyleyemiyorsa, pazarlık eder. Çünkü, kudreti bellidir. Alır... Verir... Ya da uzlaşır... Seçeneği elinde. Dileniyorsa, besbelli dermansızlığından. Kabul edersiniz ki, dermansız devlet, köksüz ağaca benzer. Ömrü, bir deli yelin öfkesine bağlıdır. Esti mi, siz sağ, ben selâmet!..

- Ben, dedenlerin sofrasına oturdum..Babanların dostluğuyla ömür boyu öğündüm, Vefik Efendi oğlum! Beni lâfla çuvala sokamazsın. Sen git de, *bu ağızları, acemi çaylaklara oku!*.. Devlet-i âliye-i Osmani, yere serilmiş olsa, burda işin ne?

- Bir ucundan tutup da kaldırabilir miyim diye dolanıyorsam?

- Ha şöyle *yahu!*.. Konuya gelelim. Yere serilmek ne? Ölüm!.. Peki, yeryüzünde ölüme çare var mı? Söylence sizin!.. *Lokman Hekim* bulmuş... Hamurabi ya da *Hızır Aleyhisselâm* yutmuş, derler. Ninova'yı keşfeden benim. Hiç birine rastlamadım. Besbelli onlar

ıa ölmüş. Üstelik söylenceye göre, onlar *Hayat İksirini* yaşarken içmişler. Demek ki, ölenin dirilmeyeceğini, ölümsüzlüğe inananlar da biliyordu. Bize ayıp değil mi?

- Hastayı tedavi çabası neden ayıp olsun?

Sir Henry, ansızdan bakışlarını yüzüne sapladı.

Deneyimli gözleri, saflıkla hınzırlığı ayrıştıramadı.

- Öyleyse, *gelelim değirmene!..* - Demek zorunda kaldı. - Bir devlet ya ayaktadır... Ya sizlere ömür... Ayakta, ama rahatsız ya da köhnemişse, destek, payanda ve onarım yolları aranır. Dedenlerin başlatıp sizin sürdürmekle yükümlendiğiniz tedavi benzeri... Gümbür gümbür yıkılmışsa, insan olma bilinç ve onuruna sahip bulunanın seçeneği bellidir. Yenisini kurmaya soyunur... Tıpkı İtalyan... Sırp... Romen... Bulgar, Yunan ve Arap ulusçularının yaptıkları gibi... Bilmem anlatabildim mi?

- Ölü dirilmez, hüner hastayı sağıltmakta buyuruyorsunuz.

- Sadece o kadar değil. Tabip, çaresiz diye bakamaz. Bu teslimiyet olur. Oysa görevi, elden gelen her çareye başvurmaktır. Gerisi Tanrı'ya ait. Nasılsa, *Allah'tan umut kesilmez!..*

- Ya, yanılıyorsa? Umut bile tükenmişse?

- Devlet adamının yanılma hakkı yoktur. *Kişi yanılgısını kendi öder, devletse millete ödetir,* babanın hem özdeyişi, hem ilkesiydi. Senin de inancın bu olmalı. Çünkü, ödevi onarmak olan, ören diye işe başlarsa, kalanı da çöpe savurur. Kaldı ki, Osmanlı, halâ büyük devlettir. Gücünün kaynaklarını çok iyi bilmeyeni, dost da olsa düşman da yanıltır.

- Yani siz, dünyaya düzen veren Batı'nın yanılabileceğine... Daha da ilginci yanıltılabileceğine inanıyorsunuz, öyle mi?

- O kadar çok yanıldık ki Vefik!..

- Bir örnek verebilir misiniz?

- Çok verebilirim. Ama, en çarpıcısı, ünlü Ticaret Antlaşması, olsa gerek. İmzacısı, İstanbul Elçimiz Ponsonby; *"Daha fazlasını istemeye hakkımız olmayacak kadar mükemmel ve önceden umduklarımızın çok üstünde,"* diye yorumluyor. Palmerston, Reşit Paşa'yı; *"Bu adam ya akıl almaz bir ahmak... Ya havsalaya sığmayacak bir*

vatan haini," diye ucuzluyor. Her ikisinin de, Osmanlı'yı zerre kadar anlayamadığı tarihin hükmü. Besbelli, İstanbul'da oturan da, İskoç Loca'sında *biraderlik* taslayan da, olaya o anın merceğinden bakmış. Haydi, Ponsonby uzakta ve Londra'nın buyruklarını yerine getirdiğini sanan bir memurdu... Eline tutuşturulan *metin* konusunda yanılabilir, diyelim... Lord Palmerston'a ne oluyor? Başından sonuna Antlaşma hazırlığının içindeydi. Sir Stratford Canning'in yazdığı her sözcüğün, sizinkilerin ağzından çıktığını, ben biliyorum. Ama, İngiltere *devlet-i fahimesinin* Başbakan ve Dışişleri Bakanı bilemiyor!.. Olur mu? Hem de öyle güzel oldu ki!.. *Merhum* dedenin deyimiyle; *Hristo kâfiri, ağızlarından girdi, burunlarından çıktı*.. Hiç birine hiç bir şey sezdirmeden, çok olasıdır ki *Sultan Mahmud-u Sâni*'nin eliyle yazdığı antlaşmayı bunlara yutturdu. Al sana Osmanlı *entrikası*!.. *Yüksek Şura*'nın *Büyük Genel Müfettişlerinden* birini, bir *Saygıdeğer Üstadla,* bir *Güneş Şövalyesinin* arasına sokuveriyor. Görevi, bunların hazırladığıyla, Reşit Paşa'nın kabul edilebilir bulduğunu bağdaştırmak. Gökyüzü Havarilerinin karşısında, yeryüzü şövalyeleri ne yapabilir? Hiç!.. *Paşa paşa,* tuzağa giren *gentleman*'lere, kala kala Osmanlı'yı yoldukları avuntusu kalır. Bunu yutmakla kalsalar, yine iyi. Üstelik bizim *avanaklar*, sofraya ortaklarını çağrılamakta da ivecendirler.

Saat beşe beş vardı.

Kapının çalınışıyla irkildi.

Bir an salt göz ve kulak kesildi.

Yüreği pır pır sessizliği dinledi.

"Mutlaka Tonet'e bir şey oldu."

İyi ki, kendini tutmayı öğrenmiş.

Girişin ağzında Henry Eliot görünmüştü.

Geniş bir soluğun coşkusuyla yerinden fırladı.

- Hoş geldin!.. Bu sürprizi neye borçluyuz?

Henry hiç yanıt vermeden Sir Henry'ye yaklaştı.

Önünde hafifçe eğilerek selâmladıktan sonra;

- İyi akşamlar efendim, - diyerek hemen Vefik'e döndü. - Elbette Kraliyet Tiyatrosunun konraltosuna. İncelik gösterip çağrıladı.

Nasılsa aynı locadayız... Her halde çaya kabul ederler, birlikte gideriz demiştim. Galiba yanıldım.

Sir Henry, herkese gafını düzeltme olanağı tanıyacak kadar usta bir diplomattı. Hiç sesini çıkarmadan Vefik'e bakmakla yetindi. Ve o;

- Yanılmadan doğruya ulaşan var mı? Sağolsun! Kontralto, Sir'in birlikte olmaktan sevinç, benim onur duyacağımız insanı seçmekte eşsizdir. - Der demez;

- Ne iyi düşünmüşsün!.. Onur verdin, - diye yer gösterdi.

Henry;

- Teşekkür ederim, - diyerek oturduğu an, çay servisi başladı.

Uşaklar, tekerlekli sehpayla dağıtımı bitirinceye beklediler.

Çin fincanlarında ince ince buğulanan çaylarına uzandıkları an;

- Az önce senden söz ediyorduk, - dedi Sir Henry. - Keir Hardie, diye yola çıkıp Engels'e gitmişsiniz.

- Keir Hardie, ilginç bir insan. Yaşamı dipten doruğa özümsemiş. Yanlış yapmaktan korkmayacak kadar özgüven sahibi. Vay canına, amma yanıldım deyip çıkıveriyor. Bu özelliği, harika bir tartışma ustası olmasını sağlıyor. Konuya, kendi kimlik ve kişiliğinden hiç ödün vermeden, bir yaklaşımı var. Engels bile sözlerini tartarak söylüyor.

- Başarmış her otodidakt öyledir. Yaşamın en altından geldikleri için, aşılmayacak engel, çözümlenmeyecek sorun tanımazlar. İnsanın her türüyle boğuşa boğuşa yükseldiklerinden, hem sımsıcak yaklaşırlar. Hem buz gibi diretirler. Yaşama denevi, düşünsel kuramla içiçe birikmiştir. O yüzden, çevresinde hemen saygı uyandırır. Onu, büyük maden grevi sırasında tanıdım. İstanbul'dan döndükten sonra, yeniden *Özel Danışma Kurulu*'ndaki göreve yeni başlamıştım. O Ayr'da, Maden İşçileri Sendikası'nın sekreteri ve grevin asıl yürütücüsüydü. Ne gazeteciydi o zamanlar, ne de politikacı. Sade bir işçi önderiydi. Ama, senin de dikkatini çeken özgüveniyle, yaptığını bilen izlenimi uyandırıyor. İnsanı derinden etkiliyordu. Ben, yaşını başını almış, dünyanın yarısını dolaşmış bir emekli büyükelçiydim. O yirmidört yirmibeş yaşlarında gencecik bir insan. Ben devle-

tin görevlisi olarak, olayları söndürmenin yollarını arıyordum. O grevcilerin önderi olarak direnişin yükselmesi peşindeydi. Yanyana konulduğumuzda, her açıdan ayrı değerlerin simgesi gibiydik. Ama, ilk toplantının sonunda, kendimi *Madenciler Barı*'nda onunla bira içerken bulmuştum. Öylesine içten... O kadar yapmacıksız bir güvenle yaklaşır ki, ne zaman dost olduğunu ayıramazsın. Marks, polemiklerinde ne denli acımasızsa insan ilişkilerinde o denli saftı. O yüzden dostluklarının derinliği kolay anlaşılır. Ancak, Engels gibi sosyalizmin son büyük bilgesi de olsa, burjuva kibri herşeyin önünde gelen birinin bile ona tepeden bakamadığını öğrenmek hoş oluyor.

- Başarmış insan her zaman ötekileri etkiler, - dedi Vefik. - Biraz küçümsemeye kalkıştığında, kendini bir anlatışı vardı ki, tüylerimin diken diken olduğunu sandım.

Henry, Vefik'ten geri kalmayı içine sindirememişti;

- O kadar çok şeyi tek başına yapmış birine, saygıdan başka ne duyabilirsiniz? Tek başına okumayı öğrenmiş. Lanark'ta greve katıldığı için kara listeye alındığından, doğduğu yeri terketmek zorunda kalmış. Ya kimse cesaret edip yanaşmadığından.. Ya kimseye sorumluluk yüklememek amacıyla Ayr madencilerini tek başına örgütlemiş.

Sir Henry yüzünün bütün kırışıklarını titrete titrete;

- Bu kadarı bile bir insanın yaşamını doldurmaya yeter. Ama, Hardie gibiler, yetinme hakkından yoksundurlar. Her biri bir İkaros'tur. Ya güneşi fetheedeceklerdir... Ya yanıp tutuşacaklardır... Yazmayı öğrendiği an, gazeteciliğe soyunur. Ayr'dayken *Madenci*'yi tek başına çıkardığı kesin. Londra'da *Birlik Sekreteri* olur olmaz *İşçi Önderi*'ni tek başına yayına geçirdiği biliniyor. Hemen her sosyalist orada yazmıştır. Ama, asıl yük Hardie'nin omuzlarındadır. Her ne kadar seçimi kazanamadıysa da 88 seçimlerinin tek işçi adayıdır. Sanırım, *Bağımsız İşçi Partisi* de tek başına o'nun eseridir. Önümüzdeki seçimlerde tek başına milletvekili seçilirse, şaşmamak gerekir. Bana öyle geliyor ki, partisini tutturabilirse, yeni dönemin politika göğünde onun yeli esecektir. İnsanı boşuna, *Britannica*'ya alırlar mı?

Vefik Henry'ye sevecenlikle bakarak;

- İnsanın sürekli borçlanacağı büyükleriyle dostlarının olması ne iyi!.. Sanki, birikimi kendiliğinden zenginleşiyor.

- Değer bilenden alacaklı olmak, daha da iyidir, - dedi hemen Sir Henry. - Ve dostluk, her ikisini de taşır.

Henry ihtiyarın kestirip atmasından hoşnut;

- Taşıyor, - dedi. - İnsan, özgeçiyi öğrendikçe, verdiğinden çok aldığının ayırımına varıyor. Bizi tanıştırmakla ne iyi ettiniz.

- İnsan, son demlerinin mutluluk borcunu hiç bir şeyle ödeyemez çocuklar. Marie-Antoinette'le, Vefik'in gelişi, evi de beni de canlandırdı. Ne var ki, o'nun temsilleri bitiyor. Maxime'in işleri, son umutlarını da yok etti. Lücienne'le birlikte kızlarının son galası için geliverselerdi biraz daha aynı şenliği yaşardım. Şimdi, en kısa zamanda gitmesi gerekiyor.

Gözleri hüznünün boşluğunu örtercesine dolu doluydu.

Henry, Vefik'in de birlikte gideceğini birden bire ayırdı.

Yaşlı adamın acıklı kimsesizliğini kendi içinde duydu.

Uşaklar çay takımlarını toplarken, toparlanan Henry;

- Paris yolculuğu bu kadar yakın mı? - Demekten kendini alamadı.

- Tonet'e bağlı. Biraz daha kalıp dinlenmek istemezse, hemen!

- Bir gün gideceğini biliyor... Kendimi alıştırırım diyordum. Günü gelince bu kadar üzüleceğim aklıma gelmezdi.

- Yabancıyla dostluğun kötü yanı da bu!.. Ayrılık kaçınılmaz!..

Sir Henry, çoktan kendini toplamıştı;

- O kadar karamsar olmayın canım, - dedi. - İlk ayrılıkta biz de böyleydik. Uzatmak için yaptıklarımızı anlatmaya kalksam, sabahı buluruz. Oysa, sonraları o kadar çok buluştuk ve ayrıldık ki, sayısını unuttum. Aynı dalgada bulunmanın en iyi yanı nedir biliyor musunuz? Uzun ayrılıklar olsa bile, bir araya gelindiğinin ilk dakikalarında boşluğun olaylarını aktarır aktarmaz hiç ayrılmadığını sezmek.

- Avutmak için söylemiyorsunuz değil mi?

- Avutmanın olanaksızlığını bilerek söylüyorum.

- Bakın bu içimi rahatlattı, - dedi bu kez Vefik. - İnsan elde ettiğinden vazgeçemiyor. Demek ki, Henry'yi hiç yitirmeyeceğim.

- Deli mi ne? İstanbul'la Londra'nın arası *Orient Express*'in hızı kadar. Hangimiz fırsat bulsa, atladı mı, geliyorum demek gereksiz.

- İşte bu, - dedi Sir Henry. - Ne mutlu size!.. Çağdaş olanaklar emrinizde..Atladınız mı trene, bir haftada sıladasınız. Bir de bizi düşünün. Sadece Londra'dan Paris bile ne kadar uzaktı!..

- Demiryollarının her yere uzanması ne iyi oldu. Dünya bütünleşti. Sanki sınırlar ortadan kalktı. Ülkeler, insanlar birbirine daha çok yaklaştı. Keşke, bütün dünyayı kaplasa da, her yer böylesine yakınlaşsa. İnsanlar birbirlerini bizim kadar tanısa. O zaman insanın insandan korkusu biter. Düşmanlık dostluğa dönüşür. Ve bir nice umacı varsa, pılısını pırtısını topladığı gibi *fesat yuvasına* sıvışır gider.

- Sen ne diyorsun Vefik? Sizin oralara uzanması bile ne kadar zor, ne kadar zahmetli oldu bir bilsen.

- İnsan, ilerlemek isterken de tutucu desenize!

- İnsanlar arasında iletişimin kolaylaşması, yönetimin zorlaşması demektir. Sen, İngiltere'de olanla bağlantı kurabiliyorsan, aynını istersin. Vermek, İngiltere'dekini yapmak demektir. Yapamıyorsa!..

- Elbirliğiyle yapalım demek de yok mu? İngiltere'deki herşeyi kendi mi yapmış? İsteyene hadi yap da görelim demek neden zor olsun?

- Yap da görelim demek, kolay *Vefik can!*.. Zor olan yapamıyorum demek. Hele bir de, yapıvermek adına buyurgan dikilmişsen. Çaresiz, ya yapacaksın, ya da isterim diyenin ağzını kapatacaksın ki, oturduğun yerin hakkını verebilesin.

- Desenize, zulmün kaynağı yapamamak!..

- Edimi paylaşamamak da diyebiliriz, - dedi Henry Eliot.

- Böylesi daha şık olur, - diye tamamladı sir Henry. - Çünkü o zaman gerekçe bulman kolaylaşır. Sen, yapmakla yükümlenmişken, daha daha diyenlere, hele durun öğüdünü vermekte haklı olursun. Durmadı!.. Ne güzel söyler Ziya; *Öğütle uslanmayanı etmeli tekdir, / Tekdir ile yola gelmeyenin hakkı kötektir!..*

- Kötek önleyebilse, Avrupa sürgün ya da göçmen kaynar mı?

- Eee, *n'aparsın!..* - Dedi bu kez Henry Eliot. - Hiç kimse kendi ülkesinde peygamber olamıyor. İllâ önce kaçıp, sonra *fethedeceksin!..*

- Neylesin insanoğlu? Özendiği kadar, özendiren dolu. Var olanı istemek hak... Uygarlık bir ülkenin tekelinde değil. İnsan olmanın gereği. İsteyince buyurduğunuz gibi *kötek* hazır!.. Oysa, istenilen ne? İleri ve gelişmiş ülkede zaten olan!.. Hadi, *erken öten horozdur*... Yap denilse yapabileceği kuşkuludur. Özeneceğini iyi seçememiştir. Tamam da, özendirenin hiç mi suçu yok?

- Olmaz olur mu? - Dedi sir Henry. - Özendirmenin, masrafsız işgal olduğunu herkes bilir. Belki özenen ayırdında değildir. Ama, gelişmiş gelişmemiş, bir ülke, ne yaparsa kendisi için yapar. İlerleme, özgürlüğe koşutsa, zorunludur. Demokrasi gerektiriyorsa kaçınamaz. İşte, işin en çarpıcı yanı... Özenen ülkede bu gerçekleri ilk kavrayanlar, zaten zor yetiştirilen seçkinler olur. Fransız Aydınlanmacılarının en büyük düşü, İngiltere'ye benzemekti. Voltaire, Diderot, Rousseau'nun bütün yazıları, öykünmenin başyapıtlarıdır. İngiliz özentiliğiyle, Fransız olduklarını bile unuttukları parçalar bulmak olasıdır. Toplumun derdiyse, çok somut ve öyle olduğu için de yaşamsaldır. İngiliz ip ve silâhı, der... Alman top ve mermisi arar... Fransız şarkıları söyler. Öykünmeyle, özenme buluşmaya başladı mı, sopa hazırda bekler. Ve canı tatlı olanlar, yallah, özendikleri yere. İyi de, orda onları bal börek mi beklemekte? *Ne münasebet!..* Biraz hoşgörü... Karnını doyuracak birkaç lokma... Sığınacak bir çatı altı... Ve kendi toplumuna karşı kullanılma kıskacı. Diretmiş, kaçmak zorunda kalmıştır. Diretirse, Tartaros'tan öte gitmesi olanaksız. Kısılır kalırlar. Yalnız..Garip... Can telâşındadırlar. Seçkin yurtseverler, ilerleme amacıyla çıktıkları yolun, *Tantalos İşkencelerine* ulaşacağını nerden bilsinler? Yazık ki, seçenekleri yoktur. Ülkelerini korumak isterken, kendilerini kollayamaz duruma düşmüşlerdir. Her türlü sömürüye açıktırlar. Bir büyük devlete, bundan yararlanmak yakışmamalı. Ama, büyük devletlerin en çok başvurduğu yöntem de budur.

- Aykırı düşünüp davranırken düşünmeli değil mi? - Diye atıldı Henry Eliot. - Her şeyin bir yeri ve zamanı vardır!.. Nasıl diyorsunuz? *Müslüman mahallesinde salyangoz satılmaz* mı? Hah işte onun gibi. İyiyi bilmek yetmez. Aslolan, uygulayabilmektir. Yoksa bilgi yük olur!

- Düşünce ve davranışın istediği kurnazlık değil ki, Henry Eliot Efendi birader, - diye alay etme fırsatını kaçırmadı Vefik. - Özgürlük!..

- Ben kurnazlığı, özgürlük için önerdim. Kendini her yerde tutsak edebilecek şeyi düşünmek de, yapmak da aptallık.

- Biz buna başka adlar da veririz! Yiğitlik, bilgelik, erdem gibi.

- Bildiğim, onların amacı insanlığa yarar sağlamaktır. Sahibine de, ülkesine de zarar veriyorsa, istediği kadar şişinsin neye yarar?

- Gelişmeye!.. Yetmez mi?

- Yetmiyor ki, Londra, Paris ve Cenevre birer sürgün kenti.

- Aynı zamanda, hem uygarlığın hem sömürünün merkezi ama.

- Ee!.. Çağdaş uygarlık, almadan vermiyor. Koruma ve kollamanın bir bedeli olmalı değil mi? Yöntem buysa, en çağdaş olanın uygulaması alkışlanacağına, neden kınansın?

- Öyle ya!.. Büyük devletle eski zaman *senyörlerinin* hiç ayırımı yok. *Serflerini* hem koruyacak, hem iliklerine kadar sömürecek. Bilge ya da eylemci, elinde tutsaksa, çıkarına kullanmak yasa. Dilersen, yüce gönüllülüğünü kanıtlamaya kullanırsın. İstersen dost, düşman ya da rakibinin hoşgörüsüzlüğüne belge olarak... İşine, elinde tutarak karşıdan ödün koparmak geliyorsa, öyle yaparsın... Destekleyip içinde karışıklık çıkarmaya yarıyorsa duraksamak anlamsız. Kaçan papuççu muştasına döndüğünün ayırımındadır... Suçlayan, zulmünün bedeli olduğunden haberli... Yine de, herkes rolünü oynar... Ne tuhaf! Hayvanlar aynı tuzağa iki kez düşmezken, insanoğlu, defalarca düşmekten usanmıyor. Gel de, bunun gizini çöz bakalım!.. İktidar çaresizliği mi? Telâş umarsızlığı mı?

- Saflığı da diyebiliriz. Düşünce, fikir, bilim ve sanat insanları, ivecen oluyorlar. Yılların birikim ve sabrıyla ortaya çıkan buluşlarının hemen yaşama geçmesini istiyorlar. Galiba iş oraya vardığında

içinde bulunulan koşullar, onları, hiç ilgilendirmiyor. Çatışma kaçınılmaz hale geliyor. Çatışmanın olduğu yerde, gücün ağır bastığını bilmeyen yok. Koskoca mucit ya da bilge nedense hep bu gerçeği gözardı ediyor.

- Ya bile bile seçiyorsa!

- Bu, anlayışsızlığın üstüne yürümek olmaz mı?

- Anlayışsızlık başka nasıl aşılır?

Sir Henry'nin ardarda sıraladığı sorular büsbütün kışkırtıyordu. Vefik, tartışmanın sürüklendiği yeri seziyor, ama kendini alamıyordu;

- Öyle ya, - dedi. - Bir bilge, gücün karşısında başına ne geleceğini bilmesin mümkün mü? Bilir!.. Seçer ve katlanır.

Henry, üstüne üstüne gitmekte kararlıydı;

- Ya da daha güçlüye sığınır.

- Yazık ki, insanlığı yücelten, her basamak, fikir, düşünce, bilim ve sanat kurbanlarının kanı, canı ve başının harcıyla kurulu. Bu yüzden biz; *Kurbansız bayram olmaz,* deriz.

Sir Henry, yatıştırmayı denedi;

- Doğru, olmuyor!.. İngiliz Devrimi, kurbanlarını verdi. Kral da içinde onbinler, gelişmenin acımasız değirmeninde öğütüldü. Kabul!.. Ne var ki, pek çok İngiliz, halâ o bayramın kavurmasını yemekte. Bu yüzden, bayrama kurban vermeye hazır değil.

- Buyuruyorsunuz ki, Tanrı, Papa ve Kral... Dinsel ve tinsel güç, devrimi durduramadı. Ama, aradan geçen zaman içinde, makinalar gelişti, insanlar yozlaştı... Devrim, gündemden kalktı... Evrim, Darwin'in kitabında kaldı... Uyum, yalnız düzenin düzenine ayarlandı... Bundan sonra, insanın ödevi, makina düzeninin aksamamasına çalışmak... Oh ne güzel... Düş bitti, masal sona erdi... *Gökten üç elma düştü!.. Ne sana geldi, ne bana kısmet oldu... Ne de insan dişine değdi. Onlar erdi muradına, biz çıktık kerevetine,* öyle mi? Desenizc, altı yüzyıl önce, *Kralın Tanrısal Hakkına* karşı *Ulusun Yüksek Hakkını* savunanlar, şimdi de, insanın temel gereksinimleri karşısına, endüstrinin kaçınılmaz görevlerini çıkarmaktalar.

- Gerçeği kabul etmeyen de yaşar. Teknik, öylesine zincirleme

bir işbölümü geliştirdi ki... Baklaların birinde meydana gelen aksaklık, tamamını etkiliyor. Endüstri toplumunda, ilerlemeyle gerilemenin dengesini sağlayan tek şey; Herkesin işini, yerinde, zamanınında ve gerektiği gibi yapması. Hele bu herkesten bazıları, yönetim ve karar basamaklarındaysa, sorun daha da büyük boyutlara ulaşıyor.

- Ne olağanüstü gerekçe!.. Buna bir de, gelişmemişin gelişmişe borcu vardır özdeyişi eklendi mi, Şeytan bile çarpılır. Artık, kendini üstün saymanın bütün kanıtları elinde. Ülkedeki işbölümü istediği gibi işleyen her serüvenci, dünyayı malı sayabilir. Nasılsa gelişmiş sanayi toplumları, bütün insanlık adına çalışmayı üstlenmiş... Öyleyse, bizim gibiler de, bize bırakılanla yetinmeli. Oh!.. Ne rahat!.. Yaşamak ne güzel şey!..

- Çağdaş uygarlık, gelişmemişi, gelişmişe borçlu saymakla yetinse, yaşayanlara hepimiz özenir... Ne mutlu dilediğince yaşayan gelişmemiş toplumlara derdik... Ne var ki, bedeli çok ağır. Çünkü, çalışan, yaşayana aksaklıkların faturasını da ödetiyor.

- Sömürüyor demeye diliniz varmıyor galiba!..

- Hak ve kazanç da, denilebilir.

- Ürün ve taşıma maliyetinden öte, neyin hak ve kazancı?

- Gelişme, çalışma ve üretmenin!..

- Bizim *Ahi Gülbanki; Ne yazık ustasını aşamayana... Eyvah ki, ustalık eder kaltabana*, diye biter. Yani, insanoğlu, iyiye, güzele ve yararlıya ödevlidir. Kişi, ödevini yerine getiriyor diye ödüllendirilir mi? Varolma nedenini kâr hesabına yatırmak, insanlıktan yoksunluğa işarettir. Oysa buyurduğunuz gerekçe, emme basma tulumba!.. İçerde, aksayan her birey, ülke düzenini altüst edeceği korkusunda... Dışardaki özenti, onlar çalışsın, biz yaşayalım aymazlığında. Sen, elindeki feneri yalnız kendi önüne tutarak sömür baba sömür.

İhtiyar, gözlerinin içi gülerek seyre dalmıştı.

Henry, biraz da ince bir öfke karışımı pişmanlıkla;

- Keir Hardie'nin bizi kaptığı gibi Engels'e götüreceğini bilseydim, tanışmanızı konferansa bırakırdım. İnsan biraz yavaş olur *ya hu!*..

- Engels ne buyurmuştu? Dertli ivecendir!.. Ne kadar doğru.

Sömürenler için düşünme, seçme ve uygulama zamanı çok... Özeneninse hiç vakti yok!.. Bir an önce çağı atlayıp geçemedi mi, yığılıp kalacak.

- İyi de, çok hızlı giderse, bu kez de uçar be Vefik !

- Kötü mü? Adam dediğin, leş olup yere serileceğine, kuş olup havaya savrulsun. Bakarsın, kedi olalı bir fare tutar da, öğrendiğini uygulama fırsatı bulur!.. Sayenizde, ülkesi sanayileşir... Toplumu uygarlaşır... İnsanları sömürüden kurtulur..Devleti hakça bir düzen kurar.. Buna bir damlacık katkısı olsa, öğünç borcunu ömür boyu ödeyemez.

Henry, yüzünde gülücükler açarak Sir Henry'ye döndü;

- Buyrun sosyalist *Jön Türk* şölenine! Ülkesine ait tek makine yok. Adam dünyanın karşısına insanı dikmeye uğraşıyor.

- Sömürülenin örneği kötüyse, neyleyebilir?

- Kendini yeniler. Eksiğini tamamlar. Değişimini sağlar.

- Bizim bir masal tekerlememiz vardır. *Az gittik, uz gittik... Dere tepe düz gittik... Bir de dönüp baktık ki, bir arpa boyu yol gitmişiz,* der... Dedemler kapıyı açtıkları an, uygarlığın gireceğine inanıyorlardı. Ordan alırsak, az buz gitmemiş olmalıyız!.. Ne var ki, altmış yıl sonra dönüp baktığımızda, arpa boyu kadar bile ilerlemediğimiz ortaya çıkıyor.

- Siz bunu neye bağlıyorsunuz?

- Değişimin kesintiye uğramasına!..

- Peki, bizde neden kesintiye uğramadı?

- Sizde, genel ve kesin istek vardı.

- İlerleme, istem değildir ki, birden bire gerçekleşiversin. Bir şeyi istersiniz... Paranız da varsa, satınalırsınız. Bir an için ilerlediğiniz sanısı da uyanabilir. Oysa, gerçekte, yapanı kazandırmış. Daha ileri üretim için birikimini kamçılamışsınızdır. Sonrasında buna dilediğiniz kadar sömürü diyebilirsiniz. Oysa, ilerlemenin temel özelliği olan sunudur.

Vefik, gözlerini kocaman kocaman açarak Henry'ye baktı.

- Bir dakika!.. Yanlış anlamıyorsam, gelişmenin kaynağını yaygın üretim gücü oluşturur, diyorsunuz. Tekniği, sürekli geliştiren de

odur. Bu kadarını anlamak zor değil. Çünkü, doğrudan insan akıl ve emeğine bağlı bir şey... Hatta kişisel bile denilebilir.

- Ha şunu bileydiniz. Sizin başından beri yaptığınız, tam tersi oldu. İngiliz silâhları daha seri ve uzağa ateş edebiliyorsa onları aldınız... Alman ya da Fransız silâhları kullanışlıysa onları...

- Bir bununla yetinilmedi ki... Yasalar alındı... Bankalar açıldı... Demiryolları ve limanlar yapıldı... Telgraf idaresi kuruldu.

- Bunlar sizin mi? Siz mi yaptınız? Hayır!.. Hepsi, ama hepsi bizim. Şimdi verimli çalıştıklarından kâr getiriyorlar. Siz de varlıklarından yararlanıyorsunuz. İstanbul, İzmir, Beyrut ve Selânik'e baktığınızda, her hangibir Avrupa kentinden ayırımı yok... Hatta, en yeni ve iyisinin getirilmiş olmasından ötürü, teker teker bunlardan daha güzel. Ama, bir uzlaşmazlık olur da, gemiler yanaşmaz... Tirenler ulaşmaz..Banka ve mağazalar açılmazsa haliniz ne olur?

- Nerde o günler!.. Belki bir süre kuru toprağın üstüne oturur kalırız. Ama, iyiyi kullanmış bir toplum, kollarını kavuşturup kapatanların paşa gönülleri olsun diye bekleyecek değil a!.. İlkin belki kötüsünü üretir. Sonra, boynuz kulağı geçer ki, bu kez siz aman uzak dursun dersiniz.

- Bu güveni taşıyabiliyorsanız, niye dert yanıyorsunuz?

- Dert yanmıyoruz ki!.. Derdimizi anlamaya çalışıyoruz. Çünkü, sizinle bizim ayırımımızın nedenlerini başka türlü göremeyiz. Biz galiba kullanmayı biliyoruz da, yapmayı bilmiyoruz. Yanıtı siz verdiniz. Yapmak kolay değil. Paylaşımı Selim Han kaldırmış. Özel mülkiyeti dedemler pekiştirmiş. Tapu sahipleri, şimdi şimdi ayırdına varmakta. Biz daha tutulmuş balığı yiyoruz. Balık tutmayı öğrendiğimizde, her yanımız derya deniz!..

Yemek salonu sessiz sadasız hareketlenince, birbirlerine baktılar.

Tam o sırada, duvardaki saatin yedi kez vurmasıyla irkildiler.

Yemek salonundaki sessiz devini, tam zamanında başladı.

Söyleşiyi sofrada sürdürülerse, operaya gecikmezlerdi.

Yastayız!..
Acımız büyük!..
Karalara büründük.
Locamız öksüz kaldı.
Üstad-ı âzamımızı yitirdik.
Derin acımızın sebebi bu olmalı.
Sanki babamı, anamı, oğlumu yitirdim.
Ne tuhaf!.. Sağken hiç farkına varmamıştım.
Ölüm haberiyle bir yanım eksiliverince, irkildim.
Meğer, kısacık bir zaman da olsa, bağımız köklüymüş.
Seçmeli biraderliğin, insana bağışladığı imtiyaz bu olmalı.
Ölüm elbette, herkes için acılarda sınanma zaman ve imkânı.
Kapıp koyuveriyor musun? Dirilip doğruluyor musun?
Kişinin erişme düzeyini gösteren bir Sırat Köprüsü.
Kapıp koyuverdin mi, hamervahlığına veriliyor.
Dirilip doğruldun mu, tahammüle yoruluyor.
Kimse kimseyi mutlululukta sınamıyor.
Oysa, insan asıl o zaman netleşir.
Manâsını kavrayabiliyor mu?
Tadına ulanabiliyor mu?
Daha da önemlisi;

Paylaşabiliyor mu?
Oysa, acı tam tersine.
Kendisi gelip vuruyor.
Ve katlanmak kaçınılmaz.
Bence denek sayılması yanlış.
Kendiliğinden olan, doğadandır.
Ve doğanın karşısında insan âciz!..
Aczde kim nasıl ölçülüp biçilebilir ki ?
Biraz daha dayanıklı, biraz daha dayanıksız.
Hepsi bu ve çok dar bir değerlendirme alanı.
Oysa mutluluk duygu olduğu kadar da kuvvettir.
Sahibolanı ebediyyen sınayabileceğin bir koca alan.
Lâkin insanın havsalası, yüreğiyle aynı terazide tartılıyor!..
Yüreği sağlam, tutkun, dirençli ve büyükse havsalası geniş!..
Çürük, ürkek, dar, sıkışık ve ödlekse, çekiver kuyruğunu!..
İlk fırsatta seni nerede koyup sıvışacağını bilemezsin.
İşte, Büyük Loca'nın bize sağladığı imtiyaz buydu.
Biraderini, her türlü durumda deneme fırsatı.
Darda neyliyor, genişte ne işliyor bilirsin.
İnsan yeryüzünün en çapraşık varlığı.
Onu tanımak ve bilmek ne demek?
Hayatı ve varlığı kavramak!..
Kavrayabilene aşkolsun!..
O ne büyük insan!..
Ne kutlu kişidir.
Ölüm ne kadar etkin?
Ne kadar yoğun Rabbim!..
İnsanı kıskacına almaya görsün.
Kendi ruhunun kabrine götürüyor.
Ve durduk yerde, düşüncelere kaptırıyor.
Biz ki, onca eğitilmiş, denenmiş yetişkin âdemleriz.
Biz dahi, ölümün dehşeti karşısında, şaşırıp kaldık.
Hiç hazırlığı olmayanlar yüzünü gözünü yırtmış çok mu?

Gel de, Azrail'e tutsak olan Deli Dumrul'un çırpınışını anlama.

Kuru çaylara köprü kurup geçenden bir geçmeyenden iki akça alsan ne? O senin şiddetinle karşıdakinin dehşeti. Korku memelerini sağmak hüner mi? Hadi, aklın ermekteyse, kendi aczinden savuş!..

Ah, bir mümkin olabilse, ne kadar rahat ederdik!..

Olmadığına göre, üstümüze düşen görevleri aksatmadan yapmalı.

Ölen, koskoca İngeltere Devlet-i fahimesinin Majeste Kralı.

Elçilik gönderine sancak çekip yarıya indirmeliymişiz.

Böylelikle İngilizlerin yasına katılır, acısını paylaşırmışız.

Biz zaten İskoç Büyük Locası'nda biraderlik yasındayız.

Devlet-i Osmani de bizden geri kalacak değil.

Allah'tan Başkavas Stelyo Efendi, yapılması gerekeni anında uygulayacak kadar bilgili ve tecrübeli. Çocuklardan haberi alır almaz, sancağı yarıya kadar çekivermiş. Ne oluyor dememize kalmadan acı gerçeği öğrenmiştik.

Doğrusu bu durum en çok Hristo'nun tuhafına gider sanmıştım.

Aferin!.. Çok şeyi, çok çabuk duyacak dostlara sahip olmasını bilmişler, deyince tuhaflaşan ben oldum. Sonra, birden aklım suya erdi. Herif, ayak işlerine yeni yetmeleri koşmuştu.

Böylelikle hem, Ticaret Antlaşması'na daha fazla zaman ayırıyor.. Hem derlenen bilgi ve bulguların ayıklanmasıyla yetiniyordu.

Eğer, yüce Efendimizin *irade-i seniyeleri* kesinse, antlaşmanın bir an önce hazırlanması gerektiğinde ısrarlıydı. Hatta, çalışmaktan bunaldığımız bir anda Ruhiddin Efendi;

- Çok acele etmiyor muyuz? - Demek gafletinde bulunduydu da;

- Gerekenden çok yavaş gidiyoruz, - diye terslediydi. - Hazır, dördüncü Williams Hazretleri teşneyken bu işi bitirelim. Bu sülâlenin ne halt edeceği belli olmaz. Bir gün ak dediklerine, ertesi gün kara diyemiyorlarsa, Hükümetin ciddiyeti. Zaten, İngiltere'yi ayakta tutan o. Ne var ki, bunların isteğinin dışına pek taşamaz. Çünkü, her ne kadar her bir şeyi Avam Kamarası kararlaştırırsa da, mühür Kral-

da. Basmadı mı, lordların önüne kemik gibi atıverir ki, gayrı kimse üstesinden gelemez. O yüzden elimizi tez tutup devlet politikası haline getirdik mi, ötesi kolay. Yok, savsadık da, dördüncü Williams cenaplarının ardına kaldık mı, işimiz iş. Babaları Üçüncü George, tam anlamıyla zırdeliydi. Tory'lerle, Wigh'lerin iktidar çekişmesine rastlamasa, bir gün bile tahtta oturamazdı. Sonunda onlar bile gına getirip, istemeye istemeye dördüncü George'u tahta çağrıladılar. Derler ki, İngiltere tahtı böyle bir zıpır görmedi. Gençliğinde etmediği iş, kırmadığı ceviz komamış... Kendi babasına karşı muhalefet partisi kurmak bunda... Sanki iş tutabilecekmiş gibi, sırf İngiliz Prütenlerine inat, Maria Firtzherbert adlı bir kızla Katolik nikâhı kıydırmak bunda. Fukara İngilizler neylesin? Zıpır naiplerine katlanmazlarsa, deli Krallarına selâm duracaklar. Onca kelli felli bağnaz İngiliz devlet adamı, kan kusmakta. Lâkin, tamamı da kızılcık şerbeti içtiğini belirtmekte yarışır. Kin gütmekte, develeri geride bıraktıkları kesin. Naipken kopan rezalete katlanan bir nice Piskopos varsa, Kral olurken katlandıklarını bunun önüne koyuverir. Onca yıllık evlilik yok sayılır. Ve Dördüncü George Hazretleri gıkını çıkaramaz. Tam tersine, tıpış tıpış kuzeni Carolin of Brunswick'in koluna girerek, Kenterbury Piskoposu'nun önünde diz çöker!.. İyi de evlenmek hemen oğul uşağa karışmak değil ki!.. Öldüğünde, sıra bizim biraderе gelir. Gençliğinde zıpırın feriştahı olduğu söylenir. Tahta geçer geçmez, Hükümetin ağırlığıyla bunun zıpırlığı ister istemez dengelenir. Ancak, kan çekmesin olanaksız. Üstelik altmışbeş yaşında tahta geçtiğinde çoluk çocuktan yana yoksul. Allah gecinden versin, çekip gitti mi, başladığımız her şey gelenin isteğine bağlanır. Tam yüzüp kuyruğuna geldiğimiz bir işe yeniden başlamak kolay mı? Üstelik geçenlerde kaybolduydu ya hani. Ava gittiği söylendiydi!.. Ağır bir rahatsızlık geçirmiş. Adem arasına karışamayacağından Windsor'a kapatmışlar. Böyle bir kriz daha gelirse, dayanamaz diyorlardı. Gitti mi, yerine gelecek olan da belirsiz. Akıl noksanı, kumar hevesi, mahbubperestlik ve gılmanlık soylarını kurutmak üzere. İçlerinde tek evlât sahibi Edward. O da kız.

Reşit Paşa, bir koca hancdan hakkında bunca bigiyi edinir de, yüce Efendimize ulaştırmaz olur mu? Hemen arizânın başına oturdu. Hristo kâfirinin anlattığı her şeyi, kırıntısına varıncaya yeniden kalıba dökerek, yüce Efendimizim hoşuna gidecek bir üslupla yazdı. İlk kurye ile gönderinceye içi rahat etmedi.

Yine önalmanın yolunu bulmuştuk.

Bir kere taslak bitip de, beğenildi mi, ortak metin olacaktı.

Palmerston, Dördüncü William ve yüce Efendimizin ortak iradesi haline geldikten sonrası kolaydı. İşte onca adamı işin içine karıştırmasının sebebi şimdi anlaşılıyor.

Bu herifin bütün hüncrini Paris'te bıraktığını sanıyorduk.

Oysa hüner, kişiliğin ayrılmaz, bölünmez parçası imiş!..

O nerede ise, büyüsünü de birlikte oraya taşıyor.

Paris'te parmağımızı ağzımızda koyuyordu.

Londra'da, zerre kadar aşağı kalmıyor.

Çok daha sağlam kaynakları var.

Loca'ya girer girmez birini çözdük.

Her gün tekris olmaması âdemsizlik değil.

Bazı özel toplantılarda, üçgen masanın çcrezi dünya.

Nasılsa sır çıkmayacağından, kim kiminle ne işlemekte açık.

Dul Kadının Oğluna yardım denildiğinde, insanın ufku açılıyor. Dayanışmanın maddi ve somut bölümü alt derecelerin sanatı. Kese açıldı mı, yardım yağacaktır. Dereceler yükseldikçe, dayanışma ve yardımlaşmanın şekli değişir. Oralarda, manevi ve daha geniş çapta yardım söz konusudur. Üstadlar arasında dayanışma bazen, ülkelerin sınırlarını aşacak kadar yaygın bile olabilir.

Şimdi bizim durumumuzda olduğu gibi.

Üstad-ı âzam İnkiltere Kralı Dördüncü Williams, Mustafa Reşit Paşa'yı İskoçya Büyük Locası'nda biraderliğine aldığından beri, işimiz kolaylaştı. Beliren bazı ufak tefek uzlaşmazlıkları Hristo ile Canning çözemezse, Kralla Paşa çözüyor.

Bunun ne demek olduğunu yeni yeni kavrıyorum desem yeri.

Hristo kâfirinin iyeeenliğine yerden göğe hak verdim.

Sayesinde taslağı Hükümet hazırladı sayılır... Kral pek beğendi. En son halini ben ellerimle temize çektim.

Canning, kendisi götürüp yüce Efendimize sunmayı teklif etti.

Paşa, ikiletmedi. Yüce Efendimiz, hem eski bir dostu görmekten hoşnut kalırlardı. Hem, taslağın kendi buyruklarına kelimesi kelimesine uyduğunu görürlerdi. Bir defa tasdik buyurdular mı da, Husrev Paşa'nın hakkından Ponsonby bile gelirdi.

Ne iyi etmişiz de her bir şeyi zamanında halletmişiz.

Adem, duyduğunu duyacağıyla birleştirmekte usta.

Locaların gizini açıklamadan, bilgi aktarmakta üstad.

Ve doğrusu, iyi olacak hastanın ayağına gelen doktor.

Eğer, şu ana kadar her tuttuğumuzu becermek gibi bir talihimiz varsa, sayesindedir. Bizim işin temeli sağlam bilgi ve güvenilir haberdir. Her hazırlığını bu sağlam temellerin üstüne oturtan, eninde sonunda istediği çizgiyi yakalar.

Tıpkı bizim gibi.

Anlaşma taslağını herkesin gönül hoşluğuyla hazırladık.

Bir de kotarabilirsek!..

O zaman, hizmetini tamamlamışların kalp huzuruna kavuşacağız.

Bunca zamandır buralarda sürtmemiz boşa gitmemiş olacak.

Her birimiz, üstüne düşen vazifeden memnun ayrılacak.

En çok da, yüce Efendimiz hoşnut kalacaktır.

Üstadlar için o tür işler, bir bakışlık.

İşte yeri geldiğinde, dilini tutup gözünü kulağını açmasını bilen birinin derdiği gülden kısmetimize düşen.

Allah, kalbini nurlandırsın, pek bir yararlı ademdir canım!..

Ah kâfir olmasa da, şunu Bektaşi'ye yazdırsak diye az mı hayıflanmıştım?

Meğer aynı derdi o da çekermiş ki, gavur müslüman ayırmayan Farmasonlıkta buluştuk.

Ne tuhaf!..

Kalp kalbe karşı oluyor.

Biz o'nu Bektaşi yapalım derken, o bizi mason etti.

Onca zaman kurup da, bir türlü uygulayamadığımız kardeşlik böylece gerçekleşti.

Hani, erenlerin eli, dili ve beli sağlam bilinir ya, bu kâfir oğlunun Alamut Kalesi'nden beter.

Galiba oğlanlar da ona çekti.

Ser verip sır vermemekte becerikliler.

Hele arkadaşları sözkonusu olduğunda.

Öyle bir kapanışları var ki, tasviri gayrı kabil.

Her biri, içine kum üğünmüş istiridye mubareklerin.

Sağlık, esenlik haberlerinin dışında, kırıntı koklatmıyorlar.

Lâkin, işimize yarayacak bir bilgi edinip öğrenmeye görsünler.

Ossaat, birimizin kulağı dibine eğilmekte de üstlerine yok!..

Tıpkı Hristo kâfiri. Daha onun gibi ballandıra ballandıra anlatamıyorlar. Ne ki aldılar, öyle aktarıyorlar. İnşaallah, bir gün bu ayyaşın bilgisine sahip olurlar da, işin o yanını da çözerler.

Gerçi bu herife erişmek, pek mümkin değil. Yed-i tulâ sahibi imansız. Tanımadığı, bilmediği, duymadığı yok!.. Her bir şeyin en akla gelmez yanını kolayca anlaşılacak hale getirmekte usta. Bilginin özünü tastan şarap içercesine başına dikmiş. Üstelik *Mecnun misali* sevda çektiğinden duygunun doruğuna tünemiş bir âdem ejderhası.

Yine de, el elden üstündür fetvasınca gönülümüzde yatan örnek o. İstiyoruz ki, çocuklar, ondan öte olsun. Hem zaten, oğulu kendinden ilerde olmayan babanın hükmü ne? Olanı geliştirmek gibi hayat iksirini kovalamak varken, varlığın üstüne kuluçka yatana yazık!..

Ali-yi Murataza, boşuna mı; *Çocuklarınızı otuz yıl sonranın bilgisiyle donatın,* buyuruyor? İşte bu herif, onun ne olduğunu bilen biri. Sanki, Evliya Çelebi... Dünden aldığını yarına götürüp getirmiş bir ulu kervan sahibi. Orada ne var, bilmekte. Bundan ötürü de her bir şeyi, yerinde ve zamanında işlemekte üstüne yok.

Çocuklar o'nun sayesinde, hem geleceğin dolabına koşuldular... Hem birer arı gibi, günün bütün çiçeklerinden özsu derlediler. Kova-

na girer girmez peteklerde bal eylediler ne âlâ. Eyleyemediler mi, zaman da el de onlardan pek bir yaman. Kuyruklarını çekiverir ki, eksikleri fitil fitil burunlarından gelir.

Paşa, şimdiye kadarki hallerinden hoşnut.

Bir yetiştiler lâkin pir yetiştiler diyor.

Doğrusu bu hepimizi sevindiriyor.

Paris'ten kazasız belâsız geldiler.

Londra'da kabul gördüler.

Demek ki, endişe yersiz.

Demek ki, büyüdüler.

Bize ne mutlu.

Azmettik.

Karar verdik.

Oğulları getirdik.

Tehlikeyi göze aldık.

En soylu okula yazdırdık.

Ya biri aksayıp becerememeseydi?

Onca frengin yüzüne nasıl bakardık?

Yüce Efendimize hatamızı nice bağışlatırdık?

Vezir yetiştirmeye sıvanmışken, rezil olmaz mıydık?

Ondan öte kendimizi tesellinin imkânı var mı Rabbim?

Allah, Hristo'dan da, evlâtlarımızdan da bin kere razı olsun!..

Şimdiye ne bayağılıklarını duyduk, ne de kötülüklerini gördük.

Her tanışıp görüştüklerinden duyduğumuz sadece meth-ü senâ!

Çok kısa zamanda, Londra konaklarının kapıştığı konuklar olma başarısını gösterdiler.

Hristo Efendinin duyduğuna göre, bazı yaşlı başlı insanlar bile bunların fikrini soruyorlarmış.

Hepsine aferin!

O yüzden olacak, kısa zamanda o'nunla bilgi yarışına girdiler.

Başkası olsa, el kadar veletlerin bu girişimine alınırdı.

Bu köşek, tersine bir memnun olsun, görmelere sezâ.

Sanki, hepsinin gururu tek başına onun imtiyazı.

Bıraksak, bize hiç ayırmadan yüklenip yürüyecek.

Neyse ki, hepimizin namına sevindiğini biliyoruz.

Bilince de, onun öğüncüne katılmadan edemiyoruz.

O da bunu çok iyi kullanıyor doğrusu.

Taslağı bitirdiğimiz gün, tepemize binmişti.

Bilmem yine onun bir dolabı, bilmem raslantı.

Ruhiddin ve Ali efendilerle oturmuş, çocukları konuşuyorduk;

- Yahu bunlar şimdiden beni geçtiler, - dedi çıktı. - Bahir Efendi üstadın cimriliğini bilmesem, ödeneğe bağlansalar, diyeceğim. Lâkin ne çare, yüce Efendimizin bütün tembihatı... Paşa Hazretlerinin bütün ısrarına rağmen, örtülü ödeneğe düğüm üstüne düğüm atmakta eşsizdir. Biz hangimiz ağzımızı açsak, kayırma kaygısıyla başını diker. Sen bâri bir iş uydur bu çocuklara da, harçlıkları biraz artsın!..

Ne yana bakacağımızı bilemedik.

Hem bizi, hem de zavallı Âli Efendiyi gafil avlamıştı.

Karşı çıksak, buralara kadar niye sürükledik?

Olurlansak, bir kapı yoldaşımızı zora sokabilirdik.

Onun açmazı bizden de beter.

İmkânı olsa niye bekledi? Yoksa nasıl yapar?

Allahtan o an bana da vahyindi desem yeri;

- Oğlan harçlığı ağır gelmekteyse, ödenek ayıracak yetkim var.

Aman Allahım!..

Tam bam telinc basmıştım.

- Dilenci sadakasıyla avutacak başka adem bulamadın mı vre, - diye başladı. - Ödenek isteyen kim? İş verin diyoruz. Yaptıkları hizmet, hepimizden artık. Kuru birer teşekkürle savıvermek Devlet-i âliyeye yakışır mı? Haklarını verin ki, borcunuz kalmasın.

Galiba, işi varvaraya vurup atlatacaktık.

Ruhiddin Efendi benden geri kalır mı? Lâfı dayadı;

- Hakları neymiş? Devlet-i âliyenin önden harcadığını ödemek, kime ne hak doğururmuş ki, kendi evlâdımıza imtiyaz versin?

Şaşırma sırası ona gelmişti.

Asitane'den olur çıkmadan isteğinin karşılanmayacağını anladı.

Ne var ki, kafasında dolanan tilkilerle başetmek haddimiz değil.

Kralın ölüm haberini aldığımız akşam, toplandığımızda, hiç vakit yitirmeden ortalığı karıştırmayı becerdi;

- Fransızlar çeliği teslim eylemek üzerelermiş, - dedi. - Von Dreyse çalışkan âdemdir. Kısa zamanda tüfenkleri teslim edebilir. Şimdiden hazırlık görülse iyi olur!..

Her türlü hazırlığımız tamamdı.

Fransızlara avansı çoktan sağlamıştık.

Hamd-ü senâlar olsun, teslim anında borcumuzu kapatacak yeterli bonomuz da vardı.

Bu neyin hazırlığından söz ediyor düşüncesine dalmışken;

- Bu tüfenkler çok değerli, diye sürdürdü; - Belki uzun zaman sadece bizde bulunacak. Hassas aletler olduklarından hem kendileri, hem barut ve fişekleri iyi korunmalı. Allah muhafaza, bir nem alırsa karıncalanır. Bir kıvılcım rastlarsa berhava olur. En iyisi silâhları taş kışlalarda korumak. Olmadı, bunlar için özel depolar yaptırmak.

Paşa, ardının geleceğini anlamasın mümkin mi?

Kâfiri biraz kıvrandırmak için olacak;

- Tam zamanında hatırlattın, sağol, - dedi. - Hemen arizâda not düşelim de şimdiden hazırlık görsünler.

Hristo'nun aygın bakışlarında yanıp sönen serhoş öfke hepimizi pek keyiflendirdi. Paşa'nın dahi, anlamamış görünmesiyle, maksadını çok kolay ele verdiği telâşına kapıldı. Derin derin soluklanarak kendini tuttu. Ve kendi kendine söylenircesine;

- Bilmedikleri işin hazırlığını nasıl göreceklerse, - dedi.

Bu kâfiri sarakaya almak da kolay değildi ki!..

Herifçioğlu, hepimizin diplomasi hocası.

Kendi ağzıyla oyuna gelse bile, kabul eder mi?

Lâkin unuttuğu bir şey var. Boynuz kulağı geçiyor.

Hele, âdemin tilmizi Reşit Paşa ise, bu büsbütün gerçek.

- Tabanı taş dam değil mi? Yüce Efendimizin onca mimarı ne

güne durmakta? Sana öyle kışlalar, öyle cebehaneler yaparlar ki, top atsan yonga koparamazsın.

Sessizliğimizle iki üstadı tutuşturmayı başarmıştık.

Seyrine doyulmaz bir *muhavereye* tanık olacağımız açıktı.

- Mimaran-ı Sultani karagöz mahyası yapmakta pek bir ustadır. Hele Balyan familyasının hiç hakkını yiyemem. Azbiraz taştan anlarlar. Lâkin, Asakir-i Mansure'ye Üsküdar'da yaptıkları tahtaboş ortada. Bu tüfenklerle, cebeyi ona benzer yerlere koyanda, değme keyfine. Moltke Paşa'nın acemi erlerinden biri çakmağını çakanda bir havai fişek gösterisi olur ki, Der-i Saadet Sur'a seyirtir.

- Fena mı? Bunca elçinin işgördüğü herkesçe bilinir.

- Orasına ben karışmam, - dedi çıktı hınzır!.. - Bir hazine dolusu altını, Abdürrezzak Bahir efendi saydı. Bir o kadarını daha bulabilirse, bir şenlik daha düzenler.

Besbelli sıkıştığı bir yer var da, benden yardım istemekte.

İki şahinin arasında bir serçenin çırpınması neye yarar?

Aklımı peynir ekmekle yemiş olsam, ağzım açılmaz.

Ağzım açılsa bile, dilimi yutmaya hazır kısıldım.

Neme gerek!.. Bulaşan, kirini temizlesin!..

Hem koskoca Reşit Paşa durmaktayken bize söz mü düşer?

- Yüce Efendimiz, buyurmaya görsünlar. Devlet-i âliyede hazine mi tükenir? Yeter ki, devlete yarar işte harcanacak olsun.

- Yarar iş, şehrayin ise hazine bulmakta üstümüze yoktur. Zaten, başımızı ordan alabilsek, buralarda sürtmenin de hiç bir kıymeti kalmaz ya!.. Osmanoğlu, donanmadan vazgelse, atasından yerinir. Vazgelmese oğulundan erinir. Neyleyelim, katlanmak üstümüze vazifedir.

- Ece, kul haddini bilmemeli mi? Al-i Osman, mülk-ü şâhânenin sahibi. Ne geçmişinden geçebilir, ne geleceğinden kaçma hakkına sahip. Nasıl diliyor, nice öngörüyorsa, öyle buyurur. Kul da, boynunu bükerek yükümünü bir tamam yerine getirir.

- Benim de söylediğim o!.. Avrupalılaşmaya bir yerden başlamak zorunluysa, Asker öncelikli. Neden derseniz, en yatkını da, ya-

kışanı da o. Hocaları Avrupalı... Bir zamandır cebesiyle kebesi de Avrupa'dan. Bahir Efendi'nin hesabını zor vereceği paracıklarla bunu daha da takviye ediyoruz. Sonra da, Yeniçeri fukarası gibi, ya Bektaşi tekkesine, ya Mevlevi türbesine tıkıveriyoruz. En Avrupalı olanı, Osmanlılaştırırsak, camiyle medreseyi mi Avrupalılaştıracağız?

- Keşke Hristo Efendi birader! Keşke ilkin oradan başlayabilsek. O zaman ettiğimiz işe de, ürküttüğümüz kurbağaya da değer.

- Lâkin askerin yobazsa, emeğin boşa gider. Yapılanlar bekçisiz köye döner. Gelen bandaklar, giden bandaklar.

- Bak bu iyi işte!.. En bilgemiz kışlaya takılıp kalıyorsa eskileri neden kınıyoruz?

- *Modernitée* nikâhtır Paşa Hazretleri!.. Hem de Katolik nikâhı. Bir kere kıydın mı, ömür boyu gitmeye koşulusun. Bizim eskiler, bunu hep gelinlik sanmışlardır. Giyersin, sonra düğün bitti mi, çıkarıp atarsın. Yahut da Bahir Efendi tutumluluğundasındır. Dürer büker bir köşeye sokarsın. Orada eskir gider. Bu yüzden!..

Bu kâfirin benden alıp veremediği n'ola?

Durmadan laf çarptığına göre, ya olmadık bir şey isteyip başımı derde sokacak. Ya bana öyle bir iş yükleyecek ki, canım burnumdan gele. Çünkü Paşa'yla bu ikisi, şakaya sardıkları zaman bile bir şeyler kurup anlatmaktadırlar. Ya zekâ ile şıp diye çözececksin, ya ham sofu gibi her şeyi tersine yorup günaha gireceksin. Mevlâm encamımızı hayreylesin. Burnuma gelen koku hiç de iyi değil.

İnşaallah tahminimde yanılırım. Kuruntum boşa çıkar!..

İnşaallah, günahlarını almışımdır da, bir nafile namazı, iki bağış niyazıyla işin içinden sıyrılırım. Yoksa, galiba başıma öyle *mubalâga* bir çorap örülmekte ki, üstesinden Şeytan bile gelemeye!..

Rabbim selâmet bahşede!..

İkrarımız, tığ-ı bendden keskin!..

Bunlar istedikten sonra, yaşamak haram!..

Zaten hiç birimiz hakkında kötüyü istemezler.

İlk başta, havsalam almasa dahi, bir sebebi ve hikmeti olduğuna kalıbımı basarım. Ama ne? Bir kavrayabilsem, rahatlayacağım.

Allah Paşa'dan razı olsun hiç uzatmadı;

- Demek ki, sence, her bir şeye aynı anda başlamak kaçınılmaz? - Diye soruverinde azbiraz ayılır gibi oldum.

Bunlar beni yine, Rotschild çıfıtının, insafına muhtaceyleyecek.

Bu ay bonolarının tamamını kırdırdığım halde, yetmemiş olmalı.

Yeniden yüklüce bir para gerekti ki, hemen mahyayı kurdular.

Karagöz'le Hacivat misali, karşılıklı laf yarışına oturdular.

Sonunda, dönüp dolaşıp işin en zoru bize düşecek.

Bu İngilizlerin tamamı da ne aç gözlü Allahım!..

Kendi çıkarlarına toplantı düzenledikleri zaman bile masrafı bize ödetiyorlar. Üstüne üstlük, şu Ticaret Antlaşması sonuçlanıncaya önümüze gelene para saçıyoruz. Paşa, ne ettiğini, ne tuttuğunu bilmez gibi, öde, diyor. Ona da, buna da!..

Allah sizi inandırsın, emirleri üzere geçenlerde, çocukların yakın dostu D'İsracli çıfıtının bile cebini doldurdum.

Zındık oğlanın hali görmelere sezaydı.

Kızardı, bozardı... İlkin, istemezlenir gibi yaptı.

Lâkin azbiraz diretince bir teşekkür edişi vardı ki!..

Boş bulunsaydım, iki bir bakmaz azbiraz daha verirdim.

Lâkin, her kul gibi benim de aşmamam gereken bir sınırım var.

Bana kalsa imansızların çoğunun arpalığını kesip ona aktarırım.

Çocuk, pamuk işini kotarmak için deliler gibi koşunuyor.

Üstelik ben üsteleyinceye kadar da çıkardan umarsızdı.

Ne yapıyorsa ülkesi ve dostları için yapıyordu.

Ademin öyle iyi niyetlisine, canım feda!

Kötü niyetlisini de öldüresim geliyor.

Lâkin, katlanmak boynumun borcu.

Devlet işinin zor yanı da bu.

Sevgi çiçekleri açsa kısacaksın.

Öfke şimşekleri çaksa katlanacaksın.

Emirler ve sınırlar karşısında boynun bükük.

Bunca zaman alın akıyla yaşamamız bu yüzden.

Allah, sonumuzda da aynı kalp huzurunu bağışlasın.

Efendilerimizin duydukları sonsuz güveni sarsmasın. Amin!..

Yoksa bir Beylikçiye devletin bütün hazinesi teslim edilir mi?

Bundan olsa gerek, verdiğim ilk defa, hem gözüme az göründü, hem de içime pek güzel sindi.Demek ki, bu çocuk her kuruşunu anasının ak sütü gibi haketti. Yoksa, her zaman duyduğum o boşa harcanmış emanet burukluğu, günlerce yakamı bırakmazdı.

Sayesinde birkaç ova açabilirsek, kaç katı sevap elde ederiz.

Toprağı tohum, kesesi para gören reaya ve beraya bir Allah razı olsun dese, Cennet ayağımızın altında.

Kendinden başkasına hayrı dokunmayan bir nice cenabete, ora haraç yedirdik. Hem kendine, hem bize, hem de çocuklara bunca sevap kazandırandırandan esirgeseydik doğrusu ya, günaha girerdik.

Benden yana helâl-i hoş olsun.

Hayrını görüp güle güle harcasın!..

Hemen yanına not düşeyim ki, bir yanlışlık olmasın.

Gelecek ay, daha da fazla vermenin yolunu bulacağım.

Böyle hayırlı bir işin hesabı sorulacaksa, varsın sorulsun.

Çar borazanı *The Times*'in sus paylarından birkaçını keserim.

Nasılsa, verdiklerimizin değeri bilinmiyor.

Son zamanlarda, iyice gemi azıya aldı imansızlar.

Utanmasalar, attıkları her kelimeye ayrı fiat biçecekler.

Allahtan, frenkler bize pazarlığın her bir çeşidini öğrettiler.

Onlar yal kokusu almış domuz eniği gibi mızıklandıkça, ben de kesemi şıklata şıklata sıfırdan başlıyorum.

Anında burunları kırılıyor.

Şerden kesilenin, hayra gitmesinden daha iyi ne olur?

Çan çaldı.
Vaktcrişmişti.
Yerindcn sıçradı.
Kendini zor zaptetti.
Londra yerinden uğradı.
Martılar bağrışarak kaçıştılar.
Gemilerin tamamı, sirenlere asıldı.
Yer gök derin uğultuya teslim oldu.
Sabırsızlıkla beklenen tören başlıyordu.
Kilisc balkonlarına kadar lebalep doluydu.
Koskoca alan bütün Londra'yı kucaklamıştı.
Soylular, soy kütüklerinc göre sıralanmışlardı.
Galler Prensi ardında *paj*ları en önde yer almıştı.
Önden arkaya tek kemerli taç *pajların* elindeydi.
Bir sonraki sıra, küçüklü büyüklü Tudorlarındı.
Tek haçlı zambaklarla altın bir tarh gibiydiler.
Sonraki sırada, özel giysilcriyle dükler vardı.
Marki, kont, vikont ve baronlar arkadaydı.
Muhafız Alayı kurşun askerlere özenmiş.
Kızıl üniformalı, kapkara kalpaklıydılar.
Süngülü silâhları boylarını aşıyordu.

Masal kahramanlarıyla koşuttular.
Birerle kolda dimdik durmuştular.
Sfenksler kadar suskundular.
Gözleri kamaştı. Aklı karıştı.
Derin hayranlığa kapıldı.
İngilterenin kalbi, yüreğinde attı.
Kalabalığın kaynaşması arttıkça arttı.
Uğultu dalga dalga yükselerek yaklaştı.
Tam kulaklarının dibinde birdenbire patladı.
Neye uğradığını anlamak amacıyla locadan sarktı.
Uğultuyla kaynaşma kapının ağzında yoğunlaşmıştı.
Birdenbire uğultu sustu. Kaynaşma bıçakla kesilmişçe bitti.
Kapının çerçevesinde, Canterbury Başpiskoposu Longleyi seçti.
Besbelli Lambeth Sarayı'ndan töreni yönetmek üzere gelmişti.
Bütün dikkatini gözlerinde biriktirerek ayrıntılara daldı.
Çevresini kolaçan ederken, Cemil'le gözgöze geldi.
Aynı anda bakışlarında, aynı resim canlanıverdi.
Wensminster Kilisesi'nin balkonundan uçtular.
Manşı, Artois'i, Picardie'yi, Bassin'i geçtiler.
Paris'in göbeğinde, Louvre'a düştüler.
Babalarıyla resmi bir davetteydiler.
Cemil birden bire çok sıkışmıştı.
Birlikte tuvalet arıyorlardı.
Bütün sarayı dolaştılar.
Bir tek tuvalet yoktu.
Çaresiz kalmışlardı.
Cemil kıvranıyordu.
Akıllarına bahçe geldi.
Bir yerde işini görüverirdi.
Yeni fikir yeni umut demektir.
Kapıları yoklayarak, ilerlediler.
Bahçeye çıkan birini arıyorlardı.

Bir türlü bahçeye çıkamıyorlardı.
Nerdeyse koridorda kapı bitmişti.
Sonunda en dipteki kapıyı açtılar.
Cemil de, Refik de donup kalmıştı.
Cemil bir anda sızlanmayı unuttu.
Refik, nereye bakacağını şaşırdı.
Utançla birbirine bakakaldılar.
Girdikleri yer onlara göreydi.
Bir tarih çöplüğündeydiler.
Eskiyen herşey burdaydı.
Geçmişin gizine daldılar.
Bir an çıkmak istediler.
Sonra çakılıp kaldılar.
Tutku ağır basmıştı.
Tek tek yokladılar.
Yanılmamışlardı.
Neler neler yoktu ki!..
Saymaya kalksa bitmez.
Kaydetmeye defter yetmez.
Gözden düşmüş ne varsa yerde.
Kırık dökük, eski püskü, küf içinde.
Yalnız, yoksul ve mahzun uzanmakta.
Fransa'nın övünüp durduğu şanlı tarih!..
Köhne ama, yine de bütün görkemiyle onurlu.
Kendi hesaplaşmasını yapmışcasına sakin ve sessiz.
İki çift gözün ışıltısına sıvaşmaya hazır bekliyor sanki.
Bir yerde, Birinci François'dan kalmış bir gümüş şamdan.
Ötede, Onaltıncı Louis'nin eski çizmeleriyle kopuk kemeri.
Beride, Robespiérre'in coşkun söylevlerinin müsveddeleri.
Üstüste yığılmış zırhlar, kılıçlar, delik kalkanlarla mızraklar.
Darmadağın ortalığa saçılmış defter, buyrultu ve evraklar.
Koltuk..Kanepe..Sehpa... Masa... Sandalye..Avize..Perde.
Korniş..Çerçeve..Tablo..Kumaş parçaları ve daha neler.

Duvar dibine tersinden sıralanmış pek çok tablo vardı.
Bütün çabalarına karşın, meraklarını bastıramıyorlardı.
İlkin Cemil'in eli uzandı. Refik izlemekte duraksamadı.
Çerçeveyi, sevgiliyi okşarcasına dikkatle çevirdiler.
David'in güzel tablosuyla burun buruna geldiler.
Bir dönem bütün görkemiyle önlerinde canlandı.
Gözlerinde şimşek çaktı. Başlarına yıldırım düştü.
Ayrıntılar, tek tek canlandı, belleklerine üşüştü.
Yerdeki ipek halı canlandı, tabanlarını gıdıkladı.
Ayaktakiler eğildi, oturanlar doğrulup selâmladı.
Duvardaki altın armalar, gözlerini kamaştırdı.
Yabancılar balkonlarda üstüste yığılmışlardı.
Soylular, başlarında taçları sıraya dizildiler.
Papa Yedinci Pie, en öndeki yerini aldı.
Sonunda bir mucize gerçekleşiyordu.
Napolyon Bonapart İmparator olacaktı.
Kutsal tacı, kutsal papanın elinden takacak.
Fransa devrimle yitirdiğini, duayla bulacaktı.
İşte o an, ne olduysa, herşey birden bire oldu.
İmparator, kutsal tacı, papanın elinden çekip aldı.
Gökyüzünde bir yerlere göstere göstere başına taktı.
Kutsal Peder, alçak taburesinin üstüne yığılıp kalmıştı.
Bütün yüzlere bu mucizenin şaşkın hüznü nakşedilmişti.
Başdöndüren olağanüstülük, bir bununla bitmiyordu ki.
İmparatoriçe Jozefin, diz çökmüş tacını beklemekteydi.
Napolyon Bonapart, o tacı da ellerine alıp, kaldırdı.
Çağrılıların şaşkın bakışları arasında bir adım attı.
Ve büyük bir onurla eşini İmparatoriçe yaptı.
Bu insanın, en açık ve soylu başkaldırısıydı.
Zavallı Papa VII. Pie, utançla kıvranıyordu.
Roma'dan Paris'e, boşuna sürüklenmişti.
Hatası pek çok, günahı bağışlanmazdı.
Tanrı, dünya ve ahiretin egemeniydi.

Papa ise O'nun yeryüzündeki vekili.
Yazık ki, vekil asiline güvenmemiş..
Güce gerektiğince direnememişti.
Çarpıcı sonuç çırılçıplak ortada.
Tanrı, kulunun aciz tutsağı.
Hiç böyle bir şey olur mu?
Yazık ki, olmuş, oluyor.
Hem de gözlerinin önünde.
Capcanlı... Bütün ayrıntılarıyla.
Vekil taburenin üstünde perişan.
Asil, devrimin yelinde yerle yeksan.
Ve o anda, orada, görkemle anıtlaşan.
Zalim mazlum, yoksul yoksun, sade insan.
Tanrıya, talihe ve tarihe meydan okumakta.
Roma Tanrısı İmparatorlar gibi dimdik ayakta.
Varlık, görkem, güç, yasa, ceza ve bağışın sahibi.
Adım adım Olimpos tepesine tırmanan gerçek Zeus.
Papa, utanç lâbiretinde dilediğince dertlenebilir artık.
Gioberti, kaçak ve sürgünlere dilediği söylevi verebilir.
O baş eğiş, kendi erkinden vazgeçişin en açık göstergesi.
İnsanoğlunun üstündeki bütün yetke, o anda sona ermiş.
Bundan sonra çanlar, kimin için ve ne adına çalacaklar?
Hani nerede, Roma'ya yalınayak, taç giymeye koşanlar?
Afarozdan ödü kopan, Cennet'ten tapu alanlar nerede?
Dünyada güç yitireni, ahirette kim hesaba katar ki?
Gioberti, Ricardo, bir de çaresizler, yoksullar belki.
Bunun apaçık ve kesin bir değişim olduğu belli.
Özünü, ancak gerçek bir sanatçı aktarabilirdi.
David, bu çarpıcı gerçeği apaçık yakalamış.
Ve hiç katıksız, tuvale yansıtmayı bilmişti.
İşte tarihin gizi... Ve işte insanlığın özü.

Gözbebeklerinde devinen kendileri.
Su yüzüne çıkan bilinçaltlarıydı.
Cemil çişini çoktan unutmuştu.
Refik ise aradığını bulmuş.
Orada çakılıp kalmışlardı.
Kendilerini zor topladılar.
Resmi eski yerine dayadılar.
Eskileri, eski uykularına saldılar.
Aynı kararın izinde birbirine baktılar.
İvecen girdikleri kapıdan usullacık çıktılar.
Tam zamanında, tam gerekeni uygulamışlardı.
Az daha oyalansalar, belki hiç çıkamayacaklardı.
Koridorda ayak sesleri vardı. Derinden bir oh çektiler.
Nöbetçi, elinde şölenden aşırdıklarıyla köşeyi dönüyordu.
Gözlerinin bir kırpışmasında, Wensminster Kilisesine döndü.
Kapının ağzı iyice kararmış... Devini alabildiğine yoğunlaşmıştı.

Kraliçe, Canterbury Başpiskoposu'nun güdümünde giriyordu.
Dikkatini toplamak amacıyla kendini alabildiğine zorladı.
Göğsü süngülerle deşildi, yüreği hançerlerle kıyıldı.
Başını kaldırdı. Cemil'in yanaklarında yaş izi vardı.
Uzun düş yolculuğunda yorgun düşmüşlerdi.
İçlerinden başka bir şeye bakmak gelmedi.
Gözkapaklarına asılı resme dalmak istedi.
Uyanınca düş görülmez, yorulabilirdi.
Çaresiz, günü yaşamak yazgısıydı.
Başını avuçlayarak hızla salladı.
Jozefin, başında tacıyla dikildi.
Papa Pie, ağır ağır doğruldu.
Napolyon, doru atına bindi.
Paris Kardinalinin haçı indi.

Kılıç artığı soylular, devindiler.

Devrim Meclisi'nin üyeleri gerindiler.

Ya uzaklara gittiler, ya buraya geldiler.

Kraliçe, Piskoposun ardında ilerliyordu.

Fransa'dan kovulan, İngilterede yüceliyordu.

Taç giyecek baş, Başpiskopos'un bağışını bekliyordu.

"Tanrım!.." Diye düşündü. "O an, orada yaşadığımızla, şu an burada yaşadığımız ne kadar farklı.

Aynı şeyin tersi ve yüzü mü bu, insanın ikiyüzlülüğü mü?

Ben bu işin altından nasıl kalkacağım? Yardım eyle Tanrım!..

Orada, öğrendiklerimle inandıklarım çelişiyordu. Burda, gerçekle düş birbirinin boğazına sarılmak üzere. Hangisinin yaptığı daha doğru? Fransa da uygarlık örneğimiz, İngiltere de!.. Onlar da Devrim yapmış, bunlar da!.. Kral ve kiliseleri bağımsızlığını kazanalı yüz yılları geçmiş.

Bağnazlık insanın ruhunda mı yoksa?

Napolyon'un o davranışıyla kırıp üstüne çıktığı bu muydu?

Ve bunca gelişmişliğine, bunca gücüne karşın İngiltere'nin yenemediği, bağnazlık mı?

Ya da tersine!.. Napolyon Tanrı'ya meydan okuduğu için mi, ona sımsıkı sarılan İngilizin sopasını yedi?

Belki o gün orda, onurunun kırılmasına kızdı.

Ve kaderin ağlarını sadık kulları İngilizlerin eliyle ördü.

Devrimin dehşetine düşenlerin tamamını bir araya topladı.

General Wellington'un komutasında, Waterloo'ya yolladı.

O'na meydan okuyan Napolyon, Charleroi'da Sambre'ı geçmişti.

Wellington, Belçikalı Blücher'e yardım edemesin diye önünü kesmeye Mareşal Ney'i gönderdi. Hava kurşun gibiydi. Ney, gazap kadar ağır. Ve Wellington, yağmura aldırmayacak ölçüde kararlı.

Tanrı, İngilizlerin Quatre-Bras'da mevzilenmesini istiyordu.

İnsan istenci, doğaya hükmeden, Tanrı'nınkini aşabilir mi?

Yine de, başkaldıranın onurunu kurtarması kaçınılmaz.

Kendi yazgısına karşı başkaldıracak ve saldıracaktır.

16 Haziran 1815, tam anlamıyla bir trajedidir.

Tanrı, doğa ve insan koz paylaşmaktadırlar.

Tanrı İngilizlerin yanında. Doğa yansız ve güleç. Napolyon'sa bir çarpışmayı kazanmış ama savaşı bitirememiştir.

Wellington, Waterloo köyünün güneyindeki Mont-Saint-Jean'a çekilmeyi başarmıştır. Ve o gün Ligny'de yenilen Blücher, Wellington'a kavuşmak için gerilemektedir.

Doğa, 17 Haziran'da saf değiştirir.

Göğün dibi delinmiş..Okyanus, Saint-Jean tepelerine yürümüştür.

Ne kaçanın, ne de kovalayanın zamanı vardır.

Ne var ki, insan hep aldanır. Napolyon, saldırmanın üstünlüğünü kullandığını sanır. Yağmurun hafiflemesini bekler. Blücher'se kaçandır. Arayı bir nice açsa yarar bilir.

Sonunda Napolyon ve Mareşalleri beklerken, Wellington ve Blücher sarmaş dolaş olur. Tarih kumarının kartları açıktır. Eşref saat çaldığında yerinde bulunmayanın yazgısı belli.

18 Haziran sabahı başlayan savaş, akşamında Napolyon'un sonu olur. İmparator düşmüştür. Fransa, kendi kendine kalkmayı öğrenecektir.

Ve Roma'nın Tanrı-İmparator'unu Waterloo'nun çamurlarına bulayan İngiltere, başını Piskoposun eliyle taçlandırmayı onur saymakta.

Ne ilginç bir karşılaştırma ya Rabbi!..

Tarihin terazisinde haklı ve haksıza yer yok.

Kefesini sadece ve sadece güç ağdırabiliyor.

Ve o günün de bugünün de güçlüsü İngiltere.

Kim demiş, Allah'ın sopası yok diye?

Görmesini bilene, sopadan bol ne var?
Belki bir zaman güçle öğünmek mümkün.
Kulluktan efendiliğine geçtinse, kul azalmaz ki!..
Dün, Tanrı'ya boyun eğenler, bugün sana eğerler.
Ama, insan olmanın başka yolu yoksa, insan neyler?
Gioberti'nin, iliklerimize işleyen söylevi tümden yalan olamaz.
Oysa, devrimin o resmi, hepsini bir anda yele katıvermişti.
İnsanlığın tek ölçütü vardı o an gözümüzde; Başkaldırı.
Bektaşi damarlarımız parmak parmak kabarmış olmalı.
Başımız öyle dikilmişti ki, az daha taca değecekti.
Meydan okuyan Napolyon değil, bizdik.
Ve insan olmanın onuruna sahiptik.
Sanat ne kadar güçlü Allahım!..
İnsanı, ne kadar yalın etkiliyor?
Şeytan çarpmış gibiydim.
Şeytan'ı çarpmaya hazır.
Ve başımda kavak yelleri...
Dilimde yüzyılların türküsü;

Yucalardan yuca gördüm, / Erbabsın sen koca Tanrı, / Alem okur kelâm ile, / Sen okursun hece Tanrı... / Asi kullar yaratmışsın, / Varsın şöyle dursun deyu, / Anları koymuş orada, / Sen çıkmışsın uca Tanrı... / Kıldan köprü yaratmışsın, / Gelsün kullar geçsün deyü, / Hele biz şöyle duralım, / Yiğit isen sen geç Tanrı.

David'le yüzyüze gibiyim.
İkimizin gözlerinde de hınzırlık.
Ya da insana insanca bakmanın gizi.
Teslimiyetin sonsuz rahatlığı sona erdi.
Başkaldırının kucağı ne kadar da büyükmüş?
İnsan, başını diktikçe ufkun genişliğinde yitiyor.
Sade Dedal olmak değil, İkar olmak da kolay değil.
Kendi zindanlarının katı duvarlarını tek tek yıkacaksın.

Kanat yapacaksın... Lâbirenti aşacaksın... Göklere uçacaksın.
Kulun insan oluşu, Cennet'tin Cehennem'e dönüşünden beter."
Günahın şehvetinde bütün tüylerinin tel tel ürperdiğini ayırdı.
Koltuk altlarıyla, eklem yerlerinin tamamından ter şorladı.
Tenini kaplayan yangın, sellere kapılıp buzlara kesti.
Gözucuyla çevresindekileri denetlemeye kalkıştı.
Bakışlarını içinin derinlerinden koparamadı.
Günü yaşamaya koşuluydu, düne takıldı.
Hesap verecekti, hesap sormaya kalktı.
Yarının gizini çözmesi gerekti.
Dününkini açıklamaktan aciz.
Beyninin içi kovandan beter.
Bal mı yapıyor, mum mu belirsiz.
Yine de, kendinden kaçmayı kurdu.
"Kalıtımımızla eğitimimiz birbirine uymuyor.
İnançlarımızla yaşamımız büsbütün çelişmekte.
Ve biz, parmak çocuklar, dünyayı yüklenmekteyiz.
Aklımız bazı şeylere erdi, ağzımız üç laf etti sonunda.
Ne var ki, küçük dağların hiç birini biz yaratamadık daha.
Böyle giderse, dağ altında kalmaktan köstebeğe döneceğiz."
Bir törenin, bir tabloya ulanmasıyla kamaşan içini bir türlü yatıştıramıyor. Resme bakarken içine kazılmış ne varsa, bir bir dikilip ayaklanıyor. Yakaladığı her ayrıntı, başka bir evreni çağrıştırıyor.
Ve herşey öylesine büyüyor ki gözünde, küçüldükçe küçülüyor.
Kendi çıkmazına saplanıp kalmanın kaygısıyla sığınak arıyor.
Bin yılların öğüdü beyninin içinde dönenmeye başladı.
Sığın ve kurtul, diyordu Gioberti'nin derin, tatlı sesi.
Kişinin kendinden kurtulması bu kadar kolay mı?
Denemekten kim zarar görmüş, şimdiye kadar?
Bilimin anası, deneme yanılma değil mi?
"Sığın Refik," dedi kendi kendine.

"Belki kurtulursun, sığın."
Ve anında uyguladı.
"Tanrım bağışla!..
Bir türlü kendimi tutamıyorum.
Orada gördüğüm yanılsıyor olmalı.
Papa senin, yeryüzündeki yüce temsilcin.
Eğer taç tanıklığını gerektiriyorsa, bağışındır.
Ve senin elin, gözün, sözün olandan alındığında kutsal.
Madem ki senden geldi ve yine sana dönecek insanoğlu.
Bir nice başkaldırıp bir nice egemen olsa yine de kuldur.
Ve inancın yasası budur ki, kul haddini bilmek gerek.
Bunun da yolu belli. Kutsal kitaplarda yazılmış.
Buyruklarını dinler... Peygamberlerine uyar.
Yasağından sakınır... Bağışına yakınır.
Oysa o resim, bunları yalanlıyor.
Hem de, o 1804 Aralığında!..
İnsanlığın gözü önünde.
Bu nasıl iştir böyle?
Papa'nın yeri Vatikan.
İmparator Paris'te taçlanacak.
Ve taç giydirecek olan perişan.
Roma'dan sürüklene sürüklene gelmiş.
Kutsamanın ilk koşulu egemenlik olsa gerek.
Tutsağın alkışı, egemenin bahşişinden ne alır?
Ey ulu Tanrım, hiç senin vekiline el kalkar mı?
Peygamberlerime kaç kez kalktı, buyuruyorsun.
Egemenlik gerektirmesin, vekilim kim oluyor?
Doğru ama, o kaldıranlar bunu bilmiyorlardı!
Gereksinim duyan da bilmesin mümkün mü?
Korsikalı!.. Koyu Katolik... Üstelik general!
Bunca kalıtım ve birikime sahip bir adam.

Ancak hesaplaşıyorsa bilgisiz olabilir?

Bunun başka açıklaması bulunamaz.

Başkaldırı, insanın helâl hakkıdır.

Yadsır, kaçar, dinini değiştirir.

Ama, uyarken hesaplaşır mı?

İkilemin altından nasıl kalkar?

Haydi, diyelim ki o bir askerdi!..

Topu, tüfengi ve orduları vardı.

Sen kim ve neci olmaktasın a zındık?

Düşünmeye kalkışıp da sapmaktasın?

Koskoca İngilizlerden iyi mi bileceksin?

Papalığa ilk başkaldıranların dindar torunları.

Presbiteryen ya da Püriten ama, kiliseye sımsıkı bağlı.

Öyle olmasa, hiç Başpiskopos elinden taç giymeye kalkar mı?

Kaç krallarını kesmişler. İnsan hakkını sayalı kaç yüzyıl geçmiş!

Yine de senden hiç kopmamanın yolunu bulmuşlar.

Öyleyse, Napolyon'un ettiği ne?

Tanrı'dan vazgeçmek bu kadar kolay mı?

Beynim zonklamaktayken kendimi kandırmak olası mı?

Gel de çık bakalım işin içinden Refik Efendi birader!..

Kaygusuz Abdala özenmek kolay, sıkıysa şu açmazdan kurtul."

Pikopos'un pelerininde yansıyan sisli aydınlık, gözlerine vurdu.

Napolyon'un küçümseyen bakışları seyreyleyenleri eziyordu.

"Sanki bir düş gibi," diye düşündü.

Ve yüreğinin derinlerinden bir kahkaha koptu;

Eşeği saldım çayıra, / Otlaya karnın doyura, / Gördüğü düşü hayıra, / Yoranın da avradını... / Münkir münafıkın soyu, / Yıktı harabetti köyü, / Mezarına bir tas suyu, / Dökenin de avradını... / Derince kazın kuyusun, / İnim inim inilesin, / Kefen dikmeğe iğnesin, / Verenin de avradını... / Dağdan tahta indirenin, / İskatına oturanın, /

Hizmetini bitirenin, / Imamın da avradını... / Müfsidin bir de gammazın, / Malı vardır da yemezin, / İkisin meyyit namazın, / Kılanın da avradını... / Kazak Abdal söz söyledi, / Cümle halkı dahleyledi, / Sorarlarsa kim söyledi, / Soranın da avradını.

Dizeleriyle kendi coşkularını yatıştırdı.
Ve belleğinden güldür güldür akanlara şaştı.
"Neden Hugo, Lamartin ya da Browning değil?
Karşılaştırdığım Fransa ve İngiltere. Abdalların işi ne?
Kolay çözüme kaçış mı? Vefik'in her zamanki etkisi mi?
Tarihin bağrına bir hançer gibi saplanmışsan, der her zaman.
Her sorunun yanıtını, ilkin kendi kökeninde araştıracaksın.
Bulabildiğin, öz malındır. Önce onu kullan, belki işe yarar.
Yaramıyorsa, elden ödünç dilenmeye çık. Hakkın var!
Yoksa, bir bakarsın, senin olanı eline tutuşturuyorlar.
Başkaldırının her türünü yaşamış olmasan, neyse ne.
Hallac-ı Mansur, Nesimi, Hasan Sabbah, Babalılar.
Bedreddin, Börklüce Torlak ve Kaygusuz Abdal.
Pir Sultan, Kazak Abdal ve daha daha niceleri.
Sürdürüp gelmemekte mi, o soylu gelenceği?
Kendine gel Refik oğlan. Kendine bak!..
Bunlar bir madalyonun, tersi ve yüzü.
Sende yazı tura hepten belirsiz.
İncele bir iyice farkı nedir?
Sonra tartış seninkilerle.
Hatırlı konuksun.
Deşebilirsen.
Özünü de bulursun.
Aç gözlerini olana bak.
Her fısıltıyı dinle, hisse kap.
Fransız neden öyle, İngiliz böyle.
Hem yorumla, hem bilenlere yorumlat.

Öğren işin aslını. Galiba Batı'nın gizi bunda.
Orda başka, burda başka. Ama, düzenleri aynı.
Demek ki, ne kötülük uyumda, ne de başkaldırı iyi.
Aradığın bu olmalı. Tören şölen, hepsi birer gösteri.
Kır kabuğu, gir damara, sür oradan gizlenenin izini.
Sonra da var git otur, Hristo'nun bilgelik yamacına.
Sen anlat o dinlesin, o anlatsın sen dinle denileni.
Gördüğün onlara, öğrendiğin sana gerek olacak.
Ve ne kaptınsa burdan, yüklendiğin o kalacak.
Şimdi unut, yüzyılların düğümünü çözmeyi.
Herkesten fazlasını görmeye ver kendini.
Paşa, herkesi ince ince sorgulayacak.
Ve tüm ayrıntıları bir bir toplayacak.
Sonra bir koca ariza döşenecek.
Kim n'işledi, tek tek işlenecek.
Sonra da ilk kuryeyle, Der-i Saadet'e gönderilecek.
Ve yüce Efendimiz, ordaymışcasına herşeyi bilecek.
Aç o elâ gözlerini de, kaydet bakalım pek güvendiğin belleğine.
Görev bittikten sonra zamanın çok!.. Alırsın başını avuçlarının içine.
Sıka sıka hayra yorarsın gördüğün düşü."
Teni düzelmiş, bakışlarındaki tutku yerini meraka bırakmıştı.
İçinin içiyle bütün bağı, o anda şıp diye kesiliverdi.
Yunus Emre, yüzyıllar gerisinden seslensin dursun.
Ondan içerdeki ben sustu. Tüm dikkati törende.
Üç Krala taç giydirmiş, Başpiskopos yürüyor.
Tarihi de ardı sıra sürüklediğinin bilincinde.
Gençleşmiş, dinçleşmiş, dinginleşivermiş.
Aklı fikri, başı teni, işine yoğunlaşmış.
Titrekliği, sarsaklığı, yaşı yok şimdi.
Tarihe tanıklığın canlılığıyla dolu.
Ve elbette, Tanrı'nın sevgili kulu.

Yeni bir Hükümdar onayacak.
Tanrı ve Kilise adına hem de.
İktidarı daha da yükselecek.
Canterbury Protestanlığının.
Hangi papaz vazgeçebilir ki!
Tanrı gücünü kullanmaktan?
Elbette gün onun, an onun anı.
Ardısıra sürünmekte yeni efendi.
Victoria, gül dalında bir taze gonca.
Onsekiz yaşına ya girecek, ya da girdi.
İp atlarcasına yürüyor dünyanın üstüne.
Bırakıversecler, kanatlanıp gökyüzüne uçacak.
Öylesine genç... Öylesine güzel... Öylesine narin.
Ve bir serçe kadar ürkek, bakışlarla tarıyor çevresini.
Refik hafifçe eğildi. Victoria birden biraz başını çevirdi.
Bir kanat çırpış, bir kalp atış süresinden az göz göze bakıştılar.
Sanki korkunun bütün dağları, Refik'in üstüne yığılıp kaldılar.
İçi bayıldı. Yüreği yerinden uğradı. Kulakları uğuldadı.
Balkon kenarlarını tutmasa, kalabalığın ortasına yuvarlanacaktı.
Bin güçlükle konumunu koruduğunda, dehşete düştü.
Herkesin bakışı üstünde odaklanıvermişti.
Oysa, Piskoposla Victoria, çoktan kürsüye yönelmişlerdi.
Törenin birden bire başlaması, herkese herşeyi unuturdu.
Ne Başpikopos oturdu. Ne Victoria diz çöktü.
Ve ihtiyar Longley ağır ağır Aziz Edward tacına uzandı.
Elmas kaplı çemberini iki eliyle kavrayıp yavaş yavaş kaldırdı.
Avizelerden dökülen bütün ışınlar, Aziz Edward Safiri'ne üşüştü. Gül yapraklarından süzüle süzüle haçın üstüne düştü.
Başpiskopos'un elleri yandı mı bilinmez.
Victoria'nın başı üstünde gökkuşağından bir çember oluştu.

Taç biraz daha yükseldi. Işık biraz daha yayıldı.

Ve Cromwell'in kırdığı, İkinci Charles'in yeniden yaptırdığı söylenen kutsal simge sanki Olimpos'un tepesine asıldı.

Aynı anda, bütün *pajlar,* taşıdıkları taçları soylu başların üzerine kaldırmışlardı.

Işık bulutu, katedralin görkemli tavanıyla, soyluların bakımlı başlarının üstünde saydam bir demet oluşturmuştu.

Yükselen taçlar, ışın tarlasında çiçek tarhları püskürttü.

Sekiz altın çilek yaprağına kakılmış pırlantalar gözleri kamaştırdı. Gümüş zambakların sardığı haçlar, egemenliği kutsadı. Dört çilek yaprağını okşayan dört gümüş küreyle markilerin... İki çilek yaprak, sekiz gümüş küreli kontların soylu başları aydınlandı.

Ve Başpiskopos, ışın demetini Victoria'nın başına koyduğu an, pajlar da efendilerinin taçlarını giydirdiler.

Victoria, din ulusu tarafından, Tanrı ve İngilizler adına Kraliçe ilân edilmiş... İngiltere'nin bütün efendileri de baş eğmişlerdi.

Artık, tören sona erebilirdi.

Temsil bitti.
Perde kapandı.
Sanki galadaydılar.
Bütün Londra ayaktaydı.
Alkışlar, soloyu yanılsıyordu.
Tonet, bir onur yontusu gibiydi.
Coşkunun taçlı başıyla selâmlıyordu.
Paşa'yla Sir Henry saygı duruşundaydılar.
Eleni yenge, ipek mendiliyle burnunu siliyordu.
Hepsinin gözlerinde sevincin gözyaşları ışıldıyordu.
Vefik, göğsü zafer madalyası takılmışcasına locadan çıktı.
Her adımında alkışları dinleyerek, tenha koridorlardan geçti.
Kulise geldiğinde alkış sürüyor.Tonet ortalıkta görünmüyordu.
Fırtına ilkin ağır ağır yavaşladı... Ve sonra birdenbire diniverdi.
Tonet, yüzünde beğenilmenin saf hoşnutluğuyla, göründü.
Baletler, üstlerini çoktan değiştirip kulisi doldurmuşlardı.
Her adımda önünü kesen birileri Tonet'i kutluyordu.
Her birine, içten teşekkürler ederek odaya ilerledi.
Eli, Vefik'inkini sımsıcak ve sımsıkı kavramıştı.
Yine de bir an, tir tir titrediğini sandı.
Sonunda makyaj odasına geldiler.

Kapıdan içeri güçlükle girdi.
Eşikte bir an Vefik'e baktı.
Basbayağı ağlıyordu.
Vefik ilkin afalladı.
Sonra gözlerine daldı.
Güneşler açtığını gördü.
Boş eli, kendi kendine uzandı.
Okşaya okşaya gözyaşlarını sildi.
Yanıp tutuşan avucu, birden boşaldı.
Boyununa dolanıveren kollarla sarsıldı.
- Başardım Vefik, - dedi coşkuyla. - Başardım.
Vefik, gözlerinin nemini dudaklarıyla kurularken;
- Şu sanatçılar ne tuhaf mahluklar, - demeden duramadı.
- Acaba *paşazadem* neremizin tuhaf olduğunu anlatırlar mı?
- Anlatabilseler, tuhaf bulma saygısızlığına kalkışabilirler mi?
- Ha şöyle! Bu görkemli kapanışın hatırına, bu günlük özürleri kabul edilmiş... Ve büyüklerin azarlı, kem gözlerin kınayan bakışlarıyla basılmadan, ödüllendirmeyi hak ettiklerine karar kılınmıştır, - diyerek coşkuyla öptü, öptü, öptü.
Ve aynı hızla, Vefik'in boynundan koptu.
Tam zamanında, makyaj masasına oturmuştu.
Kapı birdenbire ve gürültüyle ardına kadar açıldı.
İlkin Eleni yenge, ardından Paşa'yla sir Henry daldılar.
Henry Eliot, kapının ağzında çağrılmayı bekliyor gibiydi.
Vefik hızla sokuldu, kolundan tuttuğu gibi içeri çekiştirdi.
Paşa, olan bitenle ilgisiz, söylenip duruyordu;
- O kadar haber saldım Maxime domuzuna. Kös dinledi. Sanki, yavrucuğumuzun başarısından kuşkusu var. Hadi, senin inadın inattır. Bir defa Nuh dedin mi, Nebi demezsin!.. Kendin ettin, kendin bul... Canıma değsin!.. Lusie'nin kabahati ne? İngiltere İmparatorluğunun bütün ukalâ dümbeleklerini önünde diz çöktüren altın sesin anası... Bu başarıda senden fazla emeği var. Az mı homurdanmıştın şan derslerine götürdüğünde? Evden kaçmanın gerekçesi diye az mı

günahına girmiştin? Sana kalsa, dünya bir bülbülünden yoksun kalacaktı. Onu engelleyemedin, onurunu önlemeye çalışıyorsun. Oysa kaç mektup yazdım, ne kadar yalvardım, al da gel, diye. İşi batsın, beycfendi pek meşgulmüş. İyi, olabilir!.. Bazen insan, kendini bile taşımaktan yılacak kadar işe dalar. Anlarız!.. Göndersene Lusie'yi!.. Burnunda sakız mubarek, içine sinmiyor!.. Burası bir emrine Paris'e uçacak sığırcık yavrusuyla dolu. Biri atlar, kapar gelir. Hem biraz gönlü gözü açılır kızcağızın... Bir hava değişikliği olur... Hem, kapanışı açılışından görkemli olacağı çok belli temsili bir kez daha izler... Kızının yengisiyle, onca hasretin öcünü alır. Hugenot inadıyla başa çıkmak mümkün olsa!.. - Derken yan gözle sir Henry'ye bakıyordu.

- Birbirinizi ne güzel anlıyorsunuz, - dedi hemen Sir Henry. - *Soupée*ler, *dinner*ler, *coctaille*ler, *soiere*ler diye diye kırk gün kırk gece düğün yapıp ortalığı *velveleye* vereceğini bildiğinden, gelmedi.

Eleni, tartışmaya başlarlarsa herşeyi unutacaklarından emindi. Yanıta hazırlanan Kosta'ya fırsat vermeden araya girdi;

- Bırakın şimdi dalaşmayı!.. Galada yaptıklarınızdan sonra, küsüp darılsa yeri. Neylesin, aranızda insanların arasındaki insanca ilişki değil ki!.. En iyisi gelmeyip hem sizi, hem kendini cezalandırmak. Galiba, sizi öfkelendiren de bu?

- Galada ne yapmışız ki, - dedi alıngan alıngan sir Henry.

- Az önce kendin söyledin ya *Henry Layard Efendi!*.. Adam işini gücünü bırakmış... Karısını da koluna taktığı gibi Londra'ya gelmiş. Bir tek amacı var, kızının başarısıyla öğünmek. Aranıza düşeni Allah kurtarsın!.. Gösteriş yarışına bir girdiniz. Sırçacı dükkânına giren fil, yanınızda haltetsin. Kibar adam, bozamıyor da!.. Bir ayda zor döndüler. İnsanın akıllısı bir kez başına gelenden ömür boyu ders çıkarır. Çıkarmış besbelli. Şimdi yavrusunu bir güzel kapsın da denetiminizden, Paris'e koşmak neymiş azbiraz siz öğrenin. Hani sıkılmasanız, babasını bahane ederek kızın kütüğünü bile elinden çekip alacaktınız!..

- Peh!.. - Diye dikiliverdi Paşa. - Maxime içten pazarlıklı heri-

fin tekidir. Her bir şeyin yerini, zamanını kollamaktan, pek çok şeyi kaçırır. Adamın böyle bir kızı olur da, kenar mahalle dilberi gibi kuytuda köşede mi salınır? Ben olsam, dağı taşı inletirim Rab-İsa hakkı için!.. Öğüncümden göğsüm davula döner de, tokmağı kapan döğmeye koşar.

- Zaten siz başka türlü bir şey mi yaptınız vre Kostaki Musurus? Bir yanda Osmanlı Büyükelçisi... Öte Yanda İngiltere Devlet-i Fahimesi eski Dışişleri Müsteşarı, sokak çocukları gibi aşık atmaya kalktınız. Eh, saçı sakalı ağarmış koca koca ademler el üstünde el oynamaya kalkar da, ortalık karışmaz mı? Londra böyle bir şehrayine ne zamandır hasret!.. Bulmuş bedavadan eğlenceyi niye kaçırsın? Üstelik, her bir şeyi de fukara Maxime adına yapıyormuş kurnazlığına yatmaz mısınız? Büsbütün suyu çıktı. Bütün bu düzenbazlığınızı ben yutmadım!.. O benden eski dostunuz. Benden de iyi biliyorsa sizi, o yutar mı?

Sir Henry, ilk saldırıyı Paşa'nın gölgesinde atlatmıştı.

- Bunda nc kötülük var *vre Elenimu,* - diye atıldı. - Kız ha onun, ha bizim! Kötüye koşmuyoruz ki!.. *Yaptığı iş, ürküttüğü kurbağaya değmekte!* Öğünmeyelim mi?

- Öğünün elbet. Fakat, azbiraz pay da, anasına babasına, eşe dosta, ayırın canım. Böylesine de sahiplenilmez ki!.. Sanat nasıl herkes kendini tanısın ve geliştirsin diye icadedildiyse, sanatçı da herkesindir.

Vefik Henry'yi de kaparak, dolabın gölgesine çekilmişti.

Hiç seslerini çıkarmadan, yaşlıların dalaşını izliyorlardı.

Tonet bir çırpıda üstünü değiştirip makyajını tazeledi.

Maestro Bishop'un, zamanlaması gerçekten harikaydı.

Tam o an, kulisin alışılmış kalabalığını yara yara girdi.

Tonet'i kaldırıp koluna taktığı gibi, kapıya yönelirken;

- Herkes *fuayede,* - dedi. - Sizi bekliyorlar, madamoiselle!..

Kalabalık ilkin çalkalandı. Sonra ister istemez, peşlerine düştü.

Kulis koridorlarını hızla geçerek fuayenin kapısında göründükleri an, gök gümbür gümbür gümbürdedi... Tavan şangır şungur dön-

meye başladı... Herkes bir anda çevrene kapıldı... Döndü, döndü, döndü... Hızını alabilen kendi kendine durdu. Alamayan, var gücüyle yere düştü.

Vefik, bunca kalabalığın içinde yalnızlığın hüznüyle sarsıldı.
"Eleni yenge, ne kadar haklı!.. Sanatçı herkesin malı.
Ve herkes, malına sahiplenmekte kıskanç mı kıskanç."
Alkış tufanının içinde yakamozlar saça saça ilerledi.
Henry'yi kalabalıktan bir koparabilse, ne iyi olurdu.
En azından yalnızlığını paylaşacak birini bulurdu.
Bu İngilizlerin boyları ne kadar uzun, Allahım!..
Ne yana baksa, önünü etten bir duvar kesiyor.
Çarpa çarpa gidemez... Bir kuytuya sinecek.
Koskoca fuayede, boş bir köşe de yok ki!..
Dikilip kaldığı yer, aradığından daha iyi.
Bedeninin ağırlığını, tek ayağına verdi.
Gözlerini korkuyla yüreğine çevirdi.
İçinde, hüznün boşluğunu aradı.
Hiç bir şey bulamayınca şaştı.
Bir doyumun öğüncüyle karşılaşmıştı.
Kendi kendine gülümseyerek başını dikti.
Kalabalığı inceden inceye gözledikten sonra;
"Madem sanatçısına sahip çıkıyor, doysun bakalım!.."
Diye düşünür düşünmez, içinin içinde derin bir sızı duydu.
"Sanat herkesinse, kamuya ait. Ve ona, sahiplenmek olasız.
Hiç bir zaman, hiç kimsenin kişiye özel sayma hakkı olamaz.
Öyleyse, öğünç yersiz, umut boşuna ve mutluluk haram!..
Bir de denir ki, kamunun malı deniz, yemeyen domuz.
Besbelli diyenler, sürek avı nedir, bilmiyormuş.
Yoksa, böyle bir sözü, kim nasıl uydurmuş?
İşte herşey apaçık, herşey gözler önünde.
Kamu malına sahip, siz açıkta kaldınız.
Göz yumar, hoşgörürse yaşadınız!..
Ödül saydı, bağışladı ne güzel!..

Düğünü derneği de ondan.
Murat alın, murat verin..
Helâl-i hoş olsun!..
Yatın kalkın, dua edin!..
Hak saymıştır, hakkı bilin.
Bağışlamış, minnet duyun.
Ne emrediyorsa, hemen uyun.
Yoksa, kızar, coşar, ya da istek duyar.
Çeker alır sevdiğini, tıpkı özel mülkü gibi.
Ne önceden haber verir, ne de gerekçe bildirir.
Ya Kuzey'de bir soyludur.. Ya Roma'da Patricidir.
Neresinden bakarsan bak!.. Tipik bir mal sahibidir.
Paylaşmayı diliyorsa... Yürek, gönül, coşku bitmez.
Kıskanmaya kararlıysa, top, tüfenkle ordu yetmez.
Bin kez tutar göz yumar da, bir gün tutar alıverir.
Kamu malı sevdalısı, çok zor bir iş yüklenmiştir.
Hem, her daim sevda içre, sevdalara mahkum.
Hem her an katlanmaya hazır olmak zorunda.
Bunca ağır bir yüke, hangi yürek dayanır?
Hangi omuz dik kalır, onca baskı altında?
Demir kapı kırılır... Muhkem kale yıkılır.
Sabır taşları çatlar, devin ödü yarılır.
Yücelerden yüce Mevlâm!..
Bu ne kara bir yazıdır?
Bu, ne tükenmez çile!..
Kulunun dermanı yok!
Sabrı çoktan tükenmiş.
Ne olsa, senden olur.
Aklını sen esirge!..
Derdin kaynağı kamu.
Belki bundan aşmak zor.
Bir yol, yordam da yok ki!..
Bunun çaresi budur, denilebilse.

Çekeni belli ama, çektiren bilinmiyor.
Nice zalim olmakta, şu mülkün sahipleri.
Oysa sevgi ortaktır..Sevda kamudan özge.
Kar tanesinden, arı... Çiğ damlasından, duru.
Her yelde savruluyor... Her selin ilk tomruğu.
Bir yüksek yargıç ki bu, hak hukuk dinlemiyor.
Ol dediği oluyor... Öl dediği, ölmekte bire kadar.
Gücüne güç yetmiyor... Fermanına direnen yok.
Deli Dumrul mu desem, Tepegöz mü, Siklop mu?
Yoksa Araf 'tan sonra, kurulmuş Bir köprü mü?
Sırat'tan daha keskin... Sırat'tan bile çok incedir.
Terazisi elinde, ceza paylaştıran o... Hakkı üleştiren de...
Ferman ondan çıkıyor..Yasayı koyan da o..Hükümüne uyuluyor.
Sevdiği baş üstünde... Kızdığı yer dibinde. Vurduğu kora düşer.
Bir acaip nesne ki, ne kuyruğu görülür? Ne de bir kulağı var.

Oysa, sevgi varolmanın hem kaynağı, hem temeli. Sanatçı da bir varlık. Öyleyse, hem sevilmeli, hem sevmeli... Ama nasıl? Ne şekilde? Ve neyin karşlılığı olarak? Bir bilebilse!..

Tonet, billur gibi çınlayan kontralto sesi... Dinleyeni ürperten sıcak yorumu... Karekter çizmedeki üstün becerisiyle tam bir sanatçı.

İlk bahara durmuş, bir filiz gibi taze... İlk aşk kadar güzel... Ve ilk günah benzeri tutkulu bir genç kadın.

Her insan gibi, sevmek ve sevilmek hakkına sahip.
La Scala'ya çıkmadıkça kendini başarılı saymıyor.
Ama, hızla sanatın doruğuna tırmandığı apaçık.
Her sahneye çıkışında insana mutluluk veriyor.
Her aryasında güzelliği yaşatmakta eşsiz.
Ve seyredeni de, dinleyeni de etkiliyor.
İstanbul, aylarca onu konuştu.
Londra aylardır ondan söz ediyor.

Ve o yükseldikçe onun içi cız ediyor.
Çünkü o, opera, müzik ve sahneyle var.
Ancak orada, her sabah yeni açan bir gül.
Ve insanlığa aşkın erdemini şakıyan bir bülbül.
Koparıp altın kafese, ya bir vazoya koymak cinayet...
Ayrılığına katlanmaksa, kendi varlığını tümüyle inkâr olurdu."
Gözü, etten duvarları aşar aşmaz, Tonet'in çekimine yapıştı.
Kalabalığın ortasında, onurlu bir kıvancın coşkusundaydı.
Tam bakışlarıyla buluşmak üzereydi ki, duvar devindi.
Umudu, gövdelerin arasına sıkışıp kalıvermişti.
Zor kurtarıp düşüncelerinin yumağına çekti.
"Açmaza düştün öyle ya Vefik oğlan!..
Ayıkla bakalım şimdi, pirincin taşını.
Bülbülü seven, güle yamanacak.
Gül koklayana diken batacak.
Bu işin arası olmadı, olmayacak.
Hazırla dengini, sar yükünü oyalanma.
Besbelli, arzunun önüne dağ yığılacak.
Düşlerin bütün kafeslerin kapılarını açtı.
Ak güvercinler misali kanatlarını çırptılar.
Ve sen işte böyle, bakakalmaya mahkumsun.
Sakın haksızlık edildiğini sanma, bu iş bu kadar!..
Herkesin olana iştah haram. Hep ağzının suyu, akar.
Kamu malına dolanan, ya ayazda donar, ya közde yanar."
Sızısı gittikçe artıyor. Yüreğinin başı külde, kavruluyordu.
Belli belirsiz dikildi. Eli ayırımında olmadan göğsüne gitti.
O halini, başına boydan boya göz taksa ancak görür.
Tonet görmüş olmalı. Bir anda kalabalığı yırttı.
Ve yıldırım hızıyla erişip, yanıbaşında bitti.
Göğsünün üstünde kıvranan eli kaptı.
Ateşler içindeki avucunda tuttu.

- Deli, - dedi usullacık. - Zırdeli.
Sesini büsbütün yumuşatarak;
- Bir an seni yetirdim sandım.
Elleri yandı, bedeni tutuştu.
Düşünü ve hüznü unuttu.
Anın mutluluğuna daldı.
"Hayır! Tonet insandı.
Hem de sanatı kadar."
Kendisinden utandı.
Baştan ayağa kızardı.
Tepeden tırnağa terledi.
Bağışlama dileğiyle güldü.
Güller açtı Tonet'in gözlerinde.
Diyeceğini demiş, herşeyi anlamıştı.
El elde, göz gözde donup gülümsediler.
Bir anda, aynı duygunun dalgalasında estiler.
Sözler gereksiz kalmış... Duygular çoktan aşılmıştı.
Buluştukları doruk, aynı anda vuran aynı kalp atışıydı.
Akıl başlarından gitti..Hüzün yüreklerinden uçtu..Arınmışlardı.
Söz tükendi. Devini durdu. Eylem yerini dingin güvene bıraktı.
Sevincin kanatları açıldı. Sevdanın umut göğünde, özgürce çırpmaya durdu. Kaygı dert denizine düştü. Tutsak kulaçlarla çırpındı. Tonet sahnenin ışıklarını tek tek söndürmeye girişti... Vefik atlas perdeyi ivecen ivecen açtı.
Coşku seli ikisini de kapıp götürmeye taştı.
Yüreğini tırnaklarıyla söküp çıkarmayı başardı Vefik.
Tonet'i omuzlarından okşarcasına kavrayıp usullacık çevirdi.
Ve inancın doyumsuz güveniyle kalabalığın içine geri gönderdi.
Bir kuş kadar yeğneldi Vefik... Kuş hafifliğiyle uçtu Tonet.
Engeller kalktı aradan, duvarlar yerle yeksân.
Herşey şimdi apaçık... Gölgeler canlı insan.

Ve kıpır kıpır herkes, neşe kaynıyor her yan.

Henry Eliot'u hemen ayırdı.

Elinde şampanya bardağıyla ona doğru geliyordu.

Musurus Paşa, Eleni'sini Maestro Bishop'un kolunda unutmuştu. Çevresini alanlara öyküler anlatıyordu.

Sir Henry, sanki Lordlar Kamarası'ndaki koltuğuna kurulmuştu. İngiliz soylularının arasında ışıl ışıl yanıyordu.

Henry, sevgili dostu adım adım yanına sokuldu.

Elinde taşıdığı kristal bardağın buğusunu burnuna tuttu.

Bardağı kaptığı gibi başına dikti.

- Biraz yavaş ol, - dedi Henry. - Şampanya, sonra vurur!..

Hiç bir şeyden olmayacağı kadar sarhoş olduğunu ne bilsin?

- Sen hiç rakı içtin mi Henry?

- Boğaz görülür de, rakı içilmez mi?

- Ne kadar?

- Toplamı mı, bir kezde mi?

- Tut ki toplamı!..

- Her halde, birkaç *karafaki* içmişimdir.

- Ya bir fıçı içseydin?

- İnsan çatlar yahu!..

- İnsan, çok dayanıklı bir yaratık Henry Eliot Efendi. Öyle kolayca çatlayıverseydi, şimdi benim tozumu bulamazdın.

- Hoppala!.. Şimdi bir de başımıza bu mu çıktı? Ayıkla bakalım pirincin taşını Henry Eliot Efendi!.. Herif azdı!.. Kıskançlığın uygar insanı bile böylesine çarpacağını nerden bileceksin? *Oh, my Good*!.. Sana bir bakmak, herşeyi anlamaya yeterli. Desene aklı baştan almakta!. Sal kendini, *anasını satayım* Vefik Efendi birader! Tam yeri ve zamanı, *dinime imanıma!*.. Bir daha böyle bir fırsatı nerden ele geçireceksin? Hazır İngiltere'nin kaymak tabakası burda. Şöyle adamakallı bir çalkaladın mı, artık yağ mı çıkarırsın, *ekşimik mi yüce mevlâm bilir! Ve dahi, bundan öte her bir dediğimizi âyet-i kerime*

beller. Osmanlı aşka gelende neler edip işlemekte bir iyice anlar. Bundan öte, bu heriflerin cini tepesine çıktı mı, Şeytan'ı çarpar dediğimizde, hepsi de el ve gönül birliğiyle onaylar. Oh yahu!.. Ne güzel, alaylarından kurtuluruz sayende. Sakın, ettiğin bu salonda kalır sanma... Şuraya baksana bir!.. Her birinin kulağı Midas'ınkinden beter. Her bir fısıltıyı devşirmeye kazan olmuş mubarekler. Şöyle dillere destan olacak bir iş etmelisin ki, yarın akşama varmadan, dünyanın en ünlü adamı olup çıkasın.

- Hay sen çok yaşa emi, Henry Eliot Efendi birader!.. Hay Allah senden bin kere razı olsun!.. Azbiraz daha savsayıp, tam zamanında yetmesen... Dost sevecenliğiyle yanaşıp elimi tutmasan yok mu? Çoktan ortalık kan revan içinde kalmıştı yahu!.. Ne iyi ettin de şu Şeytan suyuyla yetişip alakodun!.. Az daha bir çılgınlık ederek rezili rüsvay olacaktım. Sayende kurtuldum. Yoksa bir başıma mümkünü yok ben beni tutmazdım. İyi ki dostluk icadedilmiş!.. Yoksa halimiz *n'icolurdu?* Allah ne muradın varsa versin... Dost dediğin tam da böyle olur? Baktı ki dostunun paçası tutuşmuş... Körüğü kaptığı gibi öyle bir seyirtecek ki, düşman küreğine yıkacak yer kalmasın.

- Eee, n'aparsın? Kanatlanıp uçana köstek vurmak yanlış!.. Nene gerek!.. Baktın hevesi yerinde, bir üfürük de sen katacaksın. Uçmaya faydası olmasa, düşmeyi kolaylaştırır!

- Ve düşende, herkesten önce sen güleceksin öyle mi?

- Niye gülünçlük edilir? Hüngür hüngür ağlansın diye mi? Ne ayıp!.. Madem gülünç, ilkin el mi gülmeli? Elbette herkesten önce kahkahayı basmak en yakına düşer.

- Hay yaşa birc, az daha yetmeseydin, İngiliz devlet-i fahimesinin kaymak tabakası kıyıma uğrayacaktı!.. Bundan sonraki ömürlerini sana borçlular. Yatıp kalkıp da, dua etsinler. Şu ateş suyunu burnuma tutup da, başımdan aşağı boca etmeseydin yok mu? Yatağanı çektiğim gibi kalabalığın üstüne hörleyecektim. Sen bir tanesin ca-

nım!.. Tam vaktinde erişip gerçeği görmemi sağladın. Az daha bütün İngiltere'yi yakacağını sandığım öfke alazı, bir yudum alkolle sönecek kadar cılızmış. Nerden gördün, nasıl anladın da bu iyiliği bağışladın?

Henry, gözlerinde yanıp sönen sevinçle, yüzünde balkıyan mutluluğu yeni ayırmıştı.

İlkin derin bir şaşkınlıkla irkildi.

Sonra kendi gözüne inanmamışcasına süzdü.

Ardından yanılıp yanılmadığını bir daha denetledikten sonra;

- Hay Allah, bu benimle alay ediyor yahu, - dedi! - Deminden beri köşeye büzülmüş çatınıp duruyor. Kalabalık karşısında yitirmenin acısını hiç tatmadı. Belli ki, kendi içine kapanıp olmadık kararlar almakta, diye kendi kendimi yemem boşunaymış. Biz, kaygılar içinde avutmaya koşuyoruz. Herif, bir yükten kurtulmuşçasına hafiflemiş, alay ediyor! Hay avanak İngiliz! *Etrak-ı bi idrâk* düşünmek sana mı kaldı? Ko, hangi deliliği edecekse etsin. Geç karşısına herkesle birlikte seyreyle değil mi? İşe kıskançlık bulaştı mı, Osmanlı töresine cinayet yaraşır korkularına kapılmak da neyin nesi? Onca İstanbul görmüşlüğün... Onca harem dedi-kodusu dinlemişliğin var. Dört karıyı helâl sayan bir toplumda, elbet deve işkembesi olacak. Hepsi birden kızıştığında, hepsini birden yatıştırmak mümkün mü? Sen herşeyi kendi *mezhebine* göre ölçersen, işte böyle *tefe alınırsın!..*

- Demek İngiliz aklı da, uçkurdan yukarı işlememekte? Aman ne iyi!.. Sadece bunu öğrenmek bile, nelere değer bir bilsen!..

- *Meşrebine* uygun geldi değil mi?

- Hem de nasıl Henry Eliot Efendi birader... Hem de nasıl!..

- Eh öyleyse tepe tepe kullan.

- Ha kullanılmayan bilgi, ha bulunmayan gömü!.. Al birini vur ötekine. İşe yaramayanın, varlığı anlamsız. Hizmet edecek ki, her bir şeyin bir değeri olsun. İşte bu nedenden, bu senin öğrettiğin dün-

yalara bedel. Elbette bir yeri ve zamanı gelir. Gözümüzde *kaadir-i mutlak* sayılan yüce ingilizi uçkurundan tuttuğun gibi yere indiriverdin. Desene o da sıradan ademoğullarının bir benzeri imiş!.. Sen bundan ötesini bana bırak gayri!.. İnsan olduğunu öğrendim ya, gerisi kolay!.. Bir gün o da sürçeçek demektir. İşte o zaman, kuyruğundan tutup yere çalmak zor değil. O da senin gibi cascavlak ortada kaldı mı bir kez, seyreyle gümbürtüyü... Önden sokulan bulamazsan, arkadan yanaşırsın ki, deyme keyfine.

- Ağzının tadını bilenin, önü ardı mı olurmuş hey Osmanlı? Haydi çağdaş tekniği edinebilmek için buralarda sürtmeniz doğal. Ama, her halde kendi tarihinizi de bizden öğrenmeye kalkarsanız biraz ayıp olmaz mı? Azbiraz zahmet buyrun. Kendi vekayinamelerinizi açıp, bir sıkıca gözden geçirin... Kaç Padişahınızın defteri hamamda dürüldü... Kaç sadrazamın kellesi kurna başında vuruldu bir bir çıkarırsınız. Bakarsınız, o zaman, İngilizin yeni yeni öğrendiğini, sizinkilerin unuttuğunu görüp de söz etmekten vazgeçersiniz.

- Oho, ışret için tarih okumaya ne gerek. Allahıma bin şükür, efendilerimiz o buyurduklarınızı bugün de bir tamam işlemektedirler. O bakımdan hiç tasalanma. Çünkü biz, elhamdülillâh dini *mübine salik,* dini bütün Müslemanlarız Henry Eliot birader. Bizde cenabete namaz haram. O yüzden, fırsat varsa beş vakit boy abdesti imândan gelir. Yani, hamamda basılmamız temizlik işaretidir. İçi fesat kazanı gibi kaynayan ademlerin kötüye yormasına kim aldırır? Nasılsa yukarıda Allah var. Ve O, her şeyi görüp bilendir.

- Ya aşağıda sızlanıp duranlar?

- Onlar da büyük sözü dinlemeyenlerdir.

- Anlaşıldı, *Vefik oğlan!..* Pes!.. Derdine derman oluruz diye koştuğumuz arkadaş, dermanımıza dert çalmaya uğraşmakta. Burda kesmek en iyisi. Besbelli bunca kalabalıkta benden ahmağı yok!..

- Senden iyi ve yakını bulunsa, kahrını çeker miydim?

- *Hoppala!.. Hangi kümesinden, hangi tavuğuna kış dedik?*

- İnsanın öğretmeni, sansar mı ki, kümese girsin?

- Karşıdakinin bir dediği, bir dediğini tutmuyorsa?

- Tutturmanın çaresi aranır bire sevgili dostum.

- Sevdayı bilmeyen, başını gözünü yararsa?

- Tutulan, bilincine varmışsa, hiç kimse, hiç bir şey yaramaz!..

- Aman Allahım! Bu coşkuyu iki yudum şampanya mı becerdi?

- Umutsuzluk dağını, hangi alkol eritebilmiş hey Henri Eliot? Yürek yarasına, umudun sahibinden gayrı kim merhem çalabilmiş ki?

- Ne yani, sen şimdi, yarana merhem mi buldun?

- Yara kalmadı ki, merhem gereksin!..

- Vay canına!.. Bu iş ne zaman, nasıl oldu, anlatır mısın? Az önce şu kalabalığın arasındaydım. Gözüm sana ilişti. Kapıdan girip de, alkışlar patladığından beri, hindi gibi kösülüyordun. Dayanamadım. Fakat, öyle sıkışmıştım ki, kalabalığı nasıl yardım, büfeye nasıl vardım bilmiyorum. Aklıma gelenin, aklını çürüttüğünü anlamayacak kadar duygusuz muyum? Toplumun sahiplendiğine, erişmeye kalkışmak hüsrandır? Meğer, vurdumduymazın biri olasın. Olmadığını biliyorum. Olamayacağına kalıbımı basarım. Yüreğim paralandı. İlkin, biraz kendi başına kalsın da, gerçeği görsün, dedim. Sonra, dost zor zamanda belli olur düşüncesine sarıldım. Avutmak hevesine düştüm. Adam, iki yudum içince her bir şeyden vazgeçti.

- Sana bile böyle görünebildimse, ben bunu becerdim demektir.

- Anlamadım, neyi becerdin?

- Katlanabildiğimi!..

Henry birden kasıldı. Bir adım gerilcyerek tepeden tırnağa süzdü Vefik'i. Uzun uzun yutkundu. Ve derin bir şaşkınlıkla;

- Katlanmak mı? - Diye sormadan edemedi.

- Yoksa paylaşmak desem daha mı doğru olurdu?

Henry yeni bir incelemeye gereksinim duymadı;

- Her ikisinde de güven vardır ama!..

- Güven varsa!..

- Var mı?

- Hem de inanılmayacak kadar!..

- Kanıtı?

Uzatmaya gerek görmedi Vefik.

Gözünün ucuyla Tonet'i gösterdi.

- İşte, dimdik orda duruyor.

- O hep orda değil miydi?

- Ben de öyle sanıyordum Henry!.. Kitle, dayanılmaz çekimiyle benden çekip aldı, diyordum. Ve o an, yanıldığımı öyle bir anlattı ki, bir daha kuşkunun gölgesine yer kalmadı.

- Hay Allah!.. Ben de kendimi dikkatli sanırdım.

- Dikkatin de köreldiğ an oluyor demek.

- İnsanlar telepatiyle anlaşabiliyorsa, dikkat neye yarar?

- Hangi telepati, kuşkuyu güvene çevirebilir ki?

- Hepsi!..

- Biz, Hint fakirlerinin büyülerinden uzağız. Sizin *Campany* ruhları da taşıyorsa, bir diyeceğim olamaz.

- Neden? İslâm, ruhun ölmezliğine inanmıyor mu?

- İnanmasa, diriliş umuduyla öteki dünya korkusunu nereye kor?

- O halde kabule zorunlusun. İnsanı yüreğinden yakalayan herşey, somuttan daha etkindir. Çünkü, kuşkunun kaynağı daha çok bilinçaltıdır. Doğrudan oraya yerleşebilen, mantığın bütün saldırılarından korunmuş olur. O nedenle de, o orda kalabalığın içinde şen şakrak... Sen burda tek başına üzünçler içinde iken yürekleriniz andiçmiş olabilir.

- Düşlerini insanların yüreklerine kadar uzatabilmek ne iyi! Ufku geniş olanın, sınırları da yaygın oluyor. Anlaşılan İmparatorluğunuzun yeli bu. Öyleyse, Osmanlı'nın çoktan yitirdiğini siz buldunuz demektir. Ve çok uzun zaman, dünyanın efendisi olmak elinizde.

- Laf karıştırmaktaki ustalığını biliyoruz. Sen şu işin aslına gel de, güvencenin kanıtını biz de görelim.

- Kendisi söyledi.

- Öyle ya, kız Kontralto... Bir şakımıştır!..

- Bütün dünya kulaklarını tıkadığından bir tek ben duymuşumdur. İngiliz hayalciliğinden vazgeçememektesin değil mi?

- Doğru düzgün anlatsan, hayale kim yüz verir?

- Anlatıyorum ya!.. Karabasanlara girmek üzereydim ki, yanımda bitiverdi. Yetmez mi?

- Artar bile!.. Düş görmediysen!..

- Yitirmekten korkanın düşü mü olurmuş? Uykuyu haram kılan, ya al görür yerinir... Ya yar görür sevinir!..

- Peki ben nasıl görmedim, - derken birden irkildi. - Vay canına *yahu*!.. Bir an sırtımı dönünce, yaşamın en önemli sahnelerinden birini kaçırdım. Hay aklıma *turp sıkayım!*.. Ben neler düşünüyordum? Bunlar neler yapmışlar? Şu insan denilen varlık ne ilginç!.. Bazen bir şey yapması için ömür boyu beklersin, parmağını kıpırdatmaz. Bazen göz açıp kapayıncaya bütün bir dünyanın hesabını görüverir.

- Doğru söze ne denir? Tam herşey bitti diyorsun. Meğer herşey yeni başlamakta. Attığın adımı bir başlangıç saymaya kalkıyorsun. Sonuna gelmişsin. Dünyayı fethe çıkmış birinin önünü kesmek bencillik. İster istemez kendi hakkından vazgeçiyorsun. Ama, hakların tamamını kendinin bilen yerini ayırıveriyor.

Henry, aralarında dolaşan garsondan iki dolu şampanya kadehi alarak birini Vefik'e uzatırken;

- Dur, dur, - dedi. - Çok ilgi duydum, çok uğraştım ama, Divan soyutlamasına bir türlü akıl erdiremedim. Simge edebiyatının ustalarıyla başetmek olanaksız. Sen şu kuş diliyle anlattıklarını apaçık söylesen de, içim rahat etse, olmaz mı?

- Olur, neden olmasın? Bir an, kendimi dipsiz bir kuyunun dibine yuvarlanırken gördüm... Birden imdadıma yetişen bir peri kızı... -

Derken kıkır kıkır gülmeye başladı. - Hay Allah, yine daldık Şeyh Galib'in *Hüsn-ü Aşk*'ına... Kendi kendime diyordum ki, Vedat oğlan, bu iş bu kadar. Bütün bir dünyanın yüreğini, bir tek sevdanın kovanına sokabilir misin? Olanaksız. Şimdi, gençlik alazlarının tutuşturduğu közü belki külleyebilir. Yarın pişmanlıkların bedelini nasıl ödersin? En iyisi, yarın bindir bir gemiye. Geçir Manş'ı... At ordan trenc, ver elini Paris. Sağ esen teslim eyle du Camp'lara. Ve ardına bakmadan Londra mı olur Asitane mi, hemen sıvış. Bu işler tek yanlı kararlarla oluşmuyor Henry Eliot Efendi birader. Sen böyle kendi kendine alıp vermekteyken, yanı başına dikilip de, bütün bir dünyayla yaşayamayacaksam, dünyayı terk eyleyeceğine inandırırsa neylersin?

- Delirmiş diyerek gidebileceğim en uzak yere kaçar gizlenirdim. Sen ne demektesin Vefik Efendi birader? İnsanlar dünya bir yana, kendi mahallesinde saygı görmek için etmedikleri zıpırlık bırakmıyorlar. Kızcağız şu sevgi çemberine ulaşmak için ömrünü vermişken herşeyi bırakıp Osmanlı haremine kadınefendiliğe soyunuyorsa, sonu kötüdür. Pişmanlıktan vurmasa, sevgiden kıstıracak. Yandın ki, külünü savuracak ırmak bulamayasın.

- Ne varmış bunda yahu? Osmanlı konağında kadınefendilik az şey mi sanıyorsun? O öyle bir gizemdir ki tadına varan için, kimler neler vermeye razıdır. İnanmazsan, Eleni yenge burda. Soralım! Gerçekten küçümsenmesi gerekiyorsa, o zaman konuşursun.

- Küçümsediğimi nerden çıkardın? Tersine büyümsüyorum. Hele senin gibi, borcunu ödeyemeyen biriyle olursa, büsbütün dehşete düşüyorum. O nasılsa hem sevdiğine kavuşacak hem de, efendiliğine. Sen neyleyeceksin, ondan haber ver?

- Kişi mutluluğu öpüp başına koymaktan öte neyler bire Henry?

Birden, bir kadınlar çemberinin içine düştüler.

Eleni Musurus, Londra'nın bütün kokotlarını kanatlarının altına

toplamış gibiydi. Cakasından yanına varılmaz bir gösterişle, kalabalığı onlarla tanışmaya sürüklüyordu.

Yaklaştıkları an, hemen hepsinin Henry'yi, çok iyi tanıdığı ortaya çıktı. Ama, henüz hiç biri, Vefik'i bilmiyordu.

Zaten Eleni'nin sürprizi de buydu.

Seçkin bir Osmanlı gencini tanımalarını sağlamak.

Büyük bir kıvançla, anaç onurunu *Sefire* inceliğine buladı.

Yumuşak ve geniş kanatlarını çırpa çırpa tanıtmaya girişti;

- Vefik, bizim öğünç kaynağımızdır. Paşa için oğuldan yakın bir armağan... Benim için bütün özlemlerimi gideren, bir evlâttır. Hiç abartmadan söyleyebilirim ki, tanımanın kıvancını sonra duyacaksınız. Çünkü kendisi Osmanlı geleceğinin sahiplerinden biridir. Gençliğimizin, gerçek bir temsilcisiyle karşı karşıyasınız.

Tıpkı Kulüp'te olduğu gibi, her biri bir satır tutacak adlar saya saya kadınları da teker teker tanıştırdı.

Ezberlenmiş diz kırma, baş eğme, gülümsemelerle selâmlaştılar.

Daha ağız açmamışlardı ki, Tonet rüzgâr gibi çemberi yardı.

Lady 'lerden yarım yamalak özür dileyerek Vefik'i kaptı.

Fuayenin ortasındaki kalabalığa doğru sürüklerken;

- Gel, - dedi, - Prens Edward seninle konuşmak istiyor.

Vefik ayırdında olmadan Henry'nin koluna yapışmıştı.

Çekişe çekişe giderlerken;

- Benimle mi? Emin misin?

- Evet efendim, seninle!..

Henry, Vefik'in içine düştüğü akıl almaz şaşkınlığa afalladı.

Sonra birden, babasının ilişkilerinden habersizliğini anımsadı.

İçten bir, "keşke anlatsaydım," pişmanlığıyla yutkundu.

Ama, iş işten geçmiş... Yapabileceği bir şey kalmamıştı.

Tonet, bir şeyin ayırdına varmadan sürüklüyordu.

Prens, az ilerilerinde dikilmiş gelişlerini izliyordu.

Onlar yaklaşınca, çevresindekiler ikiye ayrıldı.
Açılan koridor hızlarını büsbütün artırdı.
Birden kendilerini Prens'in önünde buldular.
Kalabalık o anda, sade göz ve kulak kesilmişti.
En küçük ayrıntıyı, yakalama hevesleri apaçıktı.
Sir Henry'yle Musurus, derin kaygılara kapıldılar.
Yüzleri, doğabilecek aksiliğin telâşıyla iyice buruştu.
Duygu ve düşünce ortaklığının iyeeenliğiyle devindiler.
Yan yana, usul usul, kalabalığa sokulma çabasına girdiler.
Uç verecek anlaşmazlığı, hemen çözme hazırlığındaydılar.
Henry'yi yanıbaşlarında görünce, dinginliklerine kavuştular.
Prens, resmi davetlerin çıtkırıldım inceliğini unuttu.
Tören yapmacıklığından arınmış bir içtenlikle elini uzattı;
- Musurus'la Layard'ın dostluklarını hep kıskanmışımdır. Bunca uzun zamanda, bunca çelişik olay içinde çözüleceğine pekişen bir duygu ve düşünce birliği, çok şaşırtıcı!.. Hele, örnekler ortadayken, kendi ilişkilerimizdeki beceriksizlikler hasedimi büsbütün artırıyordu. Galiba nedenini buldum. Bunlara yüzeyden bakınca, birbirlerinin tersiymiş gibi bir izlenim uyanıyor. Ama, biraz yakından tanıyıp inceleyince, gerçeği yakalamak mümkün. Aslında, birbirlerine o kadar benziyorlar ki!.. Vay haline, ellerine düşanin!.. İkisi de, her an, her kargaya tuzak kuran birer tilki. Zavallının ağzında peynir olmaya görsün... Hemen dalının altında bülbül olup şakımaya başlarlar. Yok da, bir iki kırıntı atmak bunların paşa gönüllerine kalmış olsa, hemen küp dilsizliğine yatarlar. Huyları kurusun!.. Kurnazlık iliklerine işlemiş. O yüzden, kimseyle geçinemezler de, birbirlerini gücendirmekten ödleri patlar. Düşünebiliyor musunuz!.. Bir yıldır burdaymışsınız da, bizden gizlediler. Sağolsun Kontralto!.. O söylemese, sanırım siz gittikten sonra, duyacaktık. Akılları sıra, bir masumu, bir aykırıdan kolluyorlar. Bağışlayın!.. Başsağlığı dilemekte gecikmenin kusuru bizim değil.

Paşa'yla Sir Henry, yüzlerinde gizemli bir alayla izliyorlardı.
Kendilerinden pek hoşnut oldukları hallerinden belliydi.
Vefik, olup bitenden habersiz, ortalıkta dikilip kalmıştı.
Şaşkın bakışları ilk olarak, yaşlı kahramanları aradı.
Yakalar yakalamaz, derinden derine oh çekti.
İkisi de biraz ötelerinde dikiliyorlardı.
Yüzlerinden bir şey okunmuyordu.
Bir anda pek çok şeyi kavradı.
Besbelli kapana kısılmıştı.
"Öç mü alıyorlar?
Onlara ne yaptık ki?
Haydi beni sınıyorlar!..
Ya koskoca Veliaht Prensi?
Aman Allahım! Çıldırmış bunlar!..
Kendi doğrularının dışında doğru yok.
Kafalarını kessen, bildiklerinden şaşmıyorlar."
Çaresizlikten bunalarak, Henry'den yardım umdu.
Ne var ki, bir türlü bakışlarını yakalayamamaktaydı.
Bir an ne yapacağını, ne demesi gerektiğini kestiremedi.
Herkesin bildiğini, bilmemek ne kadar kötü bir şeydi!..
Sormanın yersizliğiyle zamansızlığını çabuk anladı.
İş başa düşmüştü. Herşey, becerisine kalıyordu.
Bekledikçe genel sabırsızlığın arttığını ayırdı.
Bir şeyler söylemesinin gereği apaçıktı.
Ikındı, sıkındı... Sonunda ağzından;
- Borçlunun bağışı minnetten başka ne olabilir Altes? - Sözleri sanki kendi kendine dökülünce derin bir nefes aldı.
Prens'in yüzü yayılıvermiş... Henry'nin gözleri ışıldamıştı.
Tonet, sevincin bütün şimşeklerini kucaklamış gibiydi.
Sir Henry'yle Paşa, biraz daha yakına sokuldular.
Prens, sesini yükseltmekten aldırışsız;

- Babanızı tanıyan herkes, yitirmenin derin acısını duymuştur. O, dünyayı yaşanır kılan nadir ve ilginç insanlardan biriydi. Her olay, durum ve kişiye yaklaşımındaki hayranlık verici derinlik... Olağanüstü incelik ve ilke sağlamlığını bir daha, bir başkasında görmedik. Size açıklamakta sakınca yok. İster istemez özenilen ve öykünülen bir insandı. Sanırız, onu tanıyan herkes benimle aynı düşünceyi paylaşacaktır. Öldüğüne inanmak zor!.. Duyduğumuzda, ilk düşündüğümüz neyse, şimdi de o. Her halde bilinmezde işler karışmış olmalı. Cinler ve periler üstesinden gelemiyor ki, bir Aleksandr aramaya çıktılar. Bütün dünyayı elekten geçirseler, daha iyisini seçemezlerdi. Rica ettiler. Kıramadı... Bir süre için peşlerine düştü. Oradaki sorunları çözer çözmez, yine geri dönecek.

Sir Henry dayanamadı;

- O kadar güzel anlattınız ki Altes!.. Her sözcüğe bütün varlığım katılmakta. Lütfen minnetlerimi kabul buyrun. Kaç zamandır, kendi kendime söylemekten çekindiğim bir inancı dile getirdiniz. Demek ki, yalnız bana öyle gelmemekte. Buyurduğunuza göre, ortak inanç buysa, zaten öyledir. Bir gün birimiz, bir türlü üstesinden gelemediği bir olayla karşılaştığında bir de bakacak, yanıbaşında gülümsemekte.

Prens, ihtiyarı tuzağa düşürmekten sevinçliydi.

- Oğlunu o yüzden mi sakladınız?

Sir Henry gerçekten çok yaşlıydı.

Bedeni eski çevikliğini çoktan yitirmişti.

Gözleri körelmiş, kulakları iyice ağırlaşmıştı.

Ama, halâ çok zeki ve hepsinden deneyimliydi.

Kendine kurulan tuzağa avcısını düşürmekte gecikmedi;

- Altesleri uzun zamandır hizmet onurunu sakınmasalardı!..

Prens dersini almıştı. Üstelemeden, eliyle Mususrus'a işaret etti.

- Tilkiyi üstünüze salma keyfini, daha yakından sürmez misiniz?

- Emirleri onurumuzdur!.. - Diyerek o da sokuldu.

Kalabalık anında açılarak Paşa'yı da içine aldı.

O girer girmez, dış çember yeniden kapandı.

Prens, bir Paşa'ya, bir Sir Henry'ye bakarak;

- Ha şöyle!.. - Dedi. - Şimdi kadro tamamlandı. Bir de yeterince zamanımız olsaydı, kişiliğimizi bulmakta etkin olanı rahatça anabilirdik. Yazık!.. Günler boyu anlatsak, yine de eksiklik duyacağımız birini övecek zamana bile sahip değiliz. Ancak, şu kadarını belirtmezsek kendimizi hiç bir zaman bağışlamayız. O, Doğu'yla Batı'nın gerçek ve tam bir bileşimiydi. Bunu tanımlamak o kadar zor ki!.. Durun, galiba bulduk. Örneğin, Layard Doğu'yu çok iyi bilen bir Batılıdır... Musurus Batı'yı özümsemiş bir Doğulu... Evet!.. Sanırız ipucu bu. İşte Refik Paşa, bunların bileşimdi. Yeryüzünde rastlanması pek kolay olmayanlardan biri. İnsanı bütün benliğiyle kavrayıveren bir özelliği vardı. Ruh geminizin durgun bir limana girdiğini... Duygularınızın vira yelken derlenip toparlandığını ayırmakta gecikmezdiniz. Hani bazılarının yanında bir türlü adlandıramadığınız bir huzur vardır ya... Onun yanında bunu onla, hatta yüzle çarpın. Ancak o zaman kavuştuğunuz sımsıcak bir ortama sahip olursunuz. Bundan olacak, tanıdığımız an çekim alanına girdiğimizi neden sonra ayırdık. Kendi kendimizle hesaplaşma gereği duyduğumuzda çok şaşırmıştık. Anlatması güç!.. Bütün bu durum için, ne ağzını açıp tek söz söylemesi gerekti... Ne de parmağını oynatıp bir işarette bulunması. Hiç bir şey yapmadan, birini o hale getirmek ancak büyücülerin harcı! Oysa, büyücüleri çarpacak kadar ilgisiz olduğundan eminiz. Nasıl becerdiğini sanırız bunlar bile çözememişlerdir. - Diye ihtiyarları gösterdi. - İnsan ilişkilerinde bitmez tükenmez deneyimleri vardı. Bir anda, ruhunuzu avuçlarının içine alıp yuğurmakta eşsizdi. Hizmet mi ediyor yönetiyor mu, hiç bir zaman ayıramıyordu-

ıuz. Tam bir devlet adamı. Gerçek bir dost. Ya da ikisi birden. Belki saçma... Ne var ki, Paşa'yı değerlendirmeye kalkışanın yazgısı. - Dedikten sonra tanık ararcasına Paşa'yla Sir Henry'ye baktı.

İkisi de, gözleri nemli onaylıyorlardı.

Musurus, sesi tarazlanarak hıçkırdı;

- Biz dost yitirdik altesleri!.. Dünya örneğinden yoksun kaldı.

- Çok doğru!.. - Diye atıldı Prens. - İnanmak istemeyişimizin gizi bu olsa gerek. Kendi kendimize açıklamaktan çekiniyorduk. İçimizde duyduğumuz boşluk falan değil. Dehşet!.. O gidince, dünyamız da eksenini yitirdi. Ve bütün yük üstümüze yıkıldı.

- Ve desteksiz taşımaya koşuluyuz, - dedi Sir Henry.

- Hem de hedefi hiç yüksünmeden gösteriverenden yoksunken! - Diye tamamladı Musurus. - O varken ne kadar rahattık.

"Bunlar güvenlerini yitirmişler," diye düşündü Vefik.

"Bende sürekli o'nu arıyorlar. Bazılarının mirasçısı olmak ne kadar zor Tanrım!.. Şanslı doğanlara gel de özenme. Kalanı, kendi çapın ve gücün oranında sürdürme görevi mutluluk!.. Ya alınan, boyundan büyükse? İşte, hali pür melâlim ortada!.. İnsanların gözünde tam olmayı başaranın yeri dolar mı? Ne münasebet!.. En küçük eksiklik, her birinin düşüncc kapsamı kadar büyür. Aşmaktan geçtim, sürdürmek için gereken bile, o'nun gibi olmaya zorluyor. Ben kimim ki!..

Sözde açık konuşuyorlar.

Prensin deliliği dillere destan.

Oysa, sözleri diplomasi harikası.

Yüzeyden alındığında anlamı belli.

Derinine inince hoş geldiniz Delfi Kâhinleri."

- Demek babamı tanıyordunuz altes?

- Kuzum Layard, - dedi birden Sir Henry'ye dönen Prens. - Halâ bir türlü öğrenemedim. O gezi hanginizin fikriydi?

Sir Henry, hiç duraksamadan yanıtladı;

- D'İsraeli'nin!..

- Öylcysc, o gecc için bağışla. Sendcn biliyorduk. İlk günün dcrin etkisinde çılgına dönmüştük. Öylesinc ince ve katı bir çemberin içinde bulmuştuk ki kendimizi, tadına varıncaya tuzağa düşmüş kaplan gibi öfkeliydik. Yakınlığınız biliniyordu. İlkin bütün hıncımız sana yöneldi. Seni suçlamak doğaldı. İyi ki, yanımızda yoktun.

- Büyütüyor olmayasınız Altes? Belleğimde, her zaman borçlu kalacağım sıcak bir dostluktan başka anı yok!..

- Dilediği sonucu alabilenler için defter açmanın anlamı kalmaz ki!.. Biz de, bunlarla aynı iptc canbazlığa kalkışıyoruz. - Dedikten sonra, Vefik'in elini kavradı. - Sizi daha fazla merakta bırakmaya hakkımız da niyctimiz de yok! Bir an, kendimizi o eski güzel günlerin gençliğinde yakaladık. Bağışlayın! Zararı yok, şunları biraz daha sevindirelim. Zaten hiç bir zaman bir cici çocuk olamadık. İlk zamanlarda gerekçemiz sağlamdı. Kraliçe gençti... Babamız Prens Albert, ister istemez ömrünü o'na adamıştı. Bize de kala kala iki gençliğin toplamını yaşamak kalıyordu. Köküne kadar kullanmazsak, ünvanımızı hakedemezdik. Ne var ki, Kraliçe ve İngiliz Püritenleri için sevgi günah, mutluluk suçtu. Zavallı Kraliçe, onsekiz yaşında taç giymiş. Seçimsiz ve görevlerden oluşan bir çizginin tutsağı. Ona göre, yasaların dışındaki her davranış çılgınlık. Bizse, aykırıyı köküne kadar yaşamakta kararlıyız. İngilizlerin tutuculuğuyla, Kraliçe'nin yasakçılığı üstüste binince, dedemizin deliliğini yüklenmekten başka çaremiz kalmadı. İsteyen istediğini düşünsün. Soyumuzu inkâr edecek değiliz ya! Her suçlamaya varız. Her türlü ceza hoş geldi sefa geldi! Yeter ki, istediğimizi yapabilelim. Onların öfkesi, bize eğlence! Yirmi yaşında bir delikanlı!.. Subay da, prens de olsa, isteğini gerçekleştirmek için hayatını vermeye hazırdır. Kural yasa dinler mi? Buna bir de, İrlanda yalnızlığını eklerseniz, katlanmanın güçlüğü kendiliğinden ortaya çıkar. Oysa biz, prensiz!.. Görünüşte toplumun efendisi. Gerçektcysc, kürek mahkumu!.. Ayrıcalıklı ol-

manın yükümünü, sorumlularından başkası bilemez. Sıradan insan ne mutludur. Herkes gibi, herkesle eşit. Hali vakti yerinde her İngiliz özgürdür. Satınalalabildiği her şeyin sahibidir. Gizleyebildiği her suçu işlemekte haklı... Gönlünce yaşar... Dilediğiyle buluşur... İstediğiyle oynaşır. Bunlar onun, olmazsa olmaz haklarıdır. Ve onun hakettiği her şey, Prensine yasaktır... Neden? Çünkü efendim, prens denilen bu *feniksler,* bir gün tamamını yönetecekmiş. Peki, adam yöneteceklerinin yaşamından habersizse doğruyu nasıl bulacak? Ha, bak işte burası çok önemli. O, Tanrının sevgili kulu olarak doğdu! Kızkurusu dadılarla, içi geçmiş öğretmenler, bütün doğruları o'nun için arayıp bulmaya koşulu. Hayatın coşku ve gizeminin sınama yanılmadan başka bir şey olmadığını kafaları almaz. Ezberlenmiş doğruların çerçevesinde, belli bir alışkanlığı sürdürüp gitmekten başka ödevimiz yok. Biz, insan değiliz! Olmaya kalkarsak, belki özgür, eşit, bağımsız, egemen ve mutlu oluruz. Ama, taç ve tahtın büyüsünü bozarız. Her sıradan insan, onları kendine yakıştırabilir. Oysa, hiç birinin böyle bir şeyi, düşünde bile görememesi gerek. Sanırım, bütün sıradan insanlarla soylular böyle düşündüğünden, İngilizleri anlayabiliyorsunuz! Hemen hemen yönetilenlerin tamamı, başlarına hayatı bilen birinin yerine, bir Katolik keşişinin gelmesini yeğliyor. Öyleyse, Anglo-Sakson Kilisesini niye kurdular? Bu düşüncenin en iyi temsilcisi Papa'dan niye koptular? Yanıt yok!.. Düşünmek haram!.. Yasaklara devam!.. Eee, genç insan ne yapar? Üstelik oldum bittim soylu bir damızlık olmaktan nefret ediyorsa? Ya, yaşamanın anlamından vazgeçerek, süklüm püklüm buyrulanlara uyar... Ya da büsbütün zıvanadan çıkar. Biz madem ki buyurganız, buyruklara uyamayız. Lisbeth'i koparıp alamayacaklarını anladıkları zamanki dehşetleri görülecek şeydi. Bu kez, yalvar yakar oldular. Küskün ve gözü yaşlı bir Kraliçe... Politik çareler bulmakta eşsiz bir Başbakan... Yaşlı başlı lordlar... Avam Kamarası'nın yılanı deliğinden çıkaran dil ustaları... Kilise'de kullara eşitlik dualarını okuyan din ulula-

rı... Malikânelerinde herşeyi *mübah* sayan soylular... Ahlâk havarisi kesilen burjuvalar... Tek tek ve toplu halde üstümüze geldiler. Diretince, bir elleriyle deli damgası vurdular, diğeriyle bütün yetkilerimizi aldılar. Hoş geldin sıradanlık... Ne güzel şey delilik! Ve yaşasın sevda! Babanızdan aldığımızı aktarmanın tam yeri galiba; *Sevmek, yaşadığını bilmektir!* Dediğiniz an, taçla tahtın büyüsü bozulur... Daha da önemlisi, insanı ve yaşamını bağlayan bütün zincirler o an paramparça olur. Yaşamdan büyük ödül olabilir mi? Lâf aramızda, aynı şey bugün başımıza gelse, bugün de gözümüzü kırpmadan o esrikliği yeğleriz. Ne var ki, her oğul, babasının tutsağı. Kendimizi aynı boşlukta bulduğumuz için birbirimizi kolay anlarız. Başınıza gelen, başımıza geldi. Tam, herşeyden vazgeçerek sevdamızı kucaklayacağımız, 1861 Ağustosunda, aniden babamız ölüverdi. Tanrı'nın sevenleri koruduğu doğru galiba. Kraliçe'yle yardakçılarının halini düşünebiliyor musunuz? Onunla birlikte, yeni bir veliaht umutları da, bir daha dirilmemek üzere gömülmüştü. Bütün o akıllı ve tutarlı insanların, yüreği yaralı bir deliye muhtaç olmaları nasıl bir karabasandır? Böyle bir ödeşmeyi hiç kimse istemez. İngiltere'nin efendileri ilk kez, şaşkınlıklarını koyacak yer bulamıyorlardı. Tıpkı bizim gibi..Razı olmaktansa, çıldırmayı yeğlediler. Bizim dokunulmazlığımız vardı. Onların düzenleri tehlikedeydi... Bedeli, zavallı Lisbeth'e ödettiler. Cinnetlerine kurban gitti. Onlar düzeni ve genel ahlâkı koruduklarından tertemizdiler!.. Bunca acıya aranan sorumlu ise, elbet biz olacaktık. Hem babamızı, hem annemizi hem de hepsinden daha acısı sevdiğimizi aynı zamanda yitirmiştik. Tam o sırada Doğu gezisi ortaya atıldı. Demek D'israeli'nin başının altından çıkmış!.. Öylesine sersemlemiştik ki, direnmek aklımıza gelmedi. Olur dememizle, yola çıkarılmamız bir oldu. İstanbul'a indiğimizde, rıhtımda Stratford-Canning, Layard ve Refik Paşa'yla birlikte bekliyordu. Doğu'nun gizemi bütün yaralarımızı iyileştirdiyse, babanızın sayesinde.

- Bağışladığınız onuru haketme fırsatım olur mu efendim?
- Kazanılan bağışlanabilirse neden olmasın?
- Ama, her borçlanan ödeyebilir mi Altes?
- Hep bir yol bulunmuştur!..
- Bendeniz de bulabilir miyim?
- Elbette!..
- Nasıl?
- Kraliçenin, onur şöleninde Kontralto'ya eşlik ederek!..
- Emredersiniz!..
- Teşekkür ederim. Galiba bahsi kazandık Kontralto.
- Kazandık majesteleri.

Vefik kaşlarını soru işareti gibi kaldırmaya hazırlanıyordu.

Prens fırsat vermeden atıldı;

- Diplomatların tutuculuğu papazları kıskandırsa yeridir. Onlar için aykırılıkla, dünyanın batması aynı şeydir. İnsanları eli kolu bağlı birer hayvan durumuna indirdiler mi, çoban rahatlığına ererler. Bu yüzden, dostluk ilişkilerinde gereksinimin geçerli olduğunu bir türlü akılları almıyor. Mutlaka herşey onların süslü püslü kurallarına uymalı. Ve uymayanı ne yapıp ederek, ayıklamanın yollarını bulmalı. Oysa, yeryüzündeki bütün gelişmeleri aykırı sağlamıştır. Gelin de anlatın. Daha ağzınızı açtığınızda öyle bir koro başlatıyorlar ki, insan bazen kendinden bile kuşkuya düşüyor. İyi ki, biz sade insanlarız da onların sıkıcı protokolleri bizi bağlamıyor. Burda olduğunuzu Kontralto'dan öğrenir öğrenmez, hem tanışmak hem çağrılamak istedim!.. Kıyameti kopardılar. Kendi kurallarını geçersiz sayacağımızı biliyorlar. Hemen gölgenize sığındılar. Şölen sanatçılar onuruna ya!.. Alınabileceğinizi öne sürdüler. Biz, ya hemen kabul eder, ya açıkça gelemeyeceğini söyler dedik.

- İnsan hiç bir güveni bilerek sarsamaz Altes!.. Hele böylesine yüce kişiliklerinkine yaraşır olmayı yaşama nedeni sayıyorsa!.. Em-

re âmâde olanın tek onuru hizmettir. Görevi kim, hangi alınganlığa değişir ki!.. Sadece minnet ve şükran duyarım.

- Biz mirasa dayanıyorduk..Kontralto bilgiye. Anlıyoruz ki, siz ikisine de sahipsiniz. Üç aykırı elele verince, zavallı diplomatlar ne yapabilir? Altedilmek yazgıları. Keşke biraz zamanımız olsaydı!.. Üçümüz bir arada, bunları kimbilir nasıl dolaba koyardık?

Sir Henry, kaynaşmadan hoşnut gülüyordu.

- Babasıyla bir olup bizi koyduğunuz dolaba mı Altes?

- Neden olmasın, o zaman işe yaramıştı.

- İyi de bunlar bütün raporları ezberlemeden işe başlamıyorlar.

- Aman ne güzel! Nasıl deniyor? Hah! *Osmanlıda oyun çok!*

- Bakın bunda haklısınız, - dedi bu kez Musurus. - Doğrusu son günlerimizde izleyeceğimiz bir *gentleman düellosu* pek zevkli olurdu.

- Ne yazık!.. Galiba gidiyormuşsunuz?

- Kontralto hazırlanır hazırlanmaz Altes!..

Kör talih!..
Döndü mü ne?
Aksilikler başladı.
Herşey ardarda geldi.
Azbiraz toparlanıyoruz.
Yeni bir olayla sarsılıyoruz.
Kral William'ı törenle gömdük.
Allahı, nasıl bilirse öyle eylesin.
Küffar'ın iyilerinden bir adem idi.
Ola ki, hayrı şerrini bihakkın karşılar.
Tac-u taht sahibiydi. Lâkin insancıldı.
Zaten Diyar-ı küfrde, hâkim Hükümet.
Krallık, onun üstünde olur, olmaz, yeri.
Dışarıdan fermanı okunmuyor görünür.
Lâkin, sadakat yemini etmeyene iş yok.
Seçilmiş veya atanmış olsun, hepsi kul.
Üstelik bizim gibi anadan doğma değil.
Kendi özgür isteğiyle, sonradan olma.
Bu yüzden, bunların düzeni iki yüzlü.
Sözde demokrat özde kaskatı mutlak.
Her bir şeyin ayrı bir sorumlusu var.

Kral onların sonuncusundan sonra.
Biraz derinine inince, iş değişiyor.
Hepsi o'nun her dediğine âmâde.
Bu kurnazlar, ona emir demiyor.
İkna diye bir şey uydurmuşlar.
Besbelli avunup gitmekteler.
Kral Hükümeti ikna etmekte.
Hükümet de Kralı bir güzel.
Solucan özentisi bu kâfirler.
Gövdeleri bir de, başları ayrı.
Kendi içlerinde bölünüyorlar.
Bir, bir bölük kazanıyor seçimi.
Bir, ona karşı çıkar görünenleri.
Al takke, ver külâh boğuşuyor.
Sözde birbirleriyle didişiyorlar!..
Lâkin hepsi yüzeyde, göstermelik.
Her kopan gürültü, alavera dalavera.
Kürt memet nöbete misaline benziyor.
Wigh yahut, Tory diyorlar bölüklerine.
Halk diyorlar, hak diyorlar yaptıklarına.
Lâkin dibini kazıyınca, aslı sırıtıveriyor.
Çevrilmekte olan iktidar dolaplarının.
Atılan nutukların hepsi de, palavra.
Birlikte çıkmışlar, masal kerevetine.
Tümü çökmüş yoksulun ümüğüne.
Oncağızımsa geçmiş, tam karşılarına.
Bağrış çağrış, oyun alkış seyreylemekte.
Hamuru çamur, aşı taş, yeri yaş beklemekte.
Ne üstte üst kalmakta, ne başa baş gelmekte.
O açıdan biz bu batasılara göre, nur âlem nuruz.
Herşeyimizle apaçık, besbelli, sapsade, kepkesin kuluz.
Onlar, yolunu bulmuş, olmayanın suçunu başkasına atıyor.
Yapılanın payını saç saça, baş başa kavga ederek kapışıyorlar.

Biz, her olumsuzun, tek sorumlu ve suçlusu olarak görülüyoruz.

Çünkü bütün iyi, güzel ve doğru, yüce Efendimizden menkul.
Ve her kötülüğün nedeni, buyruğu iyi anlayamayan kul!..
Bizde onu seçen de eleyen de, Halife-yi ruy-u zemin.
Bunlardaysa kulüpler, partiler ve eşrafı, kentlerin.
İşte, bunca yılın sonunda öğrendiğimiz gerçek.
Bilmem ki gelecekte işe yarayacak mı?
Yarar elbet. Her şeyin yeri vardır.
Yeter ki, adem kullanmayı bilsin.
Onlar oyunu, toplu oynuyor.
Biz, aramızda oynayıveririz.
Doğrusu çok iyi bir fikir.
Bakalım onaylarlar mı ?
İlk toplantıda açayım.
Yararlı bir yöntem.
Yorulan dinlenir.
Eskiyen yenilenir.
Sonra, yeniden gelir.
Hem işler aksaksız ilerler.
Hem sorumluluk paylaşılır.
Hem değişim gerçekleştirilir.
Hem de ipler hep elimizde kalır.
Şimdilik buralarda işimizi bitirdik.
Alınacağı aldık, verileceği verdik.
İyisine de, kötüsüne de hazırlıklıyız.
Hele bir de oyun, aramızda oynandı mı?
Gerekenin dayatılmasında başka ne kalıyor?
Düşünülenlerin hayata geçirilmesinden gayri.
Bunun için de her birimiz, kaç konunun uzmanı.
Bilgimizi, görgümüzü, deneyimizi iyice tamamladık.
Ticaret Antlaşmasının içini ondan sonra tasarladık.
Ne var ki, henüz iki hükümdarca da onaylanmadı.

Bu yüzden, şimdilik sade suya tirit bir taslak.
Taraflarca imzalanmadıkça geçerli değil.
Ve yazık ki, taraflardan biri mevta!..
Oysa, az mı emek var üstünde?
Kimler, neler neler yaptı.
Sonuç almak kolay mı?
Ne kadar emek verildi ona.
Ne çok insanın gayreti sindi.
Bir bakarsan, Efendimizin fikri.
Bir bakarsan, dönme D'İsraeli'nin.
Urquarth'dan, Rotschild çıfıtına kadar.
Uzlaşmanın pek çok sahibi ve destekçisi var.
Bizim Hristo kâfiriyle Canning'i de unutmamalı.
Hatta, ortak *mahfelimiz* İskoç Büyük Locasını da!..
Bunca kısa zamanda hazırlanmasının borcu çok büyük.
Hem zaten bir işe bu kadar parmak karışanda, hangisinin sağ, hangisinin sol olduğunu melekler bile ayıramaz ki!.. Ben, iyiyi kötüyle harmanlama günahına bulaşayım.
En iyisi her kulu kendi Allahına havale eylemek.
İyi ameli var ise, gitsin Cennetine kurulsun.
Kötü fiilliyse, Cehennem her dinde aynı.
Kaynar kazan, kara katran, kızgın ateş ve insan.
Herkesin günahıyla vebâli kendi boynuna.
Bizden yana sorulursa, hakkımız helâl-i hoş olsun.
Doğrusu, Dördüncü William cenablarından şikâyetimiz söz konusu olamaz. Barış için üstüne düşen her şeyi bihakkın icra eyledi.
Yazık ki, sonunu getirmeye ömrü vefâ etmedi.
Eğer var ise, küffar Cenneti mekân olsun.
Yoksa küfr içre gittiğinden *şefaat haram!*..
Lâkin, şefaate özenmek, kulların din borcudur.
Keşke, ömrü vefâ etseydi de, azbiraz daha yaşasaydı.
Şu Ticaret Antlaşmasını bir tamam, sona erdirebilseydik.
O zaman, her iki tarafça da, murada ermek işten bile değildi.

Elbirliğimizin sonucu olarak, hepimiz bunu çoktan haketmiştik.
Doğu ve Batı'nın en büyük hükümdarlarını bir yere getirmiştik.
Bir tesbihlik sabır... Bir dualık metanet... Bir iştahlık fırsat daha oluverseydi! Hizmetini tereyağından kıl çekmişcesine tamamlamanın gönül huzuru içinde, alnımız ak, yüreğimiz pak, ülkemize döncecektik.
Kem talih, araya araya bizi buralarda da buldu.
Yüze yüze, tam da kuyruğuna kadar gelmiştik.
Bir tutam sevinci, bunca insana çok gördü.
Kadere razı olmak, herkese boyun borcu.
Kısmette ne varsa, kaşıkta da o çıkıyor.
Gayrı onun ötesi, haram mı haram.
Zaten istesen ne, yapamıyorsan.
Sessizce kabullenmek yüküm.
En sonu besbelli ki, ölüm.
Ölenle ölünmüyor ki!..
Neylersin?
Buna da şükür!..
Elimiz boş sayılmaz.
Telâşa kapılmak yersiz.
En azından bir belge var!..
Hem de üzerinde uzlaşılmışından.
William Kral, her kelimesini onaylamıştı.
Elbette, Hükümeti de onunla birlikte olurlandı.
Yerine gelen, aynen uymasa da toptan reddetmez ya!..
Orasını burasını çekiştirerek, kendi damgasını vurmak ister.
Koskoca bir Hükümdar değişikliğinde o kadar da olmasın mı?
Reşit Paşa, Lord Palmerston'la onu da bir oturumda halleder..
Olmadı, her şeye yeni baştan girişilip, yeniden tamama erdirilir.
Çünkü, biz onlara muhtaç isek, onların da bize ihtiyacı var.
Olmasa hangi devlet, diğerinin kaşına, gözüne bakar?
Antlaşma yerine, hükmetmenin suyu mu çıktı?
Dayar süngüsünü, yürütür buyrultusunu.

Dostluk da düşmanlık da insanlar için.
Devletlerin sadece çıkarları var!..
Uyuyorsa, dostluk ballı baklava.
Uymadı mı, düşmanlık caba!..
Gayrısı, lâf-ı güzâf!..
Her bakımdan içimiz rahat!..
Ticaret Antlaşması imzalanacak.
Ha bir gün evvel... Ha bir gün sonra.
Uzlaşan çıkarlar zorladığına göre, mutlaka.
Bir de arzumuza uygun bir *muhatap* bulsaydık.
Sonunu hiç bir sızıltıya meydan vermeden, getirirdik.
Biz bu işte, şu yere batası kâfirlerden kaç fersah ilerdeyiz.
Allah yüreciğini İslâmın nuruyla aydınlatsın, Hristo sağ esen.

Kâfir Kralının hastalığını nasıl herkesten önce duyup her bir şeyi tez elden kotarmışsa, yine bir yol ve yordam bulur... Ve çoktan Der-i Saadet yolunu tutmuş olan taslağı aynen geçirir.

Hem zaten şimdi yükün ağırı yüce Efendimiz'in güçlü ve sağlam, yere batası İngiliz elçisi Ponsonby'nin zayıf ve çökesi omuzlarında.

Allah'ın izniyle, Husrev Paşa, damat ve kumandan köleleri ve *irtica erbabının* hakından öyle bir gelirler ki, tamamının aklı şaşar.

Bu *mürteci takımı,* kurnaz köleden daha yüreksizdir.

Birini çakallara eş tutarsan, öteki sırtlanla karındaştır.

Yüce efendimizden yüz buldular mı, kuzgun olup leşe üşüşürler.. Lâkin, yıkılın buyrulmaya!.. Ossaat kuyruğu apışında, sinecek delik ararlar. Bu hallerin nedenini kestirmek zor. Gayri, Allah'ın gazabıyla yatıp kalktıklarından içlerini dışlarını kaplayan korkudan mı? Yüce Efendimizi Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi saymanın derin saygısından mı? Yoksa köleliğin, üste itaat, alta eziyet alışkanlığından mı, bakanın meşrebine kalmış bir şeydir.

Ancak, âli Osman'ın buyruğundan çıkanı neylediği de, Yeniçeri azgınlarının helâk biçiminden, hiç unutulmaması gereken bir gerçektir.

Bu yüzden, Efendimizin aklına yatan bir şeyin önüne geçmek kimsenin haddi değil. Lâkin, Sultan Mahmut Hân-ı Sâni, yeryüzü sahip kıranlarının en büyüğü olduğundan elbette adem gütmekte bildiği hal, güttüğü bir yol vardır.

Korkanı yılgının gayyasına... Seveni aşkın deryasına salmakta üstüne kimseler çıkamaz. Yobazla, fentbazın cibilliyetini hemen sezip, Hazreti Süleyman misali, gerektiğinde kuş dilinden anlatmakta eşsizdir.

Yine de, doğrusunu bir Allah, bir de kendileri bilir.

İşlerine kul aklının ermesi mümkin değil!..

Lâkin, bunca telâşın bir sebebi olsa gerektir.

Bize öyle geliyor ki, bir yol Ticaret Antlaşması yürürlüğe girer de, dış tehlike ortadan kalkarsa, zaman israfından kurtuluruz. Kazanılacak huzur ve güven sayesinde, eksiğimizi gediğimizi kapatma fırsatı doğar. Bir defa da işe girişip sonuç almaya başladık mı, Mülk-ü Şâhânenin gelişme hızına hiç bir devlet erişemez.

Tam zamanında ve yerinde davrandıkları açık.

Kâfir Cennetine gidesi William, biraz daha ayak sürüyüverseydi ya şu dâr-ı dünyada!.. Bu kadar aceleye ne lüzum vardı ki!..

Ne güzel, her şey yerli yerine oturmak üzereydi.

Allahın da lutf-u keremiyle mühürleri bir bastırsaydık!..

Yüce Efendimizin gölgesi, İngiliz kâfirinin üstüne düşecekti.

Biz de, üstlendiğimiz görevi bittamam yerine getirmiş olacaktık.

Ne yazık!.. Kulun talihi olsa, Cennet'te gılman olur buyurulmuş!

Üstlenilen bir işi tamamına erdirmek, bazen öyle zor oluyor ki !

Alnının akıyla tekmil verebilen saf kulu, kıskanmamak elde mi?

Öylesi her selâda Mirâca çıkıp her namazda Cennet'e girse yeğ.

Umulmadık bir kaza bazen abdest bazen de namaz bozduruyor.

Kul kazayı aşacak! Temel şartı bu, inancın. Hatta farz-ı vacibi!

Ancak dâr-ı dünyada, aşılmaz kaza da var... Allah'ın emri ölüm.

Ve az yaşa, çok yaşa, akıbet gelir başa, salınır gider salın.

Madem ölüm hak. Öyleyse, miras helâl, ardıl olabilene.

Artık başa geleni çekmekten başka çaremiz kalmadı.

Neyleyelim, fetvamız ortada; Tanrı bizi sınıyor.

Öyle olmasa, dölsüzlüğünü *lutiliğine* bağlayan dedi-kodulara rağmen, yaşlı başlı bir ademle başladığımızı, *hayz-ı nifâsa* ermemiş bir *yetimeyle* bitirmeyi kim düşünebilir? Neyleyelim ki, olacakla öleceği önlemek imkânsız. Bu keferenin işlerine akıl sır ermiyor. Düşte görsek, şerre yoracağımız bir nice durum ve tutum var ise, bunlarda gerçek olup çıkıyor. Hey yüce Allah'ım!.. Ne çok günahımız var imiş ki, cezasını çekmekteyiz. Biz ki, Valide Sultan Hazretleri, yanlışlıkla Harem'in dışına uğrasa, devlet şirazesinden çıktı diye, etmedik lâf komayız. El mülkünde, yüzüp yüzüp kuyruğuna getirdiğimiz her bir şey, onsekiz yaşında bir kızın iki dudağı arasına sıkışıp kaldı da, sesimiz soluğumuz çıkmıyor.

Eğer yeniden ele almak gerekirse, yandık!.. Her bir şeyi, gerdek safasından habersiz bu taze ile kotarmak zorundayız.

Gayrı yüce Allah *muin*, Hazreti Peygamber *mübinimiz* olsun!..

Biz, kaç zamandır, ne edeceğimizi, ne diyeceğimizi şaşırdık.

Şimdiye başımıza hiç böyle bir şey gelmemişti ki!..

Gerçi bu yere batasılarda, kaç-göç bulunmadığından avrete özgnen ademleri, ademe benzeyen avretleri pek bol.

Evlerinde cumhur cemaat oturdukları salonlarda, namahrem yok. Öyle bir şeyi ne görmüşler, ne biliyorlar. Üstelik, ne soy-sop ayırıyorlar hanelerinde, ne de din-ü diyanet!.. Kırk batın uzak olanla, bin fersah ırak olan, elini kolunu sallaya sallaya kapılarından içeri dalıyor. Bu yüzden de diyar-ı küfrde yosmayla, *hüsnâyı* birbirbirinden ayırdetmek için iyice içlerine girmek... Güzelce cinslerini tanımak gerekiyor.

Ancak alışkın ve dikkatli bir göz, herkesin *tıynet ve meşrebini* tezelden kavrayabilir. Denilmekte ki, çok seyrek olsa da, kendileri bile yanılmaktalarmış. Hani hak vermemek elde değil.

Kahrolasılar, *moda* diye bir *bid'at* çıkarmışlar.

Yalnız avretleri değil, ademleri de o icadın gereğine uyuyor.

Bir örnek giyinip kuşanıyor..Aynı şekilde süslenip püsleniyorlar.

Allahıma bin şükürler olsun!..

Biz, iyiyle kötüyü ayırmakta pek yanılmıyoruz.

Bunca *Evropa* toprağı çiğneyince, sezgimiz çok hassaslaştı.

Avretin hasıyla yozunu bir bakışta, yanaşmadan ayırıveriyoruz.

Elbette bu erişkinliğimizde de, Hristo Kâfirinin katkısı pek, çok.

Zaten, hangi eksiğimizi Hızır misali tamamlamamakta ki!..

Başından geçenlerden sonra, has hatunla yakınlık kurmamakta yeminli. Lâkin iş icabı nikâha razı olacak kadar da *ehli dil ve amel* biri.

Bu yüzden, içimiz rahat, gönlümüz hoş.

Yine de, Asitane'den haber geciktikçe, kaygılanıyoruz.

Hele, üstâdıâzam William cenaplarını dua ağıt, gömer gömmez, bir kız çocuğunu alkış şölen evcilik oyununa salacak yerde taç giydirip tahta oturunca, endişemiz büsbütün arttı.

Bir yanımız, devlette sürekliliği esas alarak, yeninin sevincine bulanıyor. Lâkin öteki yanımız, eskinin üzüncüne batmakta gecikmiyor.

İlk anda, bunun nedenini bir türlü bulamamıştım.

Haber gecikip de, kaygım artınca kendi keşfimden ürktüm.

Keferc, tahtına saçı bitmedik bir civan oturtsa sevinecekmişiz.

Defin ve cülus bilmediğimiz, görmediğimiz şey değil a!..

Kısa ömrümüzde üç Padişah görmenin alışkanlığına sahibiz.

Bizi hayretlere garkeden, ne ademliği, ne avretliği belirmiş bir tazeyi Kraliçe dikmeleri. Ve bunu yadırgamak bir yana, akıllara seza bir büyük törenle kutlamaları.

Yüzü yere gelesiler, besbelli avret eteği altında iş becermeyi bir iyice benimsemişler. Yarım yamalak bildiğimiz geçmişlerinde de, Marie, Margareth ve Elisabeth, gibi bir çok örnek var!..

Lâkin o tür aykırılıklara, kaç zamandır rastlanmadığından tari-

hin derinlerinde sanılıyor. Ve insanda, hoş bir komedyanın izlerinden tatlı bir duygu doğuyor. Kendi ayaklarıyla Kiliseye varıp da, kendi gözleriyle gördüğü, kendi başına gelince fikrinin değişmemesi ne mümkin.

Hepimizin gözlemi, birbirine uyuyordu.

Tacı başına koduklarında altında ezileyazdı.

Tahtı altına sürdüklerinde üstünde büzüldü kaldı.

Aramızda bir aksu-atâ olmasaydı, içişleridir der, geçerdik.

Öyle ya, her millet kendine yaraşanı başının üstünde taşır.

Avreti bilge ve yararlı buluyorsa, onun gölgesine sığınır. Ademi yeğlemekteyse o'nun sancağı altında toplaşır.

Bir milletin kendi aklıyla seçimine kim, ne karışır?

Küffar, beceriksiz ellerde, bir nice düşse, bayramımız!..

Ne var ki, hem bitirmek üzere olduğumuz çok mühim işi... Hem İlköğretmen Aristo bilgenin Büyük İskender'e ettiği sözleri düşününce kazın ayağı değiştikçe değişiyor.

Hani, barbarlar anaerkil olup avretlerce yönetilirdi?

Bu hükmün aslı olsaydı, dünyaya uygarlık dersi veren İngilizler bir kadının boyunduruğuna girerler miydi?

Cehennem'de yanasılar, başlarından bulsunlar deyiveregeğim.

Ancak, tam bu sırada güzelim Antlaşma üzerinde mızıkçılık çıkar da, yer yerinden oynar diye ödüm patladığından yutkunup kalıyorum.

Allahtan, hepimizin düşünüp de, bir türlü açıklayamadığını, hiç bir sakınca görmeden güldür güldür söyleyen bir ağıza sahibiz.

Aklımız ne zaman karışsa da, karanlıklara gömülsek, Hızır gibi yetişir. Derin bilgisinin ışığıyla içimizi aydınlatmakta üstüne yok.

Bu Hristo kâfirini anlamak, hiç bir zaman mümkin olmayacak!

Ne zaman neye üzüleceği... Neden nasıl sevineceği belirsiz.

Kral William'ın ölümüne hepimizden fazla yandığı kesin.

Supréme Consille'den has biraderlerinden birini yitirdi.

Birazcık tanıdımsa, içinin kan ağladığına yemin ederim.

Biz, onun üzüntüsünü hafifletmek için, uğraşıyoruz.

O, daha cenaze töreni yapılmadan neler söylüyor;

- Şu İngilizler'deki *fitne fücurluğun* yanında birazcık da yürek olsa, ellerine geçen fırsatı değerlendirirler. İlk defa, Cromwell'in bile sahip olmadığı bir imkâna kavuştular. Yüzyıllardır, baltaların, kılıçların beceremediğini, hanedanın akılsız evlatları gerçekleştirdi. Soy yozdu mu, kırım haktır. Yoksa, kendi eliyle kendi başına örülen çorap herkese müstahak!.. İbn-i Haldun bilgenin hanedanı da insana benzetmesi ne kadar yerinde. Doğuyor, gelişiyor ve yaşlanıp ölüyor. Bunlarda da öyle oldu... Kökleri kuruyunca, tepesini aşılayıp yeşertmeye uğraşıyorlar. Zaten soyağaçlarının iki elvan dalı var. Stuartlarla, Tudorlar. İngiltere tahtı bunların salıncağı. Biri inende, öteki binmekte. Çok ilginç ama, her iki dalın da kökü, kul kurnazı damatlara dayanıyor. Owen Tudor, Valoi'lı Catherine'in muhafızı bir satrap. Anasının gözü bir binici. Kadınlığı iyice şahlanmış Kraliçenin iştahını kabartmakta da, söndürmekte de hüner sahibi olunca, piçleri sıralamakta gecikmiyor. Saray dediğimiz kâşâneler, her yerde her zaman yoksul emeğinin üstüne kurulduğundan, herkese batmıştır. Hele bir de hakedilmişliğin yerine, iyi talihin miras hakkı geçmişse, deyme keyfine!.. Sapkınlıkla sapıklığın her çeşidini denemek Allahın emri sayılır. Öyle bir vur patlasın, çal oynasın başlar ki, yanında *Petron*'un *Satirikon*'u haltetsin. Bir defa azgınlık uç vermesin. Avretler, tozutmakta heriflere taş çıkartır. Bilmem, bizlerin kadın milletini iffetin temsilcisi sayıp kutsamamızdan. Bilmem onlar kepazeliği büsbütün yaygınlaştırmanın yolunu bildiklerinden... Belki de, kötüsü geldiğinde, onca haksızlığın can bedelini çoğunlukla erlerin ödediğini sanıp, hoşgördüğümüz... Karıların işretini, but bedeli sayıp haksız bulduğumuzdan... Her neyse, en küçük uçukluklarını büsbütün göğe ağdırız. Hem zaten ne olur olsun, bir kez ar damarı çatladı mı, çiçek açıp meyve saçmasın olasız. O yüzden Valoi'li Catherine'le muhafız subayı Owen Tudor'un aşkları da kısa zamanda dile düşer. Bundan ötesi her sıradan aşk hikâyesi gibidir. Humprey

Gloucester, İngiltere Naipler Meclisi Başkanı olur olmaz, Owen'i tutup Londra Kalesine hapseyler. Ne ki, avratın kudurmuşu, filin kızışmışından beterdir. Alp-eren akıncıya sulanıp kale kapısı açıveren Ban kızları olmasa, Etrak-i bi idrak onca mülkü nerden bulacak? Battal Gazi'nin bütün afur tafuru, Malatya'yla sınırlı değil mi? Anadolu fethine bir de bu yanından bakarsanız, Catherine'nin neler yapabileceğini anlamak zor değil. Anadolu ve Rumeli avratlarının yanında, bunlarınki iş mi? Kendi emrindeki zındandan adem kaçırmak n'ola? Zındanlar, mazlumlara mahsustur. Bir Kraliçenin arzularını hangi zincir bağlayabilir ki!.. Diyet yahut naipler bend olabilsin. Bir gece zındanı bastığı gibi, piçlerinin babasını uçuruverir. Püriten papazları, kilisenin namusunu kurtarmak adına, tarihi bulandırmaya mahkumdurlar. Açarlar kara kaplı defterleri... Her bir piçe, birer vaftiz belgesi uydurduktan sonra, çökerler tesbihin başına. Biz bir halt işlediğimizde, hücreye tıkılıp günahımızı çıkartan onlardır. Ya onlar, günahın büyüğünü işleyince? Bu, et kokarsa tuzla... Ya tuz kokarsa, hesabına döndü. Ne var ki, *aynıyla vaki.* Kâğıt üzerinde Kraliçeyle, dostunu evlendirip *veled-i zinaları* da vaftiz eylediler mi, oh ne güzel? Kuruyası soy, o anda yasallaşır. Artık kilise babalarına da tatlı tatlı bu masalı anlatmak kalır. Oysa bana sorulursa, asıl bulanıklık ordadır. Anlaşılan piçler, ele gelir gelmez, kılıç zoruyla tepelerine tüneyince, ellerine birer belge tutuşturmak zorunda kalmışlardır. Yalanları, huy ya da alışkanlıktan değil. Kilisenin kızlığını koruma kaygısından kaynaklansa gerektir. Yoksa kiliselerinin ikide bir dürtüklendiğini bunca zaman nasıl gizlerlerdi? Kılıç korkusuyla, altın kokusu olmadan kıl koparmanın imkânı yoktur. Öteki hanedanın masalı, biraz daha akla uygun... Kâhya Stewart, her akıllı marabanın düşünü hayra yormuş. Irgat durduğu hanenin, evde kalmış kızını hale yola koyuvermiştir. Al sana bir soykütüğü daha. Ne var ki, mirasyedinin sağlamı olduğu kadar çürüğü de var. Her iki soyun da, huylusu huysuzu, delisi hulusu, pek bol. İçlerinde güzelc dolanan da,

aygıra sulanan da saymakla tükenir gibi değil. Haramzadenin işkembesi çok geniş, çenesi pek kuvvetlidir. Hiç bir sınırın alamadığını yutar... Hiç bir değirmenin öğütemediğini eritir. Aç kalanda kaleler açar, ülkeler fetheyler. Azbiraz doydu mu, gözünü kendi bedenine diker. Adem kendini süzende, apış arasını görmesin imkânsız. Haydi, bütün hünerini oraya yöneltir. Hem kendini tüketir, hem dölünü kurutur. İşte bunlarda da öyle oldu. İngiltere yükseldikçe, hanedanları çöktü. Edepsizliğin ter türünü sınamak isterken, varis bırakamadan dünyadan geçip gittiler. İngilizlerde tırnak ucu kadar akıl, iğne deliği kadar fikir, serçe ödü kadar yürek olsa, fırsat elc gelmiş!.. Koyu koyu ne yapacaklarını düşüneceklerine, çekiverirler kuyruğunu. Madem, seçimle tünettikleri tepelerine iyi yestehlemekte, hiç durmazlar. İçlerinden birini başkan seçiverirler... Bellerler hanedanın anasını... Ne var ki, bu yere batasıların yobazlığı yanında, bizim *Vahhabi* softaları, Bektaşi dedesine *tavella* belletir. İçlerinden akıllı uslu bir yetişkini, kendi oylarıyla seçmektense, tahta piçin birini oturtmayı yeğlerler. Galiba kendi değer yargısına güvensizlik, insanoğlunun iliklerine işlemiş. Seçim körlüğüne olan inancı yüzünden, kendi üstüne kendinden birini getiremiyor. Onlara göre bu ahmaklık, eşitlerin en eşitine tahammülsüzlük olup çıkıyor. Bana göreyse, kendinden kaçıştan başka bir şey değil. Hani pek de haksız sayamıyorum. Yüzeyden nasıl görünürse görünsün, temeli korkuya dayanıyor bu davranışın. Seçilmişte lekeyi kabullenmiyor da, hanedanda rezilliğe katlanıyor. O zaman, kendi erdemini ayakta tutacağını sanıyor. Öyle ya, egemenliği doğumla elde edenin denetimi, insanın kendi eliyle seçtiğine göre daha kolay. Çünkü, o kendiliğinden baş oluyor. Bunu kendisi baş kılıyor. Soydan gelen el!.. Seçtiği kendisi... Her bir kepazeliğine ister istemez ortak. Hanedanda ise, sorumluluk yapanın. İyiyse, mutluluk kaynağı... Kötüyse, seçilmişlerin oyuncağı. Onun da tehlikesi, şimdiki durum. Hanedanın dölü kurudu mu, bütün papazları bir araya toplayıp, bütün piçleri ayıklamaya koşulu-

sun. Hangisinin anası, bir zaman bir prens veya kralın önünden geçmiş..Hangisinin babası bir prenses yahut kraliçenin ardına düşmüşse, gelsin vaftiz. Doğrusu, şu kâfirlerin içinde bulunduğu açmazı hiç bir zaman tam kavrayamayacağım. Çünkü bizim böyle dertlerimiz hiç olmadı. Rab İsa, yüce Efendilerimizin bellerine bolca kuvvet ihsan eylemiş. Harem-i Humâyun'da aynı anda yüz bebe ağlayıp, yüz beşik sallanmakta. Nasılsa kızlar için Husrev Paşamızda damat adaylığına köle, oğullar için *her mucebi kanunname'*de hüküm bol. *Nizam-ı âlem içün karındaş katli vacip* ya!. Bir gün beylikten sonra, bir türbeye gömülmek kime yük? Bunlarda o da yok. Oğul da, kız da sıraya girebilmekte. Er dölü kuruduysa, avretle ırgatı el oğuşturuyor. Pınarı, dürtükle açılan çay, denize kavuşacak değil. Elbette bir kıraçta kurur bir gün. Kurudu işte... Hanedanın iki dalında da, oğul bulmak müşkil!.. Kupkuru göçüp gittiklerine cümle âlem tanık. Papazların bütün kara kaplıları didik didik ettiğine kalıbımı basarım. Krallarında tohum yoksa, tarla aramak boşuna. Bak görürsünüz, eninde sonunda soylu bir kız bulup başlarına geçirmezlerse, ben de ne olayım!..

Ağzından çıkan *Allah kelâmı* kâfirin!..
Demesiyle, olması arasında gün sekmiyor.
Sanki *nizam-ı âlem,* bundan *icazet* almakta.
Onca küffar *akl-ı evveli* kapanıp düşünmekte.
Bu, eninde sonunda varacakları yeri gösteriverdi.
Gel de, dediklerini içine sindirebilirsen sindir bakalım.
Bir *tıflı zennenin* İngiliz tahtına kurulacağı bilinir mi?
O bilmekle yetinmemekte, olmuş gibi bilgi aktarmakta.
Bir yanımız bir nice dirense de, bir yanımız inanmakta.
Kahrolası, müneccimliğiyle, kâinatı önümüze seriverir.
Kehanetiyle yine yüreğimizi ağzımıza getirip, oturdu.
Gözlerimiz faltaşı gibi açılmış, kaskatı donup kalmışız.
Bu herifin, her bir şeyi ilk ağızdan işittiği bilinmekte.

Üstüne gün doğmadan, *cümle âlemin malumudur.*

Tüm elçiliklerden çok evvel öğrendiğimizse kesin.

Doğrusu, İngiliz'in başına tüneyene aldırmıyoruz.

İlgimiz kendi derdimize!.. Antlaşma ne olacak?

William'ın yerine ister erkek gelsin, ister dişi!..

Nihayet, bu kâfir milletinin, kendine özel işi.

Lâkin Antlaşma, bizim varlığımıza ilişkin.

Şu günlerde imzalanıverirse, rahatız!..

Yoksa herşeye baştan başlayacağız.

Neticeye ulaşmaya, elimiz mahkum.

Hem bizim, hem de onların elleri.

Biz bir an evvel Mülk-ü Şâhâne sınırlarını güvene alıp yüz yıldır yitirdiğimiz zamanı kazanmak için hızla ilerlemek zorundayız.

Bu Cehennem Zebanileri boykot ve ambargolarla eriyen depoları bir an evvel ucuza dolduracak elverişli ovalara muhtaç.

İş toprağın tavıyla, köylünün keyfine kaldı mı, savsama yasak!..

Çünkü, kaçırılan birkaç tav ayı, bir koca mevsimi heba eder.

Anamız kara toprak, yeni ergen bir kızın keyfini bekler mi?

Bir yol tavı kaçtı mı, ne ektiğini, ne umduğunu alabilirsin.

El elde, baş başta kalakalırsın ki, tüm hevesin körelir.

Tam köylü milletinin aklını başından alacak bir iş!..

Göz göre göre, toprağın tavını kaçırttın mı yandın.

Bir daha ağzınla kuş tutsan, inandırman imkânsız.

Köylü doğaya benzer... Öyle üretken ve belirsiz.

Bir bakarsın bir dev misali, kabardıkça kabarır.

Dağları devirir, taşları paralar, tarlaları açar.

Bir bakmışsın, böcekten beter oluvermiş.

Uçandan ürker yılar, kaçandan korkup kaçar.

Coşkusu eğilip bükülür de, inadını balta kesmez.

Bildiği haltı bin yıl çiğner, bilmediği otu ağzına sürmez.

Bir tuhaf ve garip yaratıktır ki, davranışına akıl sır ermez.
O yüzden, doğa benzeri onun da suyuna gidilmesi zorunlu.
Bir yol zarar ettiyse, yeniden sınatmaya evliya gücü gerek.
Ne cennet muştusuna kanar, ne Cehennem ateşine yanar.
Gayri tarlasına altın yağsa, bir daha pamuğa yanaşmaz.
Zaten yemediği ottur. Karnı ağrıyacak diye yemiştir.
Bir de gerçekten ağrımışsa, haksız saymak haksızlık.
Köylü, Allahla ortak!.. Emeği bundan nimet.
Zerresi heba olsa, edenin burnundan getirir.
O yüzden, günlerdir gözlerimiz yollarda.
Der-i Saadet'ten haber bekliyoruz.

Ponsonby keferesi, Husrev Paşa'yı ıhtırabildiyse, hiç bir burguna, hiç bir koku sızdırmadan, koca bir Antlaşma tamamlanacak.

Ne var ki, bir türlü beklediğimiz işaret gelmemekte.
Biz de burda, eli kolu bağlı çakılıp kalmaktayız.
Genç yaşta, işsiz kalmak ne kötü şey Allahım!
Hele, bu kâfir oğlunun döktürdüklerini dinledikten sonra!

Neyse ki her bir şeyi anında ölçüp biçen..Hakedene hakettiğinin fazlasını vermekte gecikmeyen, Paşa sonuca varmakta duraksamadı;

- Anlaşılan siz bizi kötüye alıştırmak istiyorsunuz, - dedi tane tane. - Alışkınız!.. Nasılsa, her şeyin bir yüzü varsa, bir de tersi var. Hüner odur ki, ne yüzden yerinmeli, ne tersten erinmeli. Allah'a şükür, sayenizde hiç bir kötüye ansız basılmadık. Her zaman, tedbirimiz hazırdı. Ne mutlu ki, şimdi de vaktinde uyarılıyoruz. Azbiraz daha uğraşırsak, her aksiliğe hazır hale geliriz. Biz o kadar öndeyiz ki, hiç bir endişeye mahal yok. Devlet-i âliye'de bir şey yapılacaksa, yapabilecek kaç kişi? İşte bizim kadar. Belki, birkaç bilgili ve yetenekli kul daha!.. Hepsi bu!. Üstelik, canımızı dişimize takıp, olması gerekeni uygulamaya yatkın biçimde hazırlamışız. Yine sayenizde, *Evropa*'nın *zevk-u safasına* dalacağımıza, hem kendimizi, hem çocukları yetkinleştirdik. Devletin içine düştüğü açmaz belli. Çıkışın yolu da, tek ve açık. Değişim!.. Eski, bu yükü taşıyabilse, bunca

gayret anlamsız. Taşıyamıyorsa, yeniliğe muhtaç. Onu büyüklerimiz becerseydi, bizim yerimiz belli. Eskiyenin gitmesi doğa yasası!.. Öyleyse, geçen zaman, onların zararınaysa bizim yararımıza. Madem tuttuğumuz yoldan başkası çıkmaz, bekleriz!.. Der-i Saadettekiler de, burdakiler de eninde sonunda bize gelecekler. Ne kadar gecikirlerse, o kadar muhtaç olarak! Yüce Efendimiz, her bir şeyi ince ince hesaplamadan... Getireceğiyle götüreceğini sarraf *miyarına* tutmadan karar vermezler. *Miheng-i Hakani* sadece şu son otuz yılda yaşananlar değildir. Osmanlı yola çıkarken, Oğuz'dan atasına, kendinden torununa usturlab tutmasın yazılı değil. Devlet-i âli yönetmenin başka yolu yok. Buyurduğunuz gibi ağırdan alıyorlarsa, mutlaka bekledikleri bir şey vardır. Çocuklarla D'israeli'nin Pamuk sıkışıklığı haberini siz de doğrulayınca gecikmeden bildirmiştim. Bahir Efendi, yıl hesabında. Yüz yılları harmanlamaya kalkıyorsak, yıl nedir? Belki Efendimizin hesabı da budur. Kâfiri, kendi can telâşının ivecenliğinde kıstırmayı, sade biz mi düşündük? Öğrenip bildirdiklerimizin ışığında, daha elverişli koşullar dayatabileceklerine inanmışlarsa, iyice sıkışmalarını bekliyor olamazlar mı? Allah şahittir, söz ve kararlarından döndüklerini hiç görmedim. Tam tersine, kendi sözleridir; *Kul devlete, Allah'a güvendiği gibi güvenemezse, zulüm dahi mümkin değildir. Kötüye hazır olana ceza, kendi doğrusunu pekiştireceğinden ödül olur.* Ne kadar haklılar!.. Rahatlığımızın kaynağı, herşeye baştan karar vermiş olmamız değil mi? En kötü, hoş geldi safa geldi!.. Hangi beter bizi yıldırabilir ki!..

Az önce aklıma gelen, başımıza gelmek üzereydi.

- Biraz daha beklenirse, bir yıl gider, - dedim.

- Olmayanın gitmesi, bize ne yükler?

Öyle ya!.. Bu bendeki akıl mı?

Sanki tarlaları çeltik... Çarşıları pamuk bastı da, kaygılanıyorum.

Bende akıl fikir kalmadı ki!..

Bir işe dalınca, ötekileri unutmak da neyin nesi?

Antlaşmanın çatısını kurarken olmayanı korumanın abesliğinde uzlaşan biz değil miydik? Hem de çatır çatır tartışarak!..

Böyle sofrada yemek, yatakta hatun bekler gibi bomboş oturmak beni bir iyice şaşırttı canım!..

En iyisi, ağzımı mühürleyip bir daha sesimi çıkarmamak.

Zaten Paşa'nın kimseye ağız açtırmaya niyeti yoktu;

- Madem fırsat ele geldi, en beterine hazırlanalım, - diye başladı. - Ola ki, umduğumuzun tersi çıktı. Antlaşma yapılmadı. Bizim açımızdan ne değişecek? Mevlâm her şeyi *kadirdir!..* Ancak, kuluna akıl fikir verdiğini nerdeyse her Ayetinde apaçık belirtir. O yüzden de, en büyük hazinesini kullanmayı bilmeyene engel aşırdığı *vaki değil!..* Eğer, hepimizin aklının erdiği yol buysa, gayret başa düşebilir. Antlaşmayla hazıra konacağımız her bir şeyi, kendi güç ve imkânlarımızla yapmaya koşulabiliriz. O takdirde, işimizin çok daha zor, sorumluluğumuzun çok daha ağır olacağı kuşkusuz. Öyleyse, bu günleri boşa geçirmeyelim. Üzerinde bilgi sahibi olduğumuz bir nice iş var ise, uygulamada hata etmeyecek ölçüde pekiştirelim. Antlaşma gerçekleşirse, aldanmaktan... İş başa düşerse yanılmaktan kurtuluruz. Yani neresinden bakılırsa bakılsın, her *hâl-u kârda* kazanan olmalıyız. Şöyle ya da böyle, yola düşmek zorunda kalırsak, aramızdan biriyle çocukların ikisini burda bırakalım. Sıkıştığımız yerde, yardıma yeterler. Bir değişimi gerçekleştirmek, Cehennem ateşlerinde yanmakla aynıdır. Kurbanın dayanmaması yazılı değil. Er yanan, geç yananı vardır. Biri düşende, erişkinin yetişmesi şart. Başlayanın sürmesi buna bağlı. Yok Antlaşma gerçekleşirse, işbölümü daha da etkin hale gelir. Bir bölüğümüz uygularken, bir bölüğümüz eksikleri tamamlar. Bir kere hızını aldığında, pek çok şeyi kendi kendine yürütür. Tıpkı buralarda görüp özendiğimiz gibi. Lâkin oraya ulaşıncaya kimbilir neler görüp, neler yaşayacağız, - diye kestirip atınca, herkesin dersini çalışmaya koşmasından başka kim ne yapabilirdi ki?

ONALTI

Gün onun.
Kuş gibi hafif.
Kuş kadar özgür.
Ve şimdi bağımsız.
Bıraksalar uçuverecek.
Öyle coşkun ve sabırsız!..
Bir zıplayışta göğe ağacak!..
Uça uça, Londra sisini aşacak.
Güneşe olmazsa, Paris'e düşecek.
Hçşeyi, herkesi o anda unutuverdi.
Aklı fikri, düşü gerçeğiyle Paris'teydi.
Bir uzun daldan sıçradı, bir kanat çırptı.
Yerinden kıpırdamadan, Paris'e gitti geldi.
Dili çözüldü... Coştu coşturdu... Yüreklendi.
Aklınca kendine en uygun görevi üstlendi.
Azgın bir boğa gibi, Refik'in odasına daldı.
Bastığı yeri sarsıyor. Değdiğini titretiyordu.
Oda, şiddetli bir depreme uğramış gibiydi.
Kabına sığamıyor... Yerinde duramıyordu.

Yürüdü mü,uçtu mu anlamak olanaksız.
Göz açıp kapayıncaya karşısında bitti.
Refik öyle bakıp kalınca öfkelendi.
Sövmeye hazırlanırken yutkundu.
Hiç biri, hiç bir şey bilmiyordu ki!..
Utangaç utangaç gülümseyerek;
- Paşa çağırtmıştı da, - dedi.
Önemli bir şey söylemiş olmalı.
Yoksa Fanni, İstanbulda mı?
Mimarbaşı zokayı yutmuşsa.
Pılıyı pırtıyı toplayıp gitmiştir.
Arkadan da, bütün aileyi aldırır.
Desene Ohannes'in keyfi yerinde.
Bu halindeyken, sarakası pek güzeldir.
Ne var ki, küçük salona kadar sabretmeli.
Ohannes'i kaptığı gibi, merdivene yöneldi.
Bir solukta küçük salona dalıvermişlerdi.
Vefik'le Kosta, çoktan inmiş olmalılar.
Gözleri kapıda, onları bekliyorlardı.
Hemen arkalarından Cemil de geldi.
Refik, yan gözle Ohannes'e bakarak;
- Herif az daha odayı yıkıyordu, - dedi. - Paşa Çağırmış da!..
Ohannes ağzını açma fırsatı bulamadan Vefik;
- Paşa zaman zaman hepimizi çağırıyor, n'olmuş?
- Bunu özel çağırdığına göre, özel bir iş olmalı, - dedi Cemil.
Ohannes, bir ona bir buna bakıyordu. Hemen atıldı;
- He!.. Özel bir iştir. Hem de çok güzel bir iş!..
Vefik, çevresine bakınarak;
- Bunu böyle ayran yayığı gibi çalkalayacak iş n'ola? - Deyince, merakla Ohannes'in yüzüne baktılar.
Sonunda istediği ilgiyi toplamanın tadına vardı Ohannes.

Hepsine tepeden bakan bir kasılmayla dikilerek;

- Bugüne bugün, karşınızda Paris Konsolosluğu kâtiplerinden bir efendi durmakta!.. Ona göre vaziyet alın. Yoksa tepemi attırırsanız, ya yanıma yamak geldiğinizde... Ya da bir hacetiniz olduğunda, işinizi öyle bir yokuşa sürerim ki!..

Kosta, anında lafı çaldı;

- Çingeneye beylik vermişler... İlkin babasını asmış.

- Asar evladım!.. Madem beyliğin şanındandır!..

- Bu ciddi galiba yahu, - dedi Cemil. - Hem Paris'e kavuştu, hem bordroya geçti ya, bize kök söktürmekte kararlı görünüyor.

- Fanni'ye söyleyiverirsem, yelkenlerini tez indirir, - diye araya girdi Vefik. - Yumurtadan çıkıp da kabuğunu beğenmeyen civcivin hakkından gelmeyi bilse bilse o bilir.

Ohannes, Fanni adını duyar duymaz kösülmüştü.

Ağzını açmaya hazırlanırken, fırsatı kaçırmayan Refik;

- Bakalım, Fanni Paris'te mi? - Der demez, Ohannes dehşetle, ötekiler kıvançla irkildiler.

Kosta, zayıf noktayı yakalamıştı;

- Doğru yahu!.. Bir aydır bunu deli danalar gibi döndüren susku hayra alâmetse, yandı kerimin arpa tarlası. Mimarbaşı, kızı kızanı ardına taktığı gibi Asitane'ye kışla yapmaya gitti... Agop Hoca'yla Paşa da buna Şeytan'ın aklına gelmeyecek bir tuzak kurduysa, seyreyle hüngürtüyü.

Ohannes çoktan bitkin düşmüştü.

Suratı allak bullak... Yüreği kan içinde kısılıp kaldı.

Ağzını açacak mecal, aklını toplayacak hal bulamıyordu.

Cakasının koca balonu, Refik'in bir iğnesiyle sönüvermişti.

Kosta'nın avka avka örselemesine kalmadan işi bitmişti.

Az önce horoz gibi kabarmaktayken, ölü bir tavuk gibi koltuğa yığılıverince, Refik'in içi sızladı;

- Bu kötü bir şey değil ki, - demesiyle Ohannes'in dikilmesi bir

oldu. - Fanni İstanbul'u tanıdıysa, büyüsüne kapılmaması olanaksız. Eh, bir yandan da, sevda masalı söylenmekte. Paris Konsolosluğu başkâtibi Ohannes Efendi'nin *dest-i izdivacına* uçsa yeridir.

Ohannes, kendini biraz toplamıştı.

- Durun, - dedi ivecenlikle. - Yüreğime indirmeden, şunun yazı ve turasını bir iyice gözden geçirelim.

- Ha şöyle sapkın kâfir, - diye atıldı Kosta. - Yola gel de, erkân gösterelim. Hindi gibi kabarıp üstümüze çullanmadan önce, başına örülen çorabın anhasını minhasını öğrensen daha iyi olmaz mı?

- Ne bileyim yahu!.. Paşa zort diye,senin için bunu uygun gördük. Sanırım sorulsa, fikrin aynı olurdu, deyince aklım başımdan uçtu. Körün aradığı bir göz... Ulu Rabbim ikisini birden bağışlamakta. Kim olsa sangı bengi olmaz mı? Biz aylardır burda özlem türküleri söylüyoruz. Birden önümüze Paris *sülüsü* sürülüveriyor. Hayır efendim diyebilmeye önce akıl, sonra da Refik Efendi Biraderdekine benzer yürek ister ki, bizde ne gezer? Sevincimden varıp dairesine koştum. Herifin içi çıfıt çarşısından beter. Daha ağzımı açar açmaz başıma gelenin hesabına oturmuş. Besbelli, daha o an, olumlu ve olumsuz yanlarını ayrı kefelere koyup tartmış. Zevklenmeye uygun düşürmüş olmalı ki, beni kaptığı gibi bu palikaryanın ağzına atıverdi.

- Höst!.. - Dedi hemen Kosta!.. - Saptırma!.. Kimsenin bir şey ettiği yok!.. Kaf Dağı gibi şişinirken, her yerde, her zaman bir Ferhat bulunabileceğini hiç aklından çıkarmayacaksın.

- Şimdi bizim Ferhat'ımız da, Refik mi olmakta?

- Değil mi?

Cemil, olayı biraz daha renklendirmek isteğiyle;

- Bir gürzüyle bütün küçük dağları toz eyleyiverdi ya!..

- He! İlkin sevincimi kursağımda kodu... Sonra umudun mumunu tutuşturdu. Fakat, şu an herşey ortada. Şu Paris işi iyi mi, yoksa kötü mü oldu, bir bileniniz var mı? Varsa desin de anlayalım.

- İyi oldu canım, - dedi hemen Cemil. - Hem de çok iyi oldu.

- Hangi açıdan?

- Saymakla biter gibi değil ki!.. İlki, koyup geldiğini bulacaksın. İkincisi Devlet-i âliyeye kâtip olacaksın... Üçüncüsü, hepimizin önünde geçeceksin... Dördüncüsü, Agop Hoca'nın sopasından uzak duracaksın. Beşincisi, mama Annik'in papazından kurtulacaksın. Daha ne istersin?

- Dediklerinin biri bile yeter Cemil Efendi biradcr. Eğer, dediğin gibi, koyup geldiğimi bulacaksam. Bulamazsam, al bütün diğerlerini de başına çal. Ben Fanni'siz bir Paris'i neyliyeyim?

- Paris'te Fanni çok, - dedi Kosta. - Hele böyle Osmanlı *kitabetiyle* salınırsan, elini sallasan ellisi... Belini sallasan saçı tellisi koynuna girmeye can atar. Yeter ki, o sevimli burnunu Garnier'lerin köhne konağından çek çıkar.

- Siz beni nereye sürüklüyorsunuz Allah aşkına?

- Nereye sürükleyebiliriz ki, Cennet-i âlâdan başka?

- Öyle olsa, kuzgunlar gibi tepeme üşüşmezdiniz. Çocuk mu kandırıyorsunuz? Müslüman Cennetinin bedeli ucuz Cemil Efendi molla. Sizinki bizimki gibi sarp yokuşlarda değil ki!.. İmana geldin mi, bütün imansızları aralayıp has köşeye kuruluveriyorsun. Biz burda dünya nimetlerinden söz ediyoruz. Siz tutturmuşsunuz ahiret Cennetleri. Varsa şu işin doğrusu gelsin bakalım. Bir iyice anlayıp dinleyelim. Yel nerden esti... Yaprak ne yana düştü.. Yoksa olurlanmamız iyi olmadı mı?

- Neden iyi olmayacakmış, - dedi Vefik. - Daha bıyığı terlemeden Paris Konsolosluğunda kâtip olan gencin geleceği güneşe benzer.

- Fakat o senin dediğin, her şafakta doğar ve batar!..

- Batırmaya niyetli bunca yakını varken, doğabilirse!..

- Dayım ne kadar haklı!.. Her ne kadar, yüzyıllardır kentleşmiş olsa da, dağ bu Ermeni keferesinin iliklerine işlemiş. Bir bakarsın,

dünya tatlısı bir *medeni*. İnceliğine hayran kalırsın. Her bir davranışı özenli, seçkin ve işlenmiş. Oturup kalkmasından, sevip oynaşmasına yaşamın bütün tadlarıyla bezenmiş. Sonra bir yer gelir. Asıl kimliği beliriverir. Herif düpedüz dağlıdır. Başlarsın koyu koyu düşünmeye. Çünkü ya can derdindedir... Ya seni dara düşürmüştür. Kurtulup çıkmanın yolu, bu çifte kimliği çözmene bağlıdır. Dağlı neyler? Ot yok, ocak yok... Kap yok kacak hak getire. Bulmuş yükseklerde bir kovuk... Geçirmiş sırtına bir kürk. Sabahtan akşama, tepeye tüneyip yutacak sürüngenle, tutacak kemirgen gözler. Acizi tepeledikçe, kendini bir şey sanır. O bir kartaldır sarp kayalarda. Ondan ötesi, birer yavru kertenkele. Bunun sonu nereye varır, dağlı ne bilsin!.. Öyle onurlanır, öyle onurlanır ki, sonunda kendini Rab İsa'yla eş saymaya kalkar... Allah eş ister mi bakalım. Elbet her onurun bir bedeli olacak. Dağlı'nın kuyruğundan tuttuğu gibi yere bir çalar. Ya un ufak olur, sele karışır. Ya kaskatı donar, taş kesilir. Bilgeler der ki, Nemrud'un Nemrudluğuna öfkelenen yüce Tanrı da, göklerdeki tahtından inip imana çağrılamış. Gelir mi? O da, bir dağın başında Nemrud. Yanında ateşi de var. Dilediğini Cehennem *nârında* yakabilmekte. İnkârını bir güzel sürdürür. Tanrı iyice kızınca, *taş ol,* diye buyurur!.. Ve bütün kabile o an taşa dönüşür. İşte dağlı inkârının sonu budur. İnadının sonuysa hiç gelmez. Biz ne dersek diyelim. Ataları taş kesilenin, kibarlığından n'ola?

- Şimdi bu imansız, beni öğdü mü, yerdi mi? Anlayan varsa beri gelsin. Sen ne demektesin Kosta Efendi birader!.. Dağlılık soyluluktur! Keşke, yaraşabilsek. Ne mümkün. Zorluğuna katlanmaya yürek yetmez. Çelikten bir bilekle, kordan bir yüreğin yoksa, ilk yamaçtan uçuruma uçtun gitti. Bundan olsa gerek, biz ondan cayalı, kaç yüzyıl olmuş. Ne var ki, dillerin dert görmesin. Unuttuğum bir nice söylence var ise, sen söyledikçe bir bir canlandı. Dağlı, kaya kadar sağlam olmaya koşulu. Ovalı gibi çiftçi kaypaklığıyla, adalı gibi bezirgân tezgâhtarlığında hiç bir zaman başarılı olamaz. Arala-

rına karıştığı zaman da, olsa olsa ağır işçi olur. Demir döğer, tunceyler... Taş yontar, sıra sıra ev dizer. Altın işler, insanı süsler... Bundan olsa gerek, Tanrılarla yakınlığı dediğinden de sandığından da fazladır. Bir anımsa bakalım eski zamanları. Mitolojinin bütün tanrıları Olimpos'un doruğunda oturmuyor mu? Kendin söyledin Dağlı, dediğin nerde? Bütün Olimpos'ların doruğunda. Belki sen, bu lâfla ilkelliğimize dokunduruyorsun! Aldım kabul ettim. Sen de kabullen ki, Homeros'unuzun tanrıları da ilkel. Tıpkı dağlılar gibi. Böyle olması da doğal zo!.. Bizimkinden de, bunlarınkinden de, kimbilir kaç bin yıl daha eski. Bu yüzden derim ki sana adalım, dağlılık çok ürkünç bir şey değil. Tersine, erdem bile sayılabilir. İlkelliğe gelince... Dayının, İbn-i Haldun'dan alarak hepimize sattığı; *İnsanı coğrafyası belirler,* deyivermek yeterli. Yine de açıklama istcyebilirsin diye, ben kendiliğimden sürdürcyim. Uzun ve sert soğuğa... Hatta dostlarının alaylarına dayanabilmek için dış yüzü katı görünür. Fakat bütün tanrı dağlarının yücc dorukları birer krater ağzı olduğuna göre, o katı dış görünümün altında yanardağlar gizlidir. Bulup çıkarabilene nc mutlu. Bu yüzden, dağlı mirasını hiç reddetmez. Belki tanrılardan biri değildir. Fakat, yarı tanrı olduğu kesin!.. Ne dersin, suda balık, tarlada ot olmaktan iyi değil mi? Sen beni aslından kaçar mı sandın? Ne münasebet!.. Aslından kaçan utansın. Biz dağlıyız... Ermeniyiz... Ve Kaf'ın da, Ararat'ın da, Nemrud'un da varisiyiz efendi birader. Yerdinse kendi derdine yan. Yok öğdünse, ağzın dert görmesin. Sağol!

- Breh breh, - dedi elinde olmadan Vefik. - Bak şu kâfir oğluna. Daha göreve atandığı gün, başımıza diplomat kesildiği yetmiyor!.. Anadolu'nun bir yarısını da elimizden çekip alıvermekte yahu!.. Azbiraz sabreyle hey imansız. Şuna da bakın!.. Tam *kâse-i fağfur* mubarek!.. Bir dokunduk, bin ah işittik. Al dağların senin olsun bire köşek, deyivercceksin ki!.. Anında, aynı dağın Kürdüyle burun buruna gelsin. Sayıyla kendine gel derler ademe. Sen o dağlara,

Londra konaklarında ağıt yakmaktasın. Fakat o, belinde mor menevişli hançeriyle nöbetini tutmakta. Varıp konayım dediğinde, buraları benden sorulur, *yasak hemşerim*, deyiverirse ne halt eylersin?

- Biz niye Osmanlıyız zoo? Kendi aramızda kardeş payına razı gelebilseydik, *etrak-ı bi idrakin* konması ne haddine? Bir nefeslik hava, bir yudumluk su, bir çakımlık ateş ve bir sıkımlık toprak bulabilir miydi? Madem bulup kök salmıştır, Selçukluluk olmazsa, yaşasın Osmanlılık!.. Üleşilmeyen paylaşılır. Bizimki de o hesap. Allah'tan şu Anadolu'da dağ çok. Hem de her özenene yetecek kadar. Pay isteyene gösterirsin bir doruk. Dağa sahiplenmeye şahin gerek. Aklı yetiyor, gücü elveriyorsa, varır konar. Elvermeyeni de zaten dağ bağışlamaz. Ya sizin gibi ovaya çöner... Ya bunlar gibi adaya siner... Ya da bizcileyin kente göçeyler.

- Hoppala!.. Tam Sisifus bu hınzır!.. Ne güzel başlamıştı. Taşı koyağın dibinden aldı. Yarın başına kadar tıkır tıkır getirdi. Tam gediğine otutacakken, salıverdi. Hani dağlı onuru?

- Boşuna mı Osmanlıyız? Hangi işi başladığımız gibi bitirdik?

- Hadi bir de sen yokla bakalım Refik can, - dedi Cemil. - Biz ağzımızın payını aldık. Şu diplomat adayını başımıza saran sensin. Tatlı tatlı konuşmakta diye oyuna geldik. Meğer çanak tutarmış.

- Neylesin? Paris'te yakacağı türküye peşrev geçmekte.

Yeniden yutkunup kaldı Ohannes.

- Yaka paça sürüklemenden anlamalıydım, - dedi. - Beni bunların ağzına atıverdiğine göre, bilip de bir türlü diyemediğin bir şey var. En son sahibi duyar kavli, galiba. Kendi anlasın da, yakamızdan düşsün diyorsan, yanılıyorsun. İş sevdaya vardı mı, akıl durmuyorsa, okka basmıyordur. Kuyruğunu çekivermek dert değil. Duruyorsa da, sen istediğin kadar dolap çevir. Birini bile sezmeden içine yürür. Durmadan lâfı Paris'e getirdiğine bakılırsa, yeni bir oyun kurdun. Fakat, büyükler senden atik davranıp, benim çıramı yaktılar. He mi?

Vefik bu anı bekliyormuşcasına keyiflendi;

- Oh yahu! Al hayrını gör. Anlat bakalım şimdi anlatabilirsen.

Suratları biçimden biçime giriyordu.

Ohannes'in, çoşkudan hüzne gidip gelmesi, pek eğlenceliydi.

Hepsi, Refik'e dönmüş, yeni bir kıvılcım bekliyordu.

Susku yoğunlaşınca, Ohannes dayanamadı.

- İşimiz buna kaldıysa yandık. Kırk gün düşünür de, dört sözcüğü sakınır. Sanki dünyaya, gözü bağlı bütün dolapları çevirmeye gelmiştir. Siz de tutup beni ona teslim eylemektesiniz.

- İnsan hem aşık olmuş, hem de bunların diline düşmüşse, vay haline, - diye atıldı yeniden Kosta. - Derdine yakacak mum bulamaz. Ne var ki, bir kez andiçtik. İçimizden geçeni bilecekler. Hani bilince bir işe yarasalar, yüreğim yanmaz. Tam tersine, heriflerin derdi sevda falan değil. Allah onu yüreği temiz olana verir. Bak geçmişlerine geçmişi tenekelilerin!.. Bir Leyla ve Mecnun'ları vardır anlata anlata bir türlü bitiremedikleri... Araplardan apartmışlar!.. Ferhat ile Şirin, ne güzel başlar!.. Tam iş sevdaya dayanır, demir dağını delmeye soyunup tıkanır. Ellerinde kala kala bir Kerem ile Aslı kalır. Bir de oğlancılıkları.

- Haltetmişsin, - diye atıldı Vefik. - Sen bilmiyorsun diye, sevda masalımız yok mu? Bizde eline saz alana aşık denir. Neden? Sevdayı söyler de ondan kâfir oğlu!.. Ne var ki, herkesin sevdası kendine göredir. Sizinki, size uygun, açık saçık. Sevdanın göstermeci türü. Tıpkı başka işinizde olduğu gibi. Çünkü, dininiz öyle buyurmakta. Her giziniz, papaza açık. Vaftiz edilmekten günah çıkarmaya, Allah'ın katına bir başınıza çıkamamaktasınız. İllâ ardınızdan bir papaz dürtecek. Oysa bizde, kulla Tanrı'nın arasında kimse yok!.. Kulla kulun arasına kim nasıl girebilirmiş. O yüzden, her kutsal değerimiz gibi, sevdamız da bize benzer... *Nâmahremdir*!..

- Vay canına!.. Bir de etrak-ı bi idrak diye tefe alıyoruz bunları.. Heriflere bak yahu!.. Koskoca haremi, sevdanın gizemine sokuvermeye dinden fetva çıkarıyor. Doğrusu pes!..

- Ne sandın?

- *Hile-i Şer'iye!..* Başka ne olabilir?

- Aman öyle bilinsin!..

- Zaten öyle biliniyor.

- Çok iyi!.. Desene, en güçlü muskamız bu yanlış bilgiymiş. Hay Allah senden razı olsun!.. Bunca zamandır merak edip durduğumuz gizi ne güzel açıkladın. Bunun yuvarlanıp gittiği uçurumdan biz nasıl kurtulduk diyordum. Böyle yanlış bilgiden daha iyi korunak olur mu? Hay ağzına arı bokları dolsun!.. Kâfir kızlarının, bir soluk yaklaşıp, bir nefes kaçışları bundan olsa gerek. Öyle ya!.. Sevda olmadan, bizimle peşreve girmek tehlikeli. Ya, haremi göze alacak kadar tutkun olmalı, ya sadece tadımıza bakmakla yetinmeli. İkisi de başımızla beraber!.. Bizce hiç bir sakıncası yok!.. Tutkunsa, bizi de tutuşturur. Tadımıza bakma hevesiyse vermeden almak Allah'a mahsustur!..

- Türkmen abdalına bak yahu!.. Zeytinyağı gibi nasıl da üste çıkıvermekte. İki yanı da keskin Osmanlı yatağanı mübarek. Neresine değsen, kendine yontuyor.

- Kendi düşen ağlamaz lafı boşuna mı edilmiş? Küffar bizi yanlış bellediyse, *vebali boynuna!..* Varsın öyle bilsin. Sevdanın ibadetten sayıldığı aramızda kalsın. Madem kendinde kabahattir, ko, her gediğini zangoç tokasıyla tıkasın!..

- Akı kara göstermeyi Refik'in hüneri sanırdım. Meğer, el elden üstünmüş. Rezzakzade bundan el almış olmalı. Şuraya bak!.. Nerden aldı, nereye kondurdu. Kabahat sayan biz değiliz ki, apaçık ilân-ı aşk edebilmekteyiz. Yasak sizde!.. Kendin dedin, nâmahrem!..

- Yabancıya... Başkalarına... Evet!.. Çünkü, sevda dediğin iki kişinin arasında. Tıpkı Tanrıyla kulu gibi... Alır verir, kimi ne kadar ilgilendirir? Bizce hiiç!.. Bu yüzden bizim aşığımız pek çoktur da, hikâyemiz pek yoktur. Bunun nedeni, kavuşmayanı aykırı görmemizdir. Kavuşanın işini kavuşanla mevlâsı bilir. Çünkü sevda küpü-

müz çok sağlamdır, sızdırmaz. Demek ki, sizde aşk herkesi ilgilendiriyor. Herkesi ilgilendirince, açıklık kaçınılmaz. Bunca mal sahibinin elinden sevdayı çekip alabilene alkış azdır. Bir düşünsene, ilkin çevre olurlanacak... Sonra papaz onaylayacak ki, Tanrınız kutsayabilsin!.. Vah o aşıklara... Eyvah Tanrı'ya!.. Herkesin kabulünü sağlamak kolay mı? Ademin canı çıkar yahu!.. Hangi birinin gönlünü edeceksin de, gönlünün sultanına kavuşacaksın. Git Allahını seversen!.. Tantal işkencesinden beter bir şey bu. Enkizisyon... Dayanmaya, yürek ister. Herkesin kalbi demirden olamaz ki... Olanın da içine işlemek zorsa, geriye ne kalır açıklık adına? Aşkını herkese kanıtlama şaklabanlığı. Biz buna gösteriş deriz!.. Sen istersen *teşhircilik* de!..

- Bizde akıl olsa, bu lâf canbazıyla tartışmaya oturmayız!.. Sizde kutsal olan bizde neden teşhircilik oluyormuş? Bunca yıldır buralarda ne öğrendik? Açıklıkta yarar olduğunu. Gizlilik suçla eşdeğer. Açıklıktan ancak suçlular korkar. N'olurmuş herkes onaylarsa?

- Olanı ortada!.. Bak şu Ohannes Efendi biraderin haline.

- Ne var ki onun halinde? İkrar vermiş, söz almış. Araya dağlar, denizler girse n'ola? Nasılsa herkesin onayıyla kavuşacaklar. Daha ne?

- Öyle mi Ohannes Efendi birader?Ol görünce bitivermekte mi?

- Keşke!..

- Yahu nedir? Yoksa bunlar ayrıldılar da, haberimiz mi olmadı? Paşa yükü dengine sarmış. Herif düğün bayram edeceğine, kösüldükçe kösülüyor. Kız Paris'teyse, bu Ay'a gitmiyor ya!.. Kedi misali dört ayak üstüne düşmüş. Yakındır, hadi bakalım, evli evine köylü köyüne, deyiverirler. Uçar gider Paris'ine. Şu yakın zamanda, benim duyup işitmediğim bir değişiklik yok. Bilmem sizin var mı. Dayımın da bildiği, Fanni kız, dört gözü de yollarda, bunu beklemekte. Paşa Efendimiz, Dışişleri Bakanı olarak, eline tutuşturdu mu *ispen-*

çesini yallah!.. Nuri Paşa hemen gırtlağını sıkacak değil. Varır köhne konağa. Tutar Fanni'nin narin ellerini. Okşaya okşaya kaptığı gibi, atar kiliseye. Elçi Paşa, gösterişte tam Osmanlıdır. Dinim hakkı için buna öyle bir düğün kurar ki, Parisli takvimini unutup, onu kendine tarih düşer. Onlar erer muradına, biz çıkarız kerevetine. Bir kez, nikâhı kıydı da, attı mı Fanni'yi Elçilikteki dairesine, Osmanlı mülkünden hiç kimse *kız kaçıramaz!*..

Kosta'nın coşkusu hepsini etkilemişti.

Cıvıl cıvıl gözlerle, Ohannes'e bakıyorlardı.

Henüz tam göstermese de, kaygısı epey azalmıştı.

Hiç bir şey bilmediklerine bir inanabilse rahatlıyacaktı.

Cemil, ipin ucunu yakalamıştı. Nefeslenme fırsatı tanımadı;

- Bu Rum köçeği sevdayı ne bilir ki? Senden ne kadar iştah çaldıysa hepsi o. Lâfı kapmasıyla, Ahmet Vefik Efendinin ağzına atması bir oldu. Onların keyfi gıcır. İstedikleri kadar havanda su döğebilirler. Ateşin düştüğü yeri yaktığı ne kadar doğru!.. Oğlan deminden beri burda ölümlerden ölüm beğenmekte. Akıllılarım dimi tezgâhında, sevda dokumakla meşgul. Felsefeniz batsın!.. Bu işin gâvuru müselmanı var mı yahu ? Herkesin göğüs kafesinde bir kuşça yürek. Açıkta çırpınsa n'olur? Gizlide çarpılsa n'olur ?

Ohannes yeniden kösülüverdi.

Her birinin yüzüne kuşkuyla baktı.

- Neyse şunu açık edin artık, - diye patladı. - Yetti zo!..

Gözlerini dikmiş Refik'e bakıyordu.

Daha fazla oyalayamayacaklarını anlamışlardı.

Vefik, son bir çabayla laf karıştırmaya uğraştı;

- Yeterince açık değil mi kâfir oğlu. Düştün Kostaki Musurus'un ağuşuna, avkıp durmakta seni. Bilmediğin adem mi? Bize ağız çalmakta ama, asıl aşk-u sevdadan habersiz olan bunlardır. Sen bayram haftası diye sevinmeyc duruyorsun. O mangal tahtası anlamakta, inat. Sanırsın Karagöz'ün Beberuhi'si imansız.

- Bir defa daha ketempereye getiremezsiniz. - Dikilişiyle direndi Ohannes. - Dökülün bakalım!.. Bu herif, - diye Refik'i gösterdi. - Boşuna tırnak dişlemez. Beni kaptığı gibi ortanıza attıysa, bir nedeni olmalı. İlk aklıma gelen de, altında kalacağı bir durumla karşılaşması. Yoksa, bunca horantadan yardım dilenmeye gerek görmez. Yapılması gereken neyse, hiç kapak kaldırmadan işi bitirir. Geçen kez, nasıl etti? Dert ağzımdan dökülür dökülmez, yerinden uğradı. Her bir şeyin yoluna girdiğini, ben de içinde hepimiz sonradan öğrenmedik mi? Şimdi neden başından savıyor? Besbelli aklının gücü yetmediğinden. O'nun akıl peşrevine soyunamadığı alanda, bizim adımız okunur mu?

- Dur vre, - diye atıldı Kosta. - Hemen herkesi kendi çuvalına dolduruverme. Onun elinden ne geliyorsa, o yapar... Bizim elimizden ne geliyorsa biz. Ayrı gayrımız mı var? Hem bakalım Paşa bir seninle mi konuştu? Ya, hepimize bir iş verdiyse!..

İvecenliğinin tuzağına düşmüştü.

O an bencilliğinin bozgununa uğradı.

Bakacağı yönü şaşıran gözlerini kırpıştırdı.

Ses tonunu fısıltıya dönüştüren bir merakla;

- Verdi mi? - Diye sordu.

- Verdi ya!.. - Dedi bu kez de Vefik. - Başını biraz kıçından kaldırsan da, çevrene baksan, ne olup bittiğini anlamasan bile, en azından görürsün. Fanni'nin eteği altına sığınalıdan beri, yeryüzünde bir sen varsın, bir de Fanni senden içeri. Biraz toparlan ademoğlu!.. Dünya büyük... İnsan ise pek çok!.. O kalabalığın arasında kör gibi dolanırsan hem kendin yanarsın, hem çevreni yakarsın. Gözünü dört açacaksın. İp yumak olup çaynaşmış yığından işe yarar ayıklamak kolay mı? Zalimi mazlumu, aşığı maşuğu, iyisi kötüsü, safı kurnazı sarmaş dolaş. Biri yardım edecek adem aramaktaysa, öteki yardıma muhtaç kılmanın yollarını aramakta. Sen böyle, gözü açılmadık sı-

ğırcık yavrusu gibi, yüreği avucunda dolananda, çarpanı kim haksız bulabilir?

- Boşuna kavga aranma Vefik Efendi birader!.. İş yok!.. Sözün ahmaklığımızaysa, *kişi noksanın bilmek gibi irfân olamaz!*.. Uyarıysa sağol!.. Dostun ağusu bize nar şerbetidir. Hadi, hatırın kalmasın, bir an kendi derdime düştüğümden ötürü de, tek tek her birinizden özür dilerim. Tamam mı? Bağışı hakettik mi?

- Ceza düşünen kim ki!..

- Sizin fikriniz belli m'olur? Bir iş ederiz, ceza beklerken takacak ödül bulamazsınız. Bir hüner gösteririz, kuyruğumuzdan tuttuğunuz gibi yere çalarsınız. Biz, Paris'li bir dilbere aşık olmakla, Osmanlı şanına şan kattığımızı sanırken, azarınızla karşılaştıksa ne gam! Hem sevdamızı süreriz sayenizde... Hem gözümüzü dört açarız desteğinizle!..

- Ha şunu bileydin, - dedi Cemil. - Büyükler de tıpkı senin gibi düşünmüş olmalılar ki, yedeğine beni takmaktalar.

- Allah büyüklerimizin ne muradı varsa versin!.. Paris'e de sabır ve *metanet* ihsan eylesin. Gider gitmez takımı kurduk mu? Yaşasın!..

- İyi de, Fethi Paşa'nın şamarını neyleyeceksin ?

- Hani o Londra'ya gelecekti?

- Gelecekmiş!.. - Dedi Refik. - Fakat, denildiğine göre burda çok kalmayacakmış. Yerini hemen Sarım Efendi'ye bırakarak, Keçecizade'yi de yanına alıp Paris'e geçecekmiş!..

- Desene bize soluk aldırmayacaklar?

- Kimseye aldırmayacaklar, - diye atıldı Kosta. - Vefik'le biz de burda kalıyoruz. Tabii, dayım da!..

Ohannes, iyice afallamıştı.

Parmağıyla Refik'i göstererek;

- O n'oluyor?

- O'nun işi zor, - dedi Vefik. - El altında tutmak için, yanlarında

götürüyorlar. Gayrı kalem efendisi mi olur, yoksa daha başka işlere mi koşarlar, Allah bilir!..

Kosta, Ohannes'in hüznüne katılmadan edemedi;

- Keşke, gelir gelmez okula yazılsaydık. Baktılar ki, haytalığa vuracağız, çil yavrusu gibi dağıtmaktalar.

- Bunu şimdi mi söylemek gerek hınzır, - dedi Cemil. - Onca zamandır aklın nerdeydi.

Kosta, yan gözle Vefik'e bakarak;

- Londra'nın kıçını koklayalım derken akıl mı kaldı hey Cemil Efendi birader? Kendimiz ettik, kendimiz bulduk, neylersin?

Refik, daha fazla hayıflanmalarına bırakmadı;

- Ne etmişiz ki, buluyoruz. Vaktimiz gelmedi mi? Hepimizi bir yere tıkıverselerdi, nasıl dal budak salardık?

- Dur dur,- dedi hemen Kosta.- Aklımızı başımıza devşirmeden, dağıtmaya uğraşma. Yine neler planladınsa, tane tane anlat.

- Siz bir zaman daha Londra ve Paris'te kalmayacak mısınız?

- Kalacağız da, eskisi gibi değil. Artık, memur olduk.

- Daha iyi ya!.. Kuracağınız bütün ilişkiler Devlet adına. Bunun adem sınamakta kazandıracağı zamanla olanağı düşünsenize.

- Düşündük!.. Önümüze geleni, andımıza ortak mı edeceğiz?

- Olabileceğini neden etmeyesiniz?

- Yani şimdi, bu hesapça biz, - dedi Vefik. - Elçilikte ağ kurmuş birer örümcek oluyoruz?

- Orada da benim görevim aynı!.. Siz yine şanslısınız. Danışma olanağınız var. Bir gözden daha geçirmeniz kolay.

- Sen bu konuda kaçımıza bedelsin, - dedi hemen Ohannes. - Asıl zorda olan biziz. Senin denetiminden geçirmeden yanılırsak, ayıklamak başına kalır. Baştan bunu da göze almalıyız.

- Çürük çıkanı borçlandırmak zor mu yahu, - dedi bu kez Refik. - Azbiraz yemlediniz mi, ortak olmasa da, acente olur ya!..

- Vay anasını yahu, - demekten kendini alamadı Kosta. - Herifin işi gücü Şeytanlık. Daha kaleme girmeden *telhis* düzmekte.

- Hangi *telhis,* - dedi Cemil. - Bu telhisten çok bir büyük. Herifçioğlu, Avrupa'nın iplerini elimize verecek bir iş tasarlamış. Bu iki başkentte, işgörebilecek ne kadar yaşdaşımız varsa, bağlantı kuralım istiyor. Sonra onlar buralarda, biz oralarda baştutar olduğumuzda, al takke ver külâh he mi? Yahu bu, Saint Simon'un Avrupa Birliğini düşlüyor. Bizi burda bırakıp Asitane'ye sıvışmasının gizi bu. Dayatsa, Paşa babam da, Bahir amcam da kıracak değiller a!.. Balıklama daldığına kalıbımı basarım.

- Aklım fikrim sana emanet ey *Ruh-ül Kudüs,* - dedi Ohannes. - Bir bakarsan, çılgınlığın dik âlâsı!.. Bir bakarsan, birbiriyle içli dışlı ve güven içindeki insanların aynı düşü görmesinden doğal bir şey yok. Denemenin ne zararı var? Bakarsın tutar.

- Gözümüzü dört açar da, gerçekten işe yarar bir nice adem var ise, aynı çatının altında toplayabilirsek, neden olmasın?

Vefik, bütün seveceniiğini gözlerinde toplayarak Refik'i uzun uzun süzdükten sonra, tane tane;

- Nasılsa torbamız çift, öyle ya!.. - Dedi başıyla onaylamasını bekleyerek; - Çok yatkın gördüğümüzü aramıza alırız. Gerekli olanları *mahfile!..* Demek istediğin bu muydu?

- Çok iyi özetledin. Sağol!..

- Öyleyse, - dedi bu kez Kosta, - biz bu işin üstesinden geliriz.

- Tartışma gereği bile duymuyorsak, kuşku yersiz.

- Oh be!.. - Dedi Ohannes. - Sonunda tereciye tere satabildik. Ne zaman başlıyoruz?

Refik, o anı bekliyormuşcasına;

- Durum aydınlanıp yoklama kesinlik kazanınca!..

Ohannes'in dal boynu ilkin iyice uzadı.

Sonra, bütün ağırlığıyla birden büküldü.

Gövdesi, kendi kendine küçüldükçe küçüldü.

Kafası, sürgününden kopmuş koca bir karpuza döndü.

- Atanmamız kesin değil miydi?

Hepsinin yüreği aynı anda kanadı.

Kosta daha fazla dayanamadı.

- Sen içerdeyken kesindi. Ne var ki, dayım, Asitane'de bir takım karışıklıklar olduğunu duymuş. Sen çıktın, son durumu Paşa'ya anlatmak için o girdi. Anladığımıza göre, henüz neyin ne olduğu belirsiz. Yine de Elçilikten ayrılmamamızı istediğine bakılırsa, epeyce önemli olmalı. Bakarsın, Paşa'ya bütün işlemlerin durdurulmasını önerirler.

- Adamı bir sevindirik, bir fıtık etmeyc yeminli misiniz yahu ? Hiç ciddi olmayacak mısınız? Bir dediğiniz, bir ötekini ne zaman tutacak? Hepiniz burdaydınız... Hristo Dayı, coştuğunda açar ağzını yumar gözünü... Ona da peki!.. Raslantı bu ya, babalarınız topluca sizi ziyarete gelmiş... O da onları görünce, dili çözülmüştür diyelim. Fantezi ya, hadi hatırınız kalmasın, bu da kabulümüz. - Derken Refik'i göstererek. - Peki bu herifin köstebek misali odasına kapanıp Avam Kamarası'nın nerden ele geçirmişse, gizli tutanaklarını okumasına ne buyrulur? Anlattığın martavalı ordan mı bulup çıkardı?

- Tutanakları bulan o değil ki, - dedi hemen Kosta. - Dayım!.. İçinde Ticaret Antlaşması'nın konuşulduğu oturumlar da varmış galiba. Aramızda ingilizcesi en iyi olan o. Tutup da bana mı verecekti?

- Yani bunca varvara, Paris düşünü ertelemeye mi dönüktü?

- Ha şunu bileydin, - dedi bu kez Vefik. - Oh yahu!.. Buna lâf anlatmak, deveye hendek atlatmaktan zormuş.

- Lâfı bu adalı imansızının ağzına tutup da, Girit Lâbirentinde dolaşmaya salacağınıza, adam gibi söyleseniz ya!.. Ne var bunda? Daha ne kimseye bir haber saldık. Ne atanma belgemizi aldık. Bir yoklama deyip geçiverirdik. Paşa Efendimizin sözünden döndüğü görülüp işitilmiş mi? Bugün olmazsa yarın, var git deyiverir. Demin-

den beri ölüp ölüp diriliyoruz burda. Tüm sevincimiz kursağımıza tıkılıp kaldı. Bütün işlem iptal edildi sandımdı.

- Bakarsın o da olur, - dedi yumuşacık Refik. - İşler karıştıysa, apar topar dönmemiz gerekebilir. En iyisi kuryeyi beklemek.

- Ne yani, şimdi sen, bizim atamanın geri alınabileceğini mi söylemektesin? Devlet-i âliye'nin koskoca Dışişleri Bakanı, verdiği bir ödevi, soluğu soğumadan durduracak mı?

- Görevi verirken Dışişleri Bakanı olmadığını anlarsa!..

- Gerçekten durum o kadar kötü mü?

- Bizde iş karışmaya görsün Ohannes Efendi birader, - dedi biraz da acınarak Refik; - Düzeltmesine kimin kellesi bedel olacak belli mi? Bir bakarsın, Paşa'ya vurmuş. Bir bakarsın hepimize biden.

- Tamam!.. Anladık!.. Uzatma!..

ONYEDİ

İşte Paris!..
Düş yatağı.
Özlem odağı!..
Kültür merkezi.
Özgürlük başkenti.
Büyük Devrimin otağı.
Umut ve mutluluk çeşmesi.
Bir *herc-ü mercin* mirası gibi.
Gözlerinin önünc yürcğini seriyor.
Dedesiyle babasının anıları eskimemiş.
Besbelli onların anlattığı kent değil artık.
Daracık pis sokaklar, genişleyip temizlenmiş.
Köhne yapılar, tarihin kuytularına sinmiş olmalı.
Geniş caddelerde, ycpycni apartmanlar yükscliyor.
Bulvarlar, kıvrımsız ırmaklar bcnzeri düz ve pürüzsüz.
Uğrun uğrun akarak, yüzbinleri yutan alanlara kavuşuyor.
Her yerde park ve bahçe... Her yeşillik çiçeklerle sarmaş dolaş.
Panteon, Louvre ve Bastil olmasa Devrim Paris'ini bulmak zor.
Ne Babeuf'ün sokakları kalmış... Ne Jean Valjean'ın barikatla-
rı.

Şimdi Zafer Takı'ndan bakan, Concorde Alanı'ndaki güvercinleri sayabilmekte. "Ya da," diye düşündü, Champs Elysées'nin her hagi bir noktasına konulan bir top, alanlardaki yüzbinlerin tozunu atıverir!..

Bir toplumun kalkışması, kimbilir ne ürkünç şeydir, Tanrım?
Okulun selâmlık resmiyle kasılan bizim gibilerine herşey düş!..
Bir de bu koskoca alanları dolduran, kitleleri görsek neyleriz?
Ya dehşete düşeriz... Ya da coşkunun seline kapılır da gideriz.
Fransa'nın efendilerini iyice yıldırdığı, her haliyle apaçık ortada.
Başka hangi gerekçeyle, bunca pahalı önleme başvurulur ki?
Bir kenti yıkıp yeniden yaptırmaya, ancak dehşet *muktedir!*..
Anlaşılan Devrim, yeniden dirilişin tam ve gerçek anlamı!..
Acaba, o kalkışma için İsrafil Su'r'unu, kaç kez öttürdü?
Bir öğrenebilsek, onu uyarmayı. Bir uygulayabilsek.
Biz de, bütün bir toplumu, ayaklandırabilir miyiz?
İnanılabilir mi? Gerçekten mümkün müdür bu?
Olmasa, Büyük Fransız Devrimi düşte kalırdı.
Kaçmak için bir kenti yeniledikleri gibi.
Yaşam kadar gerçek saysak, doğrudur.
Öyleyse her bir anın, çok değerlidir.
Dersin pek zor!.. Devrim nedir?
Araya sora yanıtı bulacaksın.
Sade bulmak yeterli değil.
Ayrıntı belleyeceksin.
Özde benzerlik aynı.
Devrim devrimdir!
Ayırım ayrıntıda.
Koşul değişik.
Seninki başka.
Onlarınki ayrı.

Bulacağın bu işte!
Benzerlik nerededir?
Başka olan, nelerdir?
Bilmek öyle kolay mı?
Hap olsaydı, ne iyiydi!
Kapar da, yutuverirdin.
Yazık, hazır yenilmiyor!
Bilim, üretebilirsen var!
Bilgi edindiğinde senin.
Başka bir, çare de yok!
Bunlar çok değerli mal.
Dükkânda satılmıyor...
Öyleyse yekin Vefik!
İş başına düşmekte.
Hazır kendi kendinlesin.
Başla bakalım çalışmaya.
Nedir devrim, evrim nasıl?
Bir yolu, yordamı var mıdır?
Bu fırsat bir daha ele geçmez.
Oku öğren, belle düşün, yargıla.
Sokağa çık, müze dolaş, kitaplık gez.
Ve gittiğin yerde, yığınların sesini dinle.
Görüp okuduklarınla birleştir ve perçinle.
Sonra da, çıkmamak üzere yerleştir belleğine.
Özgürlük, eşitlik ve kardeşliğin anlam ve gizemi ne?
Sadece, rengi solmuş, eski bir Paris *şansonu* olabilir.
Belki de, insanlık serüveninin, vazgeçilmez utkularıdır.
Eski bir ezgiyse, geçip gitmiştir... Aramak boş, bulunamaz.
Vazgeçilmez gereksinimse, bir tomurcuk gibidir her dönencede.
Ayırmak için, hem devrimi, hem insanı tanımak zorunluluk.

Bilmeden katılmak, sorumsuzluğun dik âlâsı sayılabilir.
Can pazarında, hesap tutulmayacağı açık ve bellidir!
Ne var ki, yine de hiç bir emek boşa gitmemeli.
Ezene, önlemek amacıyla kentler kurduruyor.
Ezilen herşeye karşın, baş kaldırabilmelidir.
Ve direnciyle haklarını mutlaka almalıdır.
Yüz yıl gövde gezdirmenin anlamı ne?
Tutsak, ezik ve malıysan zorbanın?
Üstelik uysal uysal katlanıyorsan.
İnsan olur musun Vedat oğlan?
Hak mı sana, saygı ve onur?
Tut ki, yüksek makamın!..
Gönlün nimete kanmış.
Dillerde gezse şânın!
Altınla yaldızlanmış.
Ağırlığı var mıdır?
İnsanlık defterinde.
Zulme kulluk edenin?
Yoktur, olamaz belli.
Öyleyse davran, haydi!
Düşünmenin anlamı yok.
Dağ geçitsiz,olsun varsın.
Irmaklarsa, derin mi derin.
Başlayan mutlak bitirirmiş.
Yürüyene, Allah kerim!..
İşin zor mu zor.
Çünkü yükün çok ağır.
Üstelik fazla vaktin de yok.
Paris saf'an, hem sayılı, hem kısıtlı.
Ve seni bekleyen koskoca bir bilinmez.
Seçeneğin yokla eşit... Olanağın pek sınırlı.

Yüreğinde, sevdanın taze baharı çiçeklenmekte.
Bilincin toplum ruhunda, devrim ateşlemeye koşulu.
Yüreğinde aşkın bağı... Elinde devrim sancağıyla yürü.
Dilinde ölümsüz özgürlüğün, doyulmaz zafer türküsü.
Başkaldıranlarla eşit ol... İnsan olabileni kardeşin say.
İşte Devrimin eski Paris'i... Ve senin yeni İstanbulun.
Sonu ölüm olsa da, sınaması bedava!.. Var mısın?
Varsan, hemen düş yola!.. Hiç durma, işe başla.
Tek başına kalsan da koş, öncü, ardçı arama.
Zor olan başlamaktır... Ardı, ardından gelir.
Öncüler ne yaptıysa, kendileri yapmışlar.
Padişahları adına ve Padişahla birlikte.
İki el, on parmaktan, az insanmışlar.
Oysa bu dönemde, siz çoksunuz.
Subaylar, öğrenciler, mollalar.
Ve bir de, kaçgın aydınlar.
Özgürlük, yoluna düşün.
Elele ve gönül gönüle.
Akın var, göğe akın.
Güneşin fethi yakın.
Şimdi sıra sizindir.
Tez karar verin.
Zorbalığı yıkın.
Yıkın ki, sona ersin.
Kokuşmuş tiran düzeni.
Kalksın artık şu dünyadan.
Kullara kulluğun, kara yazısı.
Ne bir kul kalsın, bundan sonra...
Ve ne de bir tek efendi, tepemizde.
Herkes eşit, herkes kardeş ve özgürdür.
Herkesin bir canı varsa, onu ortaya koyar.

Kararı biz verelim, madem gücün tümü bizde.
İşte akıl, işte fikir, işte görüş, işte seçim önümüzde.
Ve ulu Hakan Abdühamit Hânın, kanlı dişleri kenetli.
Kaleleri sağlam... Kapıları demir... Zindanları çifte kilitli.
Ne var ki, bunların tamamını yapan da insanoğluysa eğer.
Kalcler açılmaz... Kapılar kırılmaz... Zindanlar boşalmaz değil.
Yeter ki, başlayan durmayı bilsin, duran yeniden davranmayı.
Zaten işin aslı da bu!.. Başlamayla, durmanın gizemli büyüsü.
Neyle, nasıl... Nerde, ne zaman... Ve hangi terazide tartarak?
Kimi salacaksın yola? Ve kimin kollarını zincire bağlayarak?
Her yiğidin yoğurt yiyişi değişik... Her yayığın ayranı ayrı.
Her *ümmete* başka Mehdi... Her bir dirilişin İsrafil'i başka.
Üfle Su'r'unu öyleyse, madem ki vakti gelmiştir diyorsun.
Düş önlerine, bir nice ölümlerden ölüm beğenmiş varsa.
Meşveret'te sayılmayacak kadar yaralı vardır, unutma.
Yaban ilde, dost *çerağı* tutanları tanısan yine kârdır.
İstanbul sokaklarında arkadan atıp tutmak kolay.
İstiyorsan onlarlasın. Onlar gibi eşit ve özgür.
Ve aynı dala tutunmanın, iveden talâşında.
Sürgün Cennet'inin güvenli ortamında.
Belki altından geniş ırmaklar akmıyor!..
Kıyılarında İrem bağları bitmiyor!..
Ama, Cemiyet kuruluyor!..
Haldır haldır mektuplar yazılıyor.
Cayır cayır *risaleler* yayınlanıyor.
Gümbür gümbür gazeteler çıkıyor!..
Şimdiden ödevler dağıtılıyor ya!..
Üstelik senin gerekçen dünden hazır.
Kontralto'nun konratı, bu sezon Paris'le.
Zemire, bu mevsim, burada sergilenecek.
Bomboş oturacağına, yararlı bir iş yaparsın.

Bir de, bir boş köşe bulursan, dergilerin birinde.
Onu da sen doldurursun, alıp da kalemi elceğizine.
Hem ne mene hünerin varsa, döküp saçarsın ortaya.
Hem de, keskin sirke küpünden, herkese akıl satarsın.
Ülkede kısılıp kalanların yüreği, senin yüreğinde atar.
Oradan attığın her ok, zorbanın zoruna dehşet saçar.
Her yazın bir bildirge, sözün doğruluk göstergesi!..
Sağırlıkları deler geçer sesin, çünkü o halkın sesi!..
Artık tümüyle senindir, gönüllülerin tüm ülkesi.
Sağa dönün dersin, hepsi birden sağa döner.
Gördün ki düzen bozuk, bir de solu denersin.
Kıt'a dur! Rahat! Hazrol! Uygun adım marş.
Gidiş iyiyse, alkışla biraz. Kötüyse edene şaş.
Olmadı mı, yeni bir komut, yeni bir *istikamet*.
Koşanı sev, düşeni döv, *hariçten gazel rahat*.
Devrimin derin soluğuna, kendi soluğunu, kat.
Niye alay etmektesin? Özgür olmak mı kabahat?
İşte sen de özgürsün!.. Hem de alıcı kuşlar kadar.
Yaban ilin gökyüzünde... Ellerin özgür havasında.
Sıva kollarını, çabuk davran, sıkılacak ne var bunda?
Herkesin yaptığını sen de yapsan, kıyamet kopmaz ya!..
Çağımızda, devrimin kuralı bu... Devrimcinin yazgısı da."
Kendi kendine düşündüklerini, bir türlü içine sindiremiyordu.
Tonet, gelir gelmez, ayağının tozuyla provalara girmişti.
Annesi Vefik'i, nereye oturtacağını şaşırmış gibiydi.
Geçmiş sevgisine mi, gelecek aşkına mı belirsiz.
Dur durak bilmeden, çevresinde dönüyordu.
Eksik saydığı her şeyin sorumlusu, Tonet'ti.
"Gelir gelmez, provalara koşturmak yanlış.
İnsanın ilk görevi, konuğuyla ilgilenmek.
Kenti bilip tanıyor olsa, yine neyse ne.

Ama, ilk kez geldiğini çok iyi biliyor.
Birkaç gün izin istcyiverse ne olur?
En azından, evin yolunu öğretir.
Ondan sonra, kendisi gezebilir.
Yok canım!.. Nerde?
Sen koş Opera'ya, kaçıyor gibi.
O burada tek başına oturup kalsın.
Karışmak istemem ama, doğru değil!.."
O'nu yatıştırmak da Vefik'in üstüne görev.
Maxime du Camp, sabah erkenden kaçıyor.
David Lazare'la bir kampanya hazırlıyorlarmış.
Çok dikkatli ve yoğun çalışmak zorundaymışlar.
Çünkü sözkonusu olan sorun, orduyla ilişkiliymiş.
Ve broşür patladığında; "Yer yerinden oynayacak!.."
Gerçeğin ortaya çıkmasıyla; "Hak yerini bulacak"mış!
Genelkurmay'ın düzenlediği, bir komplo söz konusuymuş.
Eldeki belgelere göre; Yüzbaşı Dreyfus iftira kurbanıymış.
Daha de ötesi, hazırlanan komplo sonucunda hüküm giymiş.
Eşitlik ve adalet adına bunun mutlaka düzeltilmesi gerekirmiş.
Yoksa ırkçılığın yengisine, en büyük hizmeti susanlar edermiş.
Yüzbaşının ihanetle suçlanmasının nedeni, Yahudi olmasıymış.
Genelkurmay'ın örümcek beyinlileri, ırkçılığa tutsak olmuşlar.
Fransa'nın erdemi, akıl almaz bir tehlikeyle karşı karşıyaymış.
Önlemekte gecikilen her zaman dilimi, insanlık zararınaymış.
Ama, ülkede adaletsizliğe karşı çıkan Fransızlar da varmış.
Ve onlar da en azından haksız ve ırkçılar kadar etkinmiş.
Bu düzmece hüküm kaldırılıncayadek uğraşacaklarmış.
O nedenle, sürekli matbaada bulunmak zorundaymış.
Vefik'in, davranışını anlayacağından gayet eminmiş.
Burada bulunmasından öylesine çok sevinmiş ki!..
Soruna dingin bir kafayla sarılma olanağı bulmuş.

Gerçekten de Lüsie du Camp, dehşet içindeydi!
Kocası, çok tehlikeli bir olayın, içine girmişti.
Üstelik henüz, özlemini de tam gidermemişti.
Anaçlığın tüm kaygısıyla Vefik'i sarıverdi.
Anasından daha da beter üstüne düştü.
Yöresinde fır dönme gerekçesi çoktu.
Öğreneceği o kadar şey vardı ki!..
Durup dinlenmeden soruyordu.
İstanbul ve Londra yaşamını.
Annesi'nin dinmez acılarını.
Fanni'nin üstün cesaretini.
Eleni'nin ev sahibeliğini.
Sir Henry'nin sağlığını.
Kızkardeşlerini.
Bütün bildiklerini.
Hatta bilmediklerini.
Çevresiyle ilişkilerini.
Ve Tonet'in serüvenini.
Bazen toplu, bazen tek tek.
Günde en az üç kez soruyor.
Ne Vefik anlatmaktan bıkıyor.
Ne de o dinlemekten usanıyor.
İlk günün sersemliği kayboldu.
İki günde et tırnak kaynaştılar.
Üçüncü gün, gömüyü buldu.
Maxime du Camp'ın kitaplığı.
Kendilerininki kadar zengin.
Ve pek güzel düzenlenmiş.
Hele, dipte bir dolap var ki!..
Vefik'i havaya zıplatmaya yetti.
Olduğu gibi, Fransa tarihine aitti.

Cilt cilt gazete, bildiri ve broşürler.
Takım takım araştırma ve inceleme.
Raf raf yaşam tanıklığı, anılar toplamı.
Gözlerinin parıltısı Lusie'yi pek sevindirdi.
İstiyor, hoşlanıyorsa, dilediğini okuyabilirdi.
Ne demek, aradığı kendiliğinden ayağına gelmişti.
Söyleşi büsbütün tatlılaştı. Kısıtlılık gözünde kutsallaştı.
Lüsie, ev işleriyle ilgilenirken o kitaplığa kapanıyordu.
Önce anılardan başladı. Sonra incelemelere geçti.
Günlük olayları en sona bırakmayı seçmişti.
Okudukça, yönteminden hoşnut kaldı.
Bernis'le, Onaltıncı Louis'i öğrendi.
Rémusat ve Duclos'tan o günleri.
Soulanie ve de Stael'den devrimi.
Artık, Chéruel, Rousset, Pallain...
Ve Linguet'yi okumak kolaydı.
Hemen ardından da, Michelet.
Ve Fransız Devrim Tarihi.
İşte durmadan aradığını bulmuştu.
Bitirdiğinde düşüncelerinden korktu.
Sanki Michelet, onları önceden okumuştu.
Artık, cilt cilt belgeleri anlamak ne kadar kolay!
Hangisi, hangi geçmiş kalıtının çanına ot tıkamakta.
Hangi yasa ve karar, neyin yerine neyi koymakta belli.
O ilk günlerden başını kaldırdığında, kitaplık kadar zengindi.
Sokağa çıktığı ilk an, Devrim Fransasıyla bütünleşiverdi.
Baktığı her sokakta, okuduklarından bir şey buluyordu.
Paris'e, artık elli yıl öncesinin Paris'i bile denilemezdi.
Hem yüzü, hem de dokusu epeyce değiştirilmişti.
Ama, devrimci ruhu dipdiri ortada duruyordu.
Bakıp görmesini, duyup işitmesini bilen için.

Geçmişten, geleceğe tutulmuş ayna gibi.
Bütün Paris'i, sokak sokak, alan alan dolaşmaya başladı.
Belleğinin haritasında, eski günlerin tüm anları canlandı.
Bulduğu ipucu, onu kaptığı gibi, ilk barikattakilere kattı.
An oldu, eski zamanda kayboldu.
Zaman oldu, evin yolunu şaşırdı.
Kendince onbeş günde, koca Paris'e alıştı.
Artık, sokakları, caddeleri ve alanları biliyordu.
Kısacık belirlediği adresi, hiç sormadan buluyordu.
Evden güvenle çıktı. Dosdoğru, Monge Sokağına vardı.
Bahçeli, şipşirin, iki katlı evlerden birinin önünde durdu.
Kapının çıngırağını çevirdiği an, üst katın penceresi açıldı.
Işığın kesiştiği noktada köşeli aydınlık bir yüz göründü.
Kamaşmış iki ışıldağa dönen gözler, üstünde gezindi.
Bakımlı kırçıl sakallar yele gelmişçesine titreşirken;
- *Qui est-ce?* - Diye soran, tok bir ses dalgalandı.
- Refikpaşazade Vefik, efendim!.. Açar mısınız?
Pencere anında kapandı. Baş karanlıkta yitti.
Aynı anda, merdivende ayak sesleri işitti.
Ahmet Rıza bey, kapıyı kendisi açmıştı.
Alışkın bir sevecenlikle elini uzattı.
Kapının ağzında, elele kavuştular.
Bileğinde hafif bir parmak izi sezdi.
Başparmağıyla dokunarak yanıt verdi.
Elini kavrayan el, birdenbire ısınıvermişti.
Ağır ağır içeri çekip, yavaşça kapıyı kapatırken;
- Hoş geldiniz!.. - Dedi. - Lütfen yukarı buyrunuz.
Ardarda merdivenleri çıkıp, genişçe bir odaya girdiler.
Ev sahibi, gazete ve dergileri toplayınca, koltuklar göründü.
- Dağınıklığı bağışlayın. Derli topluluk zaman istiyor. İş yoğun-

sa, titizliğe elveda. Bugün yarın derken, yayıntı daha da artıyor. İstanbul'dan mı geliyorsunuz?

- Londra'dan!..

- Görevle mi?

- Bir bakıma!..

- Elçiliktc mi?

- Hayır efendim, - dedi Vefik uzatmadan. - Özel!..

- Bakın bu daha rahat. Duyduğuma göre, Münir Bey memuruna soluk aldırmazmış. Gerçi kimseyc aldırmıyor ya!.. Neyse!.. Herkes işini yapacak. O öyle biliyordur, öyle uygular. Biz bildiğimiz yolda gideriz. Arada sırada çatışsak da, doğrudan karışamadıkça, tuzu biberi sayılır.

- Karışamaz ki!.. *Meşveret*'ten ödlcri kopuyor.

- Eti ne budu ne ki Meşveret'in korksunlar? Paris'te okuyan on onbeş Galatasaraylıyla, İstanbul'da sağlanan yirmi otuz aboneye yasallığı anlatmaya çalışan bir gazete ne yapabilir?

Vefik, "farkında mı değil, yokluyor mu?" Düşüncesiyle irkildi.

- Bazen doğruyu bir kişinin bilmesi, yetmez mi efendim? Otuz kırk kişi az mı?

- Az olur mu? Kırk kişiyle bir din kurulmuş. Ama, ne kadar zamanda? Kaç yüzyıl? İnsanlar o kadar sabırsız ki zamanımızda!..

- Haksız değiller ki!.. Çok zaman yitirmiş, çok gecikmişiz. Şimdi okuyan ve gezen çoğalınca, eksiğimiz daha çok beliriyor. Gelişmenin anası düşünce. Oysa bizde yasak. Çünkü düşünen, direncbilir. İnsan baskı altında kaldıkça, sabrı tükeniyor efendim.

- Tükenen sabırlar da, tutkuyu artırıyor, hocam Pierre Lafittc'in buyurduğu gibi. Ve doğru bunun üstüne çekicini vurunca patlıyor. Yani onları korkutan gazete değil, doğru!..

- Haklısınız!.. Hem, doğruları öğreneceksiniz. Hem de baştan sona yanlış bir yönetim tutturacaksınız. Tutturabilir misiniz?

- Yirmi yıldır sürekli tırmanan baskı bu çelişkinin ürünü olsa

gerek? Siz tutup da güzel güzel Kur'an ezberleten... Her kader ve kazayı Allah'tan bilen insanlar yetiştirecek kurumları geliştireceğinize çağdaş eğitim veren okullar açacaksınız!.. Oralarda, ne denli haramı çıkarılmış olursa olsun, uygar düşüncenin ufuklarına bakmayı öğreteceksiniz!.. Sonra da öğrendiklerinin tam tersini yapacaksınız!.. Mümkün mü? Hayyam ne güzel yanıt verir? *Dünyayı güzellerle bezersin Rabbim, / Sonra da bakma dersin Rabbim, / Güyâ elime dolu bir kadeh verip, / Hem iğ onu, hem de dökme dersin Rabbim!..*

- Ne güzel özetlediniz. Sorun eğitim değişikliği değil!.. Doğruyu öğrenme yöntemi. Ezberleyenlerin genel tutumu, Tanrı'ya, dine ya da Efendimize teslimiyet oluyorsa... Düşünerek öğrenenlerinki eleştiri ve başkaldırı oluyor. Keşke, okullar açılmasa mıydı?

- Buna kalsa da, elinde olsa, açar mıydı? Treni kaçırmış. Bunu, sizinkilere, galiba en çok da adaşınızla, babanıza borçluyuz. Okulları yaygınlaştırma çabası onların. Dışarıya eğitilecek insan göndermek yerine, eğitimi içeriye taşımak düşüncesi, geleceği kurmanın en geçerli yolu. Biz Galatasarayı Sultanisinin ilk mezunlarıyız. Şehzade efendilerin dışındakilerin hemen tamamı Avrupa'ya meslek öğrenimine geldi. Ben Grignon'da tarım okudum. Dönüp Bursa *idadisini* açtım. Eğitim müdürü oldum. Ama, gittikçe artan baskıya dayanamadım. İmdadıma Devrimin 100. yılı şenlikleri yetişti. Eğitim Bakanı Münif Paşa, istediğim izni verir vermez de, Mudanya'dan bindiğim ilk gemiyle yallah Marsilya. Gemiden iner inmez, Fransa'nın özgür havasına çarpıldım. Sanki yeniden yaşama dönmüştüm. Bir daha aynı cendereninin içine giremezdim. Paris'e gelir gelmez iş aramaya başladım. O sırada Paşa babanız elçilik teftişi için burdaydı. Niyetimi anlar anlamaz, beni Adalet Bakanlığı'nda Monsieur Becazes'ye gönderdi. Galiba okul arkadaşıymış. Bir hafta sonra, Fransız Hükümeti'nin yeninli çevirmeniydim. Düzenli bir ücrete kavuşunca, elimdeki parayla bu evi aldım. Son derece rahattım. Biraz memleket hasreti. Biraz burukluk. Ama, karşılığında gerçek özgürlük!.. Yaşa-

yıp giderken geçen yılın başında, Mahir Sait, Hakkı Halit ve mimar Vedat geldiler. İçerdeki kaynaşma ve kalkışmalar bizi yıpratıyor, karşı yayınlar gittikçe azıtıyor ya!.. Vedat'ın hocası Alexender Cabanel, siz ne biçim yurtseverlersiniz, demiş. Herkes tepenize çıkıyor. Doğrularcasına susuyorsunuz. Siz de karşı yayınlarla yanıt verseniz!..

Vefik'in dikkat ve ilgisi çok hoşuna gitmişti.

Her sözcüğü içiyor... Hiç kesmeden dinliyordu.

Ağzının kuruduğunu ayırınca, yerinden doğruldu.

- Önce birer kahve içelim, kaldığımız yerden sürdürürüz.

Demesiyle kalkıp kapıda gözden kaybolması bir oldu.

Göz açıp kapayıncaya elinde bir tepsi ile geri döndü.

Limoge taslara, toprak sürahiden kahveleri boşaltırken;

- Kurnazlar!.. - Diye sürdürdü. - İlkin aralarında para toplayıp bir *şapoğraf* almışlar. Meşrutiyet'i çağrıştısın diye, gazetenin adını da *Meşveret* koymuşlar. Ama, sonra birden akıllarına gelmiş ki, ulu Hakan Abdülhamit Hân, jurnal dışındaki her yazıdan korkmakta!.. Ben nasılsa Paris'e yerleşmişim. Üstelik Fransa devletinin memuruyum. Hânın zinciri bana ulaşamaz. Yükü sırtıma sarmaya karar vermişler. İyi hoş da, ben o güne kadar Bursa Nilüfer gazetesindeki tarım üzerine birkaç yazı dışında bir alışkanlığa sahip değilim. Gerçi, ilk zamanların boşluğunda Pierre Lafitte'den Auguste Comte'un *pozitivizmi* üzerine epeyce meşk ettim. Ama, bunları yazıya dökebilir miyim? Gerekirse yazı işine karışmayın, diyorlar. Biz buradaki onbeş fedai, her işe koşarız. Ben olmaz dedikçe onlar diretiyor. Baktım olacak gibi değil. Bir yanda vatan hizmeti. Bir yanda gençlerin coşkusu. Doğru Monsieur Becazet'ye başvurdum. Hiç bir sakınca görmeyince, burası okula dönüverdi. Ne var ki, fikir yazısı çok zor bir iş..Gazeteyi doldurmaksa, bir felâket. O yüzden ilk altı sayı çok berbat çıktı.

- Siz küçümsüyorsunuz. İstanbul onları okumayı onur saydı.

- Bu da beni doğruluyor. Zorba, düşünceyi öyle bastırmış ki, düşünüyorum demek bile coşku yaratmaya yetiyor.

- Haklısınız efendim!.. Sizin içtenlik ve özgeçiyle anlattığınız o yazılar hepimiz için aydınlanmanın çerağını yaktı. Gazetenizi ilk ele geçiren Tıbbiye öğrencileri, hemen yeni sayıları edinmek amacıyla örgütlenmişler. Bir şey bir kez başlamaya görsün. Gerisi geliyor. Geldi de, *Osmanlı Birliği,* gün günden büyüyüp gelişmekte.

- Ne? Siz, bunca baskı ve jurnala karşın örgütlendiğinizi mi söylüyorsunuz? Doğrusu, şaşılacak şey!..

- Neden efendim? Avcı ne kadar yol bilirse, tilki o kadar al bilir, sözü bizim değil mi? Her baskının bir kovuğu mutlaka vardır.

- İçinde siz de varsanız, inanırım. Nur içinde yatası, olmayacak şeyleri oldurmakla ünlüydü. Oğlu neden babasına çekmesin? İnsanın attığı tohumu çiçeklenmiş görmesi ne mutluluk. Doğrusu aferin. Bu bizi daha da güçlendirir. Bundan sonraki sayılarda biraz daha sertleşebiliriz.

- Benim ricam sadece o değil efendim!.. Arkadaşların sizden bir dilekleri daha var. Birliğin başına geçmenizi öneriyorlar.

- Bundan onur duyarım ama, benden ülkeye dönmemi istemeyin.

- İstemiyoruz. Az önce buyurduğunuz gibi, işin kurnazlığına kaçıyoruz. Böylelikle hem sizi kazanmak, hem Birliği her türlü saldırıdan korumak amacını güdüyoruz.

Ahmet Rıza bir an koltuğuna yaslandı.

Gözlerini kapatarak bir süre düşündü.

Vefik'i birkaç kez baştan ayağa süzdü.

- Anlıyorum, - dedi gözlerini kırpıştıra kırpıştıra. - Ben bir örgüt adına gürleyeceğim. Siz bir hayaleti büyüttükçe büyütceksiniz.

- Biz de böyle düşünmüştük efendim!..

- Peki üstümüze yürüdüklerinde?

- Kabul buyurursanız çok sağlam bir denge oluşuyor.

- Fena fikir değil. Sizin üstünüze yürüdüklerinde ben kıyameti koparacağım. Benim üstüme yürürlerse, siz destek vereceksiniz.

- Evet efendim!..

- Böylelikle iki tarafın da kaybedeceği bir şey yok.

- Ama, çok büyük bir güç kazanacağı açık.

- Doğru, neden olmasın.

Vefik, Redingotunun iç cebinden bir zarf çıkardı.

Balmumu mührünü göstere göstere uzatırken;

- Merkez Kurulu'nun sizi oybirliğiyle Başkan seçtiğine ilişkin tutanakla, bundan sonraki yazışmaların şifre anahtarları bunun içinde. Size sunmakla ödevim sona eriyor.

- Maşaallah herşeyi hazırlamışsınız.

- Çalıştık efendim.

- Demek ki, kabul edeceğimden emindiniz.

- Hiç kuşku duymadık.

- Allah Allah!.. Nasıl bu kadar emin olabiliyorsunuz?

- O yazılardan birinin bile altına imzasını atan insan, başlattığı girişimi başsız bırakma hakkına sahip değildir de, ondan efendim.

- Yahu siz, gerçekten çok ciddisiniz galiba!..

- Bunu istemiyor musunuz?

- Kim istemez ki!.

- Öyleyse sorun yok.

- Hepsi bu mu?

- Birkaç ayrıntı daha kaldı efendim!..

- Sizi dinliyorum!..

- Bundan sonra Birliğin haberleri sadece bu şifre ile geçilecek. Ayrıca gazetenin desteklenmesi amacıyla toplanan para Banker Salamon Fernandez'e yattı. Kendisinden Selânik Bankası Paris Merkezi'ne çekilen bono zarfta. Sonraki abone bedelleri de aynı yolla ulaştırılacak. Mektulaşmada en güveniliri Fransız Postanesi. Yine de çifte güvence sağlamak amacıyla Toustin Paşa'dan rica edildi. Harbiye

ve Tıbbiye öğretmenidirler. Jean-Jacques Touistin adıyla gelecek bütün mektupları açmadan Çürüksulu Ahmet, Harbiyeli Cevat ya da bana vermeyi kabul buyurdular. Sanırım yakında ilk mektuplar gelecektir.

- Siz Londra'dan geldiğinizi söylememiş miydiniz?

- Londra'dan geldim.

- Sanırım epeydir oradasınız?

- Yaklaşık bir yıldır efendim!..

- Bütün bir yıl boyunca bu belgeleri yanınızda mı taşıdınız.

- Belgeler bana bir ay önce geldi efendim. Sanırım bono ancak bugünden başlayarak çekilebilecek. Daha önce rahatsız ederek işinizden alakoymak istemedim. Bir emriniz olursa, şimdilik Maxime du Camp'ta kalıyorum. Gitmeden randevu rica ederek emirlerinizi alırım. - Diye yerinden doğruldu.

Ahmet Rıza, neye uğradığını bilemedi.

Vefik sessizce, merdivenden indi gitti.

Kapıdan derin bir soluk alarak çıktı.

Sokağa adım atar atmaz duraksadı.

Paris'in ünlü yağmuru yağıyordu.

Geri çağrılma kaygısıyla koştu.

Rastladığı ilk *café*'ye girdi.

Neredeyse ıslanmamıştı.

Uzaktan konyak istedi.

İçer içmez içi ısındı.

Yağmur durmuştu.

Café'den çıktı.

Çevreye bakındı.

Elçilik çok yakındı.

Uğramanın vaktiydi.

Hemen oraya yöneldi.

Hiç yabancılık çekmedi.

Kapı, koridor, salon bildikti.

Sanki her şey o günden kalmış.

Kavas bile Vasili'nin ikizi gibiydi.

Vefik'i tanıyınca, oğluyum, demez mi?

Besbelli Elçilik hizmetlileri de miras alıyor.

Memurlar değişse de, hizmetliler değişmiyor.

Yorgi de, ayaklarını sürüye sürüye önünc düştü.

Dikkatleri ne yoğun, gözlemleri ne kadar güçlüymüş.

Elçilik, dedesiyle babasının tanımına tıpa tıp uyuyordu.

Burnunda kokularını duydu, kulağında sesleri yankılandı.

Gözünde ikisi birden canlandı. Birden burnunun direği sızladı.

Masalar, koltuklar, duvarlar ve hatta tavanı sımsıcak sclâmladı.

Münir Bey gözlerini dikmiş ince incc davranışlarını gözlüyordu.

- Daha önce burada bulunmuş muydunuz?

- Bulunmadım efendim!.. Ama, dedem öyle güzel anlatmış ki, sanki bütün çocukluğumu burada geçirmişim duygusuna kapıldım.

- Hay Allah!.. Siz Vefik olacaksınız!.. Ne çabuk büyüdünüz dc bu kadar olgunlaştınız kuzum? Yıllar ne kadar hızlı geçiyor! Hoş geldiniz?

Birden çocuk bellcğinin sandığı açıldı. Dcrinlerinden bir kaç eski fotoğraf saçıldı. Bağlarbaşı'nın âzâde günlerinden birinc daldı. Biraz dikkatli bakınca Münir Bey'i ayırması zor olmadı.

- Haklısınız efendim, - dedi gülümseyerek. - Çok hızlı geçiyor. Ve çocuklar ister istemez büyüyorlar!..

- Herkes yinelcdikçe yeniden üzülüyorsunuzdur. Herkes gidenc borçluysa, elden ne gelir? Katlanamasanız bilc bağışlayacaksınız!.. Refik Paşa, o tür insanlardandı. Öyle bir babanın oğlu olmak, herkesin üzüncünü de yüklenmeyi gerektirir. Oturunuz lütfen!..

- Teşekkür edcrim efendim!.. Rahatsız etmeyeyim. Randevusuz geldim. Musurus Paşa, size iletilmek üzere bir mektup vermişlerdi de!

- Ne demek efendim!.. Oturunuz!.. Bundan sonrası için de, rica ederim randevu falan almaya kalkmayınız. Dilerseniz Elçilikte bir oda açsınlar. Du Camp'lar aylardır sizi sayıklıyorlar. Sevinçlerini anlamak zor değil. Monsieur Maxime, geçenlerde evlâtlarımız dönüyor. Lusie'yi görmelisiniz, diyordu. Paris'i eve taşıyacak. Madame du Camp, Paris'li olmasa, tam Osmanlı diyeceğim bir tip. Hani taşır mı taşır!.. Şimdi bulmuşken bırakmayacaklarından eminim. Yine de, bir gün gerekirse hiç çekinmeden Yorgi Efendi'ye emretmeniz yeter. İnsan velinimetine ödeyemediği borcu, oğluna sunabilirse ne mutlu.

- Emrinize uymak onur verirdi. Ne var ki, Monsieur Maxime evini açmakla, babamın yokluğunu kapattığını sanıyor. Her akşam, neredeyse, sabaha kadar babamdan söz ediyor. Gençlik, yaşamın en güzel yılları. Unutulmaz an, anı, coşku ve tutkularla dolu. Hemen herkes için benzer çağrışımlar uyandırır değil mi? Hayır!.. Bunlarda bambaşka efendim. Birbirlerini ne kadar çok sevmişler?

- Hiç şaşırmayın!.. Sultaniden sınıf, hatta sıra arkadaşlarımızla yollar ayrıldığında dostluğumuz da gevşiyor. Oysa, bunlar, bunca ayrı milletten olmalarına karşın, bunca sıcak dostluğu kurup getirebilmişler. Hem de yarım yüzyıldan fazla. Ve Avrupa'nın gerçek anlamda altüst olduğu bir dönemde. Ve çok çelişik çıkarların kılıcında sınaya sınaya. Bizim başaramadığımızı başardılarsa, Paşa gibi bir eşgüdüm dehasına sahip olmalarından. Biz ki, elinden tuttuklarıyız. Yokluğundan dehşete düşüyoruz. Onlarsa, aynı zamanda dostuydular. Duydukları boşluğu anlatmak olanaksız!.. Belki anlamak mümkün olabilir!..

- Anlamaya çalışıyorum efendim.

- Öyleyse, yaranızı deştiğimiz için gücenmiyorsunuz.

- Mümkün mü? Onur veriyorsunuz.

- Elbette aynı zamanda, acımızı size sarıyoruz.

- Paylaşıyoruz desek, daha iyi olmaz mı?

- Oh yahu!.. Yitirmediğimizi anlamaya, sizi tanımak yetiyor-

muş. Tekrar hoş geldiniz!.. Artık herkes gibi, Monsieur Maxime'in de haklı olduğunu biliyorum. Onu kırmayınız. Ama, bizi de unutmayınız.

- Hiç bir oğul, bu kadar büyük borç altında kalmazdı efendim.

Yorgi, konuğun niteliğini ayıracak ölçüde deneyimliydi.

Çıkar çıkmaz pişirttiği kahveleri burunlarına tutuverdi.

Münir Bey o fırsattan ustalıkla yararlanmayı bildi.

Musurus Paşa'nın mektubunu usullacık açtı.

İki yudum arasında hızla bir göz gezdirdi.

Vefik ilk yudumunu yutkunurken;

- İyi!.. İvedi bir şey yok, - dedi.

- Buna sevindim efendim!..

- Geleli çok oldu mu?

- Çok sayılmaz.

- Bir ihtiyaç?

- Sağolun yok!..

- Olursa, haber verin!..

- Hiç kuşkunuz olmasın.

- Dilediğiniz an nakliniz mümkün.

- Bir an önce dönmek niyetindeyim.

- Galiba Dışişleri pek hoşunuza gitmedi?

- Tersine!.. Ama, bütün konak bana bakıyor.

- Haklısınız. Sorumluluğu erken yüklenmenin zorunluluğu. Yazık monsieur Maxime buna çok üzülecek. Kalırsınız umuyordu.

- Paris'te kalmayı kim istemez?

- Gidiş zamanınız belli mi?

- Henüz değil!..

- Öyleyse sık sık görüşeceğiz.

- Artık, yolu öğrendim efendim. Rahatsız olmazsanız!..

- Bunu bir daha söylerseniz gücenirim. Burası eviniz! Dedenizin düzenlediği, babanızın en güzel yıllarını geçirdiği bir yer.

- Teşekkür ederim, - derken boşalan fincanına baktı. - Yeterince şımarttınız. İzninizle, hakkımı başka zamana saklıyayım. - Diye doğruldu.

- Siz bilirsiniz!.. Meşveret'e uğradınız mı?

- Henüz fırsatım olmadı!..

"Allah'tan Meşveret, dedi." Diye düşündü o an. "Ahmet Rıza'yı sorsa, bayağı sarsılırdım. Anlaşılan, ağını iyi kurmuş Münir Bey. Galiba uyarıyor. Sağolsun!.. Gerekenden de dikkatli olmak kaçınılmaz."

Kapıya elini uzattığında kendiliğinden açıldı.

Yorgi, elinde tepsiyle girmek üzereydi. Vefik'i görür görmez yana çekilerek yol verdi. Fincanları unutmuştu. Kendiliğinden Vefik'in önüne düştü. Kapıya kadar geçirdikten sonra;

- Ekselânsları sizi görmekten memnun oldular. Babam, dedenizle babanızı anlata anlata bitiremezdi. Nur içinde yatsınlar. Ayrıca bana da bir emriniz olursa, bulmanın kolaylığını belirtmeme izin veriniz.

- Teşekkür ederim efendim. Ricam olursa, ararım.

Elçilikten doğru parka yöneldi.

Banklardan birine oturarak derin derin soluklandı.

Saint Louis Lisesi'nin öğrencileri cıvıl cıvıl çevresini alıverdi.

Gioberti'nin etkisindeydiler. Ellerini birbirinin üstüne koydular.

Elli yıl sonra bile, herkesi hayran bırakan bir birlik kurdular.

O anda duydukları dinginliğin tadını damağında ayırdı.

Hemen ardından, ta içinde derin bir sızı duydu.

"Ne yazık!.. Birliği sadece ölüm ayırmıştı.

Geriye Ohannes'le, Musurus kalmıştı.

Cemil Paşa, ben doğmadan ölmüş.

Paşa amcayı babamla birlikte gömdük.

Ve babamı, kendi elimle toprağa verdim.

Galiba, hakkında söylenen herşey doğru.

Gerçek bir örgütlenme dehası olsa gerek.
Ne başdöndürücü bir yöntem izlemiş Tanrım!..
Hem de hiç öne çıkmadan, gerçek bir beyin olmuş.
Ve yatay bir çember oluşturmuş çekirdeğin çevresinde.
Durgun suya atılan bir taşın izi gibi... Yayıldıkça büyümüş.
Merkezdekilerin de, uçtakilerin de tamamı onu bilip tanıyor.
Ama, o bir gölge!.. Yükü yükleniyor, onur ise arkadaşlarının.
Belki de, oturdukları bank buydu. Hani kan çekti derler ya!..
Öyle say ve söz ver bakalım kendi kendine Vefik oğlan!..
Bundan sonra hiç bir biçimde öne çıkmak yok!..
Başarı, arkadaşlarının. Her şey örgüt için."
Yağmur yeniden başlamak üzereydi.
Paris aydınlığı, kor gibi küllenmişti.
Serpinti yüzünü okşarken, eve girdi.

Kaygılıyız!..
İkircimliyiz!..
Habersiz kaldık!..
Karabasanlardayız!..
Hiç böyle olmamıştık!..
Çok zorumuza gidiyor!..
Buralarda kısıldık kaldık!..
Yabanın kahrını çekiyoruz!..
Yabanda kahır hiç çekilmiyor!..
Her an, öncekinden daha beter!..
Bir türlü bir avuntu bulamıyoruz!..
Bütün umut kapıları kapandı sanki!..
Yalnızlık dışında tek sığınağımız yok!..
Bir türlü kendi çemberimizi kıramıyoruz!..
Terkedilmişlik duygusu ne berbat şeymiş!..
Yuvadan atılmış leylek yavrularına döndük!..
Paşa'nın o, hep güleç yüzünden düşen bin parça!..
Ağıtlar haklıymış!.. Habersizlik ölümden beter!..
Kapının her çalışında, yüreklerimiz oynuyor.

Yine öyle oldu!.. Kapı güm güm vuruldu!..
Stelyo'nun kel kafası, aralıkta göründü.
Hep birden derin bir soluk salıverdik.
Toplantının gizini kimse bozamazdı.
Bozduğuna göre, gelen önemliydi.
Sakın beklediğiniz haber olmasın?
Coşkunlukla yerimizden uğradık.
Geleni görünce donduk kaldık.
O halde her felâketi bekliyorduk.
Lâkin, bu konuğu beklemiyorduk.
Çıkagelen hiç ummadığımız biriydi.
Kapıda dikilip kalan Agop kâfiriydi.
Onca uzun yolu neden tepmiş ola ki?
Bu ani gelişte, mutlaka pek çok sır var.
Gayriye emanet edilse, başkasını salardı.
Allah yüreğini aydınlatsın, ödümüzü yardı.
Böyle sallamehüsselâm bir bu gelir bir de Cellat.
Bir an ölüme kardık. Şallak mallak, sallandık kaldık.
Onca yolu hiç habersiz almasının bir maksadı olmalı.
Allah şahit, hiç birimiz, hoşamediye mecal bulamadık.
Öyle, ağız açık, ayran budalaları gibi, bakaduruyoruz.
Hristo kâfiri dahi, besmeleye çarpılmış Şeytan'a döndü.
Her dârâ düşüşümüzdeki gibi, ilk toparlanan Paşa oldu.
Hemen ayağa fırlayarak, konuğunu sevgiyle kucakladı.
Yüzünü gözünü öperekten geçirip kendi yerine oturttu.
Ancak ondan sonra kendimize bir çeki düzen verebildik.
Hepimiz, Paşa'nın ardı sıra, sarmaş dolaş hasret giderdik.
Kâfir oğlu, bizim öyle debelenmemizden, pek hoşnuttu.
Gözlerini belerte belerte, öyle alaylı bir bakışı vardı ki!
İçim sancılarla deprenip durmasa, haddini bildirirdim.
Lâkin, bunun, onca yol tepmesi, hayra alâmet değil.
Altında bir bit yeniği, var ya!.. Ne olduğu, belirsiz.
Hele dili bir çözülsün, *anhasını minhasını* anlarız.

Halsizliğine bakılırsa pek yorgun ve çok aç olmalı.
Yoksa bizi böyle derin meraklarda bırakmaz.
Koşup gelmesinin nedenini bir bir anlatırdı.
Biz düşünürken Paşa uygulayıverdi;
- Hoş geldiniz, safalar getirdiniz.
- Bunu siz takdir edeceksiniz.
Tahminim doğrulanmıştı.
Gelişi şerre alâmet!..
Ürküntüm arttı.
Bakalım, ne çıkacak?
Hep birlikte öğreneceğiz.
Stelyo, hizmetinin tam erbabı.
Sessizce sofrayı kurduruvermiş.
Ayaklarının ucuna basarak geldi.
O daha ağzını açmadan Paşa atıldı;
- Açsınızdır!.. Birkaç lokma alsanız!..
Gerçekten yollarda durmamış olmalı.
Hiç üsteletmeden Paşa'yı izleyiverdi.
Oysa, gözü gönlü tok, bilinmektedir.
Hep birlikte yemek odasına yürüdük.
Besbelli, anlatacağı pek çok şey var.
Hele doyup biraz kendine gelsin de!
Ağzının bağını çözmek hiç zor değil.
Sağolsun, üstlemeye mahal komadı.
İlkin kıtlıktan çıkmışçasına atıştırdı.
Sonra nerden başlayacağını aradı.
Bulur bulmaz, anlatmaya başladı.
O anlattı, biz dehşetlere garkolduk.
Elçiliğin yaldızlı tavanı başımıza yıkıldı.
Devlet-i âliye, hiç böyle ayağa düşmemişti.
Gözümüze görünecek, başımıza bir gelecek var.
Allah, cümle âlemi, yezidlerin şerrinden korusun.
Duyup işittiklerimiz, asla yenir yutulur şeyler değil.

Neyi neresinden alıp da, düşüneceğimi şaşırmaktayım.
Beklediğimiz haberin gecikme sebebi, sonunda anlaşıldı.
Ortalık böyle karışanda, elbette hiç kimse elini işe sürmez.
Kul, başının derdine düşmüşse, iş görmeye âdem nerde?
En kolayı, ipe un sererek, değirmende yoğurt öğütmektir.
Ha ile, hı ile gününü gün eyledinse, senden rahatı olmaz.
Kul hizmette gerek diye çemrendinse, ceremesi pek ağır.
Osmanlı, kaç yüzyıl, kaç yüzbin badireyi öyle atlatmış.
Tutup nimette elle, Cennette canı tehlikeye atar mı?
Beş vakit namaza beş daha ekleyip kıyıya çekiverir.
Agop kâfirinin, Evliya Çelebi'vâri *tasviri* ortada.
Biz bir nice hayrette olursak olalım, kötüsü gelmiş.
Doğrusu tam da bu sırada, bundan beteri olamazdı.
Biz her türlü tasarıyı, her an uygulamaya hazır kılalım.
Birden bu güzel işin temel direği, kökünden yıkılıversin.
İşte yüzyıldır içinde bocalayıp durduğumuz çalkantı bu.
Tamamına erişmesi gerekenleri, silbaştan etme huyumuz.
Becerebildiğimiz, mehter marşında uygun adım yürümek.
Ne yollar yürümekle aşınır, ne beller aşmakla tükeniyor.
Hele iki adım atıp da bir geri gittikçe kimin nesi incinir?
Gel de, bunca zamandır verdiğin, şunca emeğe acıma.
İnsan bir yol ayakta kalma tutkusuna kapılmasın.
Sonunda kendi başı dönüp de yere serilmesi yazgı.
Tıpkı, bizim içinde bulunduğumuz, durumun benzeri.
Galiba tarihin dönemeç noktalarından birini yaşıyoruz.
Kahramanlar çağı ya sona eriyor, ya da yenice başlıyor.
Ve biz de, ardı sıra, şaşkın ördekler misali koşturmaktayız.
Ardımıza dönsek yıkımlar... Öne seyirtsek ölümler pusuda.
Üstüne üstlük, doğru yönü tutmakla yükümlendirilmişken.
Sorumluluğumuz, evvel bir idiyse, bundan öte binbir oldu.
Yarını hazırlamanın zorlu belâsı, tümüyle üstümüze yıkıldı.
Ya becereceğiz, değişim tamamlanacaktır.
Ya da altında kalarak, yokluğa karışacağız.

Bizim için arası yok!. Kesin bir seçimdir bu.
Belki bile bile, ilâhlara bizler kurban edildik.
Lâkin şu andan başlayarak, o kararı biz verdik.
Allahı bu kâfire, ne çok akıl fikir ihsan eylemiş.
İşlerin iyice karıştığını görünce, yola düşmüş.
İstemiş ki, her şeyi, birinci ağızdan duyalım.
Ve ne gerekiyorsa, birlikte karara varalım.
Âli Efendi'yi hemen tanıtmamız ne iyi oldu.
Akıllı kâfir, onayını beklediğimizi, tez anladı.
Daha sormaya fırsat vermeden, hemen onadı.
Rahatladığımızı görür görmez, gözleri parladı.
Karnını doyurur doyurmaz da, salona geçtik.
Köpüklü sade kahvelerimiz bizi bekliyordu.
Koltuklara sepelenerek, kahvelerimizi kaptık.
O yorgunluktan, biz dalgınlıktan, silkelendik.
Anlattıklarını duymamaya neler vermezdim.
Lâkin gerçekleri değiştirmek kimin haddine!
Kula düşen, olmuşu olduğu gibi kabullenmek.
Ve bir hizmet sözkonusu ise, tamam eylemektir.
Anladıklarım doğruysa, iş, bugünden başa düştü.
Görünüyor ki, Devlet mehteri, yeniden nevbet vurdu.
Ve softanın selâsı, mülk-ü şâhanenin her yerinden duyuldu.
Bir de kıyama heveslenirse, mubalaga cenge hazır olmak şart.
Çünkü, onun yolunun, sadece zarar verdiği, apaçık görülmüş.
Bizimkinin aydınlığa çıkacağı, belirsiz. Ne var ki, örnekleri çok.

Yanıldığımız yerde düzeltebilirsek, tamamına erişmesek de, yolu açarız. Böylelikle geleceğin kapısını aralasak ne saadet!.. Yararlanacak yarının insanı, mezarımızın önünden geçerken bir Allah razı olsu deyip, bir Fatiha okusa, nur içinde yatarız. Bir devleti bir yerden alıp da, bir yere götürmek o kadar kolay olsa, sahibinin parmağını şıklatması yeterli. Bizcileyin kulları seçip de, dünyanın bir ucunda giz ardına sürerler mi?

Her değişimin bir değeri, her gelişmenin bi bedeli vardır.
Yoluna kurban kadar gereken, Eyüp Peygamber sabrıdır.
Her bir şeyin yapımı, bilgi ölçüsünde zaman da gerektirir.
Bugünden yarına gerçekleşen bir ölümdür, bir de zulüm.
Bu yüzden her iyi ürünün hasadı geç ve güç olmaktadır.

Tarlayı açaçacaksın... Tavını tutturacaksın. Tohumunu atacaksın. Suyunu, gübresini verdikten sonra, hem Allaha güvenecek, hem gününü bekleyeceksin. Gökten rahmet yağacak. Yerden ekin fışkıracak. Ve sen artık imece mi olur, kendi gücüne güveninle mi, dereceksin.

Kendini düşünen tohum saçar... Oğlunu hesaplayan asma diker. Torununun gelecceğine uzanansa ceviz eker, lafları boşuna mı edilmiş?

Çift çubukla hiç bir ilgin kalmasa da, bahçıvan torununun hüneri toprak üstüne!.. Elden ne gelir? Mülk-ü şâhânede olup biteni bir türlü hazmedemeyince, laf dolandırmaktan gayri!..

Oysa, bir niyet bir defa aksamaya görsün.
Her bir şey, birbirinin üstüne yığılır gider.
İşte bu bizim değişim niyetimiz de öyle!..

Biz bütün gayretimizle, burdaki hükümdar değişiminin etkisinden sakınmaya uğraşaduralım... Kendi öz yurdumuzda içimiz karman çorman olmuş da, haberimiz yokmuş. Bir de fırsat düştükçe çark-ı feleğin pek hızlı döndüğünden yakınırız. Oysa şu medeni dünyada yollar ne uzun... Ve her şey ne kadar ağır işliyor, hey ulu Allahım!..

Aylık kuryc geleli, daha haftası dolmadı.
Şu hayat denilen nimet ne kadar tuhaf!..
Onbeş günde, ne çok şey değişiveriyor.

Agop kâfirinin, bütün hazırlıklarımızı altüst edercesine soluk soluğa anlattığına göre; "Devlet-i âliyede işler tepetaklak olmuş."

Yüce Efendimiz, her şeyi bağışlarlar da, kendilerine başkaldıranı hiç bir zaman unutmaz ve bağışlamazlar. Genç yaşlarında uğradıkları haksızlığın bile öcünü kimsede komamışlardır. Devlet sahip-

liğinin de gereği zaten budur. Kıvanç ve sevinçte olduğu kadar, öfke ve öç için de uygun zamanı kollamak!.. Bazı incitici tutum ve davranışları görmezden gelip katlanıyorlarsa, hesaplarına uymadığından. Lâkin, yer ve zamanı uygun düşmeye görsün. Kırk katır mı, kırk satır mı seçersin deyiverirler! Devletle kumar oynayan, manoya kellesini sürer!.. Bu, her zaman herkesin kulağına küpe olması gereken bir kuraldır. Bir demdir ki, kırk yıl hep kaznırsın!.. Yitirdiğinde, taşının üstünde taş, omzunun üstünde baş kalmamaktaysa, kazancının hayrı ne? Bazen bu süre pek uzun da olabilir!.. Yeniçeri zorbalığı yeni miydi? Amma, her şeyin bir vakti saati vardır!.. Gelip çatmaya görsün!.. İbrahim ve Ali ağaların encamı, Osmanoğluyla oynamaya kalkanların pek güzel örneğidir. Bir zaman, Efendimizi, Yeniçeri zorbalarıyla ürkütmeyi denemiş ve başarmışlardır. Lâkin vakterişende, güvendikleri dağlarla birlikte kendileri de yer ile yeksân olmuşlardır. Kethüdaları Halet Efendi, ardına Patrikhane yoluyla Rusya'yı almanın güvenine eriştiği an, Patrikle birlikte sallandırılmaktan kurtulamamıştır. Yazık ki, âdemin cahili, dünyayı kendiyle kaim sanır!.. Oysa, darağaçlarının bir çoğu öylelerı için kurulmuştur. Bu yüzden, Bizim Yunus Emre'miz de, bunların Shakespeare'i de, kuru kafatasına geçmişinden haber sorar. Husrev Paşa bunları nereden bilecek?

Bilse, hiç şu anlatılan şeyleri yapmaya kalkışır mı?
Hem kendine yazık etti, hem de sonucu erteledi.
Mehmet Ali Celâlisinin sonunu biz getirecektik.
Halâ gecikmiş sayılmayız. Şu iş de olmasaydı!
Keşke biraz daha tez davranabilseydik!..
Belki de bütün bu olanları önlerdik.
Neylersin, ataların hükmü doğru!
Olacakla, öleceğin önüne geçilmiyor.
Galiba, Husrev Paşa'yı aldatan da bu!..
Bir de, çok umur görmüş bir âdem olacak.
Anan öle, hay cahil köle!..
Besbelli umura karşıdan bakmış.
Ve görüncni dahi, hiç anlamamış

Gözü sadakattan başka bir şey görmediği... Aklı tilki tuzağından öteye ermediği için, hem kendini, hem yüce Efendimizi yanıltmış.

İyi eğitilmiş, çağdaş silâh ve cepane donanımlı bir ordunun karşısına, başıbozukla çıkılır mı? Yıllarca ordulara komuta etmiş bir serasker şuncacık şeyi akledemiyor. Böyle bir girişimin top ve tüfengin karşısına, oku yayıyla Yeniçeri dikmek ahmaklığına devlet adamlığı nasıl yakıştırılır? Bebek bile bir defa eli yananda, ateşten ırak durur. Oysa, cühelanın kurnazı, savaşı da beş vakit namaz sanır. Onlar için, akıl, fikir, eğitim ve donanımın hiç bir değer ve anlamı yoktur. Tekbirini alıp, atını saldın mı, düşman ya şaşar ya kaçar!..

Lâkin, hiç birini yapmayıp da, tüfengini ateşleyiverdi mi, atı da süvariyi de deler geçer ki, şehadet şerbetine saka yetişmeye!..

Anlaşılan bu akılsız Vezir de, Ponsonby avanağının dilinden alması gereken Ticaret Antlaşmasını, elinden kapıp da, inceleyince niyetimizi iyi kavramamış... Bizim aylar boyu oya gibi işleyip, iki yoldan da ardını desteklemeyi düşündüğümüzü hemen sezmiş olmalı.

Bütün hayatı, âmirleri, yoldaşları, rakipleri ve rakip saydıklarına pusu kurmakla geçmiş bir köhne kölenin, tuzağın kokusunu almaması, şanına yaraşmaz. Ne var ki, her kapanın aynı zamanda kuran için de tehlike olduğunu ancak aklı başında insanlar ayırabilir.

Buncağızım, böyle ince fikirleri nerden bilecek.

O sade, dağdan inip bağdakini kovmanın ustası.

Devletlerarası bir oyunun, ancak deha ile avı kıstıracağını anlasa, Reşit Paşa'nın eteğine yapışmaktan başka çaresi olmadığını bilir. Bunun için de, sıradan bir akıl yeterlidir.

Oysa ebleh Çerkes, akla değil, hilcye hak verdiğinden faka basmış. Onun gibi birine bile, Seraskerlik bağışlayan Devlet-i âliyeyi Osmani'nin onurunu savunacağına, kendi onurunu korumaya kalkışmış. Yüce Efendimizin, Mehmet Ali eşkıyasını perişan eylemek için her şeye razı olacaklarını sezdi ya!.. Kuşa yem olmaz aklınca, önümüzü kesecek!. Yarım yamalak yetişmiş askerle hörlediği gibi Mehmet Ali'yi altedecek!. Hem de, hiç bir yere hiç bir diyet öde-

meksizin. Ve o zaferiyle, yüce efendimize yaranacak!.. Ne harika bir buluş!..

Yüce Efendimiz, kinlendiği bir kuluna, azabın beterini tattırma konusunda çok şeye razı olurlar. Ancak her zaman, önümüzü aydınlatan dehaları, bu türden abdestsiz namazlara kat'iyen ruhsat vermez idi. Besbelli, ya yaramaz hastalığın, kutsal bedenlerinden onur devşirmeyi dilediği günlerden birine rastlamış... Ya Antlaşmanın tamamlandığına dayanarak uygulanmasına girişmişler... Ya da, hastalıkları sırasında bir emr-i vaki ile karşılaşmışlardır.

Neden ne olursa olsun, Husrev Paşa'nın sadakatının gösterisiyle, iktidar hırsının çevirdiği bir dolap olduğu ayan beyan ortada.

Yüce Efendimizin bunu görememesi için, saydığım nedenlerin dışında doğrudan kendilerine yapılmış bir saygısızlık olabilir. Ki, her bir ayrıntıyı, içindeymişcesine aktaran Agop kâfirinin, böyle bir şeyden haberi yoktu. Paşa'nın ısrarla sormasına rağmen, en ufak bir iz çıkmadı.

Olsa olsa, yüce Efendimizin öfkesi körüklenirken, ingilizlerin sözünü sınamak, desteğini denemek fikri ileri sürülmüştür.

Zaten kölelikte yasa, sahibinin nabzına göre şerbet vermektir.

İt misali sezgiyle duygularını okşayan, sadakatını göstermiş olur.

Bana öyle geliyor ki, hüküm yerini bulmuştur.

Cahilin yiğidine de, kurnazına da aklım eriyor.

Lâkin bu kadar ödlekliğe bir türlü fikir yürütemiyorum.

Madem şecaat arzedecek. Mertlik göstermeye de koşulu.

Hazır Serasker olduğuna göre, Nizip'e neden kendi gitmedi?

Mısır Valisi iken, Mehmet Ali ve Arnavutlarından yediği köteğin acısını hiç unutmış olmalı ki, onlardan kendisi uzak duruyor.

Yerine köle Hafız Mehmet'i yollamasının başka nedeni olamaz.

Hafız Paşa, başından büyük işi becerebilseydi, Reşit Paşa'nın, hiç elini sürmeden leşi öldürene sürütme çabası baltalanacaktı.

Bu iktidar hırsı ne kötü bir şey Allahım!..

Sen bizi her türlü hırs ve sapkınlıktan koru!..

Hizmeti aklımız ve haddimiz içinde daim kıl, âmin!..

Kuvvetlerin sayıca denk... Hatta bizimkinin biraz fazla olmasına karşılık, Hafız Paşa bozulunca, efendisinin bütün planları suya düşmüş.

Allah'tan Mahmut Hân-ı sâni, bu acı sonu göremeden, 19 Rebiulahır 1255 tarihinde rahmeti rahmana kavuşmuş.

Yoksa, o hazin yenilgiye dayanamayıp fücceten mevt olurlar idi.

Asker savaşa girmişse mutlaka yenmeli.

O zaman, yenginin övüncüyle kasım kasım kasılıp avunuyor.

Yenildiğinde ise, beceriksizliğin utancından kaçacak yer arıyor.

Ve düşmana edemediği ne varsa kendi efendisine reva görüyor.

Galiba asker yasasında denginden dayak yiyenin öcünü, zayıftan çıkarmasını yazıyor?

Her yerde, her bir bozgunun ardından bir darbenin gelmesi başka nasıl yorumlanabilir ki!.. Hesap vermesi gerekken, hesap soranda, o an için de olsa, en azından canını kurtarır ya!..

Her yerde yasa olanın, bizde de aynen *tecelli etmemesi, eşyanın tabiatına aykırı!*.. Ademin aklı aykırıya erebilse, elinin altındaki çareyi görürdü. Mahalle kabadayısından, haddini bilmeyi beklemek abes!.. Yüce Efendimiz sağ esen olmalılardı ki, haddini bildireler!..

Yazık!..

Ömrü vefa etmemiş.

Bizse zaten kısmetsiz doğmuşuz.

Şu dâr-ı dünyanın acısını bize koyup gitmelerinden belli.

Paşa'nın talihi, Çavuşbaşı Said Efendi'ye satıldığı gün dönüş.

Allah bir kez yürü ya kulum buyurmasın!..

Köle dahi Serasker olup efendisine oyuna mecal bulabilir.

Hele bir de, tam köteği hakettiği sırada selâtin Osmanlı tahtına onyedi yaşında bir civan oturmuşsa... Haine bir iyice gün doğar.

Agop kâfiri anlatırken, ben yazarken, Devlet-i âliye'nin maruz kaldığı durumdan öyle utandık ki!.. Onun o güzelim çelebi uslubu... Benim şimdiye kadar tutturmaya çalıştığım kuru ama açık yazıyı etkiledi.

Cennet mekân, Sultan Mahmud Hân-ı Sâni, ölümlerinde bile rahmet indirdiklerinden, defin merasimi yağmur altında icra eylenir.

Devlet büyükleri, hazırlıkların tamamlanmasını, türbelerinin tam karşısındaki Köprülü Vezir Kitaplığında beklemektedirler.

Husrev Paşa, hemen karşısında oturmakta bulunan Sadr-ı âzâm Mehmet Emin Rauf Paşa'nın üzerine bir hışımla yürüyerek; *Ver mühr-i humayunu!..* Diyerek elinden zorla çeker alır.

Rauf Paşa, boş bulunmuş olmalı.

Mühr-i Humayun, devletin namusudur.

Her isteyene veriveren bir vezirin dirayetsizliği açık.

Böyle bir tecavüzün Patrona Halil sergerdesinin bile aklına gelmediği düşünülürse... Halim selim Sadrazamın şaşkınlığına, şaşmak doğru değilmiş gibi görünür. Lâkin, namusuna mühr-i Humayun tevdi edilmiş bir devlet adamı, her zora hazırlıklı bulunmalı değil midir?

Kahrolası bir şaşkınla, yere batası bir zorba, Devlet-i âliyede bir de kendi kendini Sadrazam etme icadını çıkardılar.

Yüce Allahım, ilelebed muhafaza eyleye!..

Osmanlı hiç bir şeyden batmaz da, bundan batar.

Çünkü bu nizamsızlıktır. Ve *nizam-ı devletle* bağdaşmaz.

İngilterelü oficiyallerle, âyân bunları duyarlarsa, hayretlere gark olurlar. Çünkü âdemler burada *meşruti* bir devlet kurmuşlar. Seçimi kazanan bölüğün başındakinin Başbakan olması yasa.

Ne var ki, o bile mühr-i Humayunu rakibinin kral veyahut kraliçeye... Onların da kendisine vermesini bekliyor. Husrev Paşa'nın bu yaptığı da, Rauf Paşa'nın ettiği de, hiç bir devlet adamının yapacağı şey değil. O sebeple, devlete getirdikleri bu *bid'atten* ötürü, ikisinin de *şer'an katli vaciptir!..* Hem sadece o ikisiyle yetinmek de yanlış olur. Köprülü Vezir Kitaplığında işlenen bu rezalete, dombay malağı gibi bakakalan koca koca devlet adamlarının tamamını gidermek vacipten öte farzdır. Devlet-i âliye geleneğinde, Saltanat-ı seniyeye el uzatanı katl şarttır. Yeri Cennet olası Çelebi Mehmet Hân-ı evvel, karındaşı Musa Çelebi'yi şehit eden köylülerin tamamını bu yüzden

yaktırmıştır. Oysa bu zorba, *Sedaret makamına cebren* geçip oturmakla kalmamış... Devletin bütün kilit noktalarına, kendi kölelerine peşkeş çekmekte bir an bile duraksamamıştır.

Damat Halil Paşa Serasker... Damat Sait Paşa'yı da bizi önlesin diye Ticaret nazırı yapıvermiştir.

Bu durum, sade merasime katılanlarla yüce Efenddimizi değil, Harem-i Humayun'un dahi tuhafına gitmiş olsa gerek.

Akşam olup da, Harem'i onurlandırdıklarında yüce Efendimizi karşılayan Bezmialem Valide Sultan Hazretleri; *Arslanım, Rauf Paşa'yı neden azlettin? Onu pederin hem sever, hem de çok güvenirdi!..* Diye sordukta; *Valide beni bir şeye karıştırmadılar!.. Kendileri istediklerini yaptılar!..* Demek zorunda kalmış bulunmaları, akıllara sığacak bir açıklama değildir.

Ve biz âl-i Osmanı biliyorsak, Husrev Paşa, kendi fermanını o an orada yazmıştır. Gayrı, hüküm yüce Efendimizin başka kulları tarafından mı, bizim elimizle mi uygulanır zaman gösterecektir.

Şimdi gördüğümüz, Agop kâfirinin sözlerini gözyaşları içinde bitirmesi... Ve Paşa'nın ellerine sarılarak;

- Devlet-i âliye'yi bu belâdan sizden başkası kurtaramaz, - diye kestirip atmasından ibaret!..

Bizim de aynı duygu ve düşüncelerle ona katıldığımızı söylemek gereksiz. Çünkü kâfir oğlu, daha sözünü bitirmeden hepimizin kanaatı o yolda çoktan birleşmişti.

Ancak, ilk düşündüğümüz Paşa'nın bir zaman daha buralarda oyalanması oldu. Çünkü, anında Pertev Paşa Efendimizi süren o zorba, Reşit Paşa'yı karşısında görür görmez bir kötülük edebilirdi.

Devlet-i âliyenin bizim gibi sıradan insanların elinde ne hallere düşeceği, içinde bulunduğu durumla apaçık.

Allah'ıma bin kere şükürler olsun!..

Devlete Reşit Paşa gibileri de bağışlamakta.

Biz can telâşının çaresizliğinde çırpınaduralım. O her hesabı bir çırpıda yapmanın dinginliğiyle emirlerini sıralamaya başlamıştı.

- Ruhiddin Efendi, çocuklardan Vefik ve Kostaki'yle kalsın.

Cemil'le Ohannes'i geçerken Paris'e biz bırakırız. Refik orada çok işe yarayacak. Viyana'dan da Fuat Efendi'yi alırsak, şimdilik yeteriz. - Dedikten sonra gözlerini Hristo kâfirinin gözlerine dikerek; - İşleri düzene sokuncaya akla, mantığa ve bilgiye çok ihtiyacımız olacak. Bir zaman fedakârlığa katlanabilir misiniz?

Hınzır, cline fırsat geçer de, kullanmaz mı?

- Bunca delilik içinde akıl ve mantığın hiç bir işe yaramayacağı açıksa da, madem yolunuza bir can daha gerekli, emredersiniz, - der demez hepimiz boynuna sarılıverdik.

Âli Efendi'nin duygulandığı zaman gözyaşlarını tutamadığını o ana kadar bilmiyordum. Bahaneyle öğrenmiş oldum.

Toplantı sona ermişti.

Paşa'nın huyunu biliyorduk.

Karar vermesiyle uygulaması bir olurdu.

Ancak, gitmeden Kraliçe'ye uğraması şart.

Kral sağolsaydı, gece yarısı bile koşup giderdi.

Onsekiz yaşındaki Kraliçe'ye geceyarısı varılmaz ki!..

Yine de, sabah erkenden vedalaşırsa şaşmamak gerekir.

Bu yüzden bütün hazırlıkları akşamdan görüp, beklemeli.

Ne olur ne olmaz, Saray'dan döner dönmez gidiyoruz, deyiverir.

Allah şahidimdir ki, bu kadar sevinceğim aklımdan geçmezdi.

Umarım, bana bir daha gurbet ellerde vazife yüklenmez.

Ahır ömrümü, kendi yurdumda, hizmet ile geçiririm.

Hem zaten öyle bir meçhule yelken açıyoruz ki!..

Allah encamımızı hayr, niyetimizi *vera* eylesin!

Çünkü, bu yolun sonu şimdiden belli.

Ya devlet başa, ya kuzgun leşe!..

İKİNCİ CİLDİN SONU

EROL

TOY

Osmanlının son yüzyılını konu edinen YİTİK ÜLKÜ'nün bu ikinci cildinde Tanzimat, Meşrutiyet, Hürriyet (İkinci Meşrutiyet) in son hazırlıkları tamamlanıyor. Artık Jön Türk inkılapçılığının bütün yolları açılmış, bütün kaldırımları döşenmiştir. Donanımını tamamlayanların rahatlığı içinde, devleti kurtarma misyonuna hazırdırlar.
Geçmişin bu gizemli ve görkemli öyküsü günümüzün köklerini oluşturduğu ölçüde, ilginç parelellikler ve güncel çağrışımlar uyandırmaktadır.

YÝTÝK
9 909750 100071
İLETİŞİM

(KDV için